

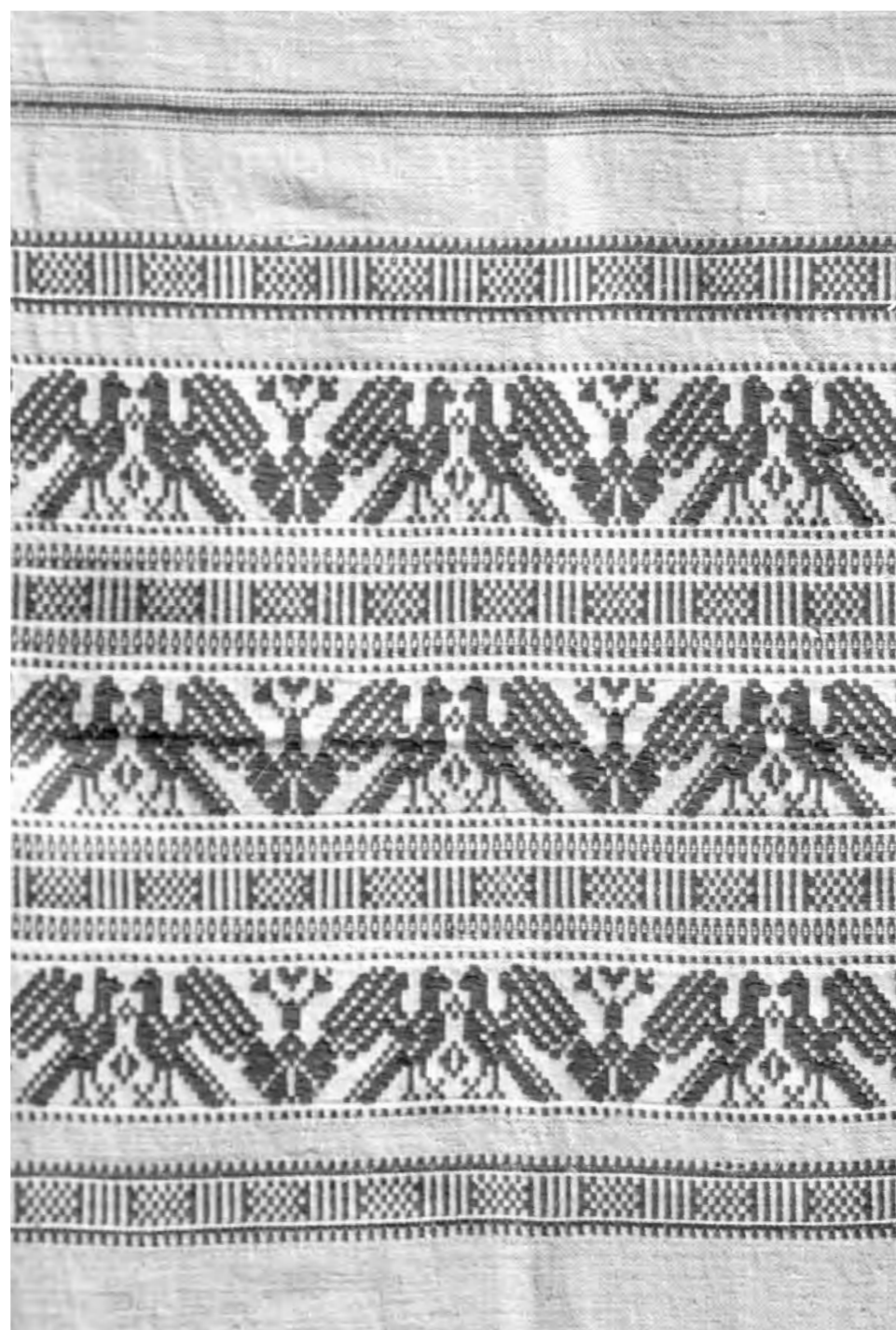
ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA
V MARTINE

ETNOGRAFIA

ROČNÍK CXIII – 2019

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA
V MARTINE

ROČNÍK
CXIII – 2019

ETNOGRAFIA 60

VYDALO SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM

Vydalo Slovenské národné múzeum v Martine roku 2019

Predseda Edičnej rady
Slovenského národného múzea
Mgr. Branislav Panis

Redakčná rada
Mgr. Radovan Sýkora, predseda
PhDr. Marianna Janoštinová, Mgr. Simona Jaššová (tajomníčka), PhDr. Mária Halmová,
doc. PhDr. Anna Hlôšková, CSc., PhDr. Eva Králiková, prof. doc. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD.,
PhDr. Zora Mintalová Zubercová, PhDr. Marta Pastieriková, CSc.,
Mgr. Michala Sedláčková, Mgr. Lucia Segľová, PhD., Mgr. Eva Ševčíková

Odborná redaktorka a zostavovateľka
PhDr. Mária Halmová

Zodpovedná redaktorka
Mgr. Anna Oláhová

Technická redaktorka
Mgr. Anna Oláhová

Obálku a väzbu navrhol
Zdeněk Jeřábek

Texty do angličtiny preložila
Stephanie Staffen

Rukopis posúdili
PhDr. Jiří Langer, CSc., PhDr. Marta Pastieriková, CSc.

Výroba
P+M Tlačiareň, Turany

Frontispice
Obliečka na podhlavnicu zo Šoporne, práca tkáča remeselníka z konca 19. storočia.
Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 88 606. Foto J. Dérer, 1973

© Slovenské národné múzeum v Martine 2019

ISBN 978-80-8060-465-3
ISSN 0139-5475

ÚVODOM

S potešením predkladáme odbornej verejnosti i ostatným čitateľom jubilejný, 60. ročník Zborníka Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia. Toto malé jubileum je vhodnou príležitosťou, aby sme si v skratke pripomenuli jeho históriu, i keď tak priebežne robili aj naši predchodcovia.¹ Náš zborník je prirodzeným pokračovateľom Sborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti, založeného v roku 1896, ktorý síce s viacerými prerušeniami či združenými ročníkmi – ale predsa kontinuálne, vychádzal až do roku 1951. Združené ročníky za roky 1952 – 1960 vyšli v jednom zväzku v roku 1960 prvýkrát so zmeneným názvom, už ako Sborník Slovenského národného múzea v Martine.

Zlúčenie Slovenského múzea v Bratislave a Slovenského národného múzea v Martine v roku 1961 znamenalo nielen vytvorenie novej organizačnej štruktúry s tromi základnými múzeami (Prírodovedné a Historické v Bratislave, Etnografické v Martine), ale v prípade martinského pracoviska aj zmenu jeho zamerania, zúženého už iba na oblasť ľudovej kultúry. V tomto zmysle došlo aj k zmenám v edičnej činnosti, keď bol dovtedajší jeden edičný titul – Zborník SNM rozdelený na 3 indexy podľa profilujúcich múzeí, postupne začal vychádzať zborník Prírodovedného múzea, zborník Historického múzea v Bratislave a zborník Etnografického múzea v Martine. Od roku 1991 k nim pribudol aj zborník Archeologického múzea, ktorý sa v tom roku oddelil ako samostatný titul od zborníka SNM – História.

Zborník SNM v Martine s indexom Etnografia vychádza nepretržite od roku 1962, pričom hlavne v 60. a 70. rokoch 20. storočia bol takmer výlučne zameraný na výskum, dokumentáciu a prezentáciu materiálnej a duchovnej kultúry Slovenska a aktuálne problémy národopisej muzeológie, pričom v značnej miere prinášal aj výstupy vedeckovýskumnej a odbornej činnosti pracovníkov regionálnych múzeí. Od 70. rokov, a hlavne v 80. rokoch 20. storočia, zborník prinášal príspevky vychádzajúce z intenzívnej prípravy dnešného Múzea slovenskej dediny a výskumov, realizovaných v tejto súvislosti.

Obsahová náplň zborníka minimálne v ostatných dvoch desaťročiach však už bola širšia a zodpovedala postupnému vývoju štruktúry pracoviska a rozšíreniu jeho zamerania. Od 70. rokov 20. storočia sa záber martinského múzea opätovne stával stále širším

¹ Napr. KRIŠTEK, Igor. Dvadsať rokov obnoveného zborníka Slovenského národného múzea. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 20*. Edit. I. Krištek. Roč. LXXIII, Martin : SNM, 1979, s. 5-7; MICHÁLEK, Ján. Štvrtstoročnica Zborníka Slovenského národného múzea – Etnografia. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 28*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXI, Martin : SNM, 1987, s. 31-44; MRUŠKOVIC, Štefan. Zborník SNM Etnografia – zrkadlo činnosti Slovenského národného múzea a národopisného múzejníctva. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 37*. Edit. E. Králiková. Roč. XC, Martin : SNM, 1996, s. 11-33.

– pribudla mu do správy celá pozostalosť Martina Benku či časť pozostalosti Karola Plicku. V roku 1999, ako nová organizačná zložka, pribudlo Múzeum kultúry Čechov na Slovensku a v roku 2002 Múzeum kultúry Rómov na Slovensku. K zásadnej zmene došlo v roku 2004 zlúčením martinských pracovísk SNM – dovtedajšieho Múzea Andreja Kmeťa a Etnografického múzea do jedného organizačného celku. V súčasnosti tak múzeum spravuje rozsiahly zbierkový fond, v ktorom sú okrem dokladov ľudovej kultúry aj bohaté zbierky výtvarného umenia, archeológie, botaniky, zoológie a iných spoločenskovedných i prírodovedných odborov. Pri zlučovaní s Múzeom Andreja Kmeťa, ako pracoviskom vlastivedného charakteru so zameraním na sídelný región, sme zachovali tradíciu periodík oboch múzeí: Zborníka SNM – Etnografia aj Zborníka SNM – Kmetianum, ktoré Múzeum Andreja Kmeťa vydávalo nepravidelne od roku 1968.

Oba zborníky, osobitne Zborník SNM – Etnografia, prinášajú predovšetkým výsledky vedeckovýskumnej a odbornej činnosti vlastného pracoviska. Toto usmernenie bolo nastolené koncom 90. rokov 20. storočia, keď v celom SNM prevládol (ak nechceme napísať doslovne, že bol nariadený) názor, že zborníky SNM majú byť predovšetkým odrazom (slovami Š. Mruškoviča „zrkadlom“) činnosti múzea. A v tomto smerovaní zotrávame. Aj keď je náš zborník otvorený príspevkom kolegýň a kolegov z iných inštitúcií, sme toho názoru, že podstatu jeho obsahovej náplne by mali tvoriť výstupy pracovníkov SNM v Martine, a to predovšetkým so zameraním na vedecké a odborné spracovanie jednotlivých zbierkových súborov múzea v celej jeho širokej škále a tiež dejín SNM. V tomto zmysle bol pripravovaný aj tohtoročný titul. Prináša výstupy z aktuálne riešených vedeckovýskumných úloh pracoviska a odborného spracovania niektorých zbierkových súborov múzea. V jeho ďalších častiach sú zároveň už tradične zaradené správy z činnosti múzea či jeho jednotlivých úsekov za predchádzajúci rok, i správy z rôznych podujatí, konferencií, seminárov a pod., za ktorými nasledujú gratulácie k životným jubileám pracovníkov múzea. Aj keď sú články takéhoto charakteru (správy, jubileá) v ostatných rokoch v iných zborníkoch či časopisoch na ústupe, považujeme za dôležité zaužívanú štruktúru nášho zborníka zachovať. Správy o činnosti múzea či gratulácie, zamerané na stručné pripomenutie práce jeho bývalých zamestnancov (vrátane výberovej bibliografie), považujeme za významnú pomoc pre budúce generácie múzejníkov k poznaniu dejín vlastnej inštitúcie.

Záverom ešte jedna poznámka. Je veľmi potešiteľné, že ostatné ročníky zborníka sú svedectvom o postupnej generačnej výmene kurátorov múzea. V niektorých ročníkoch už majú prevládajúce zastúpenie príspevky mladých, začínajúcich kurátorov. Považujeme za dôležité v tomto trende pokračovať.

Mária Halmová

INTRODUCTION

We are delighted to present to the specialist public and other readers our 60th, jubilee, issue of the Anthology of the Slovak National Museum in Martin – *Etnografia*. This small jubilee is an excellent opportunity to look back in brief at its history, even though our predecessors have also done the same over the years.¹ Our anthology is a natural continuation of the Anthology of the Slovak Museum Society founded in 1896, which was published until 1951, with several interruptions or combined issues, but nevertheless regularly. The combined issues for 1952 to 1960 were published in a single volume in 1960, for the first time with a changed name, as the *Sborník Slovenského národného múzea v Martine* [Anthology of the Slovak National Museum in Martin].

The merger between the Slovak Museum in Bratislava and the Slovak National Museum in Martin in 1961 meant not only the creation of a new organisational structure with three separate museums (the Natural History Museum and the Museum of History in Bratislava, the Ethnographic Museum in Martin), but in the case of the Martin branch, this also led to a change in its orientation, narrowed down only to the area of folk culture. As a result, there were also changes in its editorial activity, since until then only one publication had been produced (the Anthology of the SNM divided into 3 indices by museum); in time, the anthology of the Natural History Museum, the anthology of the Museum of History in Bratislava and the anthology of the Ethnographic Museum in Martin began to be published. From 1991, the anthology of the Museum of Archaeology was added, after having become a separate issue from the anthology of the SNM – History.

The anthology of the SNM in Martin, entitled “*Etnografia*” has been published without interruption since 1962 and, mainly in the 1960s and 1970s, it was almost exclusively focused on the research, documentation and presentation of the material and spiritual

¹ For example KRIŠTEK, Igor. Dvadsať rokov obnoveného zborníka Slovenského národného múzea [Twenty years of the revived Anthology of the Slovak National Museum in Martin]. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 20* [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Ethnography 20]. Edit. I. Krištek. Issue LXXIII, Martin : SNM, 1979, pp. 5-7; MICHÁLEK, Ján. Štvrtstoročnica Zborníka Slovenského národného múzea – Etnografia [A Quarter-Century of the Anthology of the Slovak National Museum - Etnografia]. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 28* [Anthology of the Slovak National Museum : Etnografia 28]. Edit. E. Králiková. Issue LXXXI, Martin : SNM, 1987, pp. 31-44; MRUŠKOVIČ, Štefan. Zborník SNM Etnografia – zrkadlo činnosti Slovenského národného múzea a národopisného múzejníctva [The Anthology of the SNM Etnografia – a reflection of the activity of the Slovak National Museum and National Museology]. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 37* [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Etnografia 37]. Edit. E. Králiková. Issue XC, Martin : SNM, 1996, pp. 11-33.

her-itage of Slovak and current problems in ethnographic museology, while also presenting the outcome of research and academic activities of regional museum staff. From the 1970s, and particularly in the 1980s, the anthology contained articles based on the intensive preparation of what is now the Museum of the Slovak Village and research dealing with this subject.

The content of the anthology, at least over the last two decades, has, however, been broader and matches how the museum's structure has gradually expanded, and how its focus has been enlarged. From the 1970s, the scope of the museum in Martin has once more become broader: Martin Benka's entire legacy came under its management, as well as part of Karol Plicka's. In 1999, the Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia was added as a new organisational entity, followed in 2004 by the Museum of the Culture of the Roma in Slovakia. A fundamental change came about in 2004 with the merger of the Martin branches of the SNM – the then Andrej Kmeť Museum and the Ethnographic Museum - into a single organisational unit. At present, the museum thus manages wide-ranging collections, including rich collections of fine art, archaeology, botany, zoology and other social and natural science disciplines, alongside evidence of folk culture. Following the merger with the Andrej Kmeť Museum, a centre for local studies focusing on the region in question, we retained the tradition of issuing periodicals for both museums: the Anthology of the SNM – Ethnography and the Anthology of the SNM – Kmetanium, which the Andrej Kmeť Museum has published at intervals since 1968.

Both anthologies, in particular the Anthology of the SNM – Ethnography, present primarily the results of in-house research and academic activity. This focus was defined at the end of the 1990s, when the whole SNM was dominated (not to say ruled) by the opinion that the anthologies of the SNM should first and foremost be a reflection (in the words of Š. Mruškovič, a “mirror”) of the museum's activity. We continue this course today. Even though our anthology is open to articles by colleagues from other institutions, we believe that the essence of its content should consist of the output of the staff of the SNM in Martin, focusing above all on the scientific and academic treatment of each of the museum's sets of collections from its whole range, and also on the history of the SNM. This year's issue was prepared in the same spirit. It presents the output from the museum's current research tasks and the specialist treatment of some of its sets of collections. Further chapters also include the traditional reports on the museum's activity and its individual sections for the previous year, as well as reports from various events, conferences, seminars and so on, followed by congratulations on the birthdays of the museum's staff. Even though this type of article (reports, anniversaries) has recently been in decline in other anthologies or journals, we consider it important to preserve the usual structure of our anthology. We consider the reports on the museum's activity and birthday wishes, focused on a brief commemoration of the work of former members of staff (including a selected bibliography), to be an important aid for future generations of museologists in discovering the history of their own institution.

I will conclude with one further note. I am delighted that recent issues of the anthology bear testimony to the gradual generational replacement of the museum's curators. In some issues, articles by young curators at the beginning of their careers predominate. We consider it important to continue this trend.

Mária Halmová

ŠTÚDIE A MATERIÁLY

FIGURÁLNA DREVENÁ PLASTIKA Z 20. STOROČIA V ZBIERKE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE – SÚČASNÝ STAV A PERSPEKTÍVY

*Nadja Nováková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: nadja.novakova@snm.sk*

Abstract: *In this article, we focus on the set of 20th century wooden figurative sculptures in the folk art collection of the Slovak National Museum in Martin. The aim of the article is to evaluate the collection in question in terms of its establishment during the 20th century, while also looking at the specific composition of the collection by theme and artist. After evaluating the current situation of the collection in question, we look at the outlook for research and acquisition activities in the upcoming years.*

Keywords: *wooden figurative sculpture, non-professional figurative woodcarving, figurative wood carver, acquisition activity, research.*

V roku 2018 bola Vedeckou radou Slovenského národného múzea pre etnológiu schválená vedeckovýskumná úloha s názvom *Figurálna tvorba v neprofesionálnom rezbárstve po roku 1990*, ktorej riešiteľkou je autorka príspevku. V prvej etape riešenia úlohy si autorka vymedzila za cieľ zmapovať súčasný stav zbierok neprofesionálneho figurálneho rezbárstva 20. storočia v múzeách v Žilinskom samosprávnom kraji, ktorý by poskytol ucelený obraz o zbierkotvornej činnosti v tejto oblasti. Predkladaný príspevok¹ je venovaný zbierke figurálnej plastiky² 20. storočia v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea v Martine³ (ďalej SNM v Martine) a definuje perspektívy a ciele vedeckovýskumnej úlohy. V ďalšom príspevku plánujeme predstaviť zbierky múzeí Žilinského samosprávneho kraja, ktoré sa v zbierkotvornej a výskumnej činnosti venovali súdobej neprofesionálnej figurálnej tvorbe v 20. storočí.

Prevažnú časť zbierky ľudovej výtvarnej kultúry⁴ SNM v Martine predstavuje sakrálna figurálna plastika z dreva, ktorá bola príznačná pre tradičné ľudové prostredie Slovenska. V kontinuite vývoja dochádzalo k postupnému zanikaniu jej pôvodných typických znakov

¹ Autorka príspevok konzultovala s bývalou kurátorkou zbierky PhDr. Martou Pastierikovou, CSc.

² Na označenie sochárskej tvorby je v umenovednej terminológii zaužívaný pojem skulptúra, resp. socha. V súvislosti s neprofesionálnou figurálnou drevorezbou sa v etnomuzeologickej praxi už roky používa pojem plastika, prípadne na označenie menšej figurálnej drevorezby pojem soška.

³ Aj napriek tomu, že súčasťou akvizícií v priebehu 20. storočia bola tradičná ľudová plastika a taktiež figurálna tvorba viažuca sa k banickému výtvarnému prejavu, týmito špecifickým skupinám sa nebudeme v predkladanom príspevku venovať. Zameriame sa na figurálnu tvorbu so svetskou tematikou a na autorskú figurálnu tvorbu.

⁴ Pojem *ľudová výtvarná kultúra*, resp. *výtvarná kultúra ľudu* zaviedol do odbornej terminológie prof. PhDr. Richard Jeřábek, DrSc., ako odborný výraz, ktorý v plnej miere pokrýva predmet vedeckého bádania o výtvarnej aktivite a vkuse obyvateľstva v tradičnom prostredí. Tento pojem zastrešuje všetky prejavy tradičného ľudového výtvarného

a funkcie. V priebehu 20. storočia, pod vplyvom zmenených sociálno-ekonomických súvislostí, nadviazali na túto tvorbu pre nás už vo väčšine prípadov známi autori. Na základe zbierkového fondu SNM v Martine je zrejmé, že neprofesionálne⁵ figurálne rezbárstvo z tohto obdobia bolo kontinuálne dokumentované.

Zanikanie tradičnej ľudovej figurálnej tvorby, ktorá formálne i motivicky predchádzala neskoršej figurálnej tvorbe v 20. storočí, nebolo náhle, ale naopak – prechod medzi tradičnou plastikou a novodobou v 20. storočí bol pomerne plynulý. Muzeálne zbierky nám naznačujú, ako prebiehal vývoj tohto odvetvia ľudovej výtvarnej tvorby.

V prvej polovici 20. storočia sa v teréne stále vyskytovali prevažne tradičné ľudové plastiky z predchádzajúceho obdobia, ktoré prevládali v zberateľskej činnosti múzeí. Súdobá figurálna tvorba nebola v tom čase v centre záujmu.⁶ V rezbárskej tvorbe v tomto období už síce význam tradičných religióznych sošiek doznieva, avšak svetské námety sa vyskytujú len sporadicky. Od konca 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia bola v súvislosti so svetskými námety významná najmä figurálna tvorba, spojená s betlehemskou tradíciou a baníckym výtvarným prejavom. Postupne sa tak vo figurálnej tvorbe, popri religióznych námety, začali objavovať postavy z každodenného života.⁷ Na tematiku súdobeho figurálneho rezbárstva vplývali taktiež novovznikajúce rezbárske družstvá, ktoré cielene čerpali z tradičného ľudového rezbárstva. Medzi najvýznamnejšie na Slovensku patrili družstvo v Rajci, založené v roku 1908, výrobné družstvo Detva, ktoré vzniklo v roku 1919 a na východnom Slovensku družstvo Javorina v Spišskej Belej, založené v roku 1947.⁸

Neprofesionálna figurálna plastika z obdobia prvej polovice 20. storočia nie je v zbierke SNM v Martine zvlášť markantne zastúpená. Omnoho viac prírastkov v tomto čase bolo zaznamenaných do zbierky tradičnej ľudovej plastiky so sakrálnou tematikou, v ktorej práce z prvých desaťročí 20. storočia stále predstavujú značnú skupinu.⁹ Zo začiatku 20. storočia je to niekoľko figúrok, ktoré pravdepodobne predstavujú svetské postavy z betlehemských kompozícií.¹⁰ Z obdobia 20. a 30. rokov prevažujú rozmernejšie plastiky so zbojníckou tematikou a v zbierke je zastúpených i niekoľko sošiek s tematikou každodenného života v tradičnom prostredí. Z tohto obdobia prevažujú práce zhotovené neznámymi autormi. V zbierke sa však nachádza i niekoľko autorských prác od Martina Chmela, Jozefa Siládiho, Jozefa Krátkeho, Antonína Mozolu, Jozefa Struhára (*1905, Nová Baňa, okr. Žarnovica) a Juraja Točka (Kláštor pod Znievom, okr. Martin). Od každého z uvedených autorov sú zastúpené spravidla jeden alebo dva exempláre. Zaujímavú skupinu sošiek predstavuje kompozícia s názvom *Hudobníci* (evidenčné číslo E-16 786, ďalej iba v tvare E-číslo),

umenia, ale aj výtvarné prejavy označované ako neprofesionálne. Pozri JEŘÁBEK, R. Lidové umění a výtvarná kultura lidu: Pojmosplovné úvahy. In *Slovenský národopis*. Bratislava : VEDA. Roč. 26, č. 3, 1978, s. 408-409.

⁵ Používame pojem *neprofesionálny* zavedený Mgr. Katarínou Čiernou, kurátorkou Slovenskej národnej galérie v 70. rokoch 20. storočia. Pojem sa viaže k výtvarnej tvorbe obyvateľstva v celej šírke a týka sa vzdelania, čo v praxi znamená, že autor má spravidla iné vzdelanie, prípadne povolanie, ako je jeho výtvarná tvorba. Pozri ČIERNA, K. Kategórie súčasného neprofesionálneho výtvarného prejavu. In *Slovenský národopis*. Bratislava : VEDA. Roč. 26, č. 3, 1978, s. 429-437.

⁶ PIŠŤOVÁ, I. Drevené ľudové sošky 20. storočia v zbierkach SNM – HÚ v Bratislave. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 29. Edit. K. Strelec. Roč. LXXXII, Martin : SNM, 1988, s. 71.

⁷ PIŠŤOVÁ, I. *Súčasná ľudová plastika na Slovensku*. Bratislava : Pallas, 1976. s. 25.

⁸ MEŠŠA, M. Výtvarný prejav ľudu, ľudové umenie, výtvarný folklorizmus. In *Tradičia dnes?* Bratislava : ÚLUV, 2007, s. 63.

⁹ Touto kolekciou sa v príspevku nebudeme zaoberať.

¹⁰ V tomto prípade ide o solitérne sošky, ktoré sú súčasťou predmetnej zbierky, osobitná početná skupina betlehemov je súčasťou zbierky *duchovnej a sociálnej kultúry* SNM v Martine.

Obr. 1. Gajdoš, neznámy autor, 1. tretina 20. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-138 473. Foto A. Kovačková, 1987

Fig. 1. Gajdoš, unknown artist, 1st third of the 20th century. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-138 473. Photograph by A. Kovačková, 1987

Obr. 2. Bavlna, Pavol: Korpus Krista, 1964. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-027 707-001. Foto J. Dérer, 1965

Fig. 2. Bavlna, Pavol: Corpus Cristi, 1964. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-027 707-001. Photograph by J. Dérer, 1965

zhotovená Jurajom Točekom. Ide o kapelu s piatimi hudobníkmi, pričom polychrómované plastiky majú oblečený odev z rôznych druhov textílií.

Signifikantnejší záujem o súdobú rezbársku tvorbu zaznamenávame najmä v 50. rokoch 20. storočia v súvislosti s rozvojom „ľudovej umeleckej tvorivosti“.¹¹ Niektoré plastiky v zbierke SNM v Martine boli nadobudnuté prostredníctvom celoslovenskej výstavy ľudovej umeleckej tvorivosti, konanej v Bratislave v roku 1955. Práce z tohto obdobia sú v zbierke SNM v Martine v porovnaní s inými inštitúciami, ktoré sa tejto oblasti výtvarnej tvorby

¹¹ Dobrovoľná záujmová činnosť zahrňujúca rôzne formy neprofesionálnych aktivít, súvisiaca so snahami štátu o rozvoj osvetovej činnosti po roku 1945.

začali venovať až s istým časovým odstupom, pomerne kvalitne zastúpené.¹² Prvou etapou organizovaného rozvoja drevenej plastiky v povojnovom období bolo cieleňé vyhotovovanie kópií ľudových plastík, ako aj ich voľného stvárnenia.¹³ S cieľom zachovávať, podporovať a rozvíjať ľudovú umeleckú výrobu vzniklo v roku 1945 *Ústredie ľudovej umeleckej výroby* (ďalej ÚĽUV).¹⁴ Súčasťou sortimentu ponúkaného ÚĽUV-om bol aj pastiersky riad a pastierska rezba. Figurálna rezba týchto predmetov sa stala meradlom ľudovosti ostatnej figurálnej tvorby. Ústredie tak spätne do značnej miery ovplyvňovalo vývoj figurálneho rezbárstva na Slovensku.¹⁵

K významnému rozvoju figurálneho rezbárstva v tomto období prispeli práve výrobcovia salašníckeho riadu, ktorí postupne od malých postáv, zdobiacich črπάky, dospeli k výrobe väčších figurálnych prác. Medzi najvýraznejšie osobnosti tohto obdobia patrili Jozef Kemko (*1887 – †1960, Heľpa)¹⁶, ktorého k tvorbe figurálnej plastiky podnietil akademický sochár Václav Kautman, hlavný výtvarník ÚĽUV-u. Ťažiskom jeho tvorby boli najmä sochy so zbojníckou tematikou. Charakteristickým prvkom jeho tvorby je použitie dekoratívneho zdobenia technikou rytia. V zbierke SNM v Martine sú zastúpené sochy zobrazujúce jánošíkovský námiet (E-29 041, E-29 042) a tiež sochy spodobujúce zoomorfnú tematiku (napr. E-29 156). Kemko bol jedným z prvých rezbárov, ktorý v druhej polovici 20. storočia vedome rozvinul figurálnu tvorbu, svojským spôsobom ju tvorivo formoval, ale zachovala sa kontinuita náváznosti na tradičnú figurálnu drevozrebu. Podobne od výroby salašníckeho riadu k figurálnej tvorbe prešiel aj Eduard Gregor (*1896 – †1954, Tajov, okr. Banská Bystrica), ktorý vo svojich prácach, zastúpených v zbierke, stvárnňoval námety súvisiace s pastierskou tradíciou (E-16 187, E-16 190 a i.). Súčasťou zbierky je i jeho plastika znázorňujúca reakciu na súdobé dianie s názvom *Družstevníčka* (E-20 781). Ďalší z rezbárov tejto dekády, Andrej Mačuha, vo svojej tvorbe spodoboval ženy a mužov pri každodennej práci v tradičnom prostredí (E-20 351, E-21 787 a i.). Tému života v tradičnom prostredí stvárnňoval aj Stanislav Michalowski, ktorý prostredníctvom svojich prác prezentoval i lokálne špecifiká ľudového odevu (E-17 636, E-17 637 a i.).

Odlisnú tematiku nachádzame v prácach Andreja Čepiššáka (*1903 Toporec, okr. Kežmarok – †1974, Nová Lubovňa), ktorý sa odkláňa od tematiky tradičného ľudového prostredia. V jeho prácach prevládajú námety mužských zamestnaní a námety viažuce sa na vtedajšie aktuálne spoločenské dianie. Za formálne znaky autorovej tvorby môžeme považovať reálne zobrazenie a symetrickosť postáv a detailné realistické vypracovanie tváre, pričom pri porovnaní viacerých prác môžeme sledovať istú schematickosť (E-16 184, E-20 711 a i.).

¹² PASTIERIKOVÁ, M. Neprofesionálna drevená plastika v zbierkach Slovenského národného múzea. In *Rezbárstvo: Motivácie, inšpirácie, výsledky*. Bratislava : ÚĽUV, 2003, s. 39.

¹³ PIŠŤOVÁ, I. Cit. 6, s. 82.

¹⁴ Na základe Dekrétu prezidenta republiky č. 110/1945 zo dňa 27. 10. 1945, ktorý vymedzoval koncepciu organizácie, bolo dňa 23. 11. 1945 zriadené *Ústredie lidové a umělecké výroby* ako celoštátna organizácia so sídlom v Prahe, pobočka v Bratislave bola založená dňa 1. 12. 1945. Pozri JAĎUĎOVÁ, L. Ľudová umelecká výroba ako súčasť kultúrneho dedičstva. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Bratislava : Univerzita Komenského, Roč. 7, č. 1, 2019, s. 177, 189.

¹⁵ MEŠŠA, M. Ústredie ľudovej umeleckej výroby a rezbárstvo. In *Rezbárstvo: Motivácie, inšpirácie, výsledky*. Bratislava : ÚĽUV, 2003, s. 54.

¹⁶ Ak pri niektorých autoroch nie sú uvedené údaje o narodení, prípadne úmrtí, znamená to, že nám zatiaľ nie sú známe. Ich získanie bude predmetom ďalšieho bádania v rámci danej vedeckovýskumnej úlohy.

Obr. 3. Čupec, Matej: Žena s dieťaťom, 1972. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-133 543. Foto A. Kovačková, 1987
 Fig. 3. Čupec, Matej: Woman with child, 1972. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-133 543. Photograph by A. Kovačková, 1987

Obr. 4. Siváň, Štefan, st.: Pieta, 1973. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-098 288. Foto J. Dérer, 1975
 Fig. 4. Siváň, Štefan, senior: Pieta, 1973. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-098 288. Photograph by J. Dérer, 1975

Ďalší z rezbárov Jozef Kohútek (*1904, Martin) spracovával historicko-sociálne námety. Z jeho tvorby sú zastúpené plastiky zobrazujúce Jánošíka (E-45 372, E-45 373), ale tiež figurálna skupina znázorňujúca motív Slovenského národného povstania a oslobodenia (E-15 858).

K významným autorom tohto obdobia patrí tiež Jozef Pekara (*1920, Borský Peter, v súčasnosti Borský Mikuláš – †2005, Rajecká Lesná), tvorca najväčšieho vyrezávaného betlehemu na Slovensku. V jeho tvorbe je viditeľný vplyv rezbárskeho družstva v Rajci. Mnohé z jeho veľkorozmerných prác sa nachádzajú v kultúrnych domoch, hoteloch či reštauráciách. V zbierke SNM v Martine sú zastúpené sochy Detrovana s fujarou a Čičmianky (E-20 463, E-28 696). Zastúpené sú tiež práce rajeckého rezbára Jozefa Matušíka. Uvedieme jednu zo sošiek, pravdepodobne z obsiahlejšej figurálnej kompozície, ktorá predstavuje kľáčiaciho muža (E-21 653).

Jedným z mála autorov druhej polovice 20. storočia, ktorý na dohotovenie plastík používa polychrómiu, je Vojtech Debnár (*1907, Vrúcko, okr. Martin). Z jeho prác sú v zbierke zastúpené postavy muža a ženy – Vrúčan a Vrúčanka v tradičných ľudových odevoch (E-28 871, E-28 872). Aj vo svojej ďalšej tvorbe zo 70. rokov zostáva autor verný tejto téme.

Tvorbu zo 60. rokov 20. storočia zastupujú v zbierke najmä známi autori, patriaci k najvýznamnejším osobnostiam figurálneho rezbárstva druhej polovice 20. storočia – Štefan Siváň starší, Pavol Bavlna a Matej Čupec. Títo rezbári figuralisti kontinuálne nadviazali na ľudovú rezbársku tradíciu. Aj keď počiatky ich tvorby sa viažu na vonkajšie motivácie, výsledky ich práce vznikali intuitívne. Pre ich figurálne plastiky je príznačná jednoduchosť a lineárnosť rezbí a aj fakt, že pri stvárňovaných námetoch vychádzali z prirodzeného tvaru dreva.

K najvýznamnejším rezbárom figuralistom nepochybne patrí Pavol Bavlna (*1896 – †1979, Štiavnik). Na jeho dielo nadviazali aj ďalšie generácie rezbárov z obce Štiavnik, z ktorej pochádzal. Pavla Bavlnu k tvorbe podnietil miestny kaplán Jozef Balušík, ktorý mu vnukol ideu vytvoriť korpus Krista zo samorastu.¹⁷ Autor vo svojej tvorbe úplne vychádzal z tvaru dreva, pričom využíval práve samorasty (E-30 024, E-30 027, E-30 028 a i.). Tematicky sú v jeho prácach zastúpené svetské i religiózne námety. Opakujúcim sa motívom v autorovej tvorbe sú plastiky znázorňujúce Krista (E-29 440, E-35 799, E-42 179 a i.). Medzi svetskými námetmi prevládajú postavy z každodenného života (E-29 438, E-42 180 a i.). Osobnosť Pavla Bavlnu bola už v tom čase známa aj v Českej republike. Jeho tvorba bola predstavená na výstave ľudových drevorezií z rokov 1962 – 1965, získaných do zbierok národopisného oddelenia Historického múzea – Národopisného múzea v Prahe. Výstava sa konala v roku 1966 a bola výsledkom výskumov Aleny Plessingerovej.¹⁸

Ďalším významným autorom medzi rezbármi figuralistami druhej polovice 20. storočia je jednoznačne Matej Čupec (*1904 – †1978, Horná Štubňa). Autor začal tvoriť, podobne ako Pavol Bavlna, z vonkajšieho popudu.¹⁹ K tvorbe ho podnietil miestny farár Albín Blažek, ktorý sám vyrezával a bol podporovateľom miestnych rezbárov, ktorých práce aj zbieral. Okruh tém, ktorým sa Čupec vo svojej tvorbe venoval, je naozaj široký, má však nepopierateľne jedinečný rukopis. V zbierke sú zastúpené svetské i religiózne námety vo viac ako dvadsiatich prácach z dvoch desaťročí. (E-37 824, E-37 828, E-38 097, E-39 379, E-39 381, E-39 678 a i.). Medzi témami, ktoré spracovával, sú aj námety z nedávnej histórie odkazujúce na SNP²⁰, tie však nie sú v zbierke SNM v Martine zastúpené. V tejto súvislosti stojí za zmienku, že vtedajšia kurátorka Marta Turzová kupovala do zbierky pomerne malé množstvo plastík so spoločensky či politicky angažovanou tematikou. Čupec využíval – tak ako to bolo pri ľudovej plastike, k tvorbe figur drevené kolíky, ktoré ovplyvňujú výsledný tvar sošiek do podoby vysokých postáv s pretiahnutými tvármi. Autor si vo svojej tvorbe trúfol aj na prácu s kameňom. Monumentálne pôsobiace Čupcove plastiky sú súčasťou stálej expozície SNM v Martine.

Jednou z najvýznamnejších osobností figurálneho rezbárstva na Slovensku je Štefan Siváň starší (*1906 – †1995, Babin), ktorý nadviazal na ľudovú výtvarnú tradíciu Oravy. Autor v počiatkoch svojej tvorby bezprostredne vychádzal z betlehemskej tradície. V jeho prácach je rovnako silno zastúpená tematika každodenného života na dedine (E-34 668, E-46 759, E-47 346, E-49 460 a i.), ale aj religiózne námety. Jeho plastiky sú nahrubo opracované, čo pri niektorých religióznych sochách umocňuje ich monumentálnosť (E-34 972, E-36 387

¹⁷ PLESSINGEROVÁ, A. Lidový rezbár Pavol Bavlna. In *Český lid*. Roč. 53, č. 4, 1966, s. 211-233.

¹⁸ PLESSINGEROVÁ, A. Cit. 17, s. 211-233.

¹⁹ PIŠŮTOVÁ, I. Cit. 6, s. 84.

²⁰ PIŠŮTOVÁ, I. Cit. 7, s. 25.

Obr. 5. Meško, Viliam: Zbojníček, 1976. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-106 820. Foto J. Dérer, 1977
 Fig. 5. Meško, Viliam: Little brigand, 1976. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-106 820. Photograph by J. Dérer, 1977

Obr. 6. Grinvalský, Valter: Madona, 1979. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-122 324. Foto J. Dérer, 1980
 Fig. 6. Grinvalský, Valter: Madonna, 1979. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-122 324. Photograph by J. Dérer, 1980

a i.). Práve v religióznych námetoch sledujeme kontinuálnu nadväznosť na ľudovú tradíciu, na kultové sošky Panny Márie či Piet. Je zaujímavé, že autor spracoval aj tému zjavenia Panny Márie vo Fatime (E-36 388), ktorá v tom období v tvorbe iných autorov ešte nerezonovala.

Ďalej sú v zbierke zastúpené práce rezbárov, známych v regionálnom okruhu. Z ich tvorby boli výberovo nadobudnuté do múzea spravidla dve až tri plastiky. Na základe muzeálneho materiálu je zrejmé, že výber bol urobený tak, aby poskytol čo najširší obraz o tvorbe autora, najmä z hľadiska tematických okruhov. Medzi spomínaných autorov patria

Obr. 7. Piš, Martin: Žena s hrabfami, 1976. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-114 584. Foto I. Darula, 1978
Fig. 7. Piš, Martin: Woman with rake, 1976. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-114 584. Photograph by I. Darula, 1978

Štefan Bača, Pavel Tecner, Anton Beličin (*1898, Obyce, okr. Zlaté Moravce), Ján Kohút a Emil Stráňai. Rezbár Ján Kohút (*1922, Raslavice, okr. Bardejov) dohotovil svoje práce použitím polychrómie. Podľa zastúpenia v zbierkach spracovával svetské aj religiózne témy (E-45 103, E-46 614 a i.). S polychrómiou pracoval tiež Anton Beličin (E-29 147, E-29 148). Pôvodný tvar dreva vo svojich prácach bezvýhradne rešpektoval Emil Stráňai, ktorý dotváral samorasty. Z konárov stromov vytváral postavy a v zbierke SNM v Martine je zastúpený najmä jánošíkovský motív (E-29 043, E-29 044 a i.). Autor svoje práce dotváral vyrezávaním kôry stromu do podoby geometrického dekoru.

V priebehu 70. rokov vzrástol počet prírastkov do zbierky súčasnej neprofesionálnej plastiky. Oproti predchádzajúcemu desaťročiu, v ktorom evidujeme akvizíciu 30 kusov sôch od rezbárov figuralistov, ich počet v 70. rokoch narástol na 230 kusov. Akvizičná činnosť v tejto oblasti zintenzívnila v súvislosti s prípravou reinštalovanej *Galérie ľudového výtvarného umenia*, pod názvom *Súčasní slovenskí ľudoví rezbári* sprístupnenej v roku 1978. Autorkou bola kurátorka zbierky M. Turzová. Expozícia predstavovala prierez tvorby vtedy známych rezbárov figuralistov. Jej vzniku predchádzal terénny výskum neprofesionálneho rezbárstva na území celého Slovenska.

Okrem prác autorov, ktorí mali zastúpenie v zbierkach už v 60. rokoch, pribudli do zbierky diela mnohých ďalších významných osobností figurálneho rezbárstva. Výraznou

Obr. 8. Malec, Gregor: Tancujúci pár,
1976. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg.
NG-107 297. Foto J. Dérer, 1977
Fig. 8. Malec, Gregor: Dancing couple,
1976. Photographic archives of the
SNM in Martin, neg. no. NG-107 297.
Photograph by J. Dérer, 1977

osobnosťou figurálnej tvorby druhej polovice 20. storočia je Dušan Benický (*1949, Trstená, okr. Tvrdošín). Autor sa venuje tvorbe z dreva, ale aj maľbe na sklo. Z rezbárskych prác sú súčasťou zbierky SNM v Martine jeho rané diela z rokov 1973 a 1975 (E-35 747, E-39 873), ale aj súčasná tvorba religiózneho charakteru (E-59 644, E-59 645, E-59 646). Autor mal vo svojej tvorbe od začiatku osobitý rukopis. Charakteristický výtvarný výraz majú aj práce mimoriadne činného rezbára Viliama Meška (*1940 Terchová, okr. Žilina). V zbierke SNM v Martine sú zastúpené autorove práce z rokov 1974 – 1979. Vo svojej tvorbe sa vracia k námetom viažucim sa k tradičnému prostrediu, ktoré pozná z rodnej obce Terchová. Okrem tém z bežného života (E-43 372, E-42 370) tvorí aj plastiky so zbojníckou a jánošíkovskou tematikou (E-42 374, E-43 198).

Ďalším z významných rezbárov druhej polovice 20. storočia je Ondrej Sklenka (*1895 – †1993, Prievidza). V jeho tvorbe prevládajú námety zobrazujúce zamestnania v tradičnom

prostredí a rodinno-spoločenské výjavy. Špecifické sú práce Ondreja Korkoša (*1925, Čierna Hora, v súčasnosti Czarna Góra, Poľsko), ide o sériu troch búst so symbolickým významom (E-45 662, E-45 693, E-46 038). Skutočne početne sú v zbierke zastúpené plastiky významného predstaviteľa figurálneho rezbárstva Valtera Grinvalského (*1932, Kežmarok). V jeho tvorbe sa vyskytujú sošky bez povrchovej úpravy, ale aj pestrofarebne polychrómované sošky, autor má veľmi výrazný rukopis. Tematicky znázorňuje námety z bežného života, ale aj religiózne výjavy (E-39 370, E-36 683, E-39 686, E-40 848, E-45 657, E-46 617 a i.). K významným autorom medzi rezbármi figuralistami patrí aj Pavol Šarišský (*1943, Janov, okr. Prešov – †2004, Mandria, Taliansko). Pre jeho tvorbu je príznačná mierna neproporčnosť postáv, ktorá vychádza z jeho snahy rešpektovať prirodzenú štruktúru dreva, aj preto pôsobia tieto sošky mohutnejšie. Často stvárňuje robustnejšie ženské postavy, ktoré predstavujú symboliku ženskej sily. Istý čas používal vo svojej tvorbe aj polychrómiu, v zbierke SNM v Martine však prevládajú práce bez povrchovej úpravy (E-45 059, E-46 615, E-46 616 a i.).

SNM v Martine vlastní i niekoľko prác rímskokatolíckeho farára Albína Blažeka (*1908 – †1980, Štiavnik), ktorý podnecoval k tvorbe rezbárov z obce Štiavnik, v ktorej pôsobil. V jeho prácach prevládajú religiózne sošky, najmä podoby Panny Márie (E-43 208, E-43 209 a i.). K autorom, ktorého tvorba má v zbierke múzea značnejšie zastúpenie, patrí Vincent Michálek (*1905 – †1981, Terchová, okr. Žilina). Výber z jeho prác obsahuje plastiky bez povrchovej úpravy, ale aj polychrómované práce. Tematicky je jeho tvorba orientovaná výlučne na tradičné prostredie, stvárňuje ženy a mužov pri každodennej práci, či rôznych remeselníkov (E-40 852, E-42 176, E-45 243 a i.). Tieto témy spracováva aj Jozef Habovštiak (E-34 667, E-45 364, E-45 367 a i.) či Gregor Malec (*1901 – †1993, Trenčianska Teplá, okr. Trenčín) (E-43 741, E-43 742) a Cyril Maga (*1919, Komjatná, okr. Ružomberok) (E-47 342, E-47 344 a i.). Práce Ľudovíta Filipka (*1917– †1990, Priečod, okr. Banská Bystrica) sa odlišujú záverečnou úpravou s použitím viacfarebnej polychrómie. Z jeho tvorby sú v zbierke SNM v Martine rovnako zastúpené námety religiózne (E-44 187, E-45 245) i svetské (E-44 188, E-44 189 a i.). Zaujímavá je mnohotvárna tvorba Jána Labudu (*1929 – †2004, Štiavnik, okr. Žilina), ktorý ako jeden z mála rezbárov, zastúpených v zbierke, spracováva aj mytologické námety (E-42 636, E-42 637). V jeho tvorbe však prevládajú postavy z bežného života (E-42 632, E-42 635 a i.). Autor plastiky dotvára dekórom technikou vypaľovania. Túto techniku využíva na vykreslenie detailov tváre a lokálnych špecifik ľudových odevov tiež Martin Piš (*1912, Koš, okr. Prievidza). Z jeho tvorby je zastúpených viacero postáv, ktoré predstavujú námety spojené s tradičnou ženskou prácou (E-42 918, E-42 919, E-45 105). Práce Andreja Hankovského (*1904 – †1985, Richvald, okr. Bardejov) sa vyznačujú použitím slamy a prírodných tráv na dotvorenie postáv (E-45 101, E-46 613 a i.).

V zbierke je zastúpených i niekoľko prác Štefana Siváňa mladšieho (*1945 – †2005, Vasiľov, okr. Námestovo), ktorý znázorňoval prevažne výjavy viažuce sa na tradičné zamestnanie (E-46 746, E-47 341 a i.). Jednou z dvoch ženských autoriek, zastúpených v zbierke, je Mária Žilavá (*1909 Malacky – †1980 Bratislava-Devín). Vo svojej tvorbe sa venovala výrobe reliéfov, ale aj voľných plastiek. Znázorňovala rodinné témy, matky s dieťaťom ale aj religiózne mariánske námety (E-39 299, E-55 319 a i.). SNM v Martine v spolupráci s Mestským domom kultúry a osvetu v Bratislave usporiadalo autorke putovnú výstavu, ktorá sa v Martine otvárala v roku 1973. Popri nej je v zbierke ďalšou ženskou rezbárkou Mária Hrabinská, rodáčka z Moravy, ktorá od roku 1936 žije v Liptovskom Mikuláši (*1928, Bystřice pod Lopeníkem, Česká republika). V jej tvorbe prevládajú postavy z tradičného dedinského prostredia (E-46 110, E-46 559). Viacfigurálne kompozície, ktoré predstavujú

Obr. 9. Igo, Aladár: Žatva, 1975. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-104 426. Foto J. Dérer, 1976
 Fig. 9. Igo, Aladár: Harvest, 1975. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-104 426. Photograph by J. Dérer, 1976

Obr. 10. Chudý, Július: Žena s dieťaťom, 1978. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-133 558. Foto A. Kovačková, 1977
 Fig. 10. Chudý, Július: Woman with child, 1978. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-133 558. Photograph by A. Kovačková, 1977.

výjavy spojené s prácou na hospodárstve, ale aj so zvykoslovnými námetmi (E-46 607, E-46 608, E-46 609), vytváral Mikuláš Hraboš (*1902 – †1982, Štiavnik, okr. Bytča), ktorý patrí k mimoriadne tvorivej generácii štiavnických rezbárov. Ďalší z autorov, Karol Meszároš (*1915, Andovce, okr. Nové Zámky), spracovával svoje plastiky formou reliéfu do bloku dreva (E-44 606, E-44 607). Výrazným rukopisom sa vyznačujú práce Aladára Iga (*1931, Chanava, okr. Rimavská Sobota), ktorý plastiky opracovával nahrubo, čím umocnil výraz jednotlivých námetov, znázorňujúcich prácu na poli či cestu na jarmok, ale aj ženské postavy v tradičnom prostredí (E-42 724, E-42 725, E-42 726 a i.). Naopak, Július Chudý (*1933, Bratislava) spracováva svoje prevažne ženské postavy formou výtvarnej

skratky, pričom len naznačí v dreve siluetu postavy a jeho práce tak pôsobia nadčasovo a minimalisticky (E-45 859, E-45 860 a i.).

V neposlednom rade spomenieme taktiež autorov Gustáva Janáka, Štefana Krišiaka (*1907, Štiavnik, okr. Bytča), Jána Lukácza, Františka Vadíka (*1901, Šterusy, okr. Piešťany), Jozefa Gregasa (*1925 – †1989, Čaradice, okr. Nové Zámky), Eduarda Kostroša (*1927, Liptovská Teplá), Stanislava Chodúra (*1952, Martin), Milana Hrica (*1952, Banská Bystrica) a iných, z ktorých prác vlastní SNM v Martine zväčša len jeden alebo dva exempláre.

Intenzívnejšia akvizičná činnosť v oblasti neprofesionálneho figurálneho rezbárstva pokračovala aj v 80. rokoch 20. storočia. Do zbierok múzea sa získavali práce autorov, s ktorými už SNM v Martine spolupracovalo v predchádzajúcom desaťročí, ale aj práce ďalších autorov. Témy spodobujúce rôzne tradičné zamestnania a remeslá spracovávali Jozef Nagy (E-52 469, E-52 470) i Juraj MERTUŠ st. (*1925, Gočovo, okr. Rožňava) (E-52 471, E-52 472). V tvorbe rezbára Štefana BARČÁKA (*1913, Turzovka, okr. Čadca – †2004, Košťany nad Turcom, okr. Martin) sú zastúpené námety z každodenného života v tradičnom prostredí (E-52 489, E-52 490 a i.), pričom v jeho neskoršej tvorbe z 90. rokov prevládala skôr religiózna tematika (E-56 776 – E-56 779). Ďalší z autorov, František HORVÁTH, zobrazoval rodinno-spoločenské výjavy, sošky sú spracované do bloku dreva a nie sú tak úplne plastické (E-47 356, E-45 357). Ďalšími autormi, zastúpenými v zbierke jednou alebo dvoma prácami, sú Ondrej HATOK (*1912, Kendice, okr. Prešov), Juraj PRITUĽA-KNOŠKO (*1947, Očová, okr. Zvolen), Mikuláš KURPAŠ (*1925, Liptovská Lúžna, okr. Liptovský Mikuláš) a Imrich RUŽBASKÝ (*1913, Dubovica, okr. Sabinov). V tomto období sa sa v *Československom kultúrnom a informačnom stredisku* v Budapešti konala výstava s názvom *Súčasný ľudový rezbárstvo na Slovensku*, sprístupnená verejnosti v roku 1984 a v tom istom roku reprízovaná v Šoproni. Pripravila ju M. Pastieriková, ktorá v tom čase zastupovala dlhodobo neprítomnú kurátorku M. Turzovú.

V oblasti odborného spracovania zbierky bola v tomto období významným krokom tvorba centrálnej evidencie a jednotná katalogizácia „*ľudového a súčasného neprofesionálneho výtvarného prejavu*“ v zbierkach múzeí a galérií, ktorú iniciovala Slovenská národná galéria. Úloha bola realizovaná dlhodobo, pre obdobie rokov 1982 – 1985 bolo prioritou spracovanie maľby, plastiky a grafiky. S cieľom vytvorenia systému jednotnej katalogizácie predmetných zbierok bol vydaný materiál určujúci pravidlá katalogizácie. Katalogizačné karty sú vypracované vo formáte A4, čo umožňovalo zaznamenať väčšie množstvo údajov, ktoré sú spracované v 19 popisných kolónkach a karty sú doplnené kvalitnou fotodokumentáciou. Rekatalogizáciou prešli v tom čase všetky figurálne drevené plastiky z predmetnej zbierky.²¹ Diela rekatalogizovala M. Pastieriková, ktorá neskôr iniciovala vypracovanie pracovného autorského katalógu všetkých neprofesionálnych rezbárov s podrobným súpisom celého ich diela v zbierke SNM v Martine.

Zberateľské tendencie v oblasti neprofesionálnej výtvarnej tvorby z predchádzajúcich dvoch desaťročí už v 90. rokoch 20. storočia neboli natoľko intenzívne. Zapríčinené to bolo predovšetkým nedostatkom finančných prostriedkov určených na akvizičnú činnosť SNM

²¹ Úloha MK SSR 534-M-IRS-13-02-05 Centrálna evidencia diel ľudového výtvarného umenia v múzeách a galériách na Slovensku. Riešiteľom bola Slovenská národná galéria v spolupráci s Etnografickým ústavom SNM (t. č. SNM v Martine) a múzeami a galériami na Slovensku. Pozri MRUŠKOVIC, Š. *Pravidlá jednotnej katalogizácie ľudového a súčasného neprofesionálneho výtvarného prejavu v zbierkach múzeí a galérií SSR*. Bratislava, 1983. Bližšie PASTERIKOVÁ, M. Tvorba jednotnej katalogizácie tradičného ľudového a súčasného neprofesionálneho umenia. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 43. Roč. XCVI, Martin : SNM, 2002, s. 43-46.

Obr. 11. Kostroš, Eduard: Valach, 1979. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-122 101. Foto J. Dérer, 1980

Fig. 11. Kostroš, Eduard: Wallachian, 1979. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-122 101. Photograph by J. Dérer, 1980

v Martine.²² V 90. rokoch sa do popredia v oblasti výskumu i akvizícií dostávali nové témy. Prioritným bol výskum zameraný na ľudovú kultúru regiónu Turiec a tiež na dejiny SNM, súčasťou ktorého boli aj dejiny budovania jednotlivých zbierok SNM v Martine. Výskum súčasnej výtvarnej tvorby, vrátane neprofesionálnej plastiky, iniciovaný novou kurátorkou zbierky M. Pastierikovou, nebol vedením múzea schválený v dôsledku plnenia uvedených nosných vedeckovýskumných úloh a bez zaradenia do vedeckovýskumnej činnosti múzea ho v tom čase nebolo možné realizovať.²³ Súčasná tvorba sa tak v nasledujúcich rokoch systematicky nedokumentovala a ani nezískavala do múzea. Evidujeme len niekoľko prírastkov od autorov Jána Kul'havého, ktoré spodobujú rôzne tradičné zamestnania a remeslá (E-56 390 – E-56 394), Štefana Barčáka (E-56 776, E-56 777, E-56 778, E-56 779) a Jozefa Kňazka (*1924 – †2009, Košťany nad Turcom, okr. Martin).

Namiesto redukovanej akvizíčnej a výskumnej činnosti sa vtedajšia kurátorka zamerala na prezentáciu neprofesionálnej plastiky formou výstavnej činnosti. Neprofesionálnu

²² Podobnú skutočnosť vo svojom príspevku konštatuje aj Zora Mintalová Zubercová v súvislosti s akvizíciami textilu.

²³ PASTIERIKOVÁ, M. Vlastné výskumy a zbery ako zdroje získavania zbierkových predmetov – možnosť, sen či skutočnosť. In *Akvizíčná činnosť múzeí v súčasnosti – problémy, možnosti, perspektívy*. Bratislava : SNM – Zväz múzeí na Slovensku, 2007, s. 86-90.

drevenú plastiku zo zbierky SNM v Martine v prípade potreby dopĺňala o výpožičky z iných múzeí a galérií, ako aj zo súkromných zbierok. V rokoch 1994 – 1999 pripravila päť tematických výstav, ktoré sa konali počas Folklórneho festivalu vo Východnej. Výstavy predstavili autorskú figurálnu plastiku v kontexte vopred zvolenej témy, zameranej na výjavy z tradičného ľudového prostredia a na religióznu tematiku. Z hľadiska dokumentácie neprofesionálnej plastiky bola prínosná výstava turčianskych rezbárov, ktorá pozostávala prevažne z tvorby v ich osobnom vlastníctve.²⁴ Okrem toho sa kurátorka jeden rok organizačne zapojila do projektu Kresané do dreva. Jeho zámerom bola tvorba veľkorozmerných drevených plastík in situ, a to priamo v prírodnej galérii amfiteátra vo Východnej. V roku 1997 pripravila v Kultúrnom centre v Martine výstavu zameranú na tvorbu Štefana Barčáka. Tomuto rezbárovi bola venovaná aj výstava Pocta majstrovi, inštalovaná v roku 2003 v Turčianskom múzeu Andreja Kmeťa, a to v súvislosti s udelením titulu.²⁵ Na neprofesionálnu plastiku bola zameraná aj výstava pripravená v rámci programového podujatia v Múzeu slovenskej dediny v roku 2008 pod názvom Kresťanská Veľká noc/Ludové a neprofesionálne umenie Slovenska.

Súdobá figurálna plastika zo zbierky SNM v Martine bola aj súčasťou viacerých širšie koncipovaných výstav realizovaných v 90. rokoch v Poľsku a Bulharsku, ktoré boli venované ľudovému umeniu v spojitosti s veľkonočným obdobím a mariánskym kultom na Slovensku. Neprofesionálna tvorba bola prezentovaná tiež v rámci dvoch veľkých spoluautorských výstavných projektov v zahraničí, zameraných na ľudovú kultúru Slovenska. Inštalované boli v rokoch 1999 – 2013 vo Francúzsku, Taliansku a Nemecku.²⁶ Neprofesionálna drevená plastika bola aj súčasťou výstavy prírastkov získaných do zbierok SNM v Martine v rokoch 2002 – 2012.

Začiatkom 21. storočia sa jednou z priorít vedeckovýskumnej činnosti SNM v Martine stala príprava novej expozície Etnografického múzea. V súčasnosti sa v tejto úlohe kontinuálne pokračuje tvorbou úvodných scenárov.²⁷ V tematickej časti expozície s názvom *Inšpirácie*, ktorá bude venovaná tvorivému rozvíjaniu tradičnej kultúry Slovenska v druhej polovici 20. storočia až do súčasnosti, budú predstavení i všeobecne uznávaní neprofesionálni umelci, ktorí invenčne nadviazali na ľudovú výtvarnú tvorbu.²⁸ Spomedzi rezbárov figuralistov ide o Štefana Siváňa staršieho, Pavla Šarišského, Dušana Benického a Vladimíra Morávka.²⁹

Súčasťou nových akvizícií po roku 2000 boli i figurálne plastiky svojim vznikom spadajúce do 20. storočia. V rokoch 2015 a 2019 boli získané darom dve plastiky od Bohumila Mrdúta (E-59 108, E-59 800) s tematikou z každodenného života v tradičnom ľudovom

²⁴ V roku 1994: Kresané do dreva – Hudba, spev, tanec; v roku 1995: Orié, Janík, orie...; repríza v Mestskom kultúrnom stredisku Považská Bystrica; v roku 1996: Ja som dobrý remeselník; repríza v Novohradskom múzeu a galérii v Lučenci; v roku 1997: Súčasní turčianski rezbári; v roku 1999: Kresťanstvo v nás/Neprofesionálna sakrálna tvorba; repríza SNM v Martine.

²⁵ Na otvorení výstavy bolo autorovi odovzdané ocenenie Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

²⁶ V roku 1997: Veľká noc – Sakrálné ľudové umenie na Slovensku, Galéria v Slovenskom inštitúte v Poľsku, Varšava; 1997: Svätá Mária – Matka Božia/Mariánsky kult na Slovensku, Sofia (reprízy Varna, Plodiv); 1999: Poklady ľudovej kultúry Slovenska, Paríž (reprízy 2000 Rím, 2001 Oberschönenfeld, 2002 SNM v Bratislave); 2013: Tradičná kultúra Slovenska – tradícia a modernita, Marseille. K posledným dvom výstavným projektom boli vydané reprezentatívne katalógy, súčasťou ktorých je aj neprofesionálna plastika, vrátane fotografií vybraných plastík.

²⁷ Bližšie o novej expozícii PASTIERIKOVÁ, M. Tematické zameranie novej expozície SNM – Etnografického múzea. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 51*. Roč. CIV, Martin : SNM, 2010, s. 9-30.

²⁸ PASTIERIKOVÁ, M. Cit. 27, s. 24.

²⁹ Úvodný scenár s prvkami technického scenára, vypracovaný v rámci riešenej vedeckovýskumnej úlohy *Slovensko a jeho identita*, tematická časť *Inšpirácie* – zodpovedná riešiteľka Marta Pastieriková (pracovný materiál).

Obr. 12. Kurpaš, Mikuláš: Dojička, 1980. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-122 089. Foto J. Dérer, 1980
Fig. 12. Kurpaš, Mikuláš: Dairy maid, 1980. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-122 089.
Photograph by J. Dérer, 1980

prostredí a plastika Muž s fajkou (E-59 801) od Juraja Mertuša mladšieho (*1963, Gočovo, okr. Rožňava). Spomenieme aj práce zhotovené začiatkom 21. storočia. V roku 2006 bolo do zbierky zakúpených viacero menších plastík od rezbára Jozefa Kňazka, zobrazujúcich väčšinou religiózne témy (E-57 493 – E-57 497) a tiež dve veľkorozmerné drevené sochy znázorňujúce námet fujaristu a rodinný výjav otca so synom (E-51 491, E-51 492). Posledné spomenuté sú doposiaľ jedinou akvizíciou dokumentujúcou veľkorozmernú figurálnu tvorbu³⁰, pričom v súčasných podmienkach je otázka získavania veľkorozmerných plastík do zbierky múzea záležitosťou priestorových možností depozitárov. V roku 2018 boli po zamietnutí nákupu *Komisiou pre tvorbu zbierok* darované do múzea tri plastiky významného neprofesionálneho umelca Dušana Benického s religióznou tematikou (E-59 644, E-59 645, E-59 646), zhotovené v roku 2016, ktoré je plánované využiť aj v pripravovanej novej expozícii múzea s názvom *Inšpirácie*. Jednu z darovaných plastík si predtým zakúpila

³⁰ Postupné rozvíjanie rezbárskej figurálnej tvorby v podobe veľkorozmerných až monumentálnych sôch z dreva v 20. storočí započali rezbárske podujatia s názvom *Kresané do dreva*. Ide o rezbárske sympóziu, ktoré je významnou súčasťou Folklórneho festivalu Východná. Autorom myšlienky vyplnenia areálu amfiteátra vo Východnej veľkorozmernými drevenými sochami je Ing. arch. Viliam Gruska, ktorý pracoval na projekte jeho prestavby. Zámer sa podarilo zrealizovať po niekoľkoročnom snažení, počas ktorého autor svoje námety predkladal prípravnému výboru a pritom sa vo svojej argumentácii opieral o rozmerne drevené figurálne úle rozšírené v tradičnej ľudovej kultúre. Prvý ročník sa konal v roku 1975. Bližšie MEŠŠA, M. – SABAKOVÁ, M. *Kresané do dreva*. Súčasť Folklórneho festivalu Východná. Bratislava : Národné osvetové centrum, 2007, s. 7.

Obr. 13. Trnka, Štefan: Klebetnice, 1972. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-136 331. Foto A. Kovačková, 1986
Fig. 13. Trnka, Štefan: Gossips, 1972. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-136 331.
Photograph by A. Kovačková, 1986

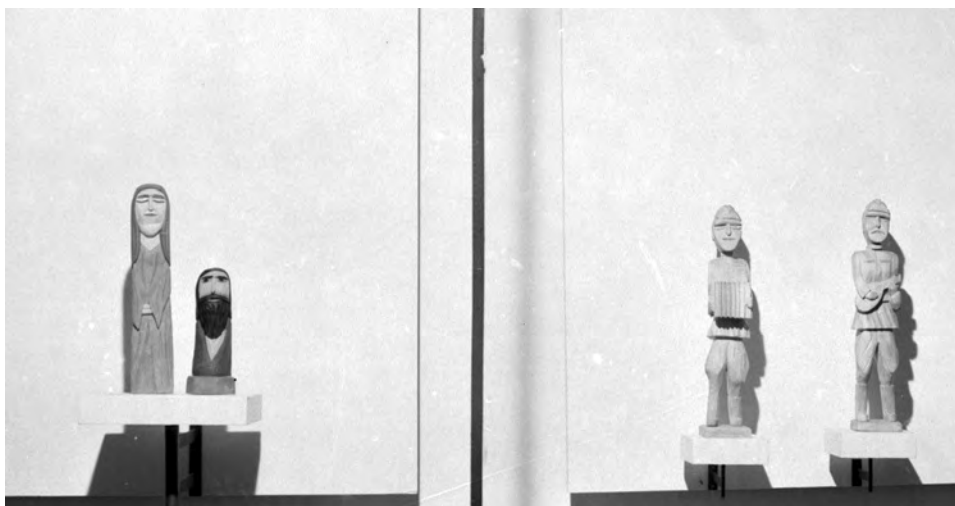
bývalá kurátorka zbierky súkromne od autora a ten potom následne daroval do zbierok múzea ostatné dve plastiky.

Podstatnou úlohou v posledných rokoch je digitalizácia zbierkových predmetov v rámci projektu *Digitálne múzeum*³¹. Zámerom projektu bolo vedomostne spracovať a zároveň zvizualizovať výber najvýznamnejších zbierkových predmetov s reprezentatívnym zastúpením zbierok múzei v Slovenskej republike.³² V rokoch 2013 a 2014 bolo do digitalizácie zaradených 224 figurálnych drevených plastiek zhotovených rezbármi v 20. storočí, čo predstavuje takmer 60 % predmetnej časti zbierky. Predmety boli zaznamenané prostredníctvom 3D digitalizácie a následne boli do roku 2015 odborne spracované bývalou kurátkou prostredníctvom *Centrálnej evidencie muzejných zbierok*³³. V tejto práci je v nasledujúcich rokoch potrebné pokračovať.

³¹ Projekt realizovaný „prostredníctvom OPIS PO 2 – Operačný program Informatizácia spoločnosti – Prioritná os 2 – Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry. OPIS je financovaný Európskym fondom regionálneho rozvoja a reálne financovanie je riešené prostredníctvom žiadateľov o nenávratný finančný príspevok z radov slovenských inštitúcií.“ Bližšie ŽABKOVÁ, S. Digitalizácia kultúrneho dedičstva. Projekt: Digitálne múzeum. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Bratislava : Univerzita Komenského. Roč. 1, č. 1, 2013, s. 39.

³² ŽABKOVÁ, S. Cit. 31, s. 43.

³³ CEMUZ, Základné informácie, n.d. [online]. [cit. 2019-10-29]. Dostupné na: <<https://www.snm.sk/?zakladne-informacie-o-projekte>>.

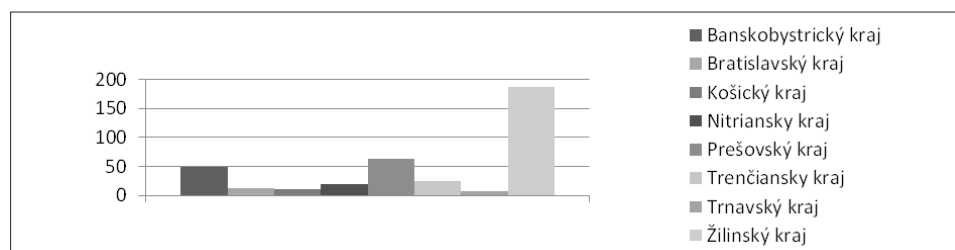
Obr. 14. Galéria slovenského ľudového výtvarného umenia. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-118 650.
Foto J. Dérer, 1979
Fig. 14. Gallery of Slovak folk art. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-118 650. Photograph
by J. Dérer, 1979

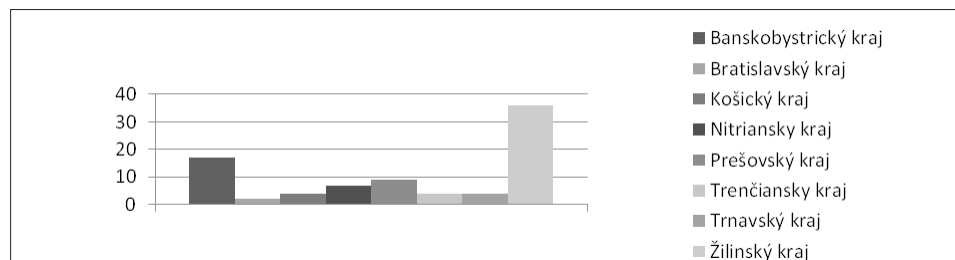
Obr. 15. Dokumentácia výstavy Mária Žilavá – sochárske dielo. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-088 313.
Foto J. Dérer, 1973
Fig. 15. Documentation of the exhibition “Mária Žilavá – sculptural work”. Photographic archives of the SNM
in Martin, neg. no. NG-088 313. Photograph by J. Dérer, 1973

Predmetnú zbierku figurálnej plastiky SNM v Martine z 20. storočia tvorí celkovo 383 plastík a figurálnych skupín od 84 rôznych autorov a ďalších neznámych autorov. Celkovo je v zbierke ľudovej výtvarnej kultúry zastúpených vyše 400 predmetov neprofesionálneho rezbárstva – teda aj vrátane reliéfov, od viac ako 90 autorov.³⁴ Reliéfna tvorba je súčasťou neprofesionálneho rezbárstva, ktorá tvorí organickú zložku aj tvorby niektorých zo spomínaných autorov. Viacerí autori začínali výrobou reliéfov a postupne prešli k figurálnej tvorbe. V predkladanom príspevku sa bližšie reliéfom nevenujeme, je však dôležité zdôrazniť ich miesto v tvorbe autorov a zamerať sa na túto problematiku aj v ďalšom výskume v oblasti neprofesionálneho rezbárstva.

Územne je najviac prác zastúpených zo stredného Slovenska, predovšetkým zo súčasného Žilinského samosprávneho kraja. Nasleduje východné Slovensko a najmenšie zastúpenie majú práce autorov zo západného Slovenska. Najpočetnejšie zastúpenie prác zo Žilinského kraja môže byť mierne skresľujúce vzhľadom na fakt, že niektorí z autorov zo Žilinského kraja, od ktorých sa podarilo do zbierok získať viacero predmetov, tak navyšujú počet predmetov z daného kraja. Preto následne uvádzame aj zastúpenie autorov z jednotlivých krajov. Ukazuje sa, že prevažujú autori zo súčasných samosprávnych krajov stredného Slovenska (najmä Žilinský a nasleduje Banskobystrický kraj).

Graf 1. Vyčíslenie počtu predmetov v zbierke neprofesionálneho figurálneho rezbárstva z 20. storočia v SNM v Martine územne podľa krajov.

Graf 2. Vyčíslenie autorov so zastúpením v zbierke neprofesionálneho figurálneho rezbárstva z 20. storočia v SNM v Martine územne podľa krajov.

Z tematickej stránky sú medzi plastikami najviac zastúpené rodinno-spoločenské výjavy, zamerané na postavy z tradičného prostredia. Ďalej sú to spoločensko-zábavné témy, najmä zvykoslovné námety. Časté je zobrazovanie rozličných pracovných činností, zameraných na motívy z oblasti agrikultúry, domácej a remeselnej výroby, ale aj námety z pastierskeho,

³⁴ Bližšie PASTIERIKOVÁ, M. Zbierkový súbor Ľudové umenie v SNM – EM v Martine. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 37. Roč. XC, Martin : SNM, 1996, s. 109.

Obr. 16. Dokumentácia výstavy Kresťanstvo v nás. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-157 915-001. Foto T. Michalík, 1999

Fig. 16. Documentation of the exhibition "Christianity within us". Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-157 915-001. Photograph by T. Michalík, 1999

banického a vinohradníckeho prostredia. Autori spracovávali aj témy čerpajúce z histórie a mytológie a tiež sociálno-historické motívy spojené s poddanstvom. Viacerí vo svojich prácach spodobovali aj religiózne námety, spravidla to však nejde o ústredný motív ich tvorby. Spomenuté retrospektívne témy sú u autorov buď reflexiou autenticky prežitých skúseností, alebo sa inšpiračnými zdrojmi stávajú sprostredkované námety. Na základe uvedeného je zrejmé, že pre neprofesionálnu figurálnu tvorbu v 20. storočí zo zbierky SNM v Martine boli príznačné rôznorodé témy, viažuce sa najmä ku každodennému životu v tradičnom prostredí a nie prioritne religiózne témy ako v prípade tradičnej ľudovej plastiky.³⁵

Rezbári najstaršej generácie, ktorých práce sa nachádzajú v zbierke, boli najmä pastiermi, roľníkmi a remeselníkmi, narodenými začiatkom 20. storočia. Medzi rezbármi figuralistami sú aj autori pôvodne zamestnaní v priemysle či službách, pochádzajúci často z mestského prostredia. Nachádzame tu tiež tvorcov z radov farárov, učiteľov či sociálnych alebo osvetových pracovníkov.³⁶

V oblasti neprofesionálneho výtvarného prejavu je zaužívaná kategorizácia na ľudovú, insitnú a amatérsku tvorbu, pričom hranice týchto kategórií nie sú presne vymedzené a tie sa v mnohých prípadoch prelínajú. Pojem neprofesionálny sa viaže na vzdelanie a v praxi znamená, že autor má spravidla iné vzdelanie, prípadne povolanie ako je jeho výtvarná tvorba.³⁷ Na základe uvedenej kategorizácie chápeme tvorbu spadajúcu do kategórie ľu-

³⁵ PASTIERIKOVÁ, M. Cit. 12, s. 39.

³⁶ PASTIERIKOVÁ, M. Cit. 12, s. 38.

³⁷ ČIERNA, K. Cit. 5, s. 429-437.

dového výtvarného prejavu v 20. storočí, ako tvorbu kontinuálne nadväzujúcu na ľudovú rezbársku tradíciu, v tomto prípade sakrálnu figurálnu drevorezbu, pastiersku drevorezbu a betlehemskú figurálnu tvorbu. Do tejto kategórie tak možno zaradiť rezbárov figuralistov 20. storočia z najstaršej generácie. Vo väčšine prípadov pochádzali z dedinského prostredia, patrili k pastierom či roľníkom. So svojou tvorbou začali na základe vonkajšieho podnetu, intuitívne však tvorili námety spojené s ich životom v tradičnom prostredí. Avšak svojou funkciou a pozíciou v kolektívnom spoločenstve sa táto tvorba vymykala kritériám ľudovosti. K tejto kategórii sa však viažu aj tvorcovia z ďalšej generácie, ktorí čerpali z námetov z tradičného ľudového prostredia na základe spomienok, pričom tieto javy spravidla už počas ich tvorivého obdobia nie sú aktuálne. Tvorili z vnútornej potreby sebaujadrenia a okrem tém retrospektívneho charakteru spracovávali aj témy vychádzajúce z aktuálneho diania. Ďalšia, insitná tvorba je založená na výrazne individualistickej báze, pre ktorú nie sú závažné všeobecne rozšírené tendencie, nemožno však opomenúť jej návaznosť na tradíciu.³⁸ Tretia skupina amatérskych tvorcov predstavuje autorov, ktorí sa vo väčšine prípadov rezbárstvu venujú ako záľube a zámerne sa vo svojej tvorbe vracajú k témam nejakým spôsobom nadväzujúcim na ľudový výtvarný prejav, a tak spracovávajú tieto námety sprostredkovane. Je potrebné uviesť, že uvedené kategórie nie je možné spájať paušálne s konkrétnymi generáciami autorov v danom časovom období. Jednotlivé kategórie sa prelínajú a ich charakteristiky oscilujú³⁹. V predmetnej zbierke je možné definovať autorov patriacich do všetkých kategórií, prípadne vzhľadom na ich prelínanie do viacerých kategórií súčasne. V predkladanom príspevku sa bližšej špecifikácií zaradenia konkrétnych autorov na základe danej kategorizácie nebudeme venovať.

V súvislosti s výskumom rezbárstva v 21. storočí sa rieši i terminologická otázka, pričom tento fenomén je terminologicky ťažko vymedziteľný. Definície zahrňujúce tvorbu rezbárov sa už od 2. polovice 20. storočia až do súčasnosti menili tak, ako sa menili rezbári, ich tvorba i inšpiračné zdroje. Vo výskume figurálneho rezbárstva v súčasnosti sa pozornosť obracia najmä na neškolených rezbárov, ktorí sa svojej tvorbe venujú vo voľnom čase, pričom v niektorých prípadoch sa postupne ich príležitostná tvorba v súvislosti s odbytom výrobkov profesionalizovala (v zmysle založenia živnosti a managmentu podnikania). Vzhľadom na skúmané javy v 2. polovici 20. storočia až do súčasnosti sa používa pojem neprofesionálny tvorca. Žaužívaný pojem ľudový rezbár je v súčasnosti v spoločnosti vnímaný rôzne, rozdielne k tomuto pojmu pristupuje odborná a laická verejnosť a napokon i samotní rezbári. Tento pojem je vzhľadom na charakteristiky súčasnej tvorby v mnohých prípadoch neadekvátne používaný, a to v zmysle jeho chápania ako vžitej stereotypnej predstavy o ľudovom rezbárovi, ktorá už nie je aktuálna, ale funguje v štylizovanej podobe.⁴⁰

V prípade súdobej tvorby v 21. storočí sa môžu charakteristiky jednotlivých kategórií naďalej meniť a tie sa následne môžu rozšíriť o ďalšie vyplývajúce zo zmien v spoločnosti. Osobitým problémom je otázka sledovaných javov pod vplyvom informačných technológií v súčasnosti, to však bude už otázka ďalšieho výskumu v tejto oblasti.

³⁸ ČIERNA, K. Cit. 5, s. 433.

³⁹ ČIERNA, K. Cit. 5, s. 434.

⁴⁰ Systematickému výskumu v tejto oblasti na moravsko-sliezsko-slovensko-poľskom pomedzí sa venujú PhDr. Jaroslav Dvořák a Mgr. Václav Michalička v rámci projektu Výzkumu a vývoje: Lidová plastika a betlémy neprofesionálních tvůrců 20. a 21. století na severovýchodní Moravě a ve Slezsku (ukončený v roku 2010). Bližšie DVOŘÁK, J. – MICHALIČKA, V. Rezbáři a betlemáři. Sondy do řezbářské a betlemářské tvorby na moravsko-slezsko-slovensko-polském pomezí. Nový Jičín : Jaroslav Dvořák, 2009, s. 4-7.

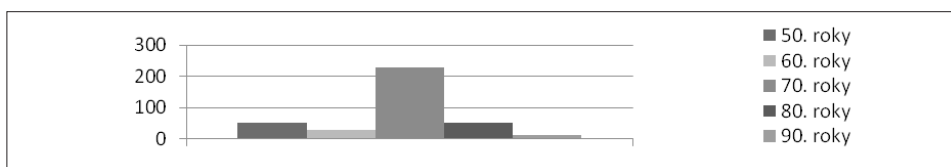

Obr. 17. Poklady ľudového umenia Slovenska, časť Súčasný výtvarný neprofesionálny prejav. Dokumentácia výstavy, Paríž. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-158 336. Foto M. Mešša, 1999

Fig. 17. Treasures of Slovak folk art, section "Contemporary Non-professional Artistic Expression". Documentation of the exhibition, Paris. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-158 336. Photograph by M. Mešša, 1999

Viaceri z autorov zastúpených v predmetnej zbierke sú nositeľmi titulu „majster ľudovej umeleckej výroby“, ktorý udeľuje ÚEUV ako čestný titul od roku 1959 až do súčasnosti.⁴¹ Medzi rezbármi figuralistami v zbierke sú tiež takí, ktorí sa stali uznávanými neprofesionálnymi umelcami, tvoriacimi invenčne v nadväznosti na ľudovú výtvarnú tvorbu.

Môžeme tvrdiť, že vzhľadom na skladbu zbierky figurálnej plastiky z druhej polovice 20. storočia majú najväčšie zastúpenie autori a ich práce pochádzajúce zo 70. rokov.

Graf 3. Počet predmetov získaných do zbierky neprofesionálneho figurálneho rezbárstva SNM v Martine v druhej polovici 20. storočia.

⁴¹ Od roku 2014 je titul udeľovaný spoločne Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky a ÚEUV-om. „Udeľuje sa jednotlivcom za umelecký prínos a dosiahnuté výnimočné výsledky pri rozvíjaní konkrétneho výrobného postupu ľudovej umeleckej výroby a tradičných remesiel v súčasnosti. Je ocenením individuálnych zásluh pri zachovaní unikátnych prejavov v oblasti ľudovej umeleckej výroby a tradičných remesiel v súčasnosti.“ Blížšie: *Udeľovanie titulov majster ľudovej umeleckej výroby*, n. d. [online]. [cit. 2019-10-29]. Dostupné na: http://www.uluv.sk/sk/web/servis-pre-vyrobco/udelovanie_titulov_majster/.

V tomto období bola situácia pre prezentáciu tvorby rezbárov figuralistov priaznivá. V 70. rokoch bolo verejnosti sprístupnených viacero výstav. Prvou bola výstava *Súčasná ľudová plastika* v SNM – Historickom múzeu na Bratislavskom hrade v roku 1971. V roku 1972 sa konalo v poradí tretie *Trienále insitného umenia* na pôde Slovenskej národnej galérie. Významnú úlohu zohrávali už snahy v 60. rokoch 20. storočia z iniciatívy národnej galérie, na ktorej pôde bol v roku 1965 založený *Medzinárodný kabinet insitného umenia*. Zakladateľom bol Štefan Tkáč, iniciátor podujatí *Trienále insitného umenia*⁴², ktorý sa zaslúžil o rozšírenie pojmu *insitný* medzi odborníkmi i verejnosťou. V roku 1976 vyšla publikácia s rovnomennou výstavou *Súčasná ľudová plastika na Slovensku*, ktorej autorkou je PhDr. Irena Pišútová, CSc., v tom čase pôsobiaca v SNM – Historickom ústave v Bratislave (t. č. SNM – Historické múzeum). Publikácia predstavila najvýznamnejších rezbárov figuralistov tohto obdobia a ich práce. V SNM v Martine došlo v 70. rokoch 20. storočia k viacerým reínštaláciám galerijnej časti expozície. Samostatnú časť etnografických expozícií tvorila *Galéria ľudového výtvarného umenia*, sprístupnená v roku 1968, ktorá prestavovala výtvarne najpôsobivejšie diela ľudovej maľby, plastiky a grafiky, ale aj úžitkové predmety. V súvislosti so zmenou politicko-spoločenských podmienok sa pristúpilo k jej reínštalácii s dôrazom na to, aby v plnom rozsahu prezentovala všetky odvetvia súdobého výtvarného prejavu ľudu, čo vyžadovalo najmä doplnenie exponátov so svetskou tematikou. Reínštalovaná galéria bola sprístupnená verejnosti v roku 1973. Diela súdobého figurálneho rezbárstva boli prezentované v jej časti s názvom *Insitné umenie*.⁴³ K ďalšej reínštalácii galérie došlo v roku 1975, pričom sa uskutočnila zmena jej obsahovej náplne, a to na prezentáciu tvorby súčasných ľudových hrnčiarov a keramikárov.⁴⁴ Súčasnú autorskú tvorbu, avšak tentoraz rezbársku, prezentovala nová podoba galérie s názvom *Súčasní slovenskí ľudoví rezbári*, otvorená v roku 1978.⁴⁵ Pozornosť k tomuto odvetviu neprofesionálnej tvorby sa obracala i v odbornej literatúre a dobovej tlači. S odstupom času môžeme konštatovať, že obdobie 70. rokov 20. storočia bolo na Slovensku časom aktivizácie samotných rezbárov figuralistov, čoho podnetom bol do istej miery nielen zvýšený záujem muzeálnych pracovníkov, ale aj verejnosti o danú tvorbu. Táto tvorba bola spoločensky podporovaná aj z vtedajších oficiálnych miest.

Na základe záznamov v prírastkových denníkoch je zrejmé, že akvizície figurálnej plastiky do zbierok SNM v Martine boli v druhej polovici 20. storočia nadobúdané vždy v danom desaťročí, kedy sa datuje aj ich vznik, prípadne v prvých rokoch nasledujúceho desaťročia. Vo väčšine prípadov boli predmety nakupované priamo od ich autorov, avšak evidujeme aj nákup od ÚLUV-u. V jednotlivých rokoch boli realizované viaceré čiastkové nákupy od rôznych autorov, pričom ani v prípade tvorby výstavy súčasných rezbárov v 70. rokoch sa neuskutočnil jednorázový nákup, ale diela sa do zbierok získavali postupne.⁴⁶ Akvizičná politika v oblasti neprofesionálneho rezbárstva sa tak v tom období orientovala na súčasnú tvorbu priebežne. Vďaka tomuto zámeru sa podarilo vytvoriť kontinuálnu zbierku figurálneho rezbárstva.

⁴² ČIERNA, K. – TAMÁSOVÁ, A. Medzi selankou a drámou. Príbeh zbierky insitného umenia v SNG. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2013, s. 15.

⁴³ Dokumentácia výstav SNM v Martine, č. 57/1973 – výstava GSEVU – 2. preínštalácia (od 30. 4. 1973 do 31. 3. 1975).

⁴⁴ Dokumentácia výstav SNM v Martine, č. 59/1975-77 – GEVU – 3. Inštalácia Súčasní hrnčiarri a džbánkari.

⁴⁵ Dokumentácia výstav SNM v Martine č. 74/1978 – GEVU – Súčasní slovenskí ľudoví rezbári (1978 – 1980). K výstave vyšiel katalóg s názvom *Súčasní ľudoví rezbári*. Pozri TURZOVÁ, Marta. *Galéria ľudového výtvarného umenia: Súčasní ľudoví rezbári*. Martin : Slovenské národné múzeum, Etnografický ústav, 1978. Katalóg.

⁴⁶ Prírastkové knihy z rokov 1966 – 1971, 1972 – 1974, 1974 – 1979. Archív SNM, pobočka v Martine.

Obr. 18. Poklady ľudového umenia Slovenska, časť Súčasní neprofesionálni umelci. Dokumentácia výstavy, Oberschönenfeld. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-159 498-001. Foto M. Pišný, 2001
 Fig. 18. Treasures of Slovak folk art, section "Contemporary Non-professional Artists". Documentation of the exhibition, Oberschönenfeld. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-159 498-001. Photograph by M. Pišný, 2001

Následná dokumentácia súčasnej neprofesionálnej figurálnej tvorby je nevyhnutná, pokiaľ chceme nadviazať na existujúci zbierkový fond a zároveň sledovať vývoj tohto odvetvia výtvarnej tvorby v súčasnosti. V prostredí muzeálnej inštitúcie s etnografickým zameraním, ktorá má dokumentovať ľudovú kultúru a spôsob života v rurálnom i urbánnom prostredí, by mala byť súčasťou skúmaných javov i výtvarná aktivita obyvateľstva v celej jej šírke. O to viac, ak kontinuálne nadväzuje na ľudovú výtvarnú tradíciu. S cieľom dokumentovať neprofesionálnu figurálnu tvorbu od roku 1990 do súčasnosti, bola v roku 2018 do plánu vedeckovýskumnej činnosti SNM v Martine zaradená vedeckovýskumná úloha s názvom *Figurálna tvorba v neprofesionálnom rezbárstve po roku 1990*, ktorej riešiteľkou je kurátorka zbierky ľudovej výtvarnej kultúry (od septembra 2015), autorka tohto príspevku. Pri plnení tejto úlohy za nevyhnutnú považujeme spoluprácu s regionálnymi múzeami, krajskými kultúrnymi a osvetovými strediskami a Ústredím ľudovej umeleckej výroby.

Naším cieľom, na základe výskumu a dokumentácie figurálnej tvorby, je následne nadviazať systematickou akvizičnou činnosťou na dopĺňanie tejto zbierky. Pokiaľ vychádzame z doterajšej koncepcie akvizičnej činnosti SNM v Martine⁴⁷, zbierkotvorba by mala obsahovať čo najúplnejšie územné zastúpenie. V skutočnosti, aj pri analýze existujúceho zloženia zbierky figurálneho rezbárstva, sledujeme podstatne menšie zastúpenie zbierok zo západného a východného Slovenska, pričom prevládajúce sú predmety zo stredného Slovenska. Realitou tiež zostáva, že vedeckovýskumná úloha je z kapacitného hľadiska zameraná len na Žilinský samosprávny kraj. V nasledujúcom období bude pravdepodobne

⁴⁷ PASTIERIKOVÁ, M. Cit. 23, s. 86-90.

možné dokumentovať len najvýraznejšie osobnosti figurálneho rezbárstva v rámci jednotlivých krajov, v snahe pokryť čo najväčšie územie. Taktó územne užšie špecificky zameraný výskum má ambíciu obsiahnuť širšie spektrum výskumných problémov.

Ďalším kritériom pri tvorbe zbierok je časové, ktoré sleduje dané javy a ich vývoj. Pri autorskej figurálnej plastike je na základe týchto kritérií možné odsledovať rozvoj technických zručností daného autora. Ako podstatnejšie sa však javí definovať tematické okruhy tvorby v priebehu času, ktoré nám napovedia o motiváciách samotného autora, ale tiež môžu byť prínosné z hľadiska definovania vonkajších vplyvov na jeho tvorbu v danej dobe. Z existujúcej zbierky figurálnej drevorezby sa ukazuje, že práce významných autorov, ktorí tvorili dlhšie obdobie, sú zastúpené v zbierke spravidla z dvoch desaťročí. Vyskytujú sa však aj autori, od torých sú v zbierke len ojedinelé plastiky a ich ďalšia tvorba sa cielene nasledovala. Niektorí z týchto autorov sú ešte žijúci a aj v súčasnosti sa venujú figurálnej drevorezbe. V roku 2018 boli do zbierok SNM v Martine získané spomenuté plastiky od Dušana Benického, ktorého rané práce už v zbierke sú zastúpené.

Tiež je žiaduce sledovať kritérium socio-profesijné, doplnkovo i náboženské hľadisko a národnostné kritérium. V prípade autorskej figurálnej tvorby, ktorá tvorí špecifickú skupinu, by nemal výber autorov podliehať výlučne týmto kritériám. Je však dôležité tieto kritériá zohľadniť pri dokumentovaní tvorby jednotlivých autorov. Problematike dokumentácie neprofesionálnej tvorby národnostných menšín sa vo svojej akvizičnej činnosti venujú špecializované múzeá SNM. SNM – Múzeum kultúry Rómov na Slovensku systematicky dokumentuje tvorbu významných rezbárov – figuralistov.⁴⁸

Súčasná neprofesionálna tvorba rezbárov figuralistov je rôznorodá a do veľkej miery závislá od individuality tvorcu a jeho výtvarného nadania. Vzhľadom na skutočnosť, že dokumentácia neprofesionálnej tvorby na pôde muzeálneho pracoviska s etnografickým zameraním by mala byť komplexná, je žiaduce dokumentovať súčasne vznikajúcu tvorbu v celej šírke, bez prednostného hodnotenia miery výtvarných kvalít.

Súčasná figurálna tvorba je podmienená individuálnym prístupom autora z hľadiska spracovávaných námetov, techniky výroby, ale aj finálnej podoby sôch. Značnú úlohu zohráva aj miera zručnosti autora a jeho skúsenosti. Všetky spomenuté fakty vplyvajú na konečnú rôznorodosť tohto odvetvia tvorby, pričom môže byť náročné jednoznačne určiť výber diel, ktoré budú navrhnuté na zaradenie do zbierok. Touto otázkou sa budeme zaoberať pri nových akvizíciách, keďže pravdepodobne bude možné nadobudnúť len istý výber prác daného autora. Systematický monotematický výskum zameraný výlučne na súčasné rezbárstvo nebol v SNM v Martine – napriek úsiliu bývalej kurátorky riešiť ho v 90. rokoch 20. storočia formou spomenutej vedeckovýskumnej úlohy – realizovaný. Vzhľadom na tento fakt nie je možné objasniť niektoré špecifiká výskumu v tejto oblasti v minulosti. V prípade akvizičnej činnosti v tomto smere môže len polemizovať, či šlo pri výbere jednotlivých predmetov o istý prierez tvorby autora, alebo o aktuálny monotematický výber. Východiskom môže byť podrobná dokumentácia tvorby autorov, vrátane zhotovenia fotografií a videozáznamu, ktorá v budúcnosti poskytne celostný obraz o tvorbe jednotlivých autorov. Príprava koncepcie tejto dokumentácie si vyžaduje stanoviť základné kritériá a aspekty, ktoré budeme sledovať. Dôležitým aspektom sú východiská a podnety k tvorbe, inšpiračné zdroje jednotlivých autorov a ovplyvňujúce faktory z okolitého prostredia. Podstatnou sa javí tiež potreba rozlišovať tvorbu neškolených autorov od tých,

⁴⁸ V ich zbierkach sú zastúpení autori – Ivan Berky Dušík, Ján Bartoš Biskup, Jaroslav Cicko a Ondrej Gadžor. Zbierka autorského figurálneho rezbárstva toho času predstavuje 53 exemplárov, v akvizičnej činnosti v tejto oblasti sa plánuje v budúcich rokoch kontinuálne pokračovať.

Obr. 19. Tradičná kultúra Slovenska – tradícia a modernita. Dokumentácia výstavy. Fotoarchív SNM v Martine, 2013
 Fig. 19. The traditional culture of Slovakia – Tradition and Modernity. Documentation of the exhibition. Photographic archives of the SNM in Martin, 2013

ktorí navštevujú rôzne školenia a kurzy. Pri hodnotení samotných diel rezbárov budeme analyzovať ich formálnu a tematickú stránku, techniky a postup výroby a tiež podmienky a obdobie ich vzniku v kontexte tvorby autora. Nemenej dôležité je sledovať, pre aký okruh odberateľov tvorí a následne sa pokúsiť vyhodnotiť, aká je pozícia autora a jeho tvorby v lokálnom, regionálnom, prípadne širšom kontexte.

Predkladaný príspevok poskytuje na základe zhodnotenia existujúcej zbierky figurálneho rezbárstva z 20. storočia fakty o jej aktuálnom stave a taktiež načrtáva perspektívy nasledujúcich úloh v tejto oblasti. Veríme, že vyhodnotenú informáciu budú nápomocné pri ďalšom štúdiu v tejto oblasti a podnietia diskusiu týkajúcu sa budúcnosti výskumnej a zberateľskej činnosti v oblasti neprofesionálneho figurálneho rezbárstva na pôde muzeálnych inštitúcií.

LITERATÚRA

ČIERNA, Katarína. Kategórie súčasného neprofesionálneho výtvarného prejavu. In *Slovenský národopis*. Bratislava : VEDA. Roč. 26, č. 3, 1978, s. 429-437.

ČIERNA, Katarína – TAMÁSOVÁ, Alexandra. Medzi selankou a drámou. Príbeh zbierky insitného umenia v SNG. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2013. 143 s. ISBN 978-80-8059-173-1.

DVOŘÁK, Jaroslav – MICHALIČKA, Václav. Rezbáři a betlemáři. Sondy do rezbářské a betlemářské tvorby na moravsko-slezsko-slovensko-polském pomezí. Nový Jičín : Jaroslav Dvořák, 2009. 197 s. ISBN 978-80-254-6197-6.

JADUĐOVÁ, Libuša. Ľudová umelecká výroba ako súčasť kultúrneho dedičstva. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Bratislava : Univerzita Komenského, Roč. 7, č. 1, 2019, s. 177-191. ISSN 1339-2204.

JEŘÁBEK, Richard. Lidové umění a výtvarná kultura lidu: Pojmosslovné úvahy. In *Slovenský národopis*. Bratislava : VEDA. Roč. 26, č. 3, 1978, s. 405-411.

ĽUPTÁKOVÁ, Eva a kol.: *Štefan Siváň. Rezbár z Oravy*. Martin : Vydavateľstvo Maticy Slovenskej, 2007. 96 s. ISBN 80-8920-881-4.

MEŠŠA, Martin. Ústredie ľudovej umeleckej výroby a rezbárstvo. In *Rezbárstvo : Motivácie, inšpirácie, výsledky*. Bratislava : ÚĽUV, 2003, s. 53-57. ISBN 80-88852-26-9.

MEŠŠA, Martin – SABAKOVÁ, Marianna. Kresané do dreva. Súčasť Folklorneho festivalu Východná. Bratislava : Národné osvetové centrum, 2007. 120 s. ISBN 978-80-7121-288-1.

MEŠŠA, Martin. Výtvarný prejav ľudu, ľudové umenie, výtvarný folklorizmus. In *Tradícia dnes?* Bratislava : ÚĽUV, 2007. s. 51-73. ISBN 978-80-88852-55-1.

MRUŠKOVIČ, Štefan. *Pravidlá jednotnej katalogizácie ľudového a súčasného neprofesionálneho výtvarného prejavu v zbierkach múzeí a galérií SSR*. Bratislava, 1983.

MRUŠKOVIČ, Štefan. Ľudoví rezbári figuralisti druhej polovice 20. storočia. In *Rezbárstvo : Motivácie, inšpirácie, výsledky*. Bratislava : ÚĽUV, 2003. s. 29-36. ISBN 80-88852-26-9.

PASTIERIKOVÁ, Marta. Neprofesionálna drevená plastika v zbierkach Slovenského národného múzea Etnografického múzea v Martine. In *Rezbárstvo : Motivácie, inšpirácie, výsledky*. Bratislava : ÚĽUV, 2003. s. 37-41. ISBN 80-88852-26-9.

PASTIERIKOVÁ, Marta. Vlastné výskumy a zbery ako zdroje získavania zbierkových predmetov – možnosť, sen či skutočnosť. In *Akvizičná činnosť múzeí v súčasnosti – problémy, možnosti, perspektívy*. Bratislava : SNM – Zväz múzeí na Slovensku, 2007, s. 86-90. ISBN 978-80-8060-216-1.

PASTIERIKOVÁ, Marta. Tematické zameranie novej expozície SNM – Etnografického múzea. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 51*. Roč. CIV, Martin : SNM, 2010, s. 9-30. ISBN 978-80-8060-256-7.

PASTIERIKOVÁ, Marta. Tvorba jednotnej katalogizácie tradičného ľudového a súčasného neprofesionálneho umenia. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 43*. Roč. XCVI, Martin : SNM, 2002, s. 43-46. ISBN 80-8060-104-6.

PASTIERIKOVÁ, Marta. Zbierkový súbor Ľudové umenie v SNM – EM v Martine. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 37*. Roč. XC, Martin : SNM, 1996, s. 98-112. ISBN 80-85753-171-5.

PLESSINGEROVÁ, Alena. Lidový rezbár Pavol Bavlna. In *Český lid*. Roč. 53, č. 4, 1966, s. 211-233.

PIŠŤOVÁ, Irena. Rezbár a sochár Matej Čupec. In *Slovenský národopis*. Bratislava : VEDA. Roč. 20, č. 3, 1972, s. 462-483.

PIŠŤOVÁ, Irena. *Súčasná ľudová plastika na Slovensku*. Bratislava : Pallas, 1976.

PIŠŤOVÁ, Irena. Drevené ľudové sošky 20. storočia v zbierkach SNM – HÚ v Bratislave. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 29*. Edit. K. Strelec. Roč. LXXXII, Martin : SNM, 1988, s. 67-100.

TURZOVÁ, Marta. *Galéria ľudového výtvarného umenia: Súčasní ľudoví rezbári*. Martin : Slovenské národné múzeum Etnografický ústav, 1978. Katalóg.

ŽABKOVÁ, Soňa. Digitalizácia kultúrneho dedičstva. Projekt: Digitálne múzeum. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Bratislava : Univerzita Komenského. Roč. 1, č. 1, 2013, s. 39-48.

20TH CENTURY WOODEN FIGURAL SCULPTURE IN THE COLLECTION OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN – CURRENT SITUATION AND OUTLOOK

Nadja Nováková

S u m m a r y

In 2018, the Slovak National Museum's Academic Council for ethnology approved the research project entitled "*Figural work in non-professional woodcarving after 1990*" undertaken by the author of this article. In the first stage of the research, the author defined the objective of mapping out the current situation of collections of 20th century, non-professional figural woodcarving in museums in the Žilina region, which gives an overall picture of the collection activities in this field. The present article is devoted to the collection of figural woodcarving in the collections of the Slovak National Museum in Martin (hereafter "SNM in Martin").

The majority of the collection of folk art culture consists of sacral figural sculpture, which was typical of Slovakia's traditional folk environment. As time passed, its original typical symbols and functions gradually disappeared. During the course of the 20th century, under the influence of changed socio-economic circumstances, artists who are known to us for the most part continued this work. Based on the collection of the SNM in Martin, it is clear that non-professional figural sculpture from this period was continuously documented.

Non-professional figural sculpture from the first half of the 20th century is not very well represented in the collection in question. We can note a more significant interest in contemporary woodcarving work mainly in the 1950s in relation to the growth in "folk art creativity". Works of art from this period are well represented in the collection of the SNM in Martin, compared to other institutions which began to deal with this area of art at a later date. The Centre for Folk Art Production [*Ústredie ľudovej umeleckej výroby*] was established in 1954 as an independent workplace with the objective of preserving and renewing folk art and craft activity. The centre instigated organised production, based on the deliberate manufacture of copies of folk sculpture as well as freer versions of them. One of the most striking figures from that period was Jozef Kemko. Art from the 1960s is mainly represented in the collection by well-known artists, some of the most important makers of figural woodcarving from the second half of the 20th century, including Štefan Siváň senior, Pavol Bavlina and Matej Čupec. These figurative woodcarvers carried on directly from the folk woodcarving tradition. Subsequently, the number of additions to the collection of non-professional sculpture grew in the 1970s. Acquisition activity in this field became more intense in connection to the preparation of the reinstalled Gallery of Folk Art entitled "Contemporary Slovak Folk Woodcarvers", which was opened in 1978. Its creation was preceded by field research into non-professional woodcarving on the whole territory of Slovakia. More intensive acquisition activity in the field of figural woodcarving also continued in the 1980s. Works by artists with whom the SNM in Martin had already worked in the previous decade were obtained for the museum's collections, as well as works by other artists. The acquisition policy in the field of non-professional woodcarving at that period thus continuously focused on contemporary work. Thanks to this project, the museum succeeded in creating a continual collection. The collection tendencies in the field of

non-professional art work from the previous two decades were no longer so intensive in the 1990s. New topics came to the fore in the field of research and acquisition. Contemporary artwork was thus no longer systematically documented over the following years, and was not acquired for the museum either.

If we wish to follow on from the museum's existing collection while following the development of this branch of art today, high quality documentation of non-professional figural work is essential. Our aim is to subsequently carry on adding to this collection with a systematic acquisition activity based on research and documentation of non-professional figural work.

The present article, based on an evaluation of the existing collection of 20th century figural woodcarving, provides facts about its current situation, while also sketching out possible tasks in this area for the future.

KOLEKCIA PRETKÁVANÉHO TEXTILU V ZBIERKOVOM FONDE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

*Zora Mintalová Zubercová, Vrútky;
e-mail: zora.mintalovaz@gmail.com*

Abstract: *This article deals with decorative weaving, which has a long and rich history in Slovakia. An important chapter consists of the unique and rare woven thread textiles made by artistic weavers in the 15th to 17th centuries, as well as the woven fabrics of master craftsmen from the following centuries. Thanks to them, the tradition of motifs from textiles had an important place in rural weaving from the mid-19th century, particularly on ceremonial and household textiles. Evidence of this can be found in the rich collection of woven textiles in the collection of the Slovak National Museum in Martin. This article provides for the first time an overview of how it was built up, the sites and areas from which the textile originated, its function and the motifs and colours of the most noteworthy items of textile.*

Keywords: *artistic weavers, textiles with woven thread, textile collection of the SNM in Martin.*

Z histórie umeleckého tkáčstva na území Slovenska

V zbierke ľudového odevu a textilu v Slovenskom národnom múzeu v Martine sa nachádza početná kolekcia pretkávaného textilu.¹ Doteraz nebola publikačne spracovaná a prezentovaná ako celok napriek tomu, že istým spôsobom súvisí s bohatou históriou a tradíciou vyspelého umeleckého tkáčstva na území Slovenska. Keď sa v stredovekom a neskorofeudálnom remesle vytvorili výrobné špecializácie remesiel rovnakého odboru, vo výrobe textílií išlo najmä o súkenníctvo, tkáčstvo, farbiarstvo, výrobu barchetu i špecializovanú výrobu iných kvalitných textílií. Hlavnými strediskami remeselnej výroby sa na Slovensku stali Košice, Bardejov, Prešov, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Levoča, Kremnica, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Trnava a Bratislava a niektoré ďalšie spišské či širšie východoslovenské mestá. V každom z nich mali zastúpenie remeslá, súvisiace s výrobou textílií, veď túžba privilegovaných vrstiev po krásnom odevu, po skrášlení a zútulnení obytných priestorov bola veľká. Aj preto mohli na stenách visieť preberaním zdobené závesy, na dominantne situovaných stoloch boli obrusy, v posteliach pruhmi zdobené obliečky na podhlavnice i paplóny, uteráky. Vývoj vtedajšieho textilu môžeme sledovať prostredníctvom stredovekých interiérov, zobrazených na gotických tabuľových maľbách, súpisov pozostalostí, inventárov domácností šľachtických rodín, inventárov dedinských kostolov, majetkových sporov i artikúl cechov. Veľmi výpovedné sú diela maliarov z rôznych krajín Európy. Na dielach

¹ Autorka bola do roku 2002 kustódkou zbierky textilu v SNM v Martine. Časť príspevku vznikla počas trojmesačného štúdia zbierky, tematického katalógu a fotodokumentácie textilu v roku 2018, ako podklad pre úvodný scenár novej národopisnej expozície SNM v Martine *Slovensko a jeho identita – tematická časť Tradície – Krása*.

talianskych majstrov sa napríklad už od 13. storočia objavili obrusy zdobené pruhmi, ktorých odborný rozbor, porovnanie a ďalší pramenný materiál ukázali, že znázorňovali tzv. bakačiny. Jednotný charakter týchto tkanín, ich motívov, technik a kompozícií svedčí o tom, že ich vyrábali vysokokvalifikovaní umeleckí tkáči, združení do cechov a chránení rôznymi privilégiami. Ako uvádza Kornel Divald, výroba týchto tkanín sa do Uhorska dostala z Talianska ešte začiatkom 15. storočia.² V 14. storočí sa na území Slovenska sice používali, ale nevyrábali. Vtedajšie obrusy boli napr. po dĺžke zošité z viacerých dielov tkaniny, zdobenej preberaním. Väčšinu tvorili obrusy s damaskovým základom, ktoré boli výrobkami umeleckých tkáčov. Popri nich sa vyskytovali aj obrusy s farebnými preberanými pruhmi – *bakačiny*, importované z Talianska. Dokladajú ich niektoré nástenné maľby. Na jednej z nich, z druhej polovice 14. storočia z ranogotického kostolíka v Žehre, je zobrazená Posledná večera. Na stole, okolo ktorého sedí Kristus s apoštolmi, je obdĺžnikový obrus so zahnutými strižnými koncami, nad ktorými je širší pás ozdobného pretkávania, znázornený *kockovaním*.³ Stred obrusa zdobí široký preberaný pás s rastlinným motívom. Na nástennej maľbe Obetovanie Krista v chráme zo 14. storočia v kostole v Rimavskom Brezove je stôl prekrytý obrusom s výzdobou v širších a užších vodorovných pásoch, umiestnených po celej ploche obrusa na spôsob preberania. Na tabuľovej maľbe Posledná večera v Spišskej Kapitule (dielňa okoličnianskeho majstra z rokov 1470 – 1478) je *bakačínový obrus* so širšími, tmavomodro preberanými pásmi. (Obr. 1.) V scénach zo života sv. Jána na zatvorenom oltári v Kostole sv. Jakuba v Levoči z roku 1520 je zobrazený motív Herodesovej hostiny. Vo vrchnom rade, pri výjave Herodesovej hostiny s tancom Salome, je obrus s priečnymi modrými a tmavomodrými preberanými pásmi po celej ploche. (Obr. 2.) Preberanie na zobrazených umeleckých dielach sa sústreďovalo vo vodorovných pásoch nad strižnými koncami v menších alebo väčších zoskupeniach, prípadne sa striedalo po celej ploche. Podobne boli znázorňované *bakačínové* tkaniny na dielach talianskych majstrov už v 13. storočí. Výzdoba obrusov v pásoch a rôznosť výzdobných prvkov na nástenných a tabuľových maľbách na území Slovenska je dokladom *bakačínovej* výroby, importovanej v tomto období na naše územie z Talianska.

V 14. storočí, ale najmä v 15. – 17. storočí, už malo umelecké tkáčstvo na území Slovenska vysokú úroveň. Významným strediskom remeselnej výroby boli Košice, kde v polovici 15. storočia pracovalo 250 až 300 remeselníckych dielní, medzi nimi i výrobcovia luxusných textílií. Prvá písomná zmienka o tkaní barchetov a *bakačínov* teda pochádza z Košíc a je ním kráľovské privilégium z roku 1411.⁴ Košice sa mali v rámci Uhorska stať jediným centrom výroby barchetu – vzácnej, kvalitnej jemnej látky s ľanovou osnovou a bavlneným útkom. Panovník Žigmund Luxemburský totiž nariadil, aby sa do mesta presťahovali všetci výrobcovia barchetu z Uhorska. Udelením výsady monopolnej výroby chcel zabrániť, aby sa do Uhorska dovážali isté výrobky, medzi nimi i barchet. Do Košíc mali prísť výrobcovia barchetu z Bratislavy, Bardejova, Budína a iných miest, spolu so svojimi rodinami a pomocníkmi. Panovník toto nariadenie zduplikoval aj v rokoch 1419 a 1420. Zároveň zakázal dovoz barchetu z cudziny i vývoz surovín na výrobu barchetu, hlavne bavlny, nemuseli platiť clá ani tridsiatok. Napriek tomu sa nariadenie panovníka nepodarilo naplniť, pravdepodobne aj z toho dôvodu, že predstavovalo veľký zásah do života rodín výrobcov barchetu, ktorí sa mali sťahovať. Doklady o vyspelom umeleckom

² DIVALD, K. Régi bakacsin szövegetek. In *Magyar Iparművészeti*. Roč. XI, 1908, s. 262, obr. 242, 243.

³ Ide o pretkávanie s motívmi kociek, obdĺžnikov a stĺpikov.

⁴ MARKOVÁ, E. Slovenské preberané tkaniny 15. – 19. storočia. In *Slovenský národopis*, roč. 15, 1968, s. 203.

tkáčstve na území Slovenska sa však zachovali aj v Bardejove, Banskej Bystrici, Levoči i v Pezinku pri Bratislave. Ako uvádzajú K. Divald a Ema Marková, v tomto období sa na našom území vyrábali dva druhy *tkanín, ktoré mali damaskový základ*.⁵ Prvým boli *cvilichy*, t. j. čisto biele tkaniny zdobené damaskovým vzorom geometrického tvaru, ktoré sa tkali *ťahanou technikou*. Plocha tkaniny so vzorom väčších alebo menších motívov vyvolávala svetelný efekt osnovných a útkových nití, navzájom viazaných zložitou keprovou väzbou. Jemné damasky sa vyrábali z ľanového, bavlneného aj hodvábného materiálu; zelené, modré, červené či zlatisté hodvábné damasky sa používali na odev. Pôvodom boli z Orientu, konkrétne z Damasku, kde nová tkáčska technika vznikla roku 1150, a odtiaľ sa damasky vďaka Arabom dostali do Španielska. Priviezli ich na Sicíliu, i do dnešného Nemecka, čomu istým spôsobom napovedá nemecký názov cechu tkáčov *cvilichového* plátna s damaskovým vzorom *Zwilicher Zech*. Druhý druh tkanín, vyrábaných od 15. storočia aj na území Slovenska, tiež predstavovali damaskové tkaniny, ktoré však navyše zdobili farebné preberané pruhy. Ako uvádza E. Marková, preberané tkaniny sa tkali *mečovou technikou*.⁶ Pôvodné označenie tejto jemnej tkaniny bolo *barchan* alebo *barchet*, ale počas 150 rokov dostali výrazy *barchan* a *barchet* iný zmysel.⁷ Z toho dôvodu sa *bakačínmi* nazývajú stredoveké a novoveké damasky, zdobené farebnými preberanými pásmi, pôvodne modrej farby.⁸ Tkali sa najmä z kvalitného jemného ľanu, s preberanými vzormi z bavlny, mali podlhovastý tvar a typickú bielo-modrú farebnú kombináciu. Používali sa v šľachtickom prostredí na bytový a úžitkový textil – závesy, posteľnú a stolnú bielizeň, uteráky, záclony, v kostoloch na prikrývky na oltár. Vzory boli väčšinou geometricky štylizované. Prevládali zložité figurálne motívy, vtáčie a zvieracie motívy, ale tiež čitateľné litery a vety, ktoré boli alegorickými symbolmi, odkazmi na slová Starého a Nového zákona.⁹

V 15. – 16. storočí bakačiny tkali v Bratislave, Košiciach, Bardejove, neskôr v Banskej Bystrici a Brezne. Artikuly cechov obsahovali prísne predpisy o ich výrobe.¹⁰ Artikuly košického cechu z roku 1461 určovali počet tkáčskych stavov, na ktorých sa v dielni mohlo tkať, predpisovali šírku barchetu, obsahovali aj predpisy o výrobe *bakačínov*. Hotové textilie kontrolovali dvaja majstri meraním a vážením, pod ich kontrolu spadala aj kvalita *bakačínov* určených na trh. Košické artikuly síce neurčovali umeleckým tkáčom rozmery *bakačínov*, ale (ako uvádza E. Marková) v Bardejove boli veľké 60 x 150 cm. Predávali ich po celom Uhorsku, boli známe aj v Poľsku. V 17. storočí vyrábali umeleckí tkáči v Banskej Bystrici *bakačiny* o rozmeroch 30 x 180 cm.¹¹ To znamená, že stále mali úzky podlhovastý tvar, tak ako talianske a orientálne *bakačiny*; ich farebnosť bola bielo-modrá. Používali sa na ozdobné závesy – *superláty* – na steny, posteľ, nad dvere a okná, na záclony. Šili sa z nich uteráky, posteľná bielizeň, stolová bielizeň, najmä obrusy. *Bakačiny* na obrusy, závesy do interiérov, na obliečky na podhlavnice či na uteráky sa mohli tkať s rozmermi 2,5 x 2,5 lakt'a na 50 pásiem, 2,25 x 2,25 lakt'a na 40 pásiem a 2 x 2 lakt'a na 35 pásiem.¹² V 16. storočí aj na slo-

⁵ DIVALD, K. *Sáros vármegye szövött emlékei*. In *Magyar Iparművészet*. Roč. VIII, 1905; MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 202.

⁶ MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 211.

⁷ MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 203. Výraz *barchet* sa vzťahuje na istý typ počesaných bavlnených tkanín.

⁸ MINTALOVÁ-ZUBERCOVÁ, Z. *Príbeh vlákna. Textilné remeslá na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SLOVART, 2016, s. 123.

⁹ MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 204.

¹⁰ DIVALD, K. Cit. 2, s. 262.

¹¹ MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 213. Artikuly z roku 1461 po prvý raz uverejnil G. Wenzel roku 1871, c. d. 39.

¹² MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 213. HÚŠČAVA, A. *Polnohospodárske miery na Slovensku*. Bratislava, 1972, s. 47, 254. Pred zavedením metrickej sústavy sa lakeť používal ako dĺžková miera. Do polovice 19. storočia sa

Obr. 1. Bakačínový obrus na tabuľovej maľbe Posledná večera, z rokov 1470 – 1478 z kostola v Spišskej Kapitule

Fig. 1. Bocasin tablecloth on a painting of the Last Supper, dating from 1470 – 1478 from the church in Spišská Kapitula

Obr. 2. Bakačínový obrus na tabuľovej maľbe Herodesova hostina s hlavou sv. Jána Krstiteľa, z roku 1520 v Kostole sv. Jakuba v Levoči

Fig. 2. Bocasin tablecloth on a painting of the Feast of Herod with the head of St John the Baptist, dating from 1520 in St James' church in Levoča

venských bakačínach (po vzore talianskych) prevládali vo vzoroch zložité figurálne motívy ľudských postáv, vtáctvo, jelene, diviaky, vlci aj levy, boli na nich čitateľné litery a vety. Ešte v polovici 17. storočia sa v súpisoch majetkov uvádzali obrusy zo vzorovane tkaného spišského plátna, pričom sa o nich píše ako o *gebilderte*. Pod týmto názvom sa však označovali *bakačínové* obrusy, ktoré používali levočskí mešťania v 15. a 16. storočí. V tomto období totiž cechy výrobcov *bakačínov* splynuli s cechmi tkáčov. Podľa K. Divalda sa preto v 16. storočí *bakačíny* už nespomínajú v Košiciach ani v Bardejove. S novou organizačnou zmenou dochádzalo aj k zmenám v motívoch a rozmeroch *bakačínov*. Na *bakačínach* sa miesto čitateľných litier, prípadne celých viet, ktoré K. Divald zaraďuje do 15. a 16. storočia a tie menej čitateľné do 17. storočia, objavili motívy, ktoré mali pôvodne vedľajší význam.¹³ Viaceré zložité figurálne motívy sa postupne zmenšili, zjednodušili, až sa z tkanín vytratili a umeleckí tkáči ich nahradili motívmi geometrického charakteru. Patria k najstarobylejším motívom a výrobcovia *bakačínov* na našom území, z ktorých sa stále šili závesy, stolová a posteľná bielizeň, sa tak vrátili k pôvodným všeobecným prameňom. Na *bakačínových* tkaninách, aj na *vložkách* – dlhých, úzkych preberaných textilných pásoch zo 17. storočia, ktoré sa používali na spájanie textílií na bytový a úžitkový textil, sa najviac vyskytovali hviezdy a *polhviezdy*, krokvy, kosoštvorce i rastlinný motív *hrebíčka* – kvietku klinčeka.¹⁴ Farebnosť tkanín bývala zväčša bielo-modrá. Lanové preberané vložky z konca 17. a 18. storočia, ktoré naďalej tkali v značnom množstve umeleckí tkáči, sa stále používali na spájanie jednotlivých dielov textilu. Mali sice tie isté motívy ako predtým, ale už v červenej farbe. Motívy kosoštvorcov, hviezdíc, polhviezd či klinčeka značne ovplyvnili našu textilnú kultúru v nasledujúcich storočiach.

Bohato vzorované preberané tkaniny vyrábali umeleckí tkáči na území Slovenska aj po zrušení poddanstva, keď sa v tradičnom roľníckom prostredí začalo rozvíjať ozdobné tkanie. Počet umeleckých tkáčov sa síce znížil, ale stále sa pridŕžovali tradičných motívov: hviezdíc, krokiev, klinčekov, kosoštvorcov; tkaninu spevňovali malým križikom. So zánikom umeleckého tkáčstva však nezanikli tradičné motívy preberaných tkanín. Pokračovali v nich remeselní tkáči na západnom Slovensku, ktorí naďalej používali niektoré motívy, tak ako umeleckí tkáči, udomácnení na našom území od 15. storočia. Záposlovenskí tkáči tým, že tradičné tkáčske motívy umiestňovali na plochách, kde sa pôvodne sústreďovala výzdoba, vytvorili súvislú, pokračujúcu líniu týchto motívov. Zmena však nastala v používaní väzieb, pretože upustili od *cvilichovej* väzby. Rozsah vzorov vytvárali najmä geometrickými motívmi, vytvorenými *flotážou*, na pozadí keprovej alebo ripsovej väzby, prípadne keprovej a plátbovej väzby.¹⁵ (Obr. 5, obr. 3.) Ich tkaniny mali červeno-bielu aj modro-bielo-červenú farebnosť i zaužívané motívy.¹⁶ Geometrické motívy, spolu s pozostatkami pôvodných gotických litier, sa objavovali na prácach remeselných tkáčov na západnom Slovensku ešte koncom 19. a začiatkom 20. storočia.¹⁷

Ojedinelou ukážkou práce umeleckého tkáča je slávnostná ozdobná prikrývka na stôl, venovaná Memorandovému zhromaždeniu v Turčianskom Sv. Martine roku 1861. Prikrývku

používal lakeť bratislavský, spišský, šarišský, trnavský, turčiansky, lakeť v Banskej Bystrici a lakeť viedenský. Prepočet podľa zákona z roku 1848 uvádza lakeť (brachium) = 2 stopy a 2 palce = 73,75216 cm.

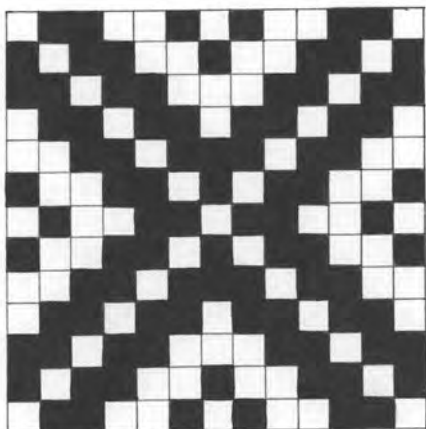
¹³ MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 216.

¹⁴ MINTALOVÁ, Z. Textilná ľudová tvorba na Slovensku – náčrt koreňov a európskych paralel. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 43. Edit. E. Králiková. Roč. XCVI, Martin : SNM, 2002, s. 137.

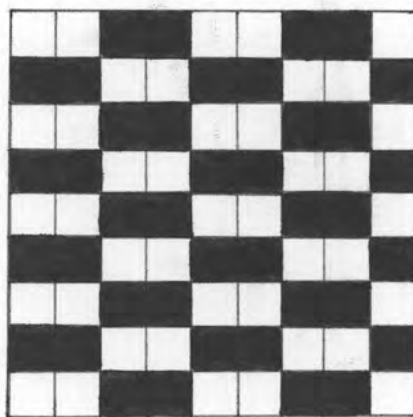
¹⁵ Pri flotáži útková niť na povrchu tkaniny prekrýva väzné body.

¹⁶ Tkáči si vedli pracovné denníky a mali vlastné vzorkovnice.

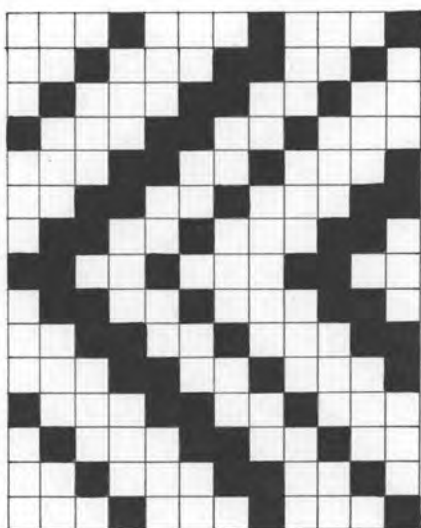
¹⁷ MINTALOVÁ, Z. Z histórie obrusov I. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 36. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXIX, Martin : SNM, 1995, s. 119.

Obr. 3. Křížový keper. Autorka kresby Z. Mintalová Zubercová
Fig. 3. Cross twill. Drawing by Z. Mintalová Zubercová

Obr. 4. Pozdĺžny pravidelný osnovný rips. Autorka kresby Z. Mintalová Zubercová
Fig. 4. Lengthwise regular rep weave. Drawing by Z. Mintalová Zubercová

Obr. 5. Pozdĺžny hrotový keper. Autorka kresby Z. Mintalová Zubercová
Fig. 5. Lengthwise twill. Drawing by Z. Mintalová Zubercová

utkal Pavel Križko (1841 – 1902), historik, kremnický archivár, autor viacerých monografií a historických štúdií. Pôvodne sa vyučil za umeleckého tkáča, aj preto je ním zhotovená prikrývka preberaná. V osnove má biele ľanové nite, v útku biele, modré a červené ľanové a bavlnené nite. P. Križko plochu prikrývky bohato členil a farebné pásy nerozdelil na užšie, ale nechal ich výrazne pôsobiť. Po celej ploche prikrývky, v strede zošitej z dvoch širok plátna, sa tak striedajú biele, modré a červené, 6 cm široké pásy so zložitým geometrickým motívom krokiev, kosoštvorcov, hviezd a klinčekov, navodzujúcich dojem vzácných *bakčaťnových* tkanín. Po obvode prikrývky sú viazané strapce, na spodnom okraji je vytkaný

nápis „AĎ ŽIJE VEČNE NÁROD SLOVENSKÝ! SLÁVA MU!!! PRACOVAL PAVEL KRIŽKO DNE 12. SRPNA ROKU 1861“, ktorý je zároveň ozdobným prvkom prikrývky. (Obr. 6.) Písmená sú vsadené medzi jednoliate farebné pásy. Vďaka všetkým prvkom sa vynára myšlienka, že P. Križko poznal ako umelecký tkáč dávne *bakačiny*. Navyše artikuly cechu výrobcov barchetu z rokov 1461 a 1661 uvádzajú ako tkáčsku techniku *podnožovú a dvíhaciu prácu*. Pri porovnaní s Križkovou *ťahanou a mečovou robotou* pri tkaní ozdobnej prikrývky dospela E. Marková k záveru, že vlastne ide o tie isté tkacie techniky.¹⁸ Vzácna ozdobná prikrývka je vyzdobená takými istými motívmi ako úzke, pretkávané vložky na západoslovenských kútnych plachtách. Je tak dôležitým spojivom medzi starou slovenskou umeleckou tkáčskou tradíciou 15. a 16. storočia a umeleckým a remeselným tkáčstvom druhej polovice 19. storočia.

Pretkávané tkaniny v ľudovom prostredí

Vzorované tkaniny z ľudového prostredia predstavujú samostatnú kapitolu. Tkanice a pásy vyrábali ženy po celé generácie na krosienkach, s kartičkami aj na forme. Ale vzorované tkaniny, ktoré tkali na krosnách, nadobudli pestrosť v motívoch a farebnosti až po zrušení poddanstva roku 1848. Ženy vtedy získali viac času na rôzne práce či záľuby vrátane tkania, ktorému sa v čase poddanských prác mohli venovať len v malej miere. Na týchto tkaninách potom viditeľne rozlišujeme základnú časť, ktorá dáva textílii pevnosť a tkanú výzdobu. Na západnom Slovensku sa ženy viac venovali vyšívaniu a čipkám, pretože náročné pretkávané tkaniny vyrábali majstri remeselníci s tradičnou, vžitou výzdobou v motívoch aj vo farbách, najmä v červenej, modrej a bielej. Zo vzorov používali väčšie alebo menšie krokvy, hviezdice, klinčeky i zvyšky gotických písmen z pôvodných *bakačínových* tkanín. Roľnícke ženy si ich výrobky, hlavne obrusy, obrúsky, tkaniny na obliečky na podhlavnice a periny kupovali na trhoch, jarmokoch, od podomových obchodníkov; samé ich pre náročnosť a zložitosť vzorov netkali. Aj preto v tradičnom roľníckom prostredí západného Slovenska vývin tkáčskych techník nezašiel do takej miery a rôznorodosti ako na východnom Slovensku, kde tkaniny vynikali celoplošnou výzdobou a časom aj pestrosťou farieb. Ak západoslovenské ženy tkali, používali konopné vlákna, staršie tkaniny zdobili ľanovými, neskôr bavlnenými niťami. Na zdobenie konopných tkanín konopné nite nepoužívali. Ani v severných regiónoch stredného Slovenska sa ozdobné tkanie veľmi nerozvinulo. Vo výzdobe bola skôr dôležitejšia, podobne ako na západnom Slovensku, výšivka a čipka. Pokiaľ išlo o tkanie, v počiatkoch výroby vzorovaných tkanín pôsobili na tkáčky rôzne vplyvy, najmä tkáčski majstri: aj turčianske ženy sa od nich učili. No na juhu, kde boli oveľa priaznivejšie hospodárske podmienky, vznikla istá deliaca čiara medzi tkaním západoslovenských tkáčov remeselníkov a domácim tkaním žien. Na gemerských tkaninách sa napríklad objavili figurálne i zvieracie motívy. Ak zobrazovali postavy, tvorili pár muža a ženy, zo zvieracích motívov prevládali kohút. Z ďalších motívov išlo o hviezdice, krokvy, kosoštvorce, ďatelinku, rozmarín. Dôležitú úlohu v šírení tkáčskych techník zohral *Štátny ústav pre zveľadovanie živností* v Turčianskom Sv. Martine. Od roku 1925 usporiadal v obciach, ktoré prejavili záujem, tkáčske kurzy. Ich cieľom bolo naučiť účastníčky kurzov tkáčske techniky, ktoré sa dovtedy v ľudovom prostredí nepoužívali. Tkaniny zo stredného Slovenska ovplyvnili mestské i továrenské výrobky. Na východnom Slovensku nadobudlo ozdobné vytkávanie nebývalé rozmery. Tkáčky využívali keprovú väzbu, kockovanie, pretkávanie až po brožovanie, od pásov radených po šírke

¹⁸ MARKOVÁ, E. Cit. 4, s. 208.

tkaniny prešli až po voľne rozložené, celú plochu zaberajúce motívy. Od domácich jednoduchých motívov sa dostali až k rôznorodým, cudzím prvkom na pretkávaných textíliách, ktoré síce svedčili o mimoriadnej zručnosti žien, no nie vždy boli dokladom ich estetického cítenia.

Pokiaľ ide o farebnosť, tak najpôvodnejšia a najjemnejšia bola kombinácia prírodných, bielených, bielych i smotanovožltých nití, ktoré ženy farbili prírodnými prostriedkami. Kupované červené nite najprv pridávali do tkanín poskromne, len na vyznačené užíšie časti nad strižnými koncami, neskôr ich rozšírili na väčšie plochy. Po čase však červená farba vytlačila z tkanín prírodné farby ľanu. Vzory sa už tkali kupovanými bavlnenými niťami červenej farby, ktorú na tkaninách z tradičného roľníckeho prostredia obľubovali mladšie ženy. Na západoslovenských tkaninách sa často vyskytovala i modrobiela farebnosť. Staršie tkáčky zvykli červenú farbu tmiť čiernymi alebo modrými pásmi. Ak na zdobenie použili modrú farbu, nevyužívali ju na hlavné, ale na vedľajšie motívy; červená farba pritom ostala dominantnou.¹⁹ Tkaniny s čiernymi alebo modrými zdobiacimi niťami boli zriedkavé, používali sa hlavne počas pohrebu, smútku i pôstu. Farebné bavlnené nite boli drahé, preto ich roľnícke gazdíné používali hlavne na obradové a reprezentačné textilie, ktoré vôbec neprali; vtedajší spôsob prania by ich veľmi poškodil. Obľuba červenej farby na tkaninách v tradičnom roľníckom prostredí pretrvala na strednom a východnom Slovensku približne do prvej svetovej vojny. Vyskytovala sa aj vtedy, keď pôvodné geometrické motívy začali ustupovať rôznym rastlinným a iným vzorom. V 30. rokoch 20. storočia sa používali už aj žlté a bledomodré bavlnky, zatkávali sa zväčša ripsovou väzbou. (Obr. 4.) Časom červená zdobiaca farba bavlnených nití ustúpila pestrým farbám, ako kedysi prírodná a biela farba uvoľnila miesto červeným zdobiacim nitiam. Na východnom Slovensku, kde sa ozdobné tkanie postupne rozšírilo na celú plochu tkanín, sa sprvu používala červeno-biela farebnosť. Na Spiši a v Ždiari išlo o bielo-červenú alebo bielo-červeno-čiernu farbu, časom pribudla žltá a zelená. Aj v iných oblastiach sa používali červené, čierne, postupne modré, žlté a zelené zdobiace nite; zatkávali sa ripsovou väzbou. Odkedy sa na trhu objavili syntetické bavlnky, používala sa už aj ružová a fialová farba, obľubu si získala oranžová a citrónovožltá farba. Podľa východoslovenských žien bola tkanina tým krajšia, čím mala viac farieb. Ústup od pôvodných decentných zdobiacich nití prírodnej a bielej farby bol teda až príliš razantný. Podľa E. Markovej, bez podstatných zmien však počas celého historického obdobia ostala v tkaninách z tradičného roľníckeho prostredia osnova, jej nite, materiál, hrúbka a farba.²⁰

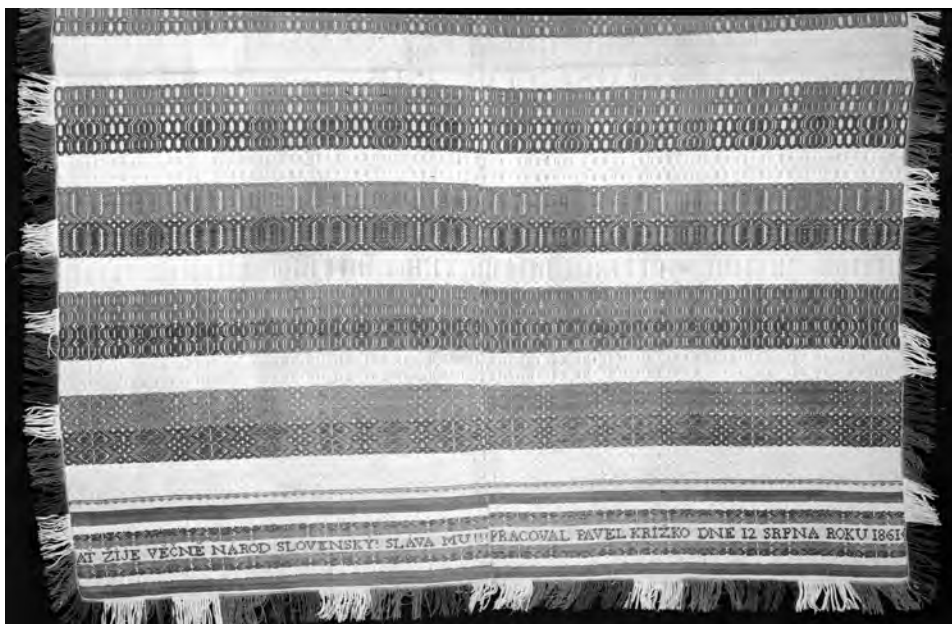
Budovanie zbierky textilu v Slovenskom národnom múzeu v Martine

Počiatky budovania zbierky textilu v Slovenskom národnom múzeu v Martine (ďalej SNM v Martine), ktorého významnou súčasťou je kolekcia pretkávaných textílií, majú korene v činnosti spolku slovenských žien Živena. Vznikol v Turčianskom Sv. Martine roku 1869 a venoval sa niekoľkým druhom činností, vrátane zberateľskej. Nebola síce uvedená v stanovách, napriek tomu v prvých desaťročiach existencie spolku patrila k najúspešnejším a najatraktívnejším.²¹ Úspechy a záujem o slovenskú výšivku a čipku na svetovej výstave vo Viedni roku 1873 totiž podnietili vedenie Živeny usporiadať samostatnú výstavu slovenských čipiek a výšiviek a obrazov Jaroslava Věšína v Turčianskom Sv. Martine v auguste 1887. Po jej skončení mnohí majitelia buď darovali vystavené exponáty Živene, alebo časť

¹⁹ MARKOVÁ, E. *Slovenské ľudové tkaniny*. Bratislava : VEDA, 1976, s. 70.

²⁰ MARKOVÁ, E. Cit. 19, s. 73.

²¹ KRÁLIKOVÁ, E. Živena, Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum. In *Zborník z osláv 125. výročia ŽIVENY spolku slovenských žien*. Martin : Živena, 1995, s. 116.

Obr. 6. Ozdobná prikrývka zo zbierok SNM v Martine, ktorú Pavel Križko vystavoval v Turčianskom Sv. Martine na výstave slovenských výšiviek v auguste 1887

Fig. 6. Decorative blanket from the collections of the SNM in Martin, which Pavel Križko exhibited in Turčiansky Sv. Martin at an exhibition of Slovak embroidery in August 1887

z nich Živena odkúpila. Zbierky Živeny boli uložené najprv v Dome (Národný dom, kde sa nachádzalo *Museum a Bibliotéka*). Ich základ tvoril práve fond ľudových výšiviek a čipiek, získaný z výstavy v roku 1887, ktorý bol rozhodnutím valného zhromaždenia roku 1889 neustále dopĺňaný.²² Zberateľskú činnosť podstatne ovplyvnila aj Národopisná výstava československá (ďalej NVČ). V súvislosti s jej prípravou a realizáciou v Prahe roku 1895 prešlo získavanie zbierok od individuálnej formy k organizovanej, najmä zásluhou Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS), založenej v roku 1893 a jej predsedu Andreja Kmeťa, ktorý sa roku 1894 stal členom *výstavkového výboru NVČ* v Prahe. Organizovaná forma zberu vďaka *Inštrukciám pre zberateľov* prispela k tomu, že do sídla MSS prúdili predmety pre NVČ z celého Slovenska. A. Kmeť nielenže vybral najkrajšie časti a komplety sviatočného ľudového odevu, textilu, množstvo výšiviek, ale ponúkol i svoju vzorkovnicu čipiek. K zberateľom a zasielateľom patrili tiež Pavol Socháň, Drahotína Križko-Kardošová, Samuel Daxner a iní. Pokiaľ išlo o textil, nezastupiteľnú úlohu zohral spolk Živena, rodina Dohnányová z Trenčína či manželia Ruppeldtovci z Liptovského Sv. Mikuláša. Zo Slovenska bolo napokon na výstavu vyexpedovaných desať zásielok predmetov, ktorých významnú časť tvorili textílie, hlavne *staré oltárne prestieradlá*, kútne plachty, výšivky, čipky.²³ Spolk

²² RYBECKÝ, M. *Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1983, s. 44. Na svojom valnom zhromaždení 17. augusta 1889 sa rozhodla Živena fond zväčšovať... a určila sumu zo spolkovej základiny na zakúpenie ďalších výšiviek a celých krojov.

²³ V dnešnom zbierkovom fonde SNM v Martine sa podľa zachovaných originálnych štítkov z roku 1895 podarilo identifikovať len niektoré.

Živena sa na svojom zasadnutí 3. februára 1895 rozhodol pokračovať v zbieraní *slovenských výšiviek a krojov* a oboznámil s tým svojich členov.²⁴ Textilie, ktoré boli takto získané, sú cenným základom dnešnej kolekcie pretkávaného textilu v zbierke ľudového odevu a textilu SNM v Martine. K významným darcom patrila Emma Goldpergerová, Terézia Vansová a ďalší, no popredné miesto prináleží A. Kmeťovi, ktorý neúnavne organizoval, zbieral, finančne podporoval a inicioval získavanie ďalších predmetov.

Po zatvorení Matice slovenskej sa MSS na celé štvrtstoročie stala reprezentantom vedeckého života na Slovensku. Vytvorili sa aj podmienky, aby sa zbierkové fondy, uložené v Dome, postupne stali muzeálnymi fondmi. Predsedníčka Živeny Elena Maróthy-Soltéssová o tom dňa 14. júla 1896 napísala výboru MSS: „...Na Vaše vyzvanie, aby Živena prevzala do opatery krojovú zbierku MSS týmto odpovedám, že Živena na svojom dvanástom tohtoročnom výborovom zasadnutí uzniesla sa vyhovieť tejto Vašej žiadosti a tieto (textilné zbierky, pozn. autorky) prevezme do inventára.“²⁵ Zbierkový fond Živeny bol odborne spracovávaný a verejnosti sprístupnený v expozícii prvej budovy SNM v Martine, postavenej v rokoch 1906 – 1907. Spracovávala ich prvá kustódka zbierky Živeny, neskôr kustódka národopisných fondov MSS E. Goldpergerová. Spolu s Jánom Petrikovichom sa podieľala na príprave *krojovej* expozície v SNM roku 1908. Prvé evidenčné údaje o predmetoch z majetku Živeny sa nachádzajú v *Sozname predmetov výstavy výšiviek spolku Živena* z roku 1894, v ktorom sa uvádza 1057 predmetov.²⁶ Nakoľko v Archíve SNM v Martine nie sú staršie záznamy, nie je možné s istotou tvrdiť, či ide o prvotnú evidenciu alebo prepis staršej evidencie.²⁷ Je len zrejmé, že roku 1894 boli predmety v zozname majetkom Živeny. Po smrti E. Goldpergerovej prevzala na šesťnásť rokov miesto kustódky Marína Oľga Horváthová. Na základe záznamu revízie zbierok po 1. marci 1919, kedy začala spravovať *zbierku krojov a výšiviek*, vznikla *Zpráva Márie Oľgy Horváthovej o krojoch a výšivkách živeniných v auguste 1923*. V nej sa píše, že pre múzeum bolo zo zbierok Živeny určených 809 kusov. Návrh na darovanie výšiviek MSS zo Živeninej zbierky bol oficiálne schválený valným zhromaždením Živeny vo februári 1927.²⁸ V zápise výboru MSS z februára 1928 sa píše, že MSS získala darom od Živeny 749 krojových súčiastok. Na tomto mieste je potrebné uviesť, že aj neskôr sa v zápisoch i pri prezentovaní zbierky ľudového odevu a textilu, textil bližšie nešpecifikoval a nebola mu venovaná náležitá pozornosť. Stále bol považovaný za bežnú časť zbierky ľudového odevu napriek tomu, že obsahoval vzácne predmety dokonca z 18. storočia. Pritom sa zbierka textilu, aj keď mala korene v zberateľskej činnosti Živeny, budovala i samostatne. Ale z prírastkových denníkov sa od roku 1890 dozvedáme iba niektoré údaje o textile, ktorý tvoril časť zbierky *Musea*, uloženej spolu so zbierkou Živeny v Dome. Denníky navyše nie sú kompletné, chýbajú do roku 1890, z roku 1896 je len šesť položiek. Preto nie je možné uviesť konkrétne údaje o počiatkoch budovania zbierky textilu. Predpokladáme však, že existovala, lebo sa spomína už pri zbierke Živeny v múzeu Domu.²⁹

²⁴ RYBECKÝ, M. Cit. 22, s. 69.

²⁵ KRÁLIKOVÁ, E. Cit. 21, s. 117. V uvedenom období sa však textil neuvádzal ako samostatná zbierka, považoval sa za súčasť zbierkového fondu ľudového odevu, čo bohužiaľ pretrvalo aj v nasledujúcom storočí.

²⁶ Archív SNM, pobočka v Martine, inv. č. 690.

²⁷ GAZDÍKOVÁ, A. Niekoľko poznámok k zbierke muzeálnych predmetov spolku Živena (K 125. výročiu založenia Živeny). In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 35. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVIII, Martin : SNM, 1994, s. 138.

²⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Pozostalosť J. Geryka.

²⁹ MINTALOVÁ, Z. Ku genéze zbierky ľudového textilu v SNM v Martine. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 37. Edit. E. Králiková. Roč. XC, Martin : SNM, 1996, s. 69.

V zápise v denníku z roku 1894 sa už uvádza pätnásť kusov, z toho štrnásť vzorkovník výšiviek a čipiek. Vzhľadom na tému príspevku sa však výšivkám, čipkám a takto zdobenému textilu, aj keď často ide o vzácne predmety, nebudeme venovať. Do roku 1900 boli predmety v denníkoch zapísané nasledovne: poradové číslo, deň, zasielateľ, predmet, počet kusov a poznámka s tým, že na konci každého roka sa uviedli presné sumáre predmetov. Od roku 1900 sa uvádzali podobné údaje, v poznámke pribudol údaj o dare a kúpe.³⁰ Predmety sa zaradili do oddielov, z ktorých nás zaujíma oddiel I. národopisný a starožitný. S odstupom rokov nie je vhodný kritický postoj, či bol tento spôsob najsprávnejší. Problémy však vznikali už pri zaradení predmetov do oddielov: napr. textilie sa uviedli ako *starobylé* bez rozdielu či boli z prostredia cirkvi alebo šľachty; nakoniec sa mnohé ocitli medzi ľudovým odevom a textilom. Pokiaľ sa na textile nenachádzalo datovanie, predmet *pôsobiaci ako starobylý* sa tak uviedol do denníka. Pri prvom zápise sa pochopiteľne neurčovalo, z ktorého obdobia, resp. storočia textília pochádza; podobne to bolo aj s lokalitou. Zvyčajne sa uviedla lokalita, odkiaľ bol darca a nie pôvod predmetu, hoci niekedy mohli byť totožné. Do roku 1900 sa napr. nezapísali žiadne pretkávané textilie, aj keď medzi tými zo Živeny alebo MSS už mohli byť. Pod vplyvom výstavky slovenských výšiviek bol stále hlavný záujem najmä o vyšívané textilie. Vzácne preberané kusy posteľného, stolového alebo obradového textilu starých umeleckých tkáčov často ostali bez povšimnutia a do múzea sa nedostali. Našťastie sa aspoň časť z nich zachovala v mestách, kde bolo rozvinuté umelecké tkáčstvo, akými boli Košice, Bardejov, Kežmarok či Banská Bystrica a po čase významne obohatili zbierkové fondy múzeí v uvedených mestách.

V roku 1901 získalo SNM v Martine tri bližšie neurčené plachty. O tri roky neskôr pribudlo *pre oddiel národopisný a starožitný* 450 predmetov, z nich 104 zaradili k textilu. Z denníkov do roku 1910 vyplýva, že zbierku textilu, spolu vyše 289 evidenčných čísiel (ďalej evid. č.), reprezentovali najmä *oltárne, resp. omšové presteradlá, pohrebné prikrývadlá, stolovník*, plachty, obliečka, podstatnú časť tvorili výšivky, čipky, vzorkovnice.³¹ Podľa denníkov však medzi textilom nebol ani jeden obrus, obrúsok, uterák, obliečka na perinu. Konkrétne sa neuvádzala ani jedna kútna plachta, hoci z iných prameňov vieme, že v tomto období už boli v zbierke. No nezapísali ich ako obradové či kútne plachty, ale ako plachty alebo starobylé plachty. Najväčší záujem bol stále o výšivky a čipky ako dozvuk výstavky slovenských výšiviek a čipiek z roku 1887. Roku 1911 pribudla zbierka tkáčskych vzorov od M. Rusnáka, bohužiaľ bez bližšieho určenia lokality. Ide o posledný evidovaný predmet zo zbierky textilu do roku 1920, pretože denníky boli zrušené. Informačným prameňom pre roky 1914 – 1920 tak sú *Národné noviny*, keďže aj Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej Č MSS) prestal roku 1914 vychádzať a obnovený bol až roku 1926. Zaujímavou informáciou je zápis, že SNM v Martine získalo koncom roka 1928 *...plachty, kútnice, drobné textilie... v Lipe*, v počte 93 ks. V ďalších rokoch sú už v záznamoch uvedené kútne plachty z Liptova, Zvolena, Očovej, stále však chýbal konkrétny údaj o pretkávaní. Zrejme takto zdobený bytový a obradový textil naďalej nebudil pozornosť, a tak odišli do zabudnutia mnohé vzácne textilie starých tkáčskych majstrov aj informácie o nich. Roku 1930 sa kolekcia kútnych plachiet rozšírila o 89 kusov z rôznych oblastí Slovenska, no len desať z nich malo uvedenú lokalitu zberu. Pri väčšine bola uvedená lokalita, odkiaľ boli zberateľky; išlo o Kováčovce (okr. Veľký Krtíš) a Mólču (okr. Banská Bystrica). Získané boli aj ďalšie kútne plachty a bližšie neurčené plachty z Turčianskeho Sv. Martina, Očovej, Senice, Kežmarku. O rok neskôr zo Spiša, Melechedu (od roku 1948

³⁰ Prvá kúpa sa uskutočnila až v roku 1900, dovtedy išlo len o dary.

³¹ MINTALOVÁ, Z. Cit. 29, s. 70.

Teplý Vrch, okr. Rimavská Sobota), Veľkého Kovaľova (okr. Senica), Chropova pri Senici.³² V roku 1931 je v denníku zápis, že okrem prikrývky na stôl z Jablonice (okr. Senica) pribudlo desať *vytváraných vzorov na plátne* z Nemešian (okr. Levoča), *vzorky tkanín* z Melčíc (okr. Trenčín) a štyri vzorky *činovate na obrusy a uteráky* od R. Klačku z Istebníka (dnes miestna časť Trenčína). V ďalšom roku sa rozrástla kolekcia kútnych plachiet o plachty z Radošoviec a Gbelov (okr. Skalica), Čáčova (časť Senice), Chropova, Jablonice, Štôly (okr. Poprad) a bližšie neurčených lokalít Spiša. Prínosom bola *vzorková kniha a opis tkalcovstva* z Istebného (okr. Dolný Kubín) od O. Lorenca. V nasledujúcom období sa zbierka textilu budovala len sporadicky, dôraz sa kládol na získavanie a kompletizáciu zbierky ľudového odevu pre novú *expozíciu krojov* v druhej budove SNM v Martine. Roku 1934 obohatil zbierku textilu *tkaný a preberaný obrus* z Veľkej Domaše (okr. Vranov n. Topľou), roku 1937 desať *tkaných tmavočervených pásov* z Poník (okr. Banská Bystrica) a dva *tkané pásy tmavočervené* z Hrochote, z toho istého okresu. V expozícii v druhej budove zaujali dôstojné miesto aj zbierky Živeny. Ako uviedol Ján Geryk, správca múzea a dlhoročný kustód zbierky ľudového odevu a textilu, „...v rokoch 1934 – 1938... MO Živeny nielen pomáhali získavať a dopĺňať kroje a výšivky, ale sa aj sami obetovali, keď nám zakúpili chýbajúce... Dovedna sme získali pomocou Živeny okolo 900 kusov v hodnote 35 000.- Kčs.“³³ Popri iných aj *vankúš cigancínu* z Telgártu (okr. Brezno), obliečky na podhlavnice zo Starého Tekova (okr. Levice), pretkávaný obrus z Braväcova (okr. Brezno), tkaninu z Rokycian (okr. Prešov), *záhlavnicu* – obliečku na podhlavnicu z Nižnej Hrabice a dve tkaniny z okolia Prešova. V roku 1940 tvorilo zbierku textilu 2825 evid. čísiel; jej podstatnou časťou boli čipky a výšivky. Vojnové roky nepriaznivo zasiahli do zberateľskej činnosti. Roku 1943 bol získaný len obrus na stôl, obrúsok na chlieb a obliečka na perinu z Braväcova. Po skončení druhej svetovej vojny sa práce v múzeu zase sústredili na likvidáciu spôsobených škôd.

Od 1. januára 1949 bolo SNM v Martine poštátnené, a ako štátny subjekt financované z rozpočtu štátu, i keď táto zmena výraznejšie neovplyvnila akvizičnú činnosť. Pozoruhodné bolo získanie deviatich *vzoriek tkania* od troch tkáčok zo Sásy a Zvolenskej Slatiny (okr. Zvolen), dvanásť vzorkovník tkanín a červeno-čiernej činovate z Košíc. Praktickou bola štátna dotácia – sto metrov plátna, ktoré sa vymieňalo za ľudový odev a textil do zbierok múzea. V ďalších rokoch sa zbierka textilu obohatila o pretkávanú kútnu plachtu z Vyšných Ružbách (okr. Stará Ľubovňa), obliečku na podhlavnicu, plachtičky na batoh. Začala sa budovať kolekcia posteľnej bielizne, do ktorej pribudli obliečky na podhlavnice a periny zo Svinnej (okr. Trenčín), Nižných Ružbách (okr. Stará Ľubovňa), Mokroluhu (okr. Bardejov), Ostrovian (okr. Sabinov), Košickej Belej (okr. Košice-okolie) a Očovej ako dar Ústredia ľudovej umeleckej výroby (ďalej ÚĽUV) v Bratislave. Získali sa obrusy z Veľkých Dvorian (okr. Topoľčany), Drahoviec (okr. Piešťany), roku 1956 *postel'ná a vytváraná plachta* a súpravy posteľnej bielizne z Myslavý (dnes miestna časť Košíc), Lukavice (okr. Zvolen), Michalian (okr. Trebišov), Žakaroviec (okr. Gelnica), Dubovian (okr. Piešťany), Hrušova (okr. Veľký Krtíš), Solčian (okr. Topoľčany), obliečky na periny zo stredného Slovenska. ÚĽUV darovalo *preberaný rips* z Nižného Klátova a Vtáčkoviec (okr. Košice-okolie). Rozšírila sa kolekcia kútnych plachiet z Trstína, Dolných Orešian, Horného Dubového, Čáčova (okr. Trnava) a Holíča (okr. Skalica). Získavanie a odborné spracovanie zbierok zabezpečovala E. Kahounová a Magdaléna Stehlíková (Kaňová). Zásluhou M. Stehlíkovej múzeum získalo pretkávané ozdobné uteráky, kútne plachty a posteľnú bielizeň z Torysiek (okr. Levoča),

³² MINTALOVÁ, Z. Cit. 29, s. 73.

³³ KRÁLIKOVÁ, E. Cit. 21, s. 120. Vďaka darom z Ústredia Živeny v Turč. Sv. Martine, MO Živeny z Brezna, Košíc, B. Bystrice, Myslavý, Levíc, Senice, Prešova a ďalších.

Ábelovej (okr. Lučenec), Solčian, obrusy z Košických Hámrov (zlúčené s Košickou Belou, okr. Košice-okolie), Bacúcha (okr. Brezno), Prenčova (okr. Banská Štiavnica), Senohradu (okr. Krupina), Drahoviec. (Obr. 7.) Terénne zbery prebiehali po celom Slovensku. Roku 1959 pribudli väčšie počty textilu z Vyšného Klátova (okr. Košice-okolie), Jakubian (okr. Stará Ľubovňa), Drieňova a Kendíc (okr. Prešov), kútne plachty a posteľná bielizeň z Bošian (okr. Partizánske), Jakubovian (okr. Liptovský Mikuláš), Lešte (okr. Zvolen), Kendíc a Ondrašoviec (okr. Prešov), *vytkávaná perina a plachta ku pôrodu* z Ťahanoviec (dnes miestna časť Košíc). Zber textilu v teréne sa roku 1960 orientoval na východné Slovensko, najmä na Ruský Potok, Ulič, Zvalu, Topoľu, Novú Sedlicu (okr. Snina), Suché a Vinné (okr. Michalovce). No aj na Hornú Ždaňu a Horné Opatovce (okr. Žiar n. Hronom), odkiaľ pribudla posteľná bielizeň, obrusy, obradné uteráky, kútne plachty. O rok neskôr posteľná bielizeň zo Senného (okr. Michalovce), Silice (okr. Rožňava), z Veľkých Kapušian (okr. Michalovce), Jelšoviec (okr. Nitra), obrusy z Brdárky (okr. Rožňava), Veľkých Kapušian, Borše (okr. Trebišov), Drahňova a Lastomíru (okr. Michalovce), zo Senného, *obrúsky pod chlieb* zo Silice, Čiernej Lehoty (okr. Bánovce n. Bebravou), Veľkých Kapušian, Borše, Čierneho Poľa (okr. Michalovce), *vzorky vytkávania* z Martina.

SNM v Martine sa v októbri 1961 zlúčilo so Slovenským múzeom v Bratislave, a ako Národopisný odbor SNM sa ďalej profilovalo na celonárodné národopisné múzejné pracoviisko, čo malo dopad aj na akvizičnú činnosť. Roku 1961 tvorilo zbierku textilu vyše 5128 evid. čísiel, aj keď počet nebol presný, lebo pod jedným evid. číslom sa uvádzali vzorkovníce i súpravy posteľnej bielizne. No postupne sa vyprofilovala kolekcia stolovej a posteľnej bielizne, obradového textilu i hospodárskeho textilu. V ďalšom roku sa uskutočnili terénne zbery súvisiace s budovaním priehradnej nádrže Liptovská Mara, sporadicky sa dopĺňal textil i z iných regiónov Slovenska. Múzeum získalo kútne plachty a súpravy posteľnej bielizne z Jelšoviec, Bátoviec (okr. Levice), Veľkého Folkmára (okr. Gelnica), Moravian nad Váhom (okr. Piešťany), Chminianskej Novej Vsi (okr. Prešov), Dobrej Nivy (okr. Zvolen), Kmeťova (okr. Nové Zámky), Chotína (okr. Komárno), Ladomírova (okr. Snina), Bodružalu (okr. Svidník), Chynorian (okr. Partizánske). Počet obliečok na periny a podhlavnice narástol o 23 ks, stolovej bielizne o 11, kútnych plachiet o 8 kusov. Do roku 1970 pribudlo 162 kusov posteľnej bielizne, 43 obrusov, 47 kútnych plachiet, vyše 30 ozdobných uterákov, 3 tkaniny a vzorky tkanín. V súvislosti s budovaním Múzea slovenskej dediny (ďalej MSD) pri SNM v Martine sa terénne zbery orientovali na zariadenie interiérov obytných domov. V roku 1967 to bolo na Jasenovú (okr. Dolný Kubín) a Hruštín (okr. Námestovo), roku 1968 na Beňuš-Filipovo (okr. Brezno), v ďalšom roku na Štiavnik (okr. Bytča) a Kráľovu Lehotu (okr. Liptovský Mikuláš) a roku 1970 na Čierny Balog (okr. Brezno). Ďalší textil pochádzal z Liptova, Považia. Z konkrétnych lokalít to bolo zo Žakaroviec, Zvolenskej Slatiny, Solčian, Zlatna (okr. Zlaté Moravce), Šarišského Jastrabia (okr. Stará Ľubovňa), Sniny, Sečovskej Polianky (okr. Vranov n. Topľou), z Pliešoviec (okr. Zvolen), Turieho Poľa (zaniknutá obec v dôsledku zriadenia vojenského obvodu Lešť), Kojšova (okr. Gelnica), Rybian (okr. Bánovce n. Bebravou), Torsyiek (okr. Levoča). Zbierkový fond textilu budovaný Mojmírom Benžom a M. Kaňovou tvorilo vyše 5873 evid. čísiel, aj keď počet kusov bol väčší a značnú časť tvorili čipky a výšivky.³⁴

V roku 1971 sa terénne zbery orientovali na Švedlár (okr. Gelnica), pribudla posteľná bielizeň, obrusy, kútne plachty, ozdobné uteráky a obrúsky zo Solčian, Sečovskej Polianky, z Beňuša-Filipova, Gemera. Bohatší bol rok 1972, kedy bol získaný textil z Andíc (dnes časť Liptovského Mikuláša), Priechodu (okr. Banská Bystrica), Veternej Poruby (okr. Liptovský Mikuláš), Martoviec a Duloviec (okr. Komárno), Nižnej Myšle, Kecerovského

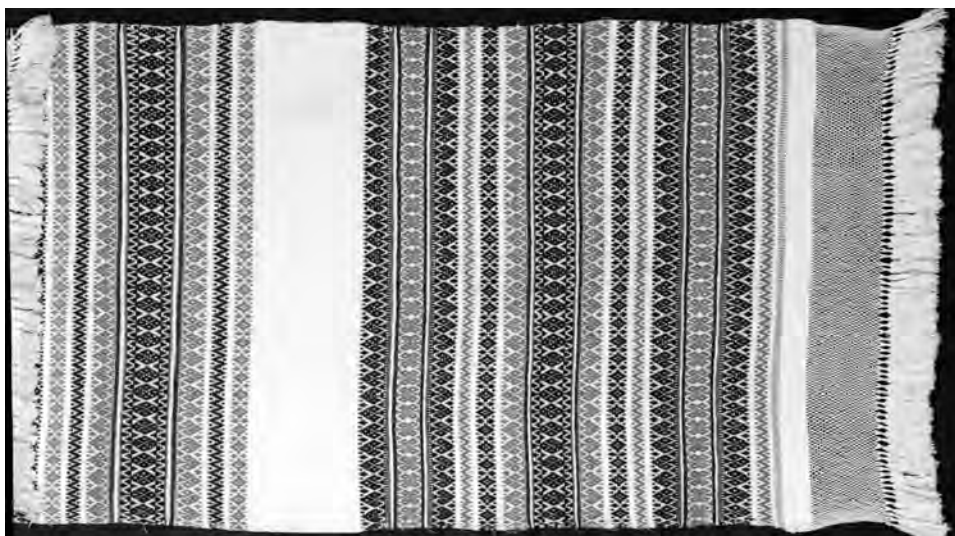
³⁴ MINTALOVÁ, Z. Cit. 29, s. 81.

Lipovca a Čižatic (okr. Košice-okolie), Krásnej (dnes časť Košíc), Ostrej Lúky a Dobrej Nivy (okr. Zvolen), Horného Badína (okr. Krupina), Trakoníc (okr. Hlohovec), zo Závodu (okr. Malacky). V nasledujúcom roku pribudol textil z Horného Badína, Batizoviec (okr. Poprad), Vlčkoviec (okr. Trnava), Sebedína (okr. Banská Bystrica), Sečovskej Polianky, viacerých lokalít Liptova, Spiša a západného Slovenska, išlo hlavne o súpravy pretkávaných obliečok na podhlavnice a periny, obrusy, kútne plachty, ozdobné uteráky do rámička. V rokoch 1974 a 1976 zbierku textilu obohatilo 114 ks posteľnej bielizne, obrusov, uterákov, kútnych plachiet, obrúskov i vzorkovnice na uteráky. Akvizičná činnosť odborných pracovníkov v tomto období súvisela hlavne s prípravou nových národopisných expozícií, sprístupnených v rokoch 1974 a 1975. Bytový textil, najmä posteľnú a stolovú bielizeň pre interiéry objektov v MSD získala aj Mária Štefková. Od roku 1976 do roku 1980 pribudlo 217 obliečok na periny a podhlavnice, 81 obrusov, 2 obrúsky, 9 ks činoväte, 8 kútnych plachiet, z ÚLUV-u v Bratislave ozdobné prikrývky a úsporné prestieranie. Ojedinelou bola kúpa plachiet, určených do hrobu. Textil pochádzal prevažne z Chvojnice a Dolných Vesteníc (okr. Prievidza), Klenovca a Kyjatíc (okr. Rimavská Sobota), Kuklova (okr. Senica), Tureckej Poník (okr. Banská Bystrica), Viesky (okr. Dunajská Streda), Švermova (Telgárt, okr. Brezno), Zolnej (časť Zvolena), Smolníka (okr. Gelnica). Ďalej z Batizoviec, Čajkova a Novej Dediny (okr. Levice), Veľkých Dvorian (okr. Topoľčany), Dolných Štitár (okr. Nitra), Tisovca, Čiližskej Radvane (okr. Dunajská Streda), Novej Vsi (okr. Veľký Krtíš), Hrochote, Čačina a Lieskovca (okr. Banská Bystrica), Domaníže (okr. Považská Bystrica), Chotína (okr. Komárno), ďalej Krnče (okr. Topoľčany), Rudníka (okr. Košice-okolie), Martoviec, ďalej Pôtra a Dolných Plachtiniec (okr. Veľký Krtíš), Valaskej Belej (okr. Prievidza). Roku 1980 tvorilo zbierku textilu vyše 7 165 evid. čísiel.³⁵

Po rozčlenení zbierky ľudového odevu a textilu sa od roku 1984 venovala zbierke textilu Z. Mintalová a Zubercová. V akvizíciách sa systematicky pokračovalo v dopĺňaní základnej zbierky textilu, vtedajšej III. kategórie predmetov a fondu pomocného materiálu pre objekty v MSD. Formou kolektívnych zberov sa pod vedením scenáristov jednotlivých expozičných regiónov získal textil na zariadenie interiérov obytných domov z Oravy, Liptova, Turca, Kysúc-Podjavorníkov a zo Spiša. Pribudol bytový, obradový a úžitkový textil pre objekty z Veličnej (okr. Dolný Kubín), Vyšného Kubína, ďalej Vavrišova (okr. Liptovský Mikuláš), Nolčova (okr. Martin), Terchovej (okr. Žilina), zo Spišského Podhradia (okr. Levoča). Uskutočnili sa terénne zbery v Dlhom Poli (okr. Žilina), Štiavniku (okr. Bytča), Mestečku a Záriečí (okr. Púchov), Papradne (okr. Považská Bystrica), Žaškove (okr. Dolný Kubín), vo Švošove (okr. Ružomberok). Rozrástla sa kolekcia posteľnej bielizne, obrusov, obrúskov, uterákov. Po organizačnej zmene v novembri 1985, v súvislosti s budovaním MSD, sa vytvorili dva kolektívy odborných pracovníkov; jeden budoval vtedajšiu III. kategóriu predmetov pre MSD, druhý základný zbierkový fond (ďalej ZZF). Tento, pôvodne dobrý úmysel, mal neskôr nepriaznivý dopad na budovanie zbierky textilu. Stávalo sa, že odborní pracovníci MSD získali predmety do vtedajšej III. kategórie zbierkových predmetov pre MSD aj do zbierky textilu, ktoré počtom zahltali a narušili systematické budovanie tohto fondu.³⁶ Napriek tomu v rokoch 1986 – 1989 obohatili ZZF pretkávané súpravy posteľnej bielizne, obrusy, kútne plachty. No zníženie finančných prostriedkov na nákup zbierok od roku 1991 negatívne poznačilo i akvizície textilu; v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi sa získalo takmer o 2/3 menej predmetov. Rozšírila sa kolekcia posteľnej a stolovej bielizne

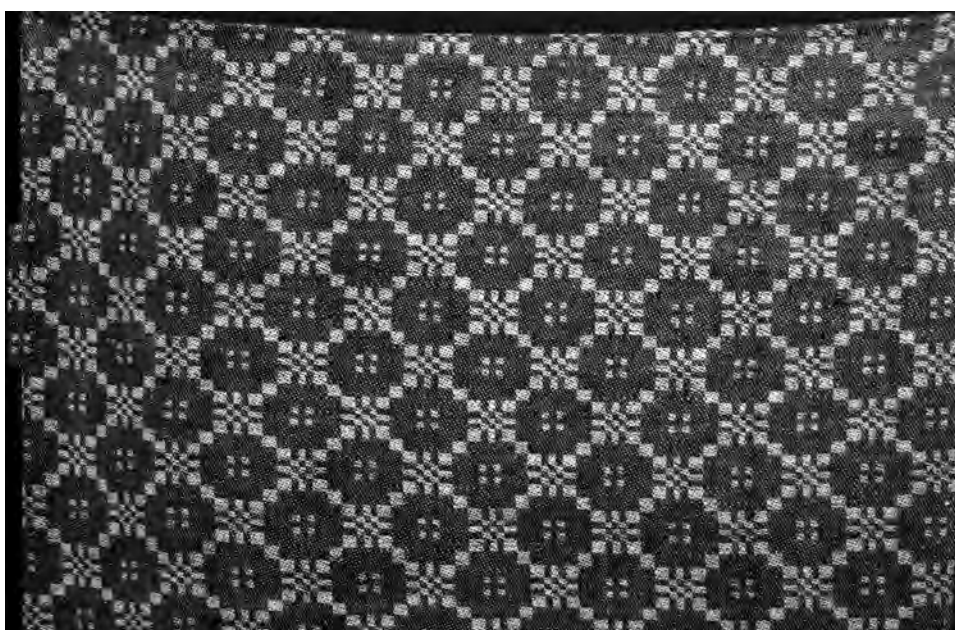
³⁵ MINTALOVÁ, Z. Cit. 29, s. 83.

³⁶ Ak sa u majiteľa pri nákupe do ZZF vyčlenili nevhodné kusy, najmä obliečky na podhlavnice, periny či obrusy, majiteľ ich neraz, po určitom čase ale už úspešne, predal priamo do MSD, kde ich navrhli do ZZF.

Obr. 7. Ozdobné vytkávanie a viazanie strapcov na ozdobnom uteráku zo Solčian. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 71 498. Foto J. Žilka, 1970

Fig. 7. Decorative weaving and knotting of straps on a decorative towel from Solčany. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 71 498. Photograph by J. Žilka, 1970

Obr. 8. Obliečka na podhlavnicu z Rejdovej, práca tkáča remeselníka z rokov 1880 – 1890. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 100 141. Foto J. Dérer, 1976

Fig. 8. Pillow case from Rejdová, the work of a craft weaver from 1880 – 1890. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 100 141. Photograph by J. Dérer, 1976

z Nededu (okr. Šaľa), pribudli pretkávané uteráky, obrúsky, plachty na batoh z Detvy, Zvolena, Štrby, prikrývky na posteľe z Ostrovian (okr. Sabinov). Roku 1995 tvorila zbierka bytového, úžitkového, obradového a hospodárskeho textilu skoro jednu tretinu zbierkového súboru ľudového odevu a textilu, ktorý pokrýval väčšinu územia Slovenska.³⁷

Kolekcia pretkávaného textilu v zbierkovom fonde SNM v Martine

V zbierke textilu je z hľadiska klasifikácie zaradený bytový, úžitkový, obradový a hospodársky textil.³⁸ Technika pretkávania sa nachádza najmä na bytovom a obradovom textile. Z bytového textilu ide o posteľnú bielizeň: obliečky na podhlavnice a periny, prikrývky na posteľ; ďalej o stolovú bielizeň: obrusy, obrúsky pod chlieb i ozdobné uteráky. Obradový textil reprezentujú kútne plachty, zriedkavo plachty do hrobu, svadobné uteráky, uteráky na kone počas svadby, obrusy na koše na svadbu a krstiny, obrusy i uteráky na smútok.³⁹

Obliečky na periny a podhlavnice

V zbierke textilu, v tematickej skupine posteľná bielizeň, sú obliečky na podhlavnice a periny takmer z celého Slovenska. Obliečkam na podhlavnice tak zodpovedá aj ich lokálne pomenovanie: *zahlavčina, zahlavnica, zahlavka, zahlavok, zahlavkovo, zahvovk, zagolovek, hlavnica, hlavničata, sovok vankúšový, cecha na zahlavku, postefka, vankúš*. Obliečky sa podomácky zošivali z jednej šírky plátna. Pretkávaný vzor bol v jednej tretine obliečky, alebo na jej štíte, čo sa odrazilo pri sviatočnom postlaní posteľe, alebo sa nachádzal na celej ploche tkaniny. K najstarším a najvzácnejším patria dve pretkávané obliečky z Rejdovej (okr. Rožňava), ktoré zhotovil tkáčsky remeselník v Hranovnici. Na jednej z nich, pochádzajúcej z roku 1880, je po celej ploche na spôsob *bakačínov* pretkávaný veľkoplošný modro-biely vzor. Druhá obliečka z rokov 1880 – 1890, označovaná ako *bogozani*, má po celej ploche pretkávaný geometrický vzor – kosoštvorce a štvorčeky, taktiež v modro-bielej farebnej kombinácii. (Obr. 8.) Na základe tradovaných informácií v rodine majiteľa je prácou remeselného tkáča aj obliečka z konca 19. storočia zo Šoporne pri Seredi. Prevláda na nej vtáčí motív v červeno-modro-bielej farbe. (Obr. 9.) Z konca 19. storočia pochádza obliečka z Bošian pri Partizánskom, s motívom pretkávaných srdiec, kosoštvorcov a hviezdíc v červeno-bielo-čiernej farbe. Z tej istej lokality je aj obliečka, ktorá je pravdepodobne tiež prácou remeselníka z roku 1900. Obliečka má pretkávaný motív kosoštvorcov, štvorcov, hviezdíc a srdiečok, v červeno-bielo-tmavomodrej farbe. Z tkáčskej techniky prevláda štvorvážny keper.

Oblasti, ktoré charakterizuje špecifický spôsob pretkávania, motívov aj farebnosti, zastupujú mnohé obliečky na podhlavnice, ktoré boli časťou súprav posteľnej bielizne, pričom k obliečke na perinu patrili zvyčajne tri, štyri až šesť obliečok na podhlavnice. Preto sme pre ich početné zastúpenie vybrali len tie najpozoruhodnejšie. Zo Solčian pri Topoľčanoch pochádzajú dve obliečky z konca 19. storočia s červeno-modro-bielou farebnosťou, jedna v bielo-červeno-čiernej farbe, ďalšia z nich je bielo-červená s motívom osemcípých hviezd. Z Bošian (okr. Partizánske) je červeno-bielo-modrá obliečka s motívom lomených liniek, hviezdíc a kosoštvorcov. Z Novej Dediny (okr. Levice) pochádza obliečka s motívom hviezdíc, srdiec a kosoštvorcov, v bielo-modro-červenej farebnosti; tkáčskou technikou je štvorvážny

³⁷ Odchodom Z. Mintalovej Zuberovej zo SNM v Martine v roku 2002 sa od systematického budovania ZZP textilu znovu upustilo a odborná pozornosť o textil sa vrátila na úroveň medzivojnového obdobia.

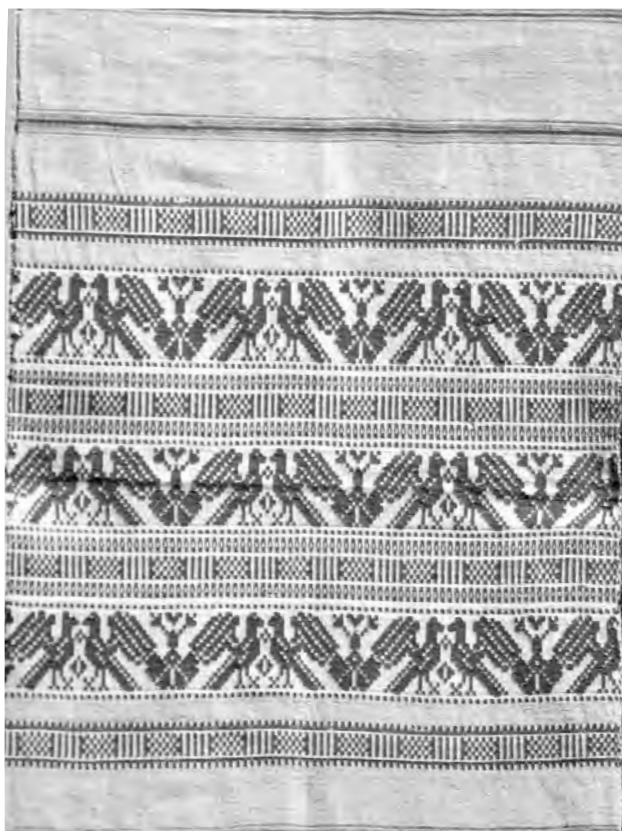
³⁸ MINTALOVÁ, Z. K problematike klasifikácie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In *Múzeum*, č. 3, 1989, s. 20-22; MINTALOVÁ, Z. K problematike typológie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In *Múzeum*, č. 4, 1989, s. 27-29.

³⁹ Pólky, stánky a iné časti sú zaradené do zbierky ľudového odevu.

Obr. 9. Oblička na podhlavnicu zo Šoporne, práca tkáča remeselníka z konca 19. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 88 606.

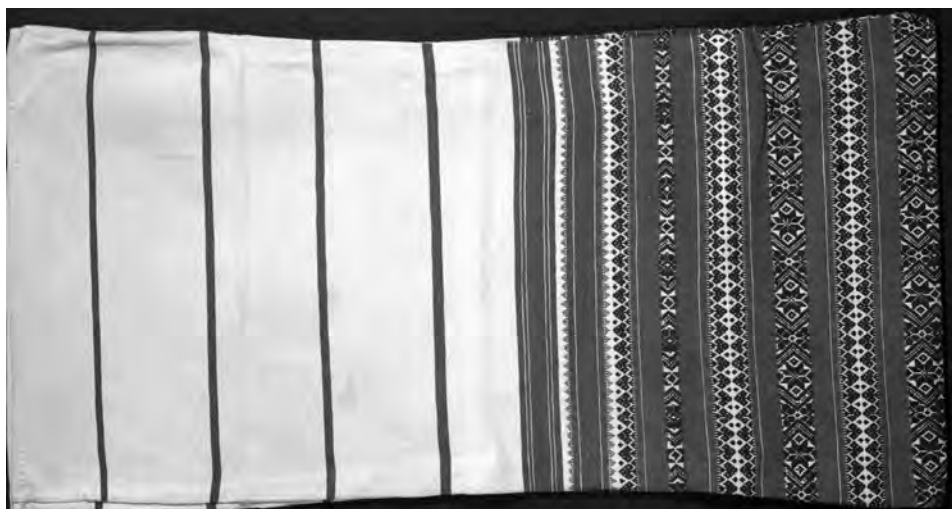
Foto J. Dérer, 1973

Fig. 9. Pillow case from Šoporňa, the work of a craft weaver from the end of the 19th century. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 88 606. Photograph by J. Dérer, 1973

Obr. 10. Oblička na podhlavnicu z Novej Dediny. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 116 086. Foto J. Dérer, 1979

Fig. 10. Pillow case from Nová Dedina. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 116 086. Photograph by J. Dérer, 1979

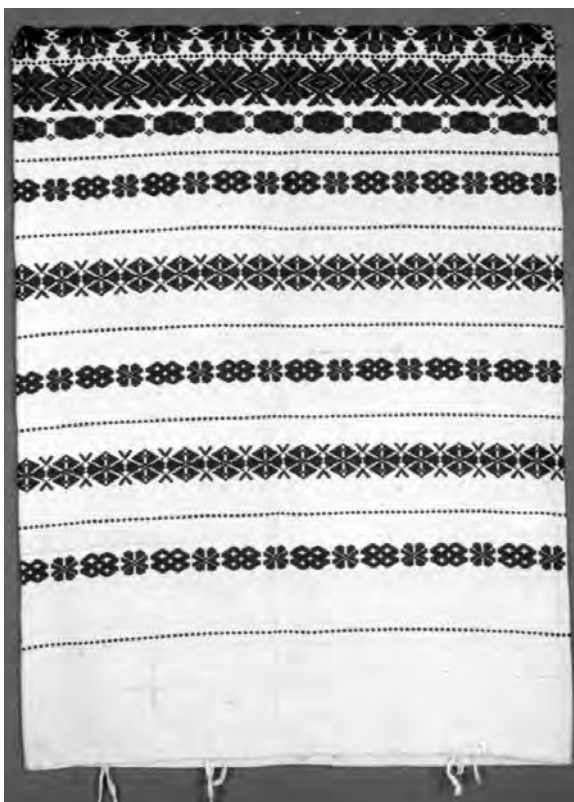
keper. (Obr. 10.) Z toho istého okresu, presnejšie z Čajkova je obliečka z červenej pretkáwanej činoväte a z Martoviec (okr. Komárno) bielo-červená *drilichová* obliečka, ktorú tkali v roku 1920 v Nesvadoch. Bola súčasťou posteľnej súpravy do *baldachýnových postelí*, pričom sa na dve postele použilo až 28 podhlavníc. Zo západného Slovenska je pretkávaná obliečka zo Šoporne, s motívmi vtáčikov v troch radoch, v červeno-modrej farbe; tkáčskou technikou je opäť štvorväzňý keper. Z Prenčova pri Banskej Štiavnici pochádza červeno-bielo pretkávaná obliečka s motívom hviezdíc; tkáčskou technikou je štvorväzňý keper. Z Devičia (okr. Zvolen) je obliečka z konca 19. storočia, ktorej pretkávaný motív v červeno-bielej farbe sa nachádza na štíte obliečky tak, aby spolu s ďalšími vynikol na sviatočne postlanej posteli; tkáčskou technikou je tiež štvorväzňý keper. Ako sa menila pôvodná červeno-biela farebnosť je dobre badateľné na ďalších pretkávaných obliečkach. Z Priečodu (okr. Banská Bystrica) je obliečka zo začiatku 20. storočia, s červeno-bielo-žltou farebnosťou, tkaná štvorväzňým keprom. Zo Sebedína, z toho istého okresu, sa v zbierke nachádza obliečka z červeno-bielo-žltej činoväte a z Poník (okr. Banská Bystrica) obliečka z roku 1920 z červenej činoväte, s pretkávanými ozdobnými pásmi vo farbe bielej, žltej, modrej, zelenej a ružovej. Z Dačovho Lomu (okr. Krupina) je pretkávaná obliečka, zhotovená pred rokom 1938, s červeno-bielo-žltou farebnosťou. Pokiaľ ide o rôznorodosť motívov, ich kombinácií, využitia plochy či farebnosti, najpočetnejšie zastúpenie majú obliečky na podhlavnice z východného Slovenska, najmä z okresov Prešov a Košice. Najstaršia datovaná obliečka však pochádza z Nižných Ružbách (okr. Stará Ľubovňa), z roku 1870, s pásmi v bielo-červeno-modrej farebnej kombinácii. Z toho istého okresu je aj obliečka z rokov 1900 – 1920 z Lackovej, z bielej činoväte, s červeno-modro pretkávanými pásmi. Z Mokroluhu (okr. Bardejov) je obliečka zo štvorväzňého kepru, s motívmi v pásoch v bielo-modro-červenej farbe. Z Torsiek (okr. Levoča) je obliečka s pretkávanými pásmi rôznej šírky v bielo-modro-červenej farbe. Obliečka z Jakubovian (okr. Sabinov) je z roku 1924, má atlasovú väzbu a červeno-bielu farbu. Z Kecerovského Lipovca (okr. Košice), pochádza obliečka s motívom hviezdíc, v bielej a prevažujúcej bordovej farbe; tkáčskou technikou je štvorväzňý keper. Pred prvou svetovou vojnou bola vo svadobnej výbave ako súčasť súpravy obliečok na podhlavnice a periny. (Obr. 11.) O necelých desať rokov je mladšia obliečka z Vyšného Klátova (okr. Košice), s červeno-bielo-modrou výzdobou v pretkávaných pásoch. Na obliečkach na podhlavnice z okresu Prešov je možné pozorovať, aké rôzne boli v jednotlivých obciach od konca 19. storočia motívy, tkáčske techniky i farebnosť. Najstaršia obliečka pochádza z konca 19. storočia z obce Svinia a jej výzdoba spočíva v červeno-bielo-čiernych pretkávaných pásoch. Zo začiatku 20. storočia je obliečka z Chminianskych Jakubovian (*na šiestich podnožiach červenina*), s užšími červeno-bielo-modrými pásmi. Pozoruhodné sú i tkáčske techniky. Z Drienova pochádza obliečka z konca 19. storočia s *atlasovým povrchom*, z toho istého obdobia je *drelichová – derlichová* obliečka z Červenice, ktorej pretkávaný vzor nazývali *smušky a rozmarika*. Zo začiatku 20. storočia je obliečka z Kojatic s atlasovou väzbou a červeno-bielo-modrou farebnosťou. Z toho istého obdobia pochádza obliečka zo Bzenova, so saténovou väzbou a bielo-modro-zeleno-žltou farebnosťou. Z roku 1920 je obliečka zo Šarišských Michalian, s rôznymi pretkávanými vzormi v bielo-modro-červenej farbe. (Obr. 12.) Najnovšou je obliečka z Chminianskej Novej Vsi z obdobia okolo roku 1935. Ide o zbíjaný atlas a motívy kosoštvorcov, štvorcov a srdiečok, v červeno-bielo-modrej farbe.

Pretkávané obliečky na periny boli do zbierkového fondu textilu získané z viacerých regiónov Slovenska, čomu zodpovedajú aj ich názvy: *periňanka, periňačka, cacha, duchna, cecha na perinu, pretikane cachy, perinisko*.⁴⁰ V prevažnej väčšine prípadov boli súčasťou súprav posteľnej bielizne, s určeným počtom obliečok na podhlavnice. Obliečky

⁴⁰ Viaceré lokálne názvy nerozlišovali obliečku na perinu od periny, názov bol len jeden.

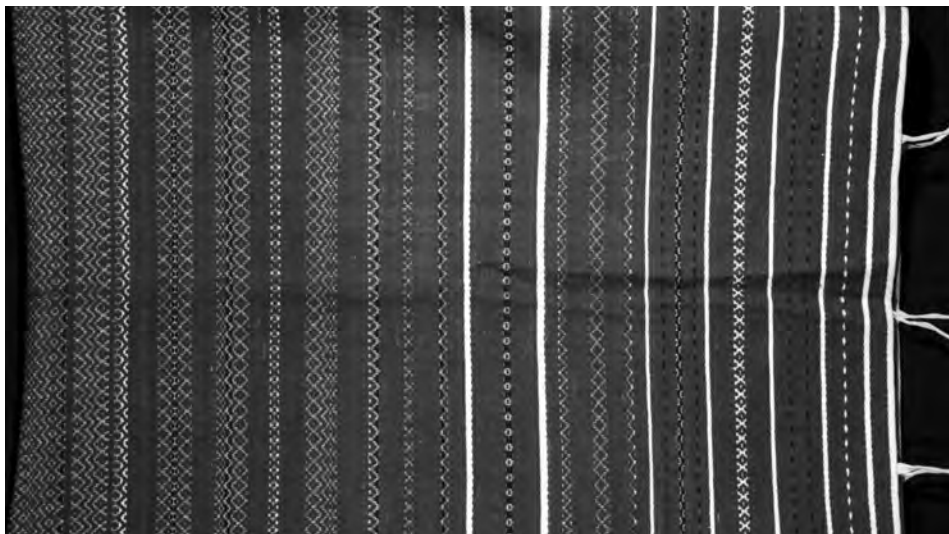
Obr. 11. Obliečka na podhlavnicu z Kecerovského Lipovca z obdobia pred prvou svetovou vojnou. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 152 260. Foto M. Fabian, 1994

Fig. 11. Pillow case from Kecerovský Lipovec from the period before the First World War. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 152 260. Photograph by M. Fabian, 1994

Obr. 12. Obliečka na podhlavnicu zo Šarišských Michalían z roku 1920. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 79 946. Foto J. Dérer, 1972

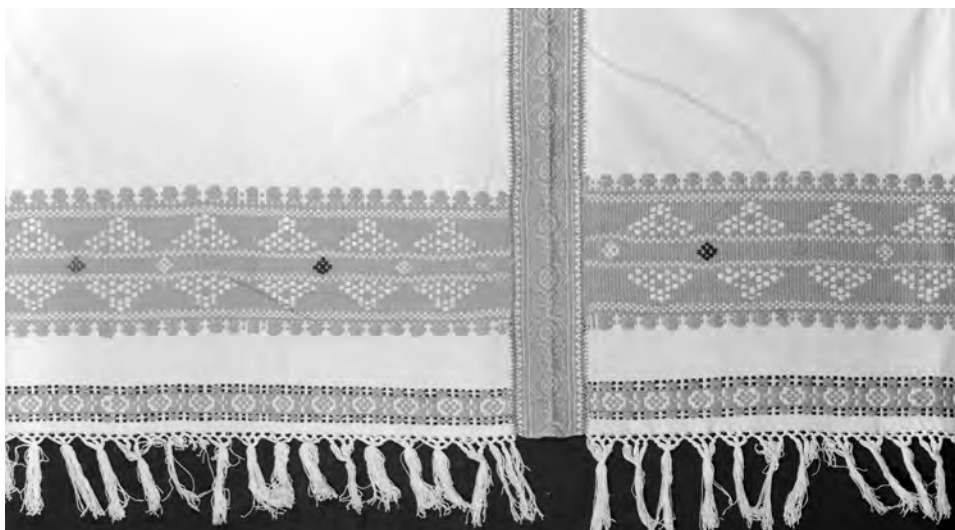
Fig. 12. Pillow case from Šarišské Michaľany from 1920. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 79 946. Photograph by J. Dérer, 1972

na periny sa podomácky zošivali z dvoch alebo troch širok tkaniny, na spodnú časť bolo použité jednoduché plátno. Aj z obliečok na periny sme pre ich počet mohli vybrať len niektoré.⁴¹ Pokiaľ ide o pretkávané, k nesporne zaujímavým patrí obliečka z Bošian (okr. Partizánske) z konca 19. storočia, s motívom hviezdíc v bielo-červeno-čiernej farebnosti. Stredné Slovensko zastupuje obliečka z obce Zlatno (okr. Brezno), s červeno-bielo-čierno-oranžovými pretkávanými pásmi, s tkáčskou technikou štvorväzného kepru. Ďalšou je obliečka z Hostišoviec (okr. Rimavská Sobota), na ktorej sa farebne vynímajú základné polokonopné nite, s červeno-modrými pretkávanými pásmi. Najväčšie zastúpenie však majú obliečky na periny z východného Slovenska. Najstaršou je datovaná polovica obliečky na perinu z roku 1870 z Myslavy (okr. Košice), s červeným základom a jemným modro-bielym geometrickým motívom v pásoch a ripsovou väzbou. Druhá datovaná obliečka pochádza z roku 1896 z Veľkého Folkmára (okr. Spišská Nová Ves), s tkáčskou technikou štvorväzného kepru; pretkávané pásy majú bielo-bordovú farbu. Zo Žakaroviec, z toho istého okresu, je obliečka z roku 1910 s pozoruhodnou keprovou, atlasovou a ripsovou väzbou a červeno-bielou farebnosťou, svedčiaca o šikvnosti i estetickom cítení tkáčky. Z Vyšných Ružbách (okr. Stará Lubovňa) je obliečka z konca 19. storočia, s pásmi v červeno-bielo-modrej farbe, tkaná plátnovou a ripsovou väzbou. Na viacerých obliečkach sa nachádzajú *prietky* – jemné pásiky zo stáčaného útku cez šírku tkaniny a jemný pretkávaný vzor. Ukážkou je červeno-modro-biela obliečka z Mokroluhu (okr. Bardejov) s *prietkou*, jemným vzorom v pásoch, tkaná štvorväzným keprom. Druhou je tmavočervená obliečka z Torysiek (okr. Spišská Nová Ves), taktiež s *prietkou*. Jej jemné pásiky sú biele a žlté, tkáčskou technikou je jednosmerný keper. Z Kendíc (okr. Prešov) pochádzajúca obliečka je z konca 19. storočia, s bielo-červeno-bordovou farbou v pretkávaných pásoch. Naproti tomu obliečka z Braváčoviec (okr. Michalovce) má síce bielo-modro-červené pásy, ale vyznačuje sa pestrosťou motívov, keďže je v každom páse iný pretkávaný vzor.

K posteľnej bielizni môžeme zaradiť aj prikrývky na *pelaste* – bočnice posteľe, nazývané *krajovka*, *krajufka*, *bočka*. Išlo o spôsob postielania, prevzatý zo šľachtického, neskôr bohatého meštianskeho prostredia. V tradičnom prostredí juhozápadného Slovenska sa ňou neskôr prekrýval *hell* – osobitý priestor na spávanie vo sviatočne upravenej posteli. Z viacerých pretkávaných prikrývok sú pozoruhodné najmä dve, zhotovené remeselníkmi. Jedna pochádza zo Sobotišt'a (okr. Senica), kde ju priamo v obci zhotovil tkáčsky majster, druhá je z Duloviec (okr. Komárno). Prikrývku s geometrickým motívom hviezdíc utkal miestny tkáčsky remeselník Jozef Hamra v roku 1920. Prikrývku na zakrytie jednej, sviatočne postlanej posteľe – *plachty na posteľ*, *postil'*, *poscil'*, *deky*, zhotovené tkáčkami z roľníckeho prostredia, sú z novšieho obdobia, ale v zbierke je tiež prikrývka na posteľ z Barce (okr. Košice), ktorú zhotovil tkáčsky remeselník z Prešova v roku 1879, je z bieleho ľanového damasku, po šírke zdobená pásmi červeného rastlinného i geometrického ornamentu, v ktorom prevláda *kockovanie*. Z Nižného (okr. Trnava) pochádza prikrývka z troch dielov konopného plátna, so širokým pretkávaným pásmom zo sivo-bielych bavlnených nití. Z roku 1920 je ozdobná, červeno-biela prikrývka z Ábelovej (okr. Lučenec), s jemným pretkávaným geometrickým vzorom striedajúcich sa trojuholníkov a úzkych pásov v žlto-modro-čiernej farbe. (Obr. 13.) Z východného Slovenska pochádza striedamejšia ozdobná prikrývka z Vyšného Klátova (okr. Košice), zhotovená po prvej svetovej vojne. Má farebné pretkávané pásy a upravené konce, ktoré majiteľka doplnila mešterkou.

⁴¹ Pri výbere sme sa museli prispôsobiť istým kritériám, medzi ktorými bola zachovalosť obliečok, aj fakt, že v SNM v Martine nie je momentálne reštaurátor textilu, ktorý by obliečkam prinavrátil ich pôvodný vzhľad. Väčšina obliečok na periny, možno aj kvôli ich rozmerom, nebola dodnes ani odfotografovaná.

Obr. 13. Prikrývka na zakrytie postele z Ábelovej z roku 1920. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 49 176. Foto J. Dérer, 1968

Fig. 13. Bedspread from Ábelová from 1920. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 49 176. Photograph by J. Dérer, 1968

Obrusy

Obrusy z roľníckeho prostredia – *partek, partok, pertok, prtok, abros, plachta, plachtička, prietka, parbok*, sa používali na prikrytie stola cez sviatky, no slúžili aj ako ochrana proti dažďu (i ako obradová textília). Tvoria najpočetnejšiu skupinu pretkávaného textilu, na ktorej je viditeľný vývoj tkáčskych techník, motívov a farebnosti v rôznych regiónoch Slovenska. Navyše, staré dvojdielne obrusy spájali dlhé a úzke preberané tkanice. Najstaršie z nich tkali umeleckí tkáči, využívajúc pôvodné motívy a modro-bielu farebnosť, časom bielo-červenú. Zo západného Slovenska patria k vývojovo najstarším konopné obrusy, pretkávané nad strižnými koncami pásmi bielych nítí.⁴² Z Podolia (okr. Trnava) pochádza takýto dvojdielny konopný obrus z konca 19. storočia, pretkávaný bielymi nítami, s drobným geometrickým motívom, umiestneným v pásoch nad strižnými koncami. Z Brezovej pod Bradlom (okr. Myjava) je krásny konopný obrus, zdobený po celej ploche bielou bavlnkou v pretkávaných pásoch s jemným geometrickým motívom. Z druhej polovice 19. storočia pochádza obrus z Horných Zeleníc (okr. Hlohovec), zhotovený tkáčom remeselníkom z tej istej obce. Dvojdielny obrus je pretkávaný pásmi jemných geometrických vzorov: štvorcami, kosoštvorcami, rovnými linkami aj hviezdami v bielo-červeno-modro-oranžovej farebnosti. Diely obrusa spája remeselnícky pretkávaná tkanica. (Obr. 14.) Z konca 19. storočia je dvojdielny obrus z Lehoty pod Vtáčnikom (okr. Prievidza), ktorý má po celej ploche pretkávaný jemný geometrický vzor v pásoch, avšak už s bielo-červenou farebnosťou. Ďalší obrus z okresu Nitra, presnejšie z Malého Lapáša, pochádza z obdobia po prvej svetovej vojne a jeho pretkávaný vzor v širšom páse nad strižnými koncami už tvorí motív ruží. Kým starší pretkávaný obrus z Dolného Lopašova (okr. Piešťany) zobia pásy s dvoma motívmi

⁴² MINTALOVÁ, Z. Obrusy v zbierkach múzeí na Slovensku. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 33. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVI, Martin : SNM, 1992, s. 149-175.

v bielo-červenej farbe, novší obrus z Drahoviec, tiež z okresu Piešťany, s drobným geometrickým vzorom v pásoch, má už bielo-červeno-žlto-modrú farbu. Trojdielny obrus zo Solčian (okr. Topoľčany) je po celej ploche zdobený pásmi jemného geometrického ornamentu s typickou bielo-bordovo-čiernou farebnosťou. Obrusy zo stredného Slovenska zastupuje v našom výbere ľanový obrus, zhotovený koncom 19. storočia v Turčianskej Štiavničke (okr. Martin). Po šírke je pretkávaný červenou priadzou, s geometrickým motívom, tzv. *šitou kockou*. Ďalším je trojdielny polokonopný *drilichový* obrus z Polichna (okr. Lučenec), po celej ploche pretkávaný v šesťnásťcentimetrových širokých pásoch drobným, geometrickým ornamentom v červeno-bielo-modrej farbe. Z Dobrej Nivy (okr. Zvolen) pochádza starší dvojdielny obrus, pretkávaný nad strižnými neupravenými koncami červeno-čiernym pásom geometrického motívu. Z roku 1930 je sviatočný obrus z Poník (okr. Banská Bystrica), zhotovený podľa starých vzorov z konca 19. storočia. Obrus s jednoduchým červeným, geometrickým ornamentom v pásoch utkala svojej vnučke stará mama do výbavy; jeho dva diely spája staršia pretkávaná, bielo-červená tkanica. Dvojdielny obrus zo Sebedína (okr. Banská Bystrica), pochádza z roku 1930 a jeho motív nad strižnými koncami tvoria v strede pásov farebné pretkávané vtáčiky a po krajoch tulipány. (Obr. 15.) Východné Slovensko v našom príspevku zastupujú dva bohato pretkávané obrusy z okresu Stará Ľubovňa, ktoré sú dokladom pestrosti tkáčskych motívov. Z Vyšných Ružbách je dvojdielny obrus zo začiatku 20. storočia, ktorého celá plocha je pretkávaná desať centimetrov širokými pásmi rastlinných, vtáčích a zvieracích motívov, doplnených menším geometrickým vzorom, ide prevažne o *kockovanie*. Farebnosť obrusa je červeno-modro-biela. Druhý obrus z obdobia okolo roku 1920 pochádza z Lackovej. Jeho plocha je členená do bielo-červeno-modrých pásov s rôznymi pretkávanými motívmi: srdiečka, kosoštvorce, hviezdice, meandre, kvety, kalichy, ďatelinky, vtáčky, mačky, *koníčenká*. (Obr. 16.) Obrusy pretkávané nad strižnými koncami čierno, prípadne čierno-modrými bavlnenými niťami, s geometrickými, aj širšími rastlinnými motívmi, sa v medzivojnovom období prestierali na stôl počas pohrebov, smútku, pôstu vo viacerých regiónoch Slovenska.⁴³

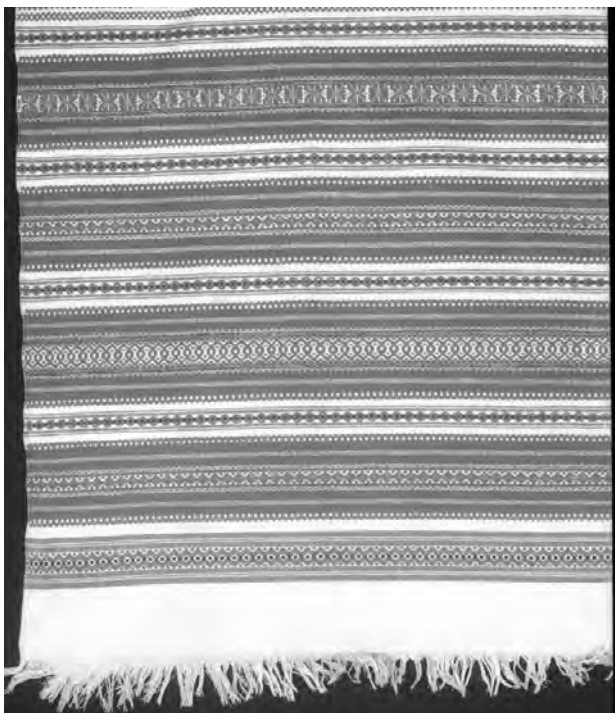
K stolovej bielizni priradíme aj obrúsky, z ktorých boli v tradičnom roľníckom prostredí najrozšírenejšie obrúsky na chlieb, pod chlieb – *podchlebak*, *chlebovka*, *chlebovočka*, *chlebuška*, *portok na chlieb*, *servietka*, *sarvietka*, *ručník*. Vzhľadom na ich menšie rozmery sú pretkávané vzory jemné, geometrické, prevládajú tenké linky, menej *kockovanie*. Zo západného Slovenska ide hlavne o pevné, ale jemné obrúsky zhotovené tkáčskymi majstrami. Z Moravského Lieskového (okr. Trenčín) pochádza červeno-bielo-modrý obrúsok, pretkávaný po šírke jemným vzorom; dva okraje ukončujú strapce. (Obr. 17.) Z Rybníka, z toho istého okresu, je obrúsok z obdobia po prvej svetovej vojne, tkaný z červeno-modrej tenkej priadze, s pretkávaným pásom širokého *harasu*. Jemným geometrickým vzorom a bielo-červenou farbou vynikajú obrúsky z Badína (okr. Banská Bystrica), tiež obrúsky z Dvorianok (okr. Michalovce) približne z roku 1903, ktoré sú skoro po celej ploche pretkávané menšími červenými štvorcovými vzormi v pásoch.

Ozdobné uteráky

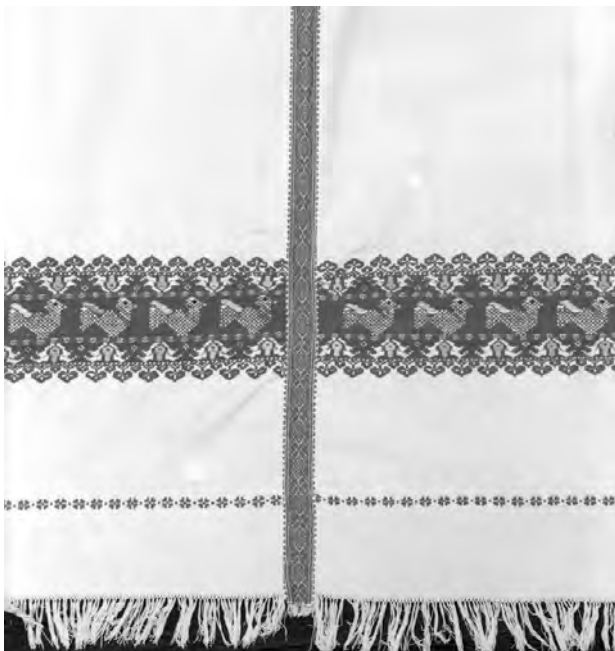
Pútavými kusmi textilu sú ozdobné uteráky – *uteráče*, *klinovníky*, *ručníky*, *handtuchy*, ktorým sa už pri tkaní vopred prispôsobila šírka aj výzdoba tkaniny. Vyrábali sa z jednej *poly* plátna, ich výzdoba bola na jednej strane z líca, na druhej z opaku a strižné konce často zdobili upravené strapce. Gazdiné v roľníckom prostredí ich v nedelňu alebo cez sviatky

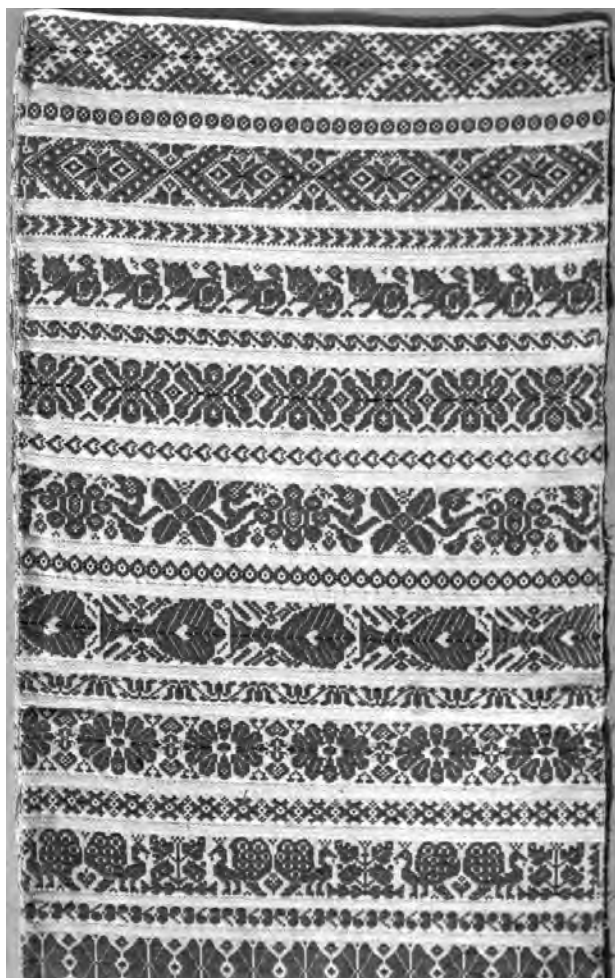
⁴³ Rozsah príspevku neumožňuje venovať osobitnú pozornosť obrusom na smútok, ktoré radíme do obradového textilu. Bližšie pozri MINTALOVÁ, Z. Cit. 42, s. 172-173.

Obr. 14. Obrus z Horných Zeleníc z druhej polovice 19. storočia, zhotovený tkáčom remeselníkom. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 126 614. Foto A. Kovačková, 1981
Fig. 14. Tablecloth from Horné Zelenice from the second half of the 19th century, made by a craft weaver. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 126 614. Photograph by A. Kovačková, 1981

Obr. 15. Obrus zo Sebedína z roku 1930. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151 300. Foto M. Fabian, 1993
Fig. 15. Tablecloth from Sebedín from 1930. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 151 300. Photograph by M. Fabian, 1993

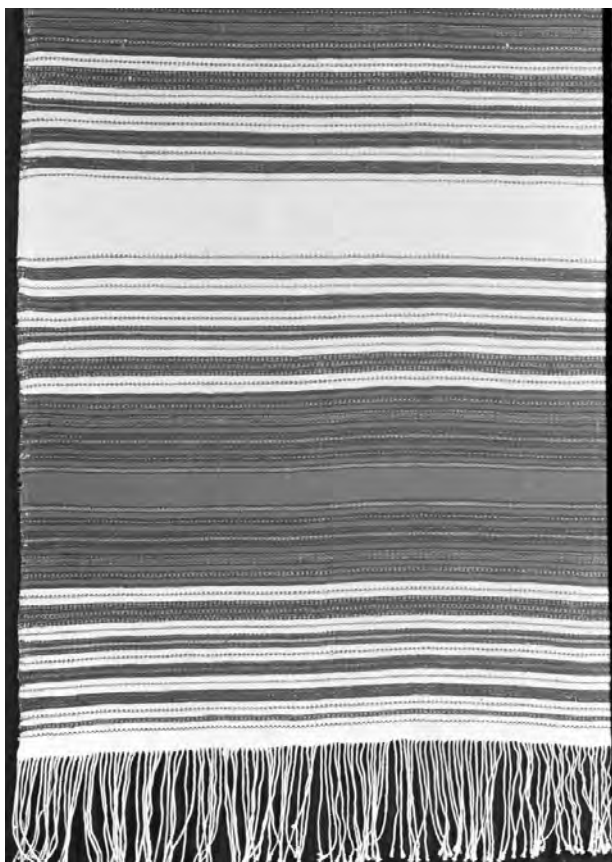
Obr. 16. Obrus z Lackovej z roku 1920, s geometrickými, rastlinnými aj zvieracími motívmi. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 88 607. Foto J. Dérer, 1973

Fig. 16. Tablecloth from Lacková from 1920, with geometrical, plant and animal motifs. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 88 607. Photograph by J. Dérer, 1973

prevesili do rámika s malým okrúhlym zrkadielkom, novšie pod zrkadlo. Zo západného Slovenska je vo výbere najstarší ozdobný uterák, z druhej polovice 19. storočia, zo Bziniec pod Javorinou (okr. Nové Mesto nad Váhom). Je z konopného plátna, v pásoch pretkávaný červenou bavlnkou s motívom hviezdíc. Ozdobné uteráky do rámika zo Solčian (okr. Topoľčany) majú charakteristickú bielo-červenú, resp. bordovo-čiernu farebnosť a v pásoch nad strižnými koncami pretkávané menšie, geometrické motívy. Z Turčianskych Teplíc sa v zbierke nachádza uterák do rámika, zhotovený v druhej polovici 19. storočia tkáčom remeselníkom. Damaskový uterák zdobí pás modro-červeno pretkávaných ruží, púčikov a lístkov. Z Madačky (okr. Lučenec) pochádza ozdobný uterák zo začiatku 20. storočia, ktorého pretkávanie tvorí širší a užší pás bielo-červeného, pomerne jednoduchého geometrického vzoru. Z okresu Banská Bystrica sa do výberu dostali dva ozdobné uteráky. Prvý, starší, je zo Švermova a zdobia ho červenou bavlnkou pretkávané hviezdice a rastlinné motívy v pásoch. Druhý, novší, je zo Sebedína (okr. Banská Bystrica), zdobený pretkávanými ružami. Z východného Slovenska, z Červenice (okr. Prešov), pochádza ozdobný uterák,

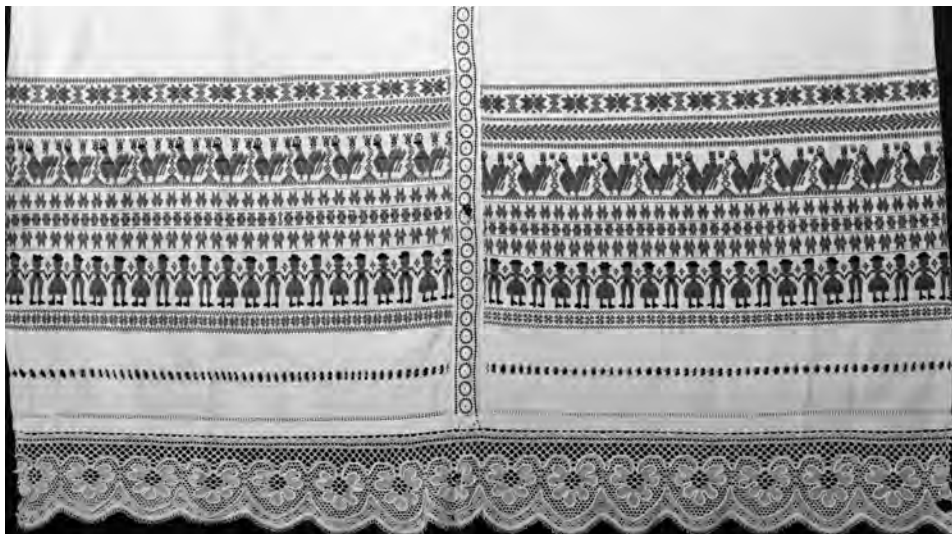
Obr. 17. Obrúsok pod chlieb z Moravského Lieskového, práca tkáča remeselníka. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 700. Foto J. Dérer, 1963

Fig. 17. Bread cloth from Moravské Lieskové, the work of a craft weaver. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 700. Photograph by J. Dérer, 1963

Obr. 18. Dvojdielna kútna plachta z Rejdovej z konca 19. storočia. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 26 391. Foto J. Dérer, 1964

Fig. 18. Two-part lying-in sheet from Rejdová from the end of the 19th century. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 26 391. Photograph by J. Dérer, 1964

ktorý je ukázkou rôznych motívov a aj pestrých farieb. Uterák je celý pretkávaný cviklovou, zelenou, ružovou, žltou a modrou farbou, motívy tvoria kohútiky a kvetináče s kvetmi.

Obradové plachty

V zbierkovom fonde textilu SNM v Martine sú mimoriadne pútavou a početnou tematickou skupinou obradové plachty, predovšetkým kútne plachty – *kútnice, plachty do kúta, postelnice, prestieradlá do polôh, zaponové plachty, zastielacie, zapostelovacie* alebo *zapostelacie plachty*.⁴⁴ K najstarším a najpočetnejším patria vyšívané, z ktorých viaceré pochádzali z prostredia šľachty alebo bohatých mešťanov.⁴⁵ Kolekcia pretkávaných kútnych plachiet je síce menšia, ale načrtáva prehľad o ich vývoji, motívoch či farebnosti a ponúka aj možnosť ďalšieho, oveľa dôkladnejšieho štúdia tejto témy. V tradičnom roľníckom prostredí kútne plachty, zvyčajne zavesené na drúčku pribitom o hradu, oddeľovali posteľ s rodičkou a dieťaťom od ostatného priestoru. Bývali zhotovené z dvoch až troch širok (*polí*) ľanového alebo konopného plátna, pôvodne pretkávané bielymi niťami, menej prírodne farbenými žltými, časom červenými bavlnkami. Dvojdielne a trojdielne kútne plachty spájalo ozdobné zošívanie, remeselnícky, neskôr továrensky zhotovené tkanice, čipky. Z pretkávaných kútnych plachiet, ako základnú vzorku, predkladáme najstaršie z nich, používané v roľníckom prostredí západného Slovenska. Zhotovili ich tkáči remeselníci v polovici 19. storočia, s bielo-červeným, alebo bielo-modro-červeným pretkávaním v spodnej časti, resp. v spodnej tretine kútnej plachty. Základom plachiet je zvyčajne tenké konopné plátno – *povesnové*. Tkáči remeselníci vyrábali aj pretkávané tkanice, ktoré spájali jednotlivé diely kútnych plachiet; sú výborným študijným materiálom tkáčskych techník a motívov. Najstaršia remeselnícka tkanica je z obdobia okolo roku 1830 z Veľkého Zálužia (okr. Nitra).

V predkladanom výbere je dvojdielna konopná kútna plachta z Cífera (okr. Trnava), ktorú v druhej polovici 19. storočia tkal Jozef Hargaš. Pretkávanie – *zarábanina* je červeno-bielo-modrou bavlnkou. Z Radošoviec, z toho istého okresu, pochádza dvojdielna kútna plachta z konca 19. storočia, pretkávaná červeno-bielymi jemnými geometrickými motívmi v pásoch, ktorej diely spája červeno-biela remeselnícky pretkávaná tkanica. Kútnu plachtu v spodnej časti dopĺňa pás plnenej mriežky a červeno-bielo-oranžovo paličkovaná čipka. Z Dolnej a Hornej Krupěj (okr. Trnava) sú kútne plachty zhotovené v druhej polovici 19. storočia remeselníkmi, ktorých pretkávanie v bielo-modro-červenej farbe tvoria rôzne motívy, s prevládajúcimi hviezdami. Z Hornej Krupěj je pozoruhodná dvojdielna kútna plachta z konca 19. storočia, so 68 cm širokým pásom červeného pretkávania – *zarábania*. Z okolia Trnavy napríklad pochádza dvojdielna konopná kútna plachta z 80. rokov 19. storočia, s bielo-červeným pretkávaním v pásoch, v kombinácii s predkreslenou výšivkou štylizovaných tulipánov a karafiátov v bielo-červeno-modrej farbe. Z roku 1885 je trojdielna kútna plachta z Dubovian (okr. Piešťany), zhotovená z rezného plátna, s bielym pretkávaním v pásoch, s dielmi spájanými pretkávanou bielo-červenou tkanicou, zhotovenou tkáčom remeselníkom. (Obr. 19.) Z Dubovian sú aj ďalšie trojdielne kútne plachty z konca 19. storočia. Diely jednej z nich, s bielymi pretkávanými motívmi v pásoch, tiež spája remeselnícky zhotovená tkanica, navyše po oboch stranách tkanice zdobená bielou drobnejšou výšivkou,

⁴⁴ Obradové plachty spracovala a v rámci edície FONTES publikovala STEHLÍKOVÁ, M. *Ludové zdobené plachty*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1966.

⁴⁵ Pri ich odbornom spracovaní sa však stávalo, že pre nedostatok informácií, porovnávacieho materiálu a súvislostí, boli medzi ľudové zdobené plachty zaradené plachty, ktoré zhotovili majstri remeselníci, vyšívali ich a používali dámy z vyššej spoločenskej vrstvy. Ako časti kútnych plachiet boli nevhodne zaradené i niektoré cirkevné textilie, napríklad oltárne prikrývky, pôvodne uvedené ako starobylé plachty.

Obr. 19. Trojdielna kútna plachta z Dubovian z roku 1885. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg.135 903. Foto A. Kovačková, 1985

Fig. 19. Three-part lying-in sheet from Dubovany from 1885. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no.135 903. Photograph by A. Kovačková, 1985

v spodnej časti kútnice je paličkovaná čipka *bielorežnej* farby. Na druhej trojdielnej kútnej plachte, z tej istej obce, sú v jemných, pretkávaných geometrických motívoch *prietky* bielo-červenej farby. Diely spája bielo-červená pretkávaná remeselnícka tkanica s motívom hviezdíc, popri nej je výšivka s motívom lístkov a v spodnej časti plachty bielo-červená paličkovaná čipka. Z Dolného Lopašova (okr. Piešťany) pochádza trojdielna konopná kútna plachta z polovice 19. storočia, s jemným pretkávaným geometrickým motívom v bielej farbe a *prietkami*. Do výberu sme tiež zaradili dvojdielnu kútnu plachtu z Drahoviec, s červeným pretkávaním v pásoch, v ktorých sa dvakrát opakujú štyri rôzne motívy; v spodnej časti ju dopĺňa výšivka. Plachty na myjavských kopaničiach s červeno-bielou farebnosťou mali často geometrický, šachovnicový vzor v pásoch, v ktorých sa nachádzali i hviezdice. K pozoruhodným patrí dvojdielna kútna plachta z Rejdovej (okr. Rožňava), pochádzajúca z konca 19. storočia. V spodnej časti má široký pás červeno-modro-čierneho pretkávaní s geometrickými motívmi, doplnený pásom striedajúcich sa postavičiek mužov a žien a pásom štylizovaných vtáčikov. (Obr. 18.)

Súčasťou obradového textilu sú tiež plachty pre mŕtveho a do hrobu – *plachta na úmor*, *plachta na lože*, *ložné prestieradlo*, *plachta pohrebná*, *smrtná plachta*, *hrobová plachta*. Prestierali ich na lôžko pre mŕtveho, zakrývali nimi mŕtvolu a potom poskladané plachty vkladali do rakvy pred zatvorením truhly. V teréne sa ich preto zachovalo málo a v zbierke

textilu sú skôr ojedinelé. Navyše ide o vyšívané plachty, pretkávaných je len niekoľko. Z nich sme vybrali dvojdielnu plachtu do hrobu z Myjavy (okr. Senica), pochádzajúcu z obdobia pred prvou svetovou vojnou. Pretkávanie nebielenými a bielymi niťami vytvára pásy geometrických motívov nad strižnými koncami. Druhou je dvojdielna plachta do hrobu z Čačina (okr. Banská Bystrica), pretkávaná nebielenou ľanovou priadzou, s geometrickým a rastlinným motívom. Ženy v tejto obci vyrábali okolo roku 1900 plachty do hrobu pre svoju rodinu, ešte v roku 1950 ich matky zhotovovali svojim dcéram do výbavy a hoci tieto plachty postupne nahrádzali kúpenou čipkovinou, v roku 1980 ešte starí ľudia bývali pochovaní s takouto plachtou. Ďalšia plachta do hrobu pochádza pravdepodobne z roku 1900 zo Slanca (okr. Košice). Je dvojdielna, z bieleho bavlneného plátna, pretkávaná nad strižnými koncami troma geometrickými motívmi červenej farby. Pretože od roku 1940 sa v obci používali už len biele plachty, smrtnú plachtu do truhly nedali.

Obradové uteráky

K obradovému textilu tiež zaraďujeme uteráky pre mladuchu – *mladuchovské*, uteráky na kone počas svadby, uteráky na zakrytie koša s výslužkou na svadbu alebo krstiny, či uteráky počas smútku. Pokiaľ ide o pestrosť pretkávaných motívov, vyniká uterák pre mladuchu z Brdárky (okr. Rožňava), pretkávaný geometrickým, rastlinným, aj figurálnym motívom: *ďatelinka*, *stromiky*, *panenky*, *košíky*, *postavičky mužov* a *žien* v červeno-bielej farbe; uterák bol počas svadobnej hostiny zavesený na zrkadle. Väčšina uterákov však pochádza z okresu Zvolen, no okrem pretkávania ich zdobí aj vyšívanie. Takým je i červeno-bielo pretkávaný uterák pre mladuchu z Očovskej Dúbravy, doplnený pestrou výšivkou s rastlinným ornamentom i vtáčím motívom. Uterák visel počas svadobnej hostiny na stene nad hlavou mladuchy. Podobne ako v Očovej, odkiaľ pochádza bohato pretkávaný uterák s motívom hviezdíc, tiež doplnený farebnou výšivkou krivou ihlou s geometrickým motívom, ukončený háčkovanou čipkou. Uteráky na kone, ktorými sa prevážala mladucha a jej výbava, boli dlhšie a užšie. Uteráky z Detvy (okr. Zvolen) mali pretkávanie s červeno-bielymi motívmi v pásoch, ukončené strapcami s uzlíkmi. Veľmi pekný je detviansky uterák pretkávaný bordovou farbou, s motívmi volút a osemcípnych hviezdíc, na koncoch so strapcami. Každá mladucha musela mať toľko uterákov, *koľko koní ju vozilo*, *dala ich kočišom*. Z uterákov na zakrytie koša s výslužkou – *partok na košarik*, *válanka*, je vo výbere uterák zo Solčian (okr. Topoľčany), s pretkávaním v bielo-červeno-čiernej farbe, s menším geometrickým motívom v pásoch, na jednej strane *so štikerajom*. Na ďalšom uteráku, ktorý pochádza z Uliča (okr. Snina), sa v piatich bordovo-červených pásoch striedajú tri pretkávané motívy. Kým pretkávané obradové textilie na svadbu alebo krstiny mali zvyčajne červeno-bielo či bordovú farbu, uteráky počas smútku alebo pôstneho obdobia sú v bielo-čiernej farbe, s motívmi v pásoch nad strižnými okrajmi.⁴⁶

Záver

Príspevok po prvýkrát podáva prehľad o bohatej kolekcii pretkávaného textilu v zbierkovom súbore ľudového odevu a textilu SNM v Martine. Zbierka sa síce od začiatku budovala ako jeho súčasť, no nie vždy sa jej venovala patričná pozornosť a získavanie predmetov bolo skôr sporadické. Pretkávaný textil stál v zbierke často na okraji záujmu odborníkov, a to aj napriek tomu, že obsahoval vzácne textilie z minulých storočí, zo zbierok spolku

⁴⁶ Tak ako pri obrusoch, ani uterákom na smútok nie je možné venovať osobitú pozornosť. Bližšie pozri MINTALOVÁ, Z. Uteráky v zbierkach múzei na Slovensku. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 34*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVII, Martin : SNM, 1993, s. 126, 146.

Živena či Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Pretkávaný textil pritom ponúkal jedinečnú príležitosť spoznávať historický vývoj tkáčstva na našom území, pretože bol hmatateľnou spojnicou medzi umeleckým tkáčstvom minulých storočí, prácami majstrov remeselníkov a dedinským tkáčstvom. Príspevok je aj preto z časti venovaný ozdobnému tkaniu. Jeho cennou kapitolou sú rôzne doklady o ojedinelých a vzácných preberaných textíliách umeleckých tkáčov z 15. – 17. storočia na našom území, aj pretkávané textílie majstrov remeselníkov v nasledujúcich storočiach. Vďaka nim mala od druhej polovice 19. storočia tradícia motívov z pretkávaných textílií dôležité miesto aj v dedinskom tkáčstve, hlavne v bytovom a obradovom textile. Dôkazom je práve bohatá kolekcia pretkávaného textilu zo zbierok SNM v Martine. Príspevok podáva prehľad o jej budovaní, o lokalitách a oblastiach, odkiaľ pretkávaný textil pochádzal, o jeho funkčnom využití v bytovom a obradovom textile, o motívoch a farebnosti najpozoruhodnejších kusov.

LITERATÚRA

- DIVALD, Kornél. Régi bakacsin szövetek. In *Magyar Iparművészet*. Roč. XI, 1908, s. 262, obr. 242, 243.
- DIVALD, Kornél. Sáros vármegye szövítt emlékei. In *Magyar Iparművészet*. Roč. VIII, 1905.
- Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : VEDA, 1990.
- GAZDÍKOVÁ, Alžbeta. Niekoľko poznámok k zbierke muzeálnych predmetov spolku Živena (K 125. výročiu založenia spolku Živena). In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 35*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVIII, Martin : SNM, 1994, s. 137-139.
- HÚŠČAVA, Alexander. *Pol'nohospodárske miery na Slovensku*. Bratislava, 1972.
- KRÁLIKOVÁ, Eva. Živena, Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum. In *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Martin : Živena, 1995, s. 115-124.
- KRIŽKO, Pavel. Tkáčstvo. In *Slovenské pohľady*, 1891, s. 540.
- MARKOVÁ, Ema. Slovenské preberané tkaniny 15. – 19. storočia. In *Slovenský národopis*, roč. 15, 1968, s. 202-226.
- MARKOVÁ, Ema. *Slovenské ľudové tkaniny*. Bratislava : VEDA, 1976.
- MINTALOVÁ, Zora. K problematike klasifikácie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In *Múzeum*, č. 3, 1989, s. 20-22.
- MINTALOVÁ, Zora. K problematike typológie textilu v Národopisnom múzeu SNM v Martine. In *Múzeum*, č. 4, 1989, s. 27-29.
- MINTALOVÁ, Zora. Obrusy v zbierkach múzeí na Slovensku. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 33*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVI, Martin : SNM, 1992, s. 149-175.
- MINTALOVÁ, Zora. Uteráky v zbierkach múzeí na Slovensku. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 34*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVII, Martin : SNM, 1993, s. 120-149.
- MINTALOVÁ, Zora. Z histórie obrusov I. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 36*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXIX, Martin : SNM, 1995, s. 107-122.
- MINTALOVÁ, Zora. Ku genéze zbierky ľudového textilu v SNM v Martine. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 37*. Edit. E. Králiková. Roč. XC, Martin : SNM, 1996, s. 67-86.
- MINTALOVÁ, Zora. Textilná ľudová tvorba – náčrt koreňov a európskych paralel. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 43*. Edit. E. Králiková. Roč. XCVI, Martin : SNM, 2002, s. 135-140.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Pribeh vlákna. Textilné remeslá na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SLOVART, 2016. ISBN 978-80-556-2365-8.
- RYBECKÝ, Milan. *Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národnej kultúre*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1983.

COLLECTION OF TEXTILES WIRTH WOVEN THREADS IN THE COLLECTION OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

Zora Mintalová Zubercová

S u m m a r y

This article provides for the first time an overview of woven textiles in the collection of the Slovak National Museum in Martin. The topic of woven textile is related to the historical development of weaving in Slovakia. Its beginnings show the highly developed level of artistic weavers on the territory of Slovakia in the 15th to 17th centuries, and continue with the work of the western Slovak craft weavers of the 19th century. Without some idea of the development of influence of their woven fabrics, it is impossible to understand the development of ornamental weaving in the traditional rural environment, from which the majority of woven textiles in the collection of the SNM in Martin comes. It is represented in the greatest numbers in household and ceremonial textiles. However, the acquisition of the collection of folk clothing and textile was not governed at the beginning for several objective reasons by criteria of historical development, the representation of weaving areas, the development of weaving techniques or the variety of motifs. After a period of donations, the first museum exhibition was being prepared, and a second exhibition almost forty years later. In these exhibitions, interest was mainly focused on folk clothing, and with the building of the Museum of the Slovak Village, textiles for the interiors of selected buildings were of interest. It was only in the 1980s that research on the subject of textile began, including its classification, typology and terminology, and mapping out the textiles in the collection of the SNM in Martin. For the needs of the FONTES series of publications, table linen in museums in Slovakia was dealt with on an expert level, and selected sites and areas became the objectives of acquisitions. However, the preparatory background research which served to complete the collection at the beginning of the 1990s encountered a lack of financial means. Despite all these unfavourable circumstances, the collection of woven textile in the collection of the SNM in Martin represents both in numbers and in historical value a unique source of information on its function, weaving techniques, motifs and colours. Through ancient motifs, the pick-up technique of artistic weavers, or the decorative blanket by the artistic weaver Pavel Križko, it connects the weaving techniques of the old master weavers of the 15th to 17th centuries from the territory of Slovakia, to the works of western Slovak craft weavers of the 19th century. It documents the development of weaving techniques, decorative motifs and the colour of woven textiles in household and ceremonial textiles in the traditional rural environment. It also enables further study, including that of the varied motifs and lively colours of the woven textile of farming wives from eastern Slovakia.

ĽUDOVÝ ODEV POCHÁDZAJÚCI Z OKOLIA SVÄTÉHO KRÍŽA V ZBIERKACH SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

*Bronislava Šajgalíková Búciová, Dolná Ždaňa;
e-mail: bronislava.buciova@gmail.com*

Abstract: *The object of the study is to introduce readers to several collection items from the former district of Svätý Kríž which are stored in the depository of the Slovak National Museum in Martin. The author focuses mainly on items of male and female clothing. The objective is not an exhaustive investigation of the research topic, but an attempt to clarify certain aspects of it. The study is based on material in the collections of the Ethnographic Museum of the SNM in Martin, where the author carried out her research in 2018. Information is supplemented by knowledge acquired from ethnographic research in 2016 to 2018, which was used in a dissertation focusing on the research and changes to folk clothing from the second half of the 19th century to the first half of the 20th century in the former district of Svätý Kríž (present-day Žiar nad Hronom).*

Keywords: *folk clothing, Žiar nad Hronom district, male and female items of clothing.*

Na Slovensku existuje množstvo rôznorodých kultúrnych oblastí, ktoré môžeme považovať za špecifické aj na základe ľudového odevu. Niektoré typy ľudového odevu môžu byť spoločnosťou preferované viac alebo menej. Tento výber sa uskutočňuje na základe viacerých kritérií, napríklad s ohľadom na bohaté výšivky, farebnosť, samotný typ odevu, alebo na základe pocitu lokálpatriotizmu a príslušnosti k špecifickej skupine ľudí. Jednou z charakteristických odevných oblastí je aj bývalá Tekovská župa. Tento rozsiahly administratívny celok pretrvával v jednej podobe po niekoľko storočí až do začiatku 20. storočia. Jeho územie sa rozprestieralo na severe od Kremnice až na juh, poniže Želiezoviec.

Za charakteristický odev „Tekova“ sa najčastejšie považuje odev takzvanej „čilejkárskej oblasti“, nachádzajúcej sa v blízkosti Levíc. Do tejto vinohradníckej oblasti patrilo jedenásť obcí, medzi nimi Čajkov, Starý Tekov, Podlužany a iné. Bývalá Tekovská župa sa však skladala z viacerých okresov, ktoré sa od seba navzájom odlišovali aj odevom. Samostatným okresom bol aj bývalý svätokrížsky okres v hornom Tekove, dnes okres Žiar nad Hronom.¹

Svätokrížsky okres, dnešný okres Žiar nad Hronom

Okres Svätý Kríž bol najsevernejším okresom Tekovskej župy a rozprestieral sa na území stredného toku rieky Hron. V druhej polovici 19. storočia do okresu patrilo 52 obcí, pričom nasledujúce roky boli niektoré obce priradené k iným okresom. Územie bolo

¹ ŠAJGALÍKOVÁ, B. *Ľudový odev a odievanie v hornom Tekove. Odievanie v bývalom svätokrížskom okrese.* [Diplomová práca]. 2018. Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra etnológie a muzeológie.

spravované svetskou a cirkevnou vrchnosťou, čiastočne banskou komorou, ktorá mala na starosti hlavne spravovanie bohatého lesného porastu. Vďaka svojej výhodnej polohe pozdĺž rieky Hron bol okres veľmi dobre komunikačne prístupný, prechádzali ním cesty medzi stredoslovenskými banskými mestami. Hlavným mestom, od ktorého bol odvodený názov okresu, bol Svätý Kríž, nazývaný aj Tekovský Svätý Kríž, Hronský Svätý Kríž, Svätý Kríž nad Hronom a od 50. rokov 20. storočia zvaný Žiar nad Hronom (v príspevku používame názov Svätý Kríž).²

Hornaté územie bolo pokryté hustými lesmi, ktoré sa smerom do údolí, a najmä k rieke Hron, zvažovali do úrodných polí. Ľudia žili v rurálnom prostredí. Živil sa poľnohospodárstvom, spracovaním dreva, pltníctvom, povozníctvom, vo vtedajších mestečkách Hliníku³, Žarnovici a Svätom Kríži spracovaním kameňa. Dopestované obilie často nestačilo na užitie celej rodiny, a tak ľudia odchádzali na polročné sezónne práce na „pôdolie“, na južné územia dnešného Slovenska. V roku 1896 bola uskutočnená výstavba železnice medzi mestami Levice a Zvolen, ktorá umožnila rýchlejší prevoz mlynských kameňov do celej Európy.⁴

V 19. storočí sa vyskytovala v údoliach radová zástavba domov a v horských obciach (napr. Prochot) zástavba roztrúsená. Väčšina domov bola dvoj- až trojprstorová. Obydlia boli zrubové, postavené z mäkkého dreva a zvonku aj zvnútra omietnuté hlinou a vápnom⁵, ktoré sa získavalo z vápenky v neďalekom kúpeľnom mestečku Sklené Teplice.⁶ Pozostatky zrubových stavieb môžeme ešte dnes vidieť aj v obciach Prochot, Lutíla a Horná Trnávka. V malých mestách ako Žarnovica a Hliník sa používal na stavbu domov kameň, ktorý ostával ako „odpadový materiál“ po opracovaní kameňa. Strechy domov boli v danom období pokryté slamou. V ostatných obciach v blízkosti mestečiek sa začiatkom 20. storočia začali stavať obydlia z potočných kameňov nielen pod vplyvom rozvoja, ale častejšie z dôvodu vyhorenia obce. Pred viacerými domami sa nachádzali spoločné, takzvané vahadlové studne.

Chov dobytky a pestovanie rastlín neposkytovali ľuďom len obživu ale aj šatenie. Z konope a ľanu sa tkali plátina, z ktorých sa zhotovovali jednotlivé odevné súčasti pre dospelých aj deti. Veľký význam mal chov oviec. Na prelome 19. a 20. storočia sa len vo Svätom Kríži chovalo okolo 1507 oviec.⁷ Z ovčej kože a vlny sa vyrábali teplé odevné súčasti, nepostrádateľné v zimnom období. Boli to súkenné nohavice, širice, kabanice, lajblíky, kožuchy a kapce v mužskom odevu a sukne, kožuchy, súkenice, kabanice, kapce, plstky⁸ v odevu ženskom.

Zbierkové predmety v Etnografickom múzeu SNM v Martine

Etnografické múzeum, ktoré sa špecializuje na ľudovú kultúru a spôsob života, uchováva vďaka dlhodobej zbierkotvornej činnosti v oblasti ľudového odevu niekoľko desiatok tisíc predmetov, ktoré pochádzajú takmer z celého územia Slovenska. V tejto zbierke sa nachádzajú aj predmety z okolia Svätého Kríža. Ide o jednotlivé odevné časti a textilie.

² RATKOŠ, P. *Dejiny Žiaru nad Hronom*. Martin : Osveta, 1978, s. 142.

³ Dnešný Hliník nad Hronom.

⁴ RATKOŠ, P. Cit. 2, s. 134.

⁵ POLONEC, A. Typologické znaky ľudovej architektúry v bývalom Tekove. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 13*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXVI, Martin : SNM, 1972, s. 53, 64.

⁶ KAFKA, R. *Školské polesie v Sklených Tepliciach a sklenoteplický taxačný /oceňovací / elaborát* [online]. [cit. 2018-05-2]. Dostupné na: <<http://cestydobs.blogspot.ch/2011/07/skolske-polesie-v-sklenych-tepliciach.html>>.

⁷ RATKOŠ, P. Cit. 2, s. 135.

⁸ „Návlek“ zo splnenej vlny, ktorý sa nasával vpredu na obuv a chránil ju pred nasiaknutím vody.

Napriek tomu, že sa súčasti odevu zo spomínanej oblasti nachádzajú aj v iných múzeách a súkromných zbierkach, v SNM v Martine sa nachádza najrozsiahlejšia ucelená zbierka spomedzi slovenských múzeí. Jednotlivé odevné súčasti sú klasifikované, podrobne opísané a šetrne uložené, vzhľadom na ich krehký stav.

Počas našej výskumnej práce sme mali možnosť študovať nielen jednotlivé zbierkové predmety, ale aj ich druhostupňovú evidenciu. Do problematiky štúdia spadá celkovo 109 zbierkových predmetov. Ide o sukne, zástere, lajblíky, rukávce, šatky, kožuchy, kabáty, kosičku, blúzku, čepce, gate, košeľe, spodné nohavice, čižmy, výšivky zo širice, súkenné nohavice. Z textilu sú to handričkové koberce, plachty do postele, obrus na batoh, obrus na stôl, uteráky, vrece na obilie a trávnu plachtu. Tieto zbierkové predmety spadajú najmä do obdobia od polovice 19. do prvej polovice 20. storočia. Textilie pochádzajú z obcí Ladomer⁹, Lovča, Lutila, Svätý Kríž, Lovčica¹⁰, Horné Opatovce¹¹, Horná Ždaňa, Bzenica, Horná Trnávka a Repište.

Obec/mesto	Počet zbierkových predmetov	Rok nadobudnutia
Bzenica	19	1958
Horná Ždaňa	27	1938, 1940, 1960
Horné Opatovce	15	1960
Horná Trnávka	6	1942
Ladomer	3	1977
Lovča	1	1972
Lovčica	9	1955, 1967
Lutila	2	1960
Svätý Kríž	8	1931, 1936
Repište	19	1974, 1975

Podľa rokov, kedy sa jednotlivé predmety dostali do zbierok múzea, môžeme usudzovať, že nešlo o systematický zber. Rozpätie zberu môžeme datovať od 30. do 80. rokov 20. storočia. Predmety boli získané darom alebo kúpou. Najstaršie zbierkové predmety pochádzajú zo starých fondov. Ide o krátke, ženské vyšivané kožuchy z 19. storočia, ktoré boli získané v rokoch 1931 a 1936. Odborne ich spracoval Antonín Václavík. Najmladšími prírastkami sú predmety získané kúpou z obce Ladomer v roku 1977. Sú to tri ženské lajblíky, dva staršieho typu z konca 19. storočia a jedného „mladšieho“, nového typu zo začiatku 20. storočia.

Dôležitým zdrojom informácií o zbierkových predmetoch sú pre nás aj katalogizačné karty. Podávajú nám dôležité údaje, ktoré sú nevyhnutné pre poznanie zbierkového predmetu z odborného hľadiska. Katalogizačná karta obsahuje údaje o názve predmetu, prípadne jeho nárečovom pomenovaní, zaradení do zbierkovej skupiny, lokalite pôvodu,

⁹ Dnes Ladomerská Vieska, ktorá vznikla spojením dvoch susedných obcí Ladomer a Vieska.

¹⁰ Dnes Lovčica-Trubín, vznikla spojením týchto dvoch obcí.

¹¹ Zaniknutá obec, obyvatelia boli presídlení do dnešného Žiaru nad Hronom, Hliníka nad Hronom – na Kalváriu a do okolitých obcí.

Názov múzea: SNM, Martin		00021	
Skupina: Odev a text.	Predmet: VÝŠIVKA zo širice /Muž.haleny/	Lokalita: Bzenica pri Novej Bani	C. inv.: K-22908 a
		Okres: Bzenica 4l.	C. prv.: 250/58
Podkapina: Odev mužský	Pokrytie drieku	Získal od: Vilma Páleniková	C. seg.: 02.014.11
		Adresa: Bzenica 4l.	Cena: 25,-
Získal:	Umiestnenie: B 01 13 c dr. 1	Spôsob nadobudnutia: Kúpa r.1958	Dátum:
			
<p>Popis predmetu: Ľavá strana predného dielu širice zdobená aplikáciou z bielo-modro-červeného súkenka. Pod výzdobou zo súkna je vyšívanie vlnou červeno-zeleno-fialovou. Steh retiazkový, v drobných rohoch vyšivky sú kvietky zo súkenka. Okraj širice je lemovaný modrým súkenkom. V hornej časti je remenom vyšitý srdce ako zvyšok pre remeň na zapínanie. Prává strana vyšivky je pod č. 22909/b.</p> <p>Rozmery: d.: 120 cm, š.: 14 cm.</p>			
Obrázok a pehlika, a fot na druhej strane			

Obr. 1. Katalogizačná karta: vyšivka zo širice. SNM v Martine. Foto B. Šajgalíková Búciová, 2017
 Fig. 1. Catalogue card: embroidery from a man's coat. SNM in Martin. Photograph by B. Šajgalíková Búciová, 2017

čísle prievodnej dokumentácie (evidenčné a prírastkové číslo, aj číslo negatívu), spôsobe nadobudnutia (dar/kúpa) s uvedenou sumou, roku nadobudnutia do zbierok múzea, mene pracovníka, ktorý predmet získal/odborne opísal a informáciu o tom, od koho bol predmet získaný. Na kartách sa ďalej nachádza stručný, morfológický opis predmetu, rozmery, materiál, z ktorého sa skladá, výzdoba a približné datovanie zbierkového predmetu, ak nie je známy presný rok zhotovenia. Všetky tieto informácie nám pomáhajú bližšie sa oboznámiť s jednotlivými predmetmi a sprostredkujú nám údaje, ktoré sú nevyhnutné pre poznanie zbierkového predmetu z odborného hľadiska. (Obr. 1.)

Počas výskumu sme sa oboznámili s jednotlivými odevnými súčasťami z viacerých obcí, ktoré boli typovo rovnaké. Podarilo sa nám verifikovať, že textilie a súčasti odevu, ktoré boli získané zberom zo spomínaných obcí, skutočne pochádzajú zo svätokrížskej oblasti. Až na jednu výnimku – tieto zbierkové predmety pochádzajú z Repišt'a. Hoci sa odev zo spomínanej obce radí k typu svätokrížskeho odevu, múzeom nadobudnuté odevné súčasti z obce Repište sa vizuálne veľmi odlišujú od takýchto súčastí z iných obcí. Na základe tohto zistenia bolo nutné vysledovať, odkiaľ odev skutočne pochádza a ako sa dostal do Repišt'a.

Z katalogizačných kariet môžeme zistiť, že odev predala do múzea Mária Mikulová z Banskej Štiavnice. Podľa jej údajov si daný odev ušila a nosila okolo roku 1920 Anna Hladová v Repišti, pričom po vypuknutí 2. svetovej vojny si ho už neobliekala.

Na základe informácií o poslednej majiteľke bolo možné overiť údaje priamo v obci. Od informátorky Jolany Bahúllovej sme sa dozvedeli, že do Repišt'a sa často privádzali

Obr. 2. Mužské a ženské odevné súčasti pochádzajúce z obce Žakýl. Detail výšivky z manžety košele a plátenných gatí. Zdobenie stuhami na chrbte ženského lajblíka a výšivka z opaska zástere. SNM v Martine, evid. č. K 30 520, K 30 519, K 30 813, K 30 808. Foto

B. Šajgalíková Búciová, 2017

Fig. 2. Men's and women's items of clothing from the village of Žakýl. Detail of embroidery from a shirt cuff and cloth trousers. Decorated with ribbons at the back of the woman's waistcoat and embroidery from the belt of an apron. SNM in Martin, rec. no. K 30 520, K 30 519, K 30 813, K 30 808. Photograph by

B. Šajgalíková Búciová, 2017

dievky z neďalekých obcí Podhorie, Žakýl a Močiar. Anna Hladová pravdepodobne pochádzala zo Žakýla a odev si priniesla so sebou.¹² (Obr. 2.)

Podľa Encyklopédie Ústredia ľudovej umeleckej výroby – Tradičný odev obcí, bolo možné porovnať odev z Repišt'a s obrazovým materiálom, ktorý ÚĽUV elektronicky sprístupňuje. Odev sa skutočne zhoduje s ľudovým odevom obce Žakýl.¹³ Na tomto základe môžeme s istotou tvrdiť, že získané odevné súčasti zo ženského odevu: rukávce (2 ks), sukňa (2 ks), zástera (3 ks), živôtik (3 ks), šatka na hlavu (4 ks), šatka na plecيا (2 ks), čižmy (1 pár) a z mužského odevu: plátenné gate (1 ks) s vytkávaním a chlapčenská košeľa s čiernou výšivkou (1 ks), pochádzajú z obce Žakýl. (Obr. 3.)

Ľudový odev svätokrižského okresu

Obyvatelia, ktorých obce v minulosti patrili do spoločného okresu, mali navzájom takmer identický odev. Vývoj odevu bol medzi obcami podobný a približne v rovnakom čase sa vyvíjal, pretváral a pomaly menil. Zmena bola najviac viditeľná v mestečkách a ich okolí. Čím ďalej sa obec nachádzala od kultúrneho centra, tým pomalšie v nej prebiehali zmeny a zachovali sa staršie, archaickejšie časti odevu.

¹² Inf. Jolana Bahúlová, rod. Čížová, narodená 28. 05. 1939 v Repišti.

¹³ Ústredie ľudovej umeleckej výroby. *Žakýl* [online]. 2019 [cit. 2019-05-22]. Dostupné na: <http://www.uluv.sk/sk/encyklopedie/tradicny-odev-slovenska/tradicny-odev-obci/zakyl/>.

Do ľudového odevu pomaly prenikali rôzne nové prvky, ktoré boli považované za moderné a panskejšie. Ľudový odev sa za módnejší, konfekčný zamieňal najskôr v mestečkách¹⁴ a zmeny sa prejavili najprv v mužskom odevu. Dôvodom bolo najmä časté odchádzanie mužov mimo svojich obcí, a to kvôli práci i povinnej vojenskej službe. Po príchode domov si nové prvky vo svojom odevu ponechávali. Lokálnej tradícii odievania ostávali dlhšie „verné“ ženy.

Na základe toho, že mestečko Svätý Kríž bolo administratívnym centrom okresu, môžeme ľudový odev z okolia nazvať „svätokrížskym typom odevu“. Obcami s týmto typom odevu boli: Pitelová, Stará Kremnička, Šášovské Podhradie, Svätý Kríž¹⁵, Lovčica, Trubín¹⁶, Lutila, Lovča, Horná a Dolná Trnávka, Prestavky, Prochot, Horná a Dolná Ždaňa, Hliník¹⁷, Bukovina, Bzenica¹⁸, Revištské Podzámčie, Žarnovica, Lukavica, Záhorčie¹⁹, Hrabičov, Župkov (pravdepodobne aj Ostrý Grúň a Kľak), Horné Hámre, Voznica, Hodruša-Hámre, Lehôtka pod Brehmi, Sklené Teplice, Repište, Horné Opatovce²⁰, Ladomer a Vieska²¹. Ústredie ľudovej umeleckej výroby, ktoré vydalo mapu „Kroje Slovenska“ uvádza, že aj v obci Nevoľné sa vyskytoval typovo „svätokrížsky odev“. Nie je to však pravda, pretože obce v okolí Kremnice²² boli osídlené nemecky hovoriacim obyvateľstvom, ktoré bolo po skončení 2. svetovej vojny presídlené do Nemecka. Do obcí sa prisťahovali Slováci, ktorí napr. do obce Veľké Pole prišli z Kľaku, Hrabičova a Ostrého Grúňa. Ženy si so sebou z týchto obcí priniesli aj odev, zdedený po starých rodičoch, ktorý sa už v danom období nosil len na slávnostné príležitosti.²³

Ženské lajblíky

Najpočetnejšie zastúpenými odevnými súčasťami v zbierke múzea z danej oblasti sú časti ženského ľudového odevu, konkrétne ženské živôtky, zvané *lajblíky*. V zbierke sa ich nachádza 29, pričom najstaršie lajblíky sa od tých novších líšili strihom aj výzdobou.

Lajblíky boli jednou z najfarebnejších odevných súčastí. Ženy si ich obliekali na *oplecko* (košeľu so širokými rukávmi) denne do práce, ako aj na sviatok a zábavu. Pod sviatočný lajblík sa počas sviatočných dní ovíjala *kosička* (biela šatka vyšívaná bielou rastlinnou výšivkou) alebo *delinka* (kašmírová šatka rôznych farieb s potlačenými farebnými kvetmi).

Najfarebnejšie lajblíky si obliekali slobodné dievky a mladé ženy. Najčastejšie na nich nich prevládala farba biela, červená a ružová. Ženy si lajblíky farebne ladili podľa cirkevného roka.²⁴ Tmavé farby nosili ženy počas obdobia pôstu a smútku a nachádzame ich aj v každodennom odevu starých žien.

Lajblík bol krátkeho strihu – siahal tesne pod prsia. Skladal sa z viacerých dielov a na ušitie sa používali rôzne továrenské, farebné materiály. Materiál potrebný na ich zhotovenie sa kupoval na jarmokoch, v 20. storočí aj v špecializovaných obchodoch. Na podšívku

¹⁴ Svätý Kríž, Žarnovica, Hliník nad Hronom a v kúpeľnom mestečku Sklené Teplice.

¹⁵ Dnešný Žiar nad Hronom.

¹⁶ Dnes jedna obec Lovčica-Trubín.

¹⁷ Dnes Hliník nad Hronom.

¹⁸ Dnes jedna obec Bzenica-Bukovina.

¹⁹ Dnes Revištské a Malé Podzámčie; Lukavica aj Záhorčie patria k mestu Žarnovica.

²⁰ Dnes zaniknutá obec.

²¹ Dnešná Ladomerská Vieska.

²² Veľké Pole, Kunešov, Krahule, Kopernica, Lúčky, Janova Lehota, Píla.

²³ STANO, P. *Správa o výskume výskytu a súčasného stavu ľudovej umeleckej výroby v okrese Žiar nad Hronom*. Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 1962, VS 198, s. 3.

²⁴ KOŠTA, J. *Lovča a zámok Šušol*. Bratislava : Obecný úrad Lovča, 2001, s. 411.

Obr. 3. Ukážka kompletného ženského a mužského ľudového odevu zo Žakýľa. Ústredie ľudovej umeleckej výroby, Bratislava
 Fig. 3. Sample of complete woman's and man's folk clothing from Žakýľ. Centre for Folk Art Production, Bratislava

lajblíkov sa používalo nebielené, doma tkané plátno, zostatkové, lacnejšie bavlnené látky (často modro-biely alebo červeno-biely pruhovaný kanafas), alebo jemné, biele bavlnené plátno. V závislosti od majetnosti rodiny a obdobia zhotovenia, boli lajblíky inak zdobené. Stávalo sa, že v rovnakom období sa v jednej obci nosili lajblíky novšieho typu a v susednej ešte stále staršieho typu. Tomu, že lajblíky boli najnákladnejšou a najviac opatrovanou odevnou súčasťou nasvedčuje aj fakt, že sú dodnes najpočetnejšou zachovanou zložkou ľudového odevu tak v SNM v Martine, ako aj vo výskumnej oblasti.

Najstaršie dochované ženské lajblíky pochádzajú z 19. storočia. Od novších typov sa líšia svojím kontrastom farieb, výzdobou a hlbokým oválnym výstrihom. Zošité boli zo siedmich samostatných dielov a použité boli drahé materiály ako kašmír, hodváb a glot. Farebnosť lajblíka bola v kombinácii červenej, bielej, zelenej, fialovej, modrej, čiernej a ružovej farby.

Základnou bola najčastejšie kvetovaná látka alebo hrubá kvetovaná stuha. K tejto látke sa našila kontrastná, jednofarebná hodvábná stuha, široká 9 cm, ktorá lemovala krčný výstrih lajblíka. Rovnaká stuha tvorila výzdobu aj na chrbte, pričom bola našitá do dvoch

Obr. 4. Ženský lajblík staršieho typu, ktorý sa nosil najmä koncom 19. storočia. SNM v Martine, evid. č. K 17 070.
Foto B. Šajgalíková Búciová, 2017

Fig. 4. Woman's waistcoat of an older type, mainly worn at the end of the 19th century. SNM in Martin, rec. no. K 17 070. Photograph by B. Šajgalíková Búciová, 2017

Obr. 5. Ženský lajblík s novším typom zdobenia, charakteristický pre obdobie začiatku 20. storočia. SNM v Martine,
evid. č. K 24 974. Foto B. Šajgalíková Búciová, 2017

Fig. 5. Woman's waistcoat with a newer type of decoration, characteristic of the early 20th century. SNM in Martin,
rec. no. K 24 974. Photograph by B. Šajgalíková Búciová, 2017

symetricky sa odkláňajúcich línií tvaru V. Každú stranu pomyselného písmena V zdobila stuha naskladaná do šesťuholníkov, ktoré mohli byť podšité kúskom kontrastnej látky. Stuhy na lajblíkoch poznáme v červenej, modrej, fialovej a čiernej farbe. Lajblík sa zapínal na jeden, dva alebo tri háčiky. Zapínanie bolo prekryté bielym a červeným alebo bielym

a modrým zúbkovaným súknom. Na „novšie“ lajblíky rovnakého typu sa použili namiesto súkna farebné hadovky.

Bohatá výzdoba závisela od šikovnosti ženy, ktorá lajblík zhotovovala. Tvorená bola sklenenými/kovovými gombíkmi, našitými v jednom rade popri zapínaní lajblíka. Ako sme už uviedli, výzdobu tvorili aj stuhy našité na lajblíku. Vpredu hlavnú výzdobu tvorila úzka, 1,2 cm široká stuha tzv. *listavka*, ktorá sa tvarovala do symetrických, geometrických obrazcov. Ak bol lajblík určený na veľmi slávnostné príležitosti, našívala sa na ňu do rastlinných vzorov tvarovaná *šnórka* – pozament (strieborný metalický, úzky prámik). Pomedzi tieto stuhy si ženy ozdobovali lajblík drobnými kvietkami z bieleho a červeného súkna. Výzdoba pozamentom bola najväčšia na prsiach a drobná na chrbte, tam len dozdobovala stuhovú výzdobu. Bohatosť výzdoby sa prispôbovala veku ženy aj príležitosti, na ktorú si ho ženy obliekali. Uvedené pestrofarebné lajblíky staršieho typu si obliekali mladé ženy ešte aj začiatkom 20. storočia. Staršie ženy, žijúce v okrajových obciach, si ich obliekali v tmavých farbách ešte do 30. rokov 20. storočia.²⁵ Na prelome 19. a 20. storočia však už nastala zmena a ženy prechádzajú na módu iných lajblíkov, ktoré sa nezdobili stuhami, ale *šnôrkami*. (Obr. 4.)

Novšie lajblíky sa v prvej štvrtine 20. storočia šili z brokátu, hodvábu s rastlinným vzorom, atlasu, kašmíru tzv. *d'elénu*, *delínu* a zamatu. Objavovali sa v bielej, zelenej (tmavej aj svetlej), modrej, ružovej, marhuľovej, červenej a čiernej farbe. Vývoj v zdobení bol rôzny, v závislosti od obcí. V niektorých nastal rýchly nástup nových lajblíkov, v iných pretrval starší typ. Lajblíky boli zdobené našívaním strieborných úzkych pozamentov, drobných „zrkadielok“, koráľkových port najčastejšie strieborno-ružovej farby a fúkaných, sklenených koráľok. Nikdy sa nepoužívali ozdoby zlatej farby. Detské lajblíky boli zdobené lacnejšími ozdobami – farebnými šujtaškami – *šnôrkami* modrej a červenej farby, tvarovanými do ornamentov. Čiernymi textilnými šujtaškami sa zdobili čierne lajblíky starých žien. Predné diely boli na prsiach zdobené v tvare šnurovania, ktoré bolo tvorené ohýbaním šujtašky do rôznych oblúkov a osmičiek. Na chrbte bol dominantný motív rozmarínu otočeného nadol, ktorý po oboch stranách lemovali prámiky a šujtašky tvarované do slučiek, alebo nahusto vedľa seba do pásov poukladané koráľkové porty. Okraje lajblíka zdobila úzka tkanica (*haras*) cyklaménovej, zelenej, modrej a na tmavých lajblíkoch čiernej farby. Lajblík sa skladal z viacerých dielov a na chrbte bol v dolnej časti zdobený dvoma malými *šosíkmi*, rovnako ako predchádzajúci, starší typ. Lajblík sa nosil do 2. svetovej vojny. (Obr. 5.)

Posledným typom bol lajblík, ktorý sa v niektorých obciach²⁶ objavil už okolo roku 1900 a v iných až v medzivojnovom období. Hlboký výstrih sa zmenil z oválneho na hranatý a znížil sa aj počet dielov, z ktorých bol ušitý. Hoci bol lajblík stále krátky, jeho strih sa zväčšil. Pravdepodobne to záviselo od zmeny spôsobu života a lepšej výživy žien. Na jeho zhotovenie sa používala vrchná látka z kvetovaného *delínu* (kašmírová látka) alebo hodvábu. V medzivojnovom období dominoval zamat s vystupujúcimi plastickými kvetmi, ktoré bolo vidieť najmä pri odraze slnka. Bol jednofarebný, bordovej, červenej, zelenej a modrej farby. Jeho výzdoba pozostávala zo širokých pozamentov napodobňujúcich paličkovanú čipku a z úzkych pozamentov tvarovaných do slučiek, na prsiach do tvaru šnurovania a na chrbte boli našité do vzoru „*rozmarínu*“, „*lalie*“ alebo „*d'el'el'inki*“ otočenej nadol. Lajblík bol ešte dozdobený fúkanými koráľkami rôznych farieb a striebornými flitrami. V kompozícii našívania ozdôb sa uplatňovala prísna symetria. Zdobenie je najbohatšie na prsiach a na chrbte,

²⁵ Informácie získané z katalogizačnej karty zbierkového predmetu SNM v Martine: evid. č. K 17 068, Horná Trnávka.

²⁶ Hliník, dnes Hliník nad Hronom.

Obr. 6. Slobodná dievka v sviatočnom odevu okolo roku 1900, Hlinífk. Archív literatúry a umenia, Slovenská národná knižnica, Martin. LA SNK, C 997/VI.

Fig. 6. Unmarried girl wearing festive clothing around 1900, Hlinífk. Archives of Literature and Art, Slovak National Library, Martin. LA SNK, C 997/VI

kde je rozvrhnuté podľa stredovej osi. Na boku lajblíka pod pazuchami sa nenachádzalo zdobenie, pretože by ho nebolo vidieť a rýchlo by sa zoderlo. (Obr. 6.)

Mušské lajblíky

Zo svätokrížskeho okresu poznáme viac druhov mužských lajblíkov: tmavé súkenné lajblíky, bledomodré súkenné lajblíky, čierne lajblíky s vybíjaným ornamentom a zapínaním na retiazku i čierne lajblíky konfekčného strihu. Za najstaršie známe typy považujeme vyšívané tmavé, súkenné lajblíky, ktoré si obliekali len starí muži a bledomodré mládenecké, ktoré sa v zbierke múzea nachádzajú dva – z Hornej Ždane a Bzenice. Boli špecifické svojou bohatou výšivkou a farebnosťou, vďaka čomu bolo možné ľahko rozoznať, odkiaľ muži pochádzajú. Lajblíky so zatočeným vybíjaním na prednom diele, so zapínaním na retiazku, predstavovali prechod ku konfekčnému odevu. Najmladšie čierne lajblíky konfekčného strihu sa nosili na väčšom území Slovenska a nemajú špecifickú regionálnu podobu.

Do začiatku 1. svetovej vojny nosili muži odev, ktorý bol zhotovený najmä z domáciky vyrobených látok. Odev sa prispôboval ročnému obdobiu a podnebným podmienkam. V lete si obliekali muži odev najmä z plátna a v zime ich zahrievali odevné súčasti

zhotovené z teplého súkna. Podľa toho, na akú príležitosť sa muž obliekal, jeho odev bol inak prispôsobený do práce a inak, ako sa strojil vo sviatočný deň. Farebnosť odevu závisela od veku muža. Ak bol muž starší, nosil odev hlavne bielej a tmavej farby. Slobodní mládenci a mladí muži nosili bohato vyšívané, farebné súčasti odevu. Najpestrejšia výšivka sa nachádzala na súkenných častiach odevu – modrom lajblíku, širici a kabanici. Výšivka pretrvávala od polovice 19. storočia do začiatku 20. storočia. Jej úpadok spôsobil ústup a zánik ovčiarstva na začiatku 20. storočia. Výrazná zmena nastala počas 1. svetovej vojny, kedy muži odchádzali mimo svojho regiónu a prezliekali sa do vojenských uniforiem. Po návrate z frontu preferovali obliekanie sa do mestského typu odevu. „Panský“ konfekčný odev si obliekali najmä na sviatky, avšak do práce nosili stále plátenný odev.

Súkenné bledomodré lajblíky z jarmočného súkna, ktoré nachádzame v zbierke SNM v Martine, si obliekali muži do obdobia 1. svetovej vojny. Zošíte sú z viacerých dielov a podšité doma tkaným, hrubým *zrebním* plátnom. Lajblík pochádzajúci z obce Bzenica múzeum odkúpilo v roku 1958 za 60 korún. Bohatá výšivka je zhotovená retiazkovým stehom, vlnou tzv. *kamrholom*, červenej, bielej, cyklaménovej, žltej a zelenej farby. Výšivka na predných dieloch lajblíka siaha od stojačika na krku až po spodok lajblíka a pokrýva skoro celú jeho modrú plochu. Stojačik je oblemovaný pásmi vlny a pravidelnými oblúčikmi. Lajblík sa mohol uviazať pod krkom tenkou, vlnenou červenou šnúrkou. Jeho pomyselné zapínanie lemujú dva pruhy bieleho a červeného súkna, ktoré sú našité spolu na oboch stranách, pričom na vrchu sa nachádza červený pruh súkna. Pásky sú zastrihnuté do tvaru drobných zúbkov. Výšivka na prsiach pripomína šnurovanie. Skladá sa z radovej výšivky naukladanej husto nad sebou. Výšivku zdobili drobné kovové gombíky „v tvare hríbikov“ zvané *pupački*.²⁷ Výšivka na „pomyselné šnurovanie“ bola ukončená oblúkovou výšivkou po celej dĺžke. Z nej vychádzali kvety v tvare tulipánu a srdcia, rovnako vyšité retiazkovým stehom. Kvety mali abstraktnú podobu a ku jednému kvetu vždy prislúchali vedľa seba nahusto naukladané oblúkové listy. Na bokoch lajblíka sa nachádzajú dve vrecká, ktoré sú ozdobne prekryté pásmo vyšívaneho súkna, dozdobené drobnými, kovovými, vypuklými gombíkmi, rovnakými aké boli na prsiach. Vrecká boli funkčné a dala sa do nich kedykoľvek zvrchu vsunúť ruka. (Obr. 7.)

Ústredným motívom na chrbte lajblíka je tulipánový kvet. Z neho vyrastá srdce a ďalší tulipán. Tento motív je najväčší a dominantný na chrbte. Pod ním sa nachádza malý *šosík* zašitý smerom dnu. Na ňom sa nachádza farebná výšivka v dvoch radoch. Po jeho bokoch vyrastajú ďalšie menšie tulipány s listami. Zvrchu od golierika vyrastajú ďalšie tulipány, ktoré „rastú“ smerom nadol, pričom stredný tulipán sa skoro dotýka dominantného vzoru. Napriek tomu, že lajblík je mierne vyblednutý, chýbajú na ňom niektoré *pupački* a je poškodený molami, výšivka nielen na prednom, ale aj zadnom diele, vyzerá veľmi bohato a impozantne. Podľa množstva práce, ktorá bola na ňom vykonaná, môžeme usúdiť, že išlo o finančne náročný kus odevu. Lajblík si muži obliekali na slávnostné príležitosti ako na zábavu, do kostola, na svadbu a i. V teplom období sa obliekal k plátenným širokým nohavičiam – *gatiám* a košeli, ktorej staň bola krátka, siahajúca len nad pupok, so širokými rukávmi. V zime sa nosil k hrubým súkenným nohavičiam, dlhšej košeli siahajúcej pod pupok, ktorá mala rukávy stiahnuté do zápästkov. V chlade sa na lajblík prevesila cez plecica kabanica. Samozrejme, k odevu nesmel chýbať klobúk a na nohách obuté čierne čizmy alebo krpce, v oblasti nazývanej *bačkori*. (Obr. 8.)

Veľmi podobný lajblík pochádza aj z Hornej Ždane a múzeum ho získalo v roku 1938 za 65 korún. Lajblík je z bledomodrého súkna, má rovnaký strih, je vyšívany rovnakým

²⁷ KLIMAN, A. *Hliník nad Hronom*. Liptovský Mikuláš : Obecný úrad Hliník nad Hronom, 1994, s. 211.

Obr. 7, 8. Mužský súkenný lajblík zo Bzenice, predná a zadná strana. SNM v Martine, evid. č. K-22 907. Foto B. Šajgalíková Búciová, 2017
Fig. 7, 8. Man's wool cloth waistcoat from Bzenica, front and back. SNM in Martin, rec. no. K 22 907. Photograph by B. Šajgalíková Búciová, 2017

Obr. 9. Mužský súkenný lajblík z Hornej Ždane. SNM v Martine, evid. č. K 14 246. Foto B. Šajgalíková Búciová, 2017
 Fig. 9. Man's wool cloth waistcoat from Horná Ždaňa. SNM in Martin, rec. no. K 14 246. Photograph by B. Šajgalíková Búciová, 2017

typom výšivky, zdobia ho *pupački* – drobné kovové gombíky. Vpredu je bohato vyšívajú do tvaru šnúrovania a po stranách má rastlinné ornamente, rovnaké ako má lajblík zo Bzenice. Na bokoch lajblíka sa nachádzajú vrecká. Lajblík sa však nezaväzuje, ale zapína na tri háčiky. Zadný diel je menej vyšívajú. Spodný okraj lajblíka lemujú oblúkovitý ornament. Nad ním, na každej strane, vyrastajú dva tulipány s dvomi oblúkovitými listami. Stredný dominantný ornament má menší rozmer, nie je umiestnený v strede, ale skôr v spodnej časti lajblíka, z ktorého vyrastá tulipán. Jeho stred vyplňa srdce, z ktorého vyrastajú okrasné lístky a ďalší tulipán. Nad ním je voľné miesto a v hornej časti od stojačika sa nemu nakláňa drobný ornament v tvare troch lístkov. (Obr. 9.)

Dnes sú nám známe lajblíky z viacerých obcí, ktoré sa nám podarilo objaviť počas etnografického výskumu a môžeme ich medzi sebou navzájom porovnať. Lajblíky sa líšia miernymi farebnými odchýlkami a bohatosťou výšivky. Na lajblíku z Lovče nachádzame okrem červenej, cyklámenovej a bielej aj modrú farbu. Na zadnom *šosíku* je väčšia červená výšivka, uložená pod sebou v dvoch radoch v tvare X, ktorá je v strede prešíta oranžovou vlnou.

Výšivku na bzenickom lajblíku dopĺňajú základné farby (červenú, cyklámenovú a bielu) oranžová a zelená. Výšivka na lajblíku pôsobí vzdušne, okrem retiazkovej výšivky sú použité aj krokvičky. *Šosík* na chrbte vyplňa rôznofarebná výšivka v radoch striedajúcich sa krokvičiek a retiazkového stehu. Na lajblíku je prišíte veľké množstvo *pupačiek*.

Lajblík z Hliníka sa od ostatných mierne odlišuje a jeho výšivka pôsobí veľmi pravidelne. Výšivka na predných dieloch je drobná, pričom v tvare šnúrovania ju dopĺňa zvislá výšivka vlnovkami, oblúkmi a slučkami. Farby výšivky sú červená, cyklámenová, biela a zelená. Lajblík je vyzdobený výšivkou retiazkového, hladkého stehu a krokvičiek. Ornament veľkého tulipánu na chrbte nie je taký oblý, je skôr hranatého tvaru. Celý spodný okraj lajblíka je lemovaný výšivkou v tvare X a vlnovkami s retiazkovým stehom. Na hornoždanskom lajblíku máme červenú, bordovú a bielu výšivku. Zadný *šosík* rozdeľuje na štyri polia mriežka s retiazkovým vzorom.

Keďže z oblasti ostalo málo zachovaných mužských súkenných lajblíkov, môžeme len predpokladať, že bolo možné rozoznať, z akých obcí lajblíky pochádzali, práve na základe špecifických znakov vo výšivke. Dnes poznáme lajblíky z obcí Bzenica, Horná Ždaňa (nachádzajúce sa v zbierkach SNM v Martine), ďalej z obce Lovča a Hliník. Lajblíky môžeme zaradiť do jednej oblasti najmä vďaka typu a štýlu výšivky. Veľmi sa na seba podobajú lajblíky z Hornej Ždane, Lovče a Bzenice. Lajblík z Hliníka, ktorý zakúpilo Pohronské osvetové stredisko v Žiari nad Hronom v roku 2018, sa svojou jemnosťou a pravidelnosťou výšivky odlišuje od iných lajblíkov a jeho výzdoba pôsobí veľmi profesionálne. Zaujalo nás, že lajblík pochádzajúci z Hliníka je iný, hoci obce v jeho blízkosti mali výšivku navzájom veľmi podobnú. Na základe fotografie, pochádzajúcej zo Svätého Kríža z prelomu 19. a 20. storočia²⁸, si myslíme, že lajblík mohol zhotoviť krajčír v Svätom Kríži, alebo si ho so sebou priniesol do Hliníka niekto, kto sa presťahoval zo Svätého Kríža.

Ženský a mužský kožuch

Ďalšími zbierkovými predmetmi, ktoré pútajú našu pozornosť bohatým, farebným zdobením, sú kožuchy s dlhým rukávom, ktoré sú v zbierke múzea zastúpené ženské i mužské.

Ženských krátkych kožuchov nachádzame šesť, z nich päť je s lemom z bielej jahňaciny a jeden je lemovaný čiernou jahňacinou. Krátke kožuchy sú zhotovené z bielej barančiny a okolo krku a na koncoch rukávov sa nachádza ovčia vlna, ktorej vlákno je na krátko zastreihnuté. Na kožuchoch sa nachádza rozsiahla a pestrofarebná výšivka.

Kožuch dostala dievka až na svadbu. Pretože bol veľmi nákladnou súčasťou odevu, musel jej častokrát vydržať celý život a nosila ho v zime len na sviatky a na utiereň.²⁹ Dievčaťu ho kupovali rodičia do výbavy. Najstaršia nám známa zmienka o kožuchu pochádza z obce Lovča, kde sa dražil na *licitácii* po zosnulej 24-ročnej žene. Tá mala vo výbave jediný kožuch.³⁰ Bližšie informácie o sume, za ktorú bol kúpený a vydražený, alebo ako vyzeral, nemáme. Takzvané „svätokrížske kožuchy“ boli už v 60. rokoch 19. storočia bohato vyšívané. Zhotovovali ich kožušníci vo Svätom Kríži, Kremnici, Novej Bani a v Mošovciach.³¹

Dostatočné informácie o cene, ktorú musela rodina mladuchy zaplatiť, nám poskytuje testament z roku 1897 z obce Prochot, v ktorom sa uvádza, že rodina kupovala pre svoje dcéry kožuchy v cene od 12 do 18 zlatých.³² Cena kožucha závisela od rozsahu výšivky. V monografii Magyarország vármegyei és városai, Bárs vármegye sa v kapitole o šatstve spomínajú krásne zdobené kožuchy, vyšívané zelenou, bordovou a bielou farbou v Dolnej a Hornej Ždani. Autor poznamenáva, že podobné kožuchy sa nosili aj v Hornej a Dolnej Vsi pri Kremnici.³³

Krátky kožuch bol strihaný z piatich dielov a siahal len do pása. Kožuch mal 6 alebo 8 párov okrasných gombíkov a zapínal sa na slučky 3 – 4 gombíkmi, ktoré boli urobené z bordovej a čiernej kože. Keď sa kožuchy prestávali nosiť, čo bolo koncom 19. storočia, ich výšivka bola taká rozsiahla, že pokrývala takmer celú plochu kožucha. Výšivka bola zhotovená plným, hladkým stehom z nití z farebného hodvábu – cyklámenovej, fialovej, tmavo a svetlozelenej, modrej, červenej. Ďalšou výzdobou bolo sirmovanie z tenkých

²⁸ Archív literatúry a umenia, Slovenská národná knižnica, Martin. LA SNK C 997/VI.

²⁹ Informovala Bošková Jolana, narodená v roku 1931 v Lovči.

³⁰ KOŠTA, J. Cit. 24, s. 412.

³¹ Paličková, J. *Ľudové kožušníctvo na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1981, s. 115.

³² STANO, P. Cit. 23. Informácie získané z vyplnených dotazníkov.

³³ Testament Alebo poslednia völa Rozemberg Miša Kurta, učineni v Prochote dna 2/4-ho 1897. Osobný archív Veroniky Vincencovej.

pásikov bordovej, čiernej, bielej a zelenej irchy. Bohatú výšivku na chrbte dopĺňalo sirmovanie a dva veľké ozdobné gombíky v tvare kvietkov na spodku chrbta, z ktorého visia remienky ozdobené ďalšími drobnými kvietkami. Výšivka sa nachádzala na spodnom konci rukávov, na chrbte a aj na prsiach.³⁴

V SNM v Martine sa zachovali typovo rovnaké kožuchy, ktoré majú rôznofarebnú výšivku. Niektoré sú zachovalejšie, pravdepodobne mladšie a iné sú veľmi opotrebované. Kožuchy pochádzali zo Svätého Kríža a boli zakúpené alebo darované do múzea v rokoch 1931 a 1938. Ich cena sa v danej dobe pohybovala od 200 do 400 korún. Najviac opotrebovaný ženský kožuch, lemovaný čiernou barančinou, bol do múzea zakúpený od pána Tallu za 40 korún.

V katalogizačnej karte je kožuch opísaný ako znečistený. Kožuch sa zapína na 3 gombíky so slučkami. Na koncoch rukávov, na prsiach a aj na chrbte je výrazný ornament z černej a zelenej irchy (dnes vyblednuté farby), ktoré sú prišívane do trojlístkov. Stred chrbta tvorí červená ircha v tvare trojlístkov, jablčok, kosoštvorca a srdca. Tieto ornamente sú naukladané nad seba a prišité niťou zelenej, svetlomodrej, krémovej a čiernej farby. Drobné srdce, ktoré sa nachádza v kompozícii, je vyšité dvoma drobnými vetvičkami. Na konci chrbta ornament ukončuje biela ircha nastrihaná do tenkých pruhov, ktoré voľne visia nadol. Na bokoch kožucha sa nachádzajú vrecká, ktoré lemuje tmavá barančina s bielou zúbkovanou irchou. (Obr. 10.)

Mužské biele kožuchy s dlhými rukávmi boli ušité zo šiestich dielov bielej alebo kombináciou bielej a čiernej barančiny. Kožuch sa zapínal na tri kožené biele gombičky, do stredu ktorých bola vložená farebná, nadrobno nastrihaná červená a modrá vlna. Gombíky sa zapínali na tri, z remienkov upletené slučky bordovej, zelenej a čiernej farby. Pri zapnutí vznikol okolo zapínania obdĺžnik, ktorý bol lemovaný prepletanou farebnou irchou v tvare rovných línií, ktoré mohli byť dookola ozdobené vlnkami. Kožuch mal po bokoch vrecká. Dominantný ornament bol umiestnený na stred chrbta. Je to ornament tvorený z červených a zelených „lístkov“ irchy, ktoré sú poukladané do rastlinného vzoru v tvare kvetu. Výzdoba bola na kožuchoch podobná, záviselo to od kožušníka, ktorý kožuch zhotovoval podľa svojej fantázie. Vzor mohol vytvárať kvet z väčších častí alebo prepracovaný, z menších lístkov. Jednotlivé lístky irchy lemovali tenké prúžky kože, ktoré dotvárali ornament v rôznych variáciách. Podobný, ale zmenšený ornament bol umiestnený na konci každého rukáva. Na mužských kožuchoch sa nenachádzalo zdobenie výšivkou ako na ženských. Okrem vzoru kvetu bol kožuch zdobený sirmovaním, ktoré prekryvalo všetky šviki: na prednom diele, na ramenách, na koncoch rukávov, aj na spodnej časti kožucha. Sirmovanie na chrbte bolo v dolnej časti ponechané v podobe voľne previsajúcich prúžkov irchy. Kožuchy z obcí Lovčica, Lovča, Bzenica, Horné Opatovce a zo Svätého Kríža sú rovnakého typu a značne opotrebované. (Obr. 11.)

Zbierkové predmety, uložené v depozitároch múzeí, nám ponúkajú bohatý výskumný materiál. Sú pre nás zaujímavé z historického hľadiska, z hľadiska materiálu a umeleckého stvárnenia. Hoci sú mnohé z nich veľmi opotrebované a vyblednuté, približujú nám každodenný život odohrávajúci sa v minulosti, ktorý môžeme aj vďaka nim pochopiť v širšom kontexte. Veľkú prácu uskutočnili zamestnanci múzeí, ktorí jednotlivé predmety zozbierali, spracovali, uchovali a odborne popísali. Zachovali pre nás neoceniteľné informácie nielen o tom, kto a kde predmety zhotovoval, v akom období, ale aj to, akú hodnotu mali v čase zaradenia do zbierok. Materiál, uložený v SNM v Martine, je pre nás dôležitým zdrojom

³⁴TÖBBEN, I. Bars vármegye Népe. BOROVSZKY, S. *Magyarországvármegyéi es városai. Bárs vármegye.* [online]. Budapest : Apollo, 1903 [cit. 2018-03-29]. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0004/10.html>.

Obr. 10. Krátky ženský vyšívány kožuach, chrbát. SNM v Martine, evid. č. K 14 953. Foto B. Šajgalíková Búciová, 2017

Fig. 10. Woman's short embroidered shllpskin coat, back. SNM in Martin, rec. no. K 14 953. Photograph by B. Šajgalíková Búciová, 2017

Obr. 11. Detail zdobenia mužského krátkeho kožuacha. SNM v Martine, evid. č. K 28 007. Foto B. Šajgalíková Búciová, 2017

Fig. 11. Detail of the ornamentation of a man's short shllpskin coat. SNM in Martin, rec. no. K 28 007. Photograph by B. Šajgalíková Búciová, 2017

poznania. Predmety nám umožňujú skúmať vybraný jav a následne ho analyzovať. V štúdiu sme sa venovali hlavne vybraným časťami odevu. Sú pre nás dôležitým zdrojom informácií o lokálnom vkuse, zručnosti výrobcov, ale aj o veku, pohlaví, profesii a stave ich nositeľov a môžeme z nich vyčítať pre nás dôležité regionálne špecifiká. Rovnako dobre, tak ako zbierkové predmety, umožňujú výskumníkom pochopiť skúmaný úkaz, môžu slúžiť aj širšej verejnosti ako inšpirácia v modernom dizajne. Taktiež môžu byť originálnym materiálom ako vzor pre kostýmy, ktoré si dnes šijú folklórne súbory, skupiny a folklórne združenia v obciach s cieľom „návratu k tradíciám“.

PRAMENE A LITERATÚRA

- KAFKA, R. *Školské polesie v Sklených Tepliciach a sklenoteplický taxačný/ocenošovací elaborát* [online]. [cit. 2018-05-2]. Dostupné na: <http://cestydocs.blogspot.ch/2011/07/skolske-polesie-v-sklenych-tepliacich.html>.
- KLIMAN, A. *Hliník nad Hronom*. Liptovský Mikuláš : Obecný úrad Hliník nad Hronom, 1994. ISBN 80-967192-8-9.
- KOŠTA, J. *Lovča a zámok Šušol*. Bratislava : Obecný úrad Lovča, 2001. ISBN 80-968601-0-0.
- PALIČKOVÁ, J. *Ludové kožušníctvo na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1981.
- POLONEC, A. Typologické znaky ľudovej architektúry v bývalom Tekove. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 13*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXVI, Martin : SNM, 1972, s. 45-92.
- STANO, P. *Správa o výskume výskytu a súčasného stavu ľudovej umeleckej výroby v okrese Žiar nad Hronom*. Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 1962, VS 198.
- RATKOŠ, P. *Dejiny Žiaru nad Hronom*. Martin : Osveta, 1978. ISBN 70-016-78.
- ROZEMBERG KURT, M. *Testament Alebo poslednia völa Rozemberg Miša Kurta, učineni v Prochote dna 2/4-ho 1897*. Osobný archív Veroniky Vincencovej.
- TÖBBEN, I. Bars Vármegyé Népe. BOROVSZKY, S. *Magyarország vármegyéi es városai. Bars vármegyé*. [online]. Budapest : Apollo, 1903 [cit. 2018-03-29]. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0004/10.html>.
- ŠAJGALÍKOVÁ, B. *Ludový odev a odievanie v hornom Tekove. Odievanie v bývalom svätokrižskom okrese*. [Diplomová práca]. 2018. Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra etnológie a muzeológie.

FOLK CLOTHING FROM AROUND SVÄTÝ
KRÍŽ IN THE COLLECTIONS
OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

Bronislava Šajgalíková Búciová

S u m m a r y

The aim of the article was to present selected collection items from the less well-known area of the Svätý Kríž district which can be found in the collections of the Slovak National Museum in Martin. During our research we clarified from which municipality each individual item originated, how many of them there were, what items they are and what their value was at the time of purchase or donation.

In all municipalities of the district, the same type of clothing was present. Our research enabled us to ascertain that collection items from the village of Repište come from a different village – a different cultural region and their type does not match that of the Svätý Kríž area.

In women's and men's clothing, we studied selected collection items: women's waistcoats and fur coats which were of interest to us in terms of decoration and confection. The ornamentation of the textile was subject to the taste of the local population. The speed of transformation of items of clothing was directly related to the distance from the cultural centre, and its ornamentation depended on the owner's financial means.

ZVONKÁRSKA DIELŇA ZO ZÁZRIVEJ V MÚZEU SLOVENSKEJ DEDINY

*Radovan Sýkora, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

Abstract: *The study is focused on a technical building made of logs from Zázrivá, Končitá hamlet, which was transferred in the 1970s to the Museum of the Slovak Village in Martin as part of the outlying farmstead from Zázrivá no. 23. On its original site, the building dating from 1882 served as a blacksmith's forge. The Slovak National Museum added this building to its exhibition in 2018 as a bell-making workshop, presenting the technological process of the production of sheet metal bells during the inter-war period, and also documenting the long tradition of bell-making in the municipality of Zázrivá. The aim of this study is to provide all the available information on the building, to describe the way of life and genealogy of the family which used it together and to present the proposal out in place for its inclusion in the exhibition.*

Keywords: *Zázrivá, Orava, bell-making, bell-making workshop, bell, blacksmithing, blacksmith's forge, Museum of the Slovak Village.*

Slovenské národné múzeum v Martine realizovalo v rokoch 2017 – 2018 projekt cezhraničnej spolupráce vo výzve Interreg PL – SK 2014-2020 s názvom „Pri ceste na dedine“ – v rytme práce dávných priemyselných závodov a remeselných dielní (ďalej len Pri ceste na dedine). Hlavným cieľom projektu bolo prostredníctvom rekonštrukcií výrobných a remeselných objektov, ich následným expozičným zariadením a sprístupnením návštevníckej verejnosti, zabezpečiť potrebnú ochranu a rozvoj kultúrneho dedičstva poľsko-slovenských prihraničných oblastí. Jedným z objektov zaradených do projektu bola aj zvonkárska dielňa zo Zázrivej v Múzeu slovenskej dediny (ďalej MSD), na ktorej prebehla v druhej polovici roka 2018 kompletná výmena šindľovej strešnej krytiny. Po jej oprave bol objekt zariadený ako zvonkárska dielňa, dokumentujúca výrobu plechových zvoncov v obci Zázrivá v medzivojnovom období.

Určité časti predloženého príspevku, týkajúce sa najmä konštrukcií, ohniska, plánovaného expozičného zariadenia tejto stavby a aj zvonkárstva v obci Zázrivá, mali byť pôvodne publikované koncom roku 2018 v plánovanom zborníku k záverečnej konferencii projektu Pri ceste na dedine. V čase odovzdania predloženej štúdie príspevok uverejnený nebol a na základe dostupných informácií nevieme určiť, či sa k jeho realizácii pristúpi. Z tohto dôvodu a tiež kvôli celistvosti a lepšiemu pochopeniu, predložený príspevok uverejňujeme v jeho celkovej podobe.

Stručná charakteristika obce Zázrivá

Zázrivá patrí medzi kopaničiarske obce, založené na valaskom práve v severozápadnej časti Slovenska, v karpatskom oblúku. Reliéf chotára je lúčovito modelovaný riečnou sieťou

potoka Zázrivka a jej prítokov, dosahuje výšku 550 – 1343 m n. m., v strede obce výšku 600 m n. m.¹ Katastrálne územie obce zasahuje do niekoľkých horských celkov Fatransko-tatranskej oblasti a Stredných Beskýd. Ústredie obce sa nachádza na území, ktoré tvorí Zázrivská brázda. Severnú hranicu chotára tvorí vrch Oravskej Magury Paráč a ďalej na východ výrazné Kysucké bradlá, ktoré sú súčasťou Kysuckej vrchoviny – Okružlica a západne ležiaci Pupov. Západná hranica sa ďalej tiahne až pod Malý Rozsutec. Na juhozápade, v priestore Poludňových skál pod Veľkým Rozsutcom, odbočuje juhovýchodne a po stretnutí s tokom Bielej sa stáča na severovýchod. Južnú hranicu tvorí tok Bielej po sútok so Zázrivkou, ďalej proti toku Čremoša popod vrchol Mraznice, následne proti toku Plešivského potoka na Hlásnu skalú, odtiaľ okolo Dubovských lúk na hrebeň Oravskej Magury. Z východu územie obklopuje chrbát Oravskej Magury s vrcholmi Minčol, Bzinská hoľa až po Prislopec.²

Presný dátum založenia obce Zázrivá nie je známy, medzníkom sú roky 1550 – 1556. Vo výsadnej listine kráľa Ferdinanda I. z 18. januára 1550 sa Zázrivá nespomína, v tom čase pravdepodobne ešte neexistovala. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1556, keď v donačnej listine dostávajú Turzovci od kráľa Ferdinanda I. do úžitku Oravu spolu s Valaskou Dubovou. Zázrivá sa v listine spomína už ako existujúca osada (*Zazrywa*). Z dôvodu zalesneného kopcovitého terénu vznikalo od začiatku rozptýlené osídlenie. Jednotlivé osady vznikali v údoliach vodných tokov, predovšetkým rieky Zázrivky a jej prítokov. Väčšina obyvateľov bývala v osadách mimo ústredia obce. Medzi najstaršie osady patria Biela, Petrová a Ráztoky, ktoré sa spomínajú v urbári Oravského komposesorátu z roku 1681, s odvolaním na súpis z roku 1612. Osídľovanie vyššie položenej Havranej, Končitej, Plešivej, Grúňov a iných osád prebiehalo až neskôr.³ V súčasnosti sa v Zázrivej uvádza 11 hlavných územných celkov – Biela, Demkovská, Dolina, Grúne, Havrania, Končitá, Kozinská, Petrová, Plešivá, Ráztoky a Ústredie.

Prví osadníci boli poddanými oravského panstva, ich právne postavenie bolo rovnaké ako u obyvateľov starších obcí na Orave, ktoré vznikli na valaskom práve. V roku 1598 bolo v obci 11 zdaniteľných sedliackych domov. Vinou vnútorných nepokojov, vyvolaných Bocskaiovým povstaním, zostalo v Zázrivej v roku 1606 len 5 zdaniteľných domov a v roku 1608 sa z celkovo 5 domov zdaňovali len 3 (2 domy boli z tejto povinnosti vyňaté z dôvodu nedostatku chleba a veľkého hladu ich obyvateľov).⁴

V urbári oravského panstva z roku 1625 sa o Zázrivej píše ako o valaskej dedine, ktorá má hole a salaše na Okružlici a Ostrom vrchu a každý rok má na nich chovať 700 oviec.⁵ Spravujú ju šoltýsi Juraj, Michal, Gregor, Ján a Jakub Zázrivskí, ktorí obhospodarujú 2 sedliacke lány. V rámci povinností vozia panstvu fúru vína, alebo platia 10 florénov a fúru soli, alebo platia 7 a pol floréna. Dávajú dve jarabice alebo platia 50 denárov, majú mlyn, z ktorého musia vykrmiť brava alebo platiť 5 florénov. V čase potreby musia povstať so zbraňou, pomáhať pri oprave hradu, dávať dary, platiť desiatok z oviec, a od sedliakov vyberať desiatok zo šindľa. Obec mala v tom čase 11 sedliackych usadlostí a 2 želiarov (3 mali vypálené obydlia). Bývalo v nej 27 rodín a približne 140 osôb. Na každej usadlosti mohli vysiať 36 lukien (meríc) obilia, zároveň z nej mali 10 vozov sena. Spoločne platili od každej usadlosti po 4 baranoch, desiatok z oviec a zo šindľa, zo salašov majú povinnosť posielat' do zbroja valachov a sedliakov, musia robiť na oprave hradu, majú ročne

¹ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. III. zv. Bratislava : Veda, 1978, s. 340.

² HUBA, P. *Zázrivá*. Martin : Osveta, 1988, s. 9.

³ HUBA, P. Cit. 2, s. 22.

⁴ KAVULJAK, A. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : SAV, 1955, s. 268.

⁵ MARSINA, R. – KUŠÍK, M. (eds.). *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II*. Bratislava : SAV, 1959, s. 156.

dodávať 2 teľatá, 11 kapúnov, 22 sliepok. Želiari mali ročne dodávať 5 sliepok, 11 husí, 11 jariabkov, 100 vajec a ovos.⁶

Hranice chotára z roku 1613, ustálené Jurajom Thurzom, boli v roku 1664 potvrdené Štefanom Tökölim. V roku 1677 žilo v obci 13 šoltýskych rodín, z ktorých 4 riadili dedinu a vyberali dávky, ostatné platili výkupné od robôt po 1 toliari. Napočítaných bolo 11 usadlostí a 5 želiarov. V tomto roku je doložený už aj panský hostinec, v ktorom sa nalievalo víno.⁷

Keďže Zázrivá ležala na dôležitej spojovacej ceste medzi Oravskou a Trenčianskou stolicou, v 17. storočí bola poznačená vyčítaním rôznych vojsk a následným úpadkom. V prvej polovici 20. rokov 17. storočia ju vypálilo vojsko v službách poľského kráľa.⁸ Nivočenie obce pokračovalo aj počas povstania Imricha Tököliho a najmä počas vpádu litovských vojsk Jána Sobieskeho, ktoré v roku 1683 prišli na pomoc v bojoch proti Turkom. Veľkou záťažou pre obec bolo aj prezimovanie vojsk, okrem cisárskych oddielov sa na území Slovenska zdržiaval aj veľký počet nemeckých žoldnierskych vojsk, ktoré tu hájili záujmy viedenského dvora proti stavovským záujmom uhorskej šľachty.⁹ V roku 1686 boli v dôsledku zlej situácie v celom chotári obrábané už len 3 sedliacke usadlosti.¹⁰

Situácia v obci sa nezlepila ani začiatkom 18. storočia, keď ju v rokoch 1715 – 1716 postihla veľká neúroda. Obyvatelia si kvôli nedostatku obilnín pripravovali chlieb zo zomletej sečky, šírili sa choroby a stúpala úmrtnosť. V ďalšom období 18. storočia sa obec postupne zotavovala a vzostup zaznamenal aj počet obyvateľstva. V roku 1763 mala už 14 usadlostí, 154 záprahových koní, 404 záprahových volov, 1216 kráv, 822 juncov a 795 oviec.¹¹

V roku 1770 sa aj v Oravskej stolici začala uskutočňovať urbárska regulácia. Na základe urbárskeho súpisu z roku 1773 sa o Zázrivej píše, že má vyrúbané lesy, no dostatok palivového dreva a pasienkov pre dobytok. Deviatok sa neplatí v naturáliách, povozné práce sa robia dvojjáprahmi alebo štvorjáprahmi. V rámci urbárskych povinností bola obec klasifikovaná do druhej triedy, pre dostatok dreva, pasienkov, výrobu šindľov a najmä pre príjem z predaja masla od vlastných kráv.¹² Počet usadlostí za zvýšil na 126 a 2/8, v dedine žilo 253 sedliackych rodín a 3 želiari.¹³

Na základe informácií zo súpisov sčítania obyvateľstva Uhorska v rokoch 1784 – 1785 sa dozvedáme, že v tom čase stálo v obci 334 domov, žilo tu 364 rodín a 2030 obyvateľov, z toho 975 žien. Postupný vzostup obyvateľstva pokračoval aj v 1. tretine 19. storočia. V roku 1802 bolo v obci 2245 obyvateľov,¹⁴ v roku 1828 už 2598 a 361 domov.¹⁵ V ďalšom období počet obyvateľov opäť klesal z dôvodu cholerovej epidémie zo začiatku 30. rokov a hladomoru, ktorý spôsobilo neobyčajné sucho a neúroda v roku 1846.

Po zrušení poddanstva v roku 1848 a vydaní urbáriálneho patentu v roku 1853 sa v Zázrivej veľa nezmenilo. Feudálne prežitky pretrvávali a obyvatelia nemali prostriedky

⁶ MARSINA, R. – KUŠÍK, M. Cit. 5, s. 255.

⁷ KAVULJAK, A. Cit. 4, s. 268.

⁸ ZUBEROVÁ, Z. *Správa z etnografického výskumu spracovaná podľa dotazníka pre MSD, lokalita Zázrivá*. Archív SNM, pobočka v Martine, VS 504/1978, s. 2.

⁹ HUBA, P. Cit. 2, s. 27-29.

¹⁰ KAVULJAK, A. Cit. 4, s. 269.

¹¹ HUBA, P. Cit. 2, s. 30.

¹² *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Cit. 1, s. 340.

¹³ *Tereziánsky urbár obce Zázrivá (1773)* [online]. [cit. 2018-02-22]. Dostupné na: <<https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/arva-zazriva/?document=1&pg=0&bbox=-2239%2C-4287%2C4999%2C-101>>.

¹⁴ HUBA, P. Cit. 2, s. 31.

¹⁵ KAVULJAK, A. Cit. 4, s. 269.

na to, aby sa vykúpili z regálnych práv (napr. ťažba kameňa, piesku, hliny, chov rýb, používanie vody na pohon strojov a iné) či z robôt a ostatných poddanských závislostí voči Oravskému komposesorátu.¹⁶ Pomer medzi hradným panstvom a bývalými urbárikmi upravovala až urbárska dohoda z roku 1871, kedy obyvatelia dostali právo úplného vlastníctva a voľného využívania urbárskeho majetku, ktorý mali v držbe.¹⁷

Na základe poľnohospodárskej štatistiky krajín Uhorska¹⁸ z roku 1897 bolo v Zázrivíe 695 samostatne hospodáriacich roľníkov, 2908 katastrálnych jutár ornej pôdy, 246 katastrálnych jutár neúrodnej pôdy, 183 katastrálnych jutár záhrad, 830 katastrálnych jutár lúk, 2751 katastrálnych jutár pasienkov a 4604 katastrálnych jutár lesov. Celková rozloha chotára bola 11 522 katastrálnych jutár. Chovaných bolo 1621 kusov hovädzieho dobytku, 248 koní, 70 kôz, 290 ošípaných, 3320 oviec, 1549 kusov hydiny. Doložený je aj chov včiel v 101 úľoch. Zaujímavé je porovnanie s rokom 1911, v ktorom klesol počet hovädzieho dobytku na 1378 kusov, počet ošípaných na 181 kusov a zároveň stúpil chov oviec na 4268 kusov. Väčšina poľnohospodárskych usadlostí bola menšia ako 10 katastrálnych jutár.¹⁹ V roku 1910 žilo v obci 3024 obyvateľov.²⁰

Zázrivú, podobne ako ďalšie obce situované v neúrodných oblastiach severného Slovenska, sprevádzalo vysťahovalectvo. Pre ťažké životné podmienky a veľkú zadlženosť, odchádzali Zázrivčania najmä na Dolnú zem a do Ameriky. Odchod obyvateľstva dosiahol najväčší rozmer pred 1. svetovou vojnou. Z menného zoznamu vysťahovalcov, ktorý na príkaz župana vypracoval richtár s obvodným notárom, a tiež z evidencie prisťahovalcov Imigračného úradu na Ellis Islande v New Yorku, ktorým prechádzali všetci vysťahovalci v rokoch 1892 – 1924 sa dozvedáme, že v období od roku 1875 do roku 1924 odišlo do Ameriky 81 obyvateľov obce.²¹

Po vzniku Československej republiky v roku 1918 sa život obyvateľov v podstate nezmenil. Ťažký život pretrvával aj naďalej, spôsobovalo ho zlé zásobovanie, nedostatok základných životných potrieb a rozšírený týfus. Hlavným zamestnaním obyvateľstva bolo stále poľnohospodárstvo. Málo úrodná pôda s veľkou svahovitosťou a rozdrobenosťou nebola schopná užiť všetkých. Ľudia odchádzali na sezónne poľnohospodárske práce mimo Oravy alebo pracovali v lesoch Oravského komposesorátu, na píle a v kameňolomoch.²² V roku 1930 bolo v obci 3305 obyvateľov,²³ z toho sa 3130 obyvateľov živilo poľnohospodárstvom, lesníctvom a rybárstvom, 43 priemyslom a živnosťami, 48 obchodovalo, 12 pracovalo v doprave, 36 vo verejných službách a 36 obyvateľov bolo bez povolania.²⁴ V obci bolo 611 samostatne hospodáriacich roľníkov, z toho 94 roľníkov vlastnilo menej ako 1 ha pôdy, 375 roľníkov vlastnilo 1 – 5 ha pôdy, 99 roľníkov 5 – 10 ha pôdy, 39 roľníkov 10 – 30 ha pôdy a len 4 roľníci nad 30 ha pôdy.²⁵ Obyvatelia chovali 3383 kusov

¹⁶ MIKLÁŠ, M. – HUBA, P. (eds.). *Premeny Oravy*. Martin : Osveta, 1985, s. 50.

¹⁷ HUBA, P. Cit. 2, s. 35.

¹⁸ *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Gazdacíműtár (1897)* [online]. [cit. 2018-06-18]. Dostupné na: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyKorOrszMezogatStat_2/>.

¹⁹ HUBA, P. Cit. 2, s. 35.

²⁰ MAJO, J. (ed.). *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880 – 1910*. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 1808.

²¹ Oficiálna stránka obce Zázrivá [online]. [cit. 2018-02-28]. Dostupné na: <http://zazriva.com/?page_id=3874>.

²² MIKLÁŠ, M. – HUBA, P. Cit. 16, s. 60.

²³ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Cit. 1, s. 340.

²⁴ HUBA, P. Cit. 2, s. 38.

²⁵ HUBA, P. Cit. 2, s. 80.

väčšieho dobytku, z toho 263 koní, 1117 kusov rožného statku, 196 kusov ošípaných a 1798 kusov oviec a 9 kôz.²⁶

Od druhej polovice 20. storočia postupne dochádzalo k odklonu od tradičného spôsobu života, spojeného s poľnohospodárstvom ako hlavným zamestnaním obyvateľstva. Narastal počet ľudí pracujúcich v priemysle nielen v blízkom okolí (Kovohuty Istebné, Elektro-Praga Dolný Kubín, Závody valivých ložísk Mokrad'),²⁷ ale aj v Ostrave či na Považí. Vo veľkom dochádzalo k výstavbe ciest, obchodov, nových škôl a ďalších budov v rámci modernej infraštruktúry obce.

Spôsob obživy v obci

Jedným z hlavných zamestnaní obyvateľov Zázrivej bolo v minulosti poľnohospodárstvo. Pôda bola získavaná rúbaním a kľčovaním lesa až do roku 1925. Orná pôda sa nachádzala v okolí jednotlivých osád prevažne vo svahovitom teréne. Z poľnohospodárskych plodín boli hlavným zdrojom obživy najmä jačmeň, ovos, zemiaky a kapusta. Na krmne účely sa využívala okrem iných plodín aj d'atelina a burgyňa. Zo zeleniny sa pestovali všetky základné druhy (mrkva, petržlen, zeler, cibuľa, cesnak, kvaka a iné), zo strukovín najmä bôb, fazuľa a hrach,²⁸ z textilných plodín sa sial ľan aj konope. V 19. storočí a približne do 30. rokov 20. storočia je doložené siatie ikrice.²⁹ S rozširovaním umelých hnojív sa po 2. svetovej vojne začala v menšej miere pestovať aj pšenica.³⁰

Okrem roľníctva, v súvislosti s horským charakterom chotára obce, dostatkom lúk a pasienkov, obyvatelia sa oddávajú zaoberali chovom hospodárskych zvierat. Išlo prevažne o chov hovädzieho dobytku, ošípaných, oviec a koní, v menšej miere kôz. Takmer v každej domácnosti sa starali aj o hydinu, najmä o sliepky a husi. Osobitý význam tu nadobudol salašnícky chov oviec, pastierstvo, a s nimi súvisiaci odpredaj mliečnych výrobkov, najmä syra, masla a bryndze. Zázrivá je považovaná za jedno z najvýznamnejších stredísk pastierstva. Viacerí bačovia a valasi odchádzali cez leto na obecné salaše nielen do slovenských obcí na Orave, Liptove, Turci, západnom Slovensku, ale aj do Čiech.³¹

Mnohým obyvateľom obce poskytovala živobytie práca v lese, najmä drevorubačstvo a povozníctvo. Drevo vozievali do skladov v Párnici. Z domáckej a remeselnej výroby bola rozšírená výroba šindľov a bačovského riadu, významné bolo aj tesárstvo, debnárstvo, stolárstvo, kolárstvo, tkáčstvo, kožušníctvo, liatie mosadzných šperkov a zvonkárstvo, ktorému budeme v príspevku venovať bližšiu pozornosť.³²

Konfesia a národnostné zloženie obce

Z hľadiska konfesie sa situácia na Orave v jednotlivých historických obdobiach radikálne menila. Z kanonickej vizitácie z rokov 1559 – 1560, čiže pár rokov po vzniku

²⁶ Údaje pochádzajú zo sčítania Štátneho úradu štatistického z 27. 5. 1930. Pozri viac HROMÁDKA, J. Tabuľka č. 20 – počet väčšieho dobytku. In *Zemepis Oravy*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1934, s. 132.

²⁷ Zatiaľ čo v roku 1950 sa poľnohospodárstvom, rybárstvom a lesníctvom živilo 85,2 % obyvateľstva, v roku 1961 už len 51,6 %. Ľudia, ktorí zanechali poľnohospodárstvo odchádzali pracovať prevažne do priemyselných závodov. Zatiaľ čo v roku 1950 pracuje v oblasti priemyslu a živnosti 3,2 % obyvateľov, v roku 1961 tento počet narástol na 34,4 %. Pozri viac Tabuľku 2 – Zmeny v hospodárskej štruktúre obyvateľov v Zázrivej v rokoch 1930 – 1961. HUBA, P. Cit. 2, s. 80.

²⁸ ZUBERCOVÁ, Z. *Libreto regiónu Orava*. Archív SNM, pobočka v Martine, VS 594/1979, s. 23-24.

²⁹ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 8, s. 3.

³⁰ HUBA, P. Cit. 2, s. 67.

³¹ HUBA, P. Cit. 2, s. 80-84.

³² ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 8, s. 5-7.

obce Zázrivá sa dozvedáme, že obyvatelia Oravy boli v rámci reformácie a v duchu hesla: „Koho panstvo, toho náboženstvo“ evanjelického vierovyznania. K protireformačnému tlaku dochádzalo približne o 90 rokov neskôr, v polovici 17. storočia. Zázrivá bola v tom čase filiálkou farnosti Veličná. Vlastná rímskokatolícka farnosť zasvätená Nanebovzatiu Panny Márie bola v obci založená v roku 1748.³³ Prvý drevený kostol bol postavený v roku 1705. Údajne stál v Ústredí na začiatku Doliny na vršku (terajší Kostelec), neskôr bol rozobratý a predaný do Žaškova. Na jeho mieste bol v roku 1720 postavený nový murovaný kostol. V priestore starého cintorína bol v rokoch 1791 – 1796 postavený drevený jednolodový kostol v neskorobarokovom štýle, zasvätený Všetkým svätým, ktorý v roku 1934 zničil požiar. V súčasnosti Zázrivá patrí do dolnokubínskeho dekanátu, jej filiálkou je Malá Lučivná. Terajší rímskokatolícky kostol Nanebovzatia Panny Márie bol postavený v rokoch 1928 – 1933.³⁴

V roku 1880 sa v Zázrivej z celkového počtu 2441 obyvateľov hlásilo 2351 osôb k rímsko-katolíckemu náboženstvu, 62 k evanjelickému augsburskému vierovyznaniu a 28 bolo židov.³⁵ V roku 1910 bolo z celkového počtu 3024 obyvateľov 2883 rímsko-katolíkov, 1 gréckokatolík, 109 evanjelikov a. v. a 31 židov.³⁶

Z pohľadu národnostného zloženia v roku 1880 obyvateľstvo obce tvorilo 2359 Slovákov, 1 Maďar, 22 Nemcov a 59 ľudí, ktorí príslušnosť k národnosti neuviedli.³⁷ V roku 1910 žilo v Zázrivej 2988 Slovákov, 13 Maďarov a 23 Nemcov.³⁸

Tradičná ľudová architektúra s dôrazom na technické výrobné stavby – kovácke vyhne

Zázrivú možno považovať za kopaničiarsku obec severozápadnej časti Slovenska v karpatskom oblúku. V Ústredí sa vyznačuje z hľadiska urbanistického sídelného typu radovou potočnou zástavbou, sústredenou po oboch stranách rieky Zázrivka a pozdĺž komunikácie. Jednotlivé osady rozprestierajúce sa okolo tohto administratívneho centra sú tvorené usadlosťami od radovej zástavby (napr. Biela, určité časti Havranej), cez nepravidelnú skupinovú, zhlukovú zástavbu, až po niektoré samoty (Končítá, Plešivá a iné). Pravidelnú zástavbu v Ústredí a v niektorých osadách predstavujú ku komunikácii čelne orientované obytné domy s hospodárskymi priestormi radenými za sebou do dvora (napr. maštal', stodola, sýpka a iné), ktorý je ku komunikácii otvorený, alebo v novšom období od nej oddelený brámkou. Vznikali tak dlhé trakty pod spoločnou strechou. V osadách boli objekty usadlostí postavené voľne, v závislosti od terénnych podmienok.³⁹

Hlavným stavebným materiálom, až do 2. svetovej vojny, bolo smrekové drevo. V svahovitých terénoch stáli objekty na kamennej podmurovke rôznej výšky, v závislosti od profilácie terénu. Najstaršie obytné domy boli stavané z neokresanej, len kôry zbavenej guľatiny, v rohoch viazané na prostý rovný zrub. V niektorých prípadoch sa prikresávali už hotové steny vo vnútri izby. Kresanie trámov sa rozširovalo od polovice 19. storočia, na ich spájanie v uhloch bola využívaná rybinová väzba.⁴⁰ Špáry medzi trámami sa vyplňali machom, neskôr drevenými latkami. Podlahy tvorila vo všetkých priestoroch domu ubitá

³³ KAVULJAK, A. Cit. 4, s. 22.

³⁴ Oficiálna stránka obce Zázrivá [online]. [cit. 2018-02-28]. Dostupné na: <http://zazriva.com/?page_id=36>.

³⁵ MAJO, J. Cit. 20, s. 1176.

³⁶ MAJO, J. Cit. 20, s. 1808.

³⁷ MAJO, J. Cit. 20, s. 55.

³⁸ MAJO, J. Cit. 20, s. 808.

³⁹ HUBA, P. Cit. 2, s. 174.

⁴⁰ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 28, s. 32-33.

Obr. 1. Pohľad na obec Zázrivá. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. NG-002 773. Foto P. Socháň, 1893 – 1912
Fig. 1. View of Zázrivá. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-002 773. Photograph by P. Socháň, 1893 – 1912

hlina, neskôr ju v izbe nahrádzala dosková dlážka kladená na zraz. Strop tvorila v najstarších domoch tenšia guľatina, ktorá bola zo strany izby prikresávaná. Tú neskôr nahrádzali záklopy, tvorené doskami na zraz. Najstaršou známou konštrukciou striech na Orave, ktorá bola doložená aj v Zázrivej, je valbová vysunutá strecha.⁴¹ Od polovice 19. storočia prevládali sedlové strechy, ukončené doštenými štítmí a ostrešiami so šindľovou strešnou krytinou. Na niektorých domoch sú štíty lúčovito zdobené.⁴² Približne v polovici 20. storočia sa najmä v Ústredí začali stavať murované domy so štvorcovým pôdorysom a manzardou.

Z hľadiska dispozície boli ešte začiatkom 20. storočia v Zázrivej známe obytné domy členené na dva priestory – pitvor a izbu. Najrozšírenejšou formou boli však trojdielne trojpriestorové alebo štvorpriestorové domy s pitvorom, izbou, komorou a v prípade štvorpriestorových domov aj menšou komôrkou, ktorá sa vytvárala priečnym predelením pitvora.⁴³ Ten slúžil ako vstupný priestor do objektu, zároveň sa z neho vchádzalo do ostatných priestorov domu a rebrikom alebo dreveným schodiskom aj do podstrešného priestoru. Pôvodne bol nevykurovaný, približne začiatkom 20. storočia sa do neho prenášalo otvorené ohnisko. V súvislosti s touto zmenou sa po 1. svetovej vojne priečnym predelením pitvora vytváral samostatný priestor kuchyne. Izba bola centrom rodinného a spoločenského života, často jediným vykurovaným priestorom domu, slúžila na spanie, varenie, jedenie, a počas zimných mesiacov aj na rôzne domáce práce. Komora bola využívaná na uskladnenie potravín, odevu a drobných poľnohospodárskych predmetov. Od začiatku 20. storočia sa

⁴¹ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 8, s. 12.

⁴² ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 28, s. 34.

⁴³ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 8, s. 13.

tento priestor začínal meniť na ďalšiu izbu, ktorú obývali deti majiteľov so svojou rodinou, alebo v mnohých prípadoch aj cudzí podnájomník, ktorý za ňu platil.⁴⁴

Najdôležitejšou súčasťou obytného domu bolo vykurovacie zariadenie, ktoré stálo v rohu izby pri vstupných dverách. Jednou z najstarších foriem vykurovacieho zariadenia v Zázrivej bola murovaná štvorcová chlebová pec s otvoreným ohniskom, postavená z kameňa a hlíny na zrubovom rošte alebo kamennej podmurovke. Koncom 19. storočia obyvatelia začínali nad otvorené ohnisko pristavovať štvorhranné kónické lapače dymu, ktoré dym odvádzali do podstrešného priestoru. Ich konštrukcia bola drevená, v počiatocnom štádiu prútená, v oboch prípadoch obojstranne vymazávaná hrubou vrstvou hlíny.⁴⁵ Lapač dymu bol spodným rámom osadený na hrane priečelia pece a jeho najužšia časť prechádzala stropom na povalu, kde bola ukončená kamennou pieckou na zachytávanie iskier.⁴⁶ Súčasťou pece býval takzvaný kozúbok, druhé menšie ohnisko, využívané na svietenie, ktoré bolo umiestnené na plošinke pri vstupných dverách do izby alebo na samostatnom murovanom prístavku, pripojenom k peci. Dym z kozúbka bol odvádzaný samostatným malým lapačom dymu, ktorý ústil do piecky v podstrešnom priestore.⁴⁷

V období po 1. svetovej vojne sa začali k peciam pristavovať murované sporáky, čo spôsobilo výrazné zlepšenie kvality bývania v dome. Sporák bol na spotrebu paliva úspornejší a zároveň nebolo potrebné využívať otvorené ohnisko. V mnohých prípadoch bola pec s otvoreným ohniskom zbúraná, alebo sa otvorené ohnisko prenieslo do pitvora a namiesto neho sa v izbe postavil murovaný sporák, v spodnej časti s pecou na pečenie chleba.⁴⁸

Súčasťou usadlostí boli okrem obytných domov aj hospodárske stavby. V Zázrivej boli výrazným prvkom ľudového staviteľstva kumulované hospodárske stavby, v ktorých je pod jednou strechou sústredených viacero hospodárskych priestorov (napr. holohumnica, záčin, ovčín, plevín, chliev a iné). Vyskytovali sa v dvoch formách, buď išlo o objekt konštrukčne spojený s obytným domom, alebo o samostatne stojacu stavbu. Druhý typ bol pravdepodobne mladší a vo svahovitých oblastiach výhodnejší.⁴⁹ Základným stavebným materiálom bolo drevo, konštrukcia zrubová, strechy sedlové so šindľovou krytinou. V staršom období boli stavané aj s valbovou strechou so slamenou krytinou.

Okrem kumulovaných hospodárskych stavieb a hospodárskych priestorov spojených s obytným domom spoločnou strechou sa v obci nachádzali aj samostatne stojace hospodárske stavby, situované v zadnej časti dvora, najčastejšie priečne, prípadne kolmo na pozdĺžnu os obytného domu v dispozícii do tvaru „L“. Rozšírené boli dvojpriestorové alebo trojpriestorové zrubové stodoly so sedlovou strechou a šindľovou krytinou.⁵⁰ V staršom období boli stavané aj s valbovou strechou so slamenou krytinou.⁵¹

V obci sa stavali aj sypárne, ktoré boli v prípade dostatku priestoru umiestnené prevažne v zadnej časti dvora, v ostatných prípadoch cez cestu oproti obytnému domu.⁵² Išlo najmä o zrubové jednopriestorové objekty s valenou zrubovou klenbou, ktorá bola omazaná silnou vrstvou hlíny. Strechy boli sedlové s došteným štítom a podlomenicou, pokryté šindľovou krytinou.

⁴⁴ HUBA, P. Cit. 2, s. 176-180.

⁴⁵ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 28, s. 43-44.

⁴⁶ HUBA, P. Cit. 2, s. 186.

⁴⁷ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 28, s. 44.

⁴⁸ HUBA, P. Cit. 2, s. 187.

⁴⁹ HUBA, P. Cit. 2, s. 181-182.

⁵⁰ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 8, s. 14.

⁵¹ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 28, s. 59.

⁵² ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 28, s. 39.

V dvoroch sa nachádzali aj zrubové maštale a ovčiarne so sedlovou šindľovou krytinou. V staršom období bola využívaná ako strešná krytina aj slama. Chlievy boli zhotovené z dreva s pultovou strieškou a s doštenou alebo šindľovou krytinou. Budované boli aj zemiakové jamy, prikryté dvojspádovými doštenými strieškami, pričom ich funkciu často nahrádzala jama, vyhlbená v podlahe izby alebo komory. Malé kamenné klenuté pivnice s dvojspádovou doštenou strechou sa začali stavať až v 1. tretine 20. storočia.⁵³

Vykonávanie niektorých druhov domácej a remeselnej výroby sa viazalo na technické stavby. Osobitnú pozornosť budeme v tejto časti venovať kováčskym vyhniam, a to preto, že tieto technické objekty boli na jednej strane bežne využívané na výrobu zvoncov a na strane druhej z toho dôvodu, že transferovaný objekt, ktorý sme v MSD zariadili ako zvonkársku dielňu, mal na pôvodnom mieste funkciu kováčskej vyhne.

Systém jednotlivo hospodáriacich roľníkov, ktorý v niektorých oravských okresoch⁵⁴ prevažoval ešte aj v druhej polovici 60. rokov 20. storočia, umožnil zachovanie ručnej kováčskej výroby, zameranej predovšetkým na výrobu a opravu železných nástrojov, náradia a iných železných predmetov, potrebných pre roľníkov. Jedným zo zachovaných znakov tejto výroby sú aj zrubové kováčske vyhne.

Tieto stavby boli v sústredených sídelných formách umiestnené predovšetkým na okraji obce alebo v jej strede, vždy pri ceste alebo v jej bezprostrednej blízkosti. Časté bolo situovanie týchto objektov v blízkosti potoka. Ich počet bol priamo závislý na produkčnej schopnosti uspokojiť potreby okolia, zväčša ich však v sídelne sústredených obciach nebolo viac ako 3 – 4.⁵⁵ V rozptýlených sídelných formách je počet kováčskych vyhní vyšší. Súvisí to s charakterom osídlenia, v ktorom je vzdialenosť medzi jednotlivými usadlosťami a osadami väčšia. Horšia dostupnosť podnietila vznik väčšieho počtu vyhní, v ktorých pracovali prevažne neprofesionálni kováči – roľníci, takzvaní *naturisti*. Umiestnenie stavby bolo v týchto formách osídlenia voľné, podobne ako situovanie ostatných objektov usadlosti.

Vstupný vchod do vyhní bol najmä z čelnej štítovej strany. Dielne boli umiestnené v blízkosti cesty kvôli jednoduchému prístupu, orientované vstupnou štítovou stranou kolmo na os komunikácie. Celkovo možno povedať, že prístup do kováčskej vyhne závisel od orientácie stavby k predpokladanej osi prístupu, smeru prevládajúcich vetrov, terénnych podmienok a priestoru, na ktorom stavba stála.⁵⁶

Dedinské kováčske dielne v Zázrivej mali najmä charakter samostatne stojacich malých jednodielnych stavieb výrobného charakteru, štvorcového alebo obdĺžnikového tvaru, s rozlohou 8 – 10 m².⁵⁷ Typickým znakom týchto objektov bolo stĺpmi podporené predĺženie strechy v štítovej časti, pod ktorým sa vytvoril druhý priestor stavby, využívaný najmä na podkúvanie koní, hovädzieho dobytku a opravu vozov.

Konštrukcia stavby sa nelíšila od ostatných zrubových stavieb, prevažne hospodárskeho charakteru. Zrub bol postavený z neokresanej, novšie kresanej smrekovej alebo jedľovej guľatiny, v uhloch spájanej rovne alebo rybinovou väzbou. Škárky medzi jednotlivými brvnami boli voľné, prekryté latami, v niektorých prípadoch vymazané hlinou. Zvnútra boli

⁵³ ZUBERCOVÁ, Z. Cit. 8, s. 15-16.

⁵⁴ Napríklad v Dolnokubínskom okrese sa v roku 1965 nachádzalo 27,6% jednotlivo hospodáriacich roľníkov oproti 4% družstevníkov. Pozri ČELLÁR, K. (ed.). *Stredoslovenský kraj v číslach*. Praha : ŠEVT, 1965, s. 122.

⁵⁵ KRIŠTEK, I. Kováčske vyhne na Slovensku. In MLYNKA, L. (ed.). *Výrobné a technické objekty v ľudovom staviteľstve*. Bratislava : Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, 1988, s. 84.

⁵⁶ KRIŠTEK, I. Zrubové kováčske vyhne na Orave. In *Zborník Slovenského národného múzea : Etnografia 10*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXIII, Martin : SNM, 1969, s. 93-94.

⁵⁷ HUBA, P. Cit. 2, s. 125.

steny niekedy čiastočne omietnuté hlinou, pričom sa kvôli lepšiemu zachyteniu omietky používalo šikmé olatkovanie stien. Steny zrubu sa zvykli z náveternej strany objívať doskami.

Okno bolo zväčša len jedno alebo dve. Konštrukčne prešlo od vývojovo najjednoduchšej formy, a to od podoby vyrezávaného otvoru v zрубе cez nezasklené okno až po viactabuľkové zasklené okno s pevným neotvárateľným rámom, alebo jednokrídlové otváracie okno na háčik. Väčšinou bolo zabezpečené železnou mrežou a z vonkajšej strany drevenou okenicou, otváranou zvnútra. Dvere boli z dosák, jednokrídlové, otvárané dovnútra, zavesené na železných pántoch alebo otáčané na stĺpiku, hore upevnenom obručou o zrub, dole v jamke alebo okrúhлом ložisku, upevnenom v hlinenej podlahe. Strop súvisí s vývojovým stupňom ohniska a budeme sa mu bližšie venovať v ďalšej časti príspevku.

Strecha bola sedlová, uložená na krove krokvej konštrukcie. Štít bol vpredu a aj vzadu rovný, alebo ho ukončovalo ostrešie. V niektorých prípadoch časť strechy tvorila valba s malým trojuholníkovým štítom pod hrebeňom. Strešnou krytinou bol prevažne šindel alebo dosky, položené pozdĺžne po spádnicu strechy.⁵⁸

Najdôležitejším prvkom v interiéri kováčskych vyhní bolo ohnisko, umiestnené prevažne v pravom kúte stavby. Najstarším materiálom, využívaným na jeho výstavbu, bol lámaný kameň z jemného pieskovca, ktorý bol spájaný hlinou. Neskôr, pravdepodobne po 1. svetovej vojne, sa využívala v menšej miere aj pálená tehla. V ďalších desaťročiach začínali s novou kováčskou technikou do interiéru dielni prenikať predovšetkým liatinové či železné ohniská a v nemalej miere aj *feldšmidy*, čiže poľné ohniská s ventilátorom.

Najstarším vývojovým stupňom, doloženým približne od 2. polovice 19. storočia, bolo otvorené ohnisko z lámaného kameňa, štvorcového pôdorysu, naspodku s otvorom. Jeho plochu tvorila kamenná platňa alebo veľké ploché kusy kameňa, uložené vo výške cca 60 – 70 cm nad úrovňou podlahy. Na jeho ľavom okraji bola miskovitá jamka, ktorá bola vymazávaná hlinou a do jej dna ústili železnou rúrkou mechy, postavené po ľavej strane v horizontálnej polohe. Mechy chránili zo strany ohňa predĺžená ľavá stena ohniska. V tomto prípade bola vyhňa bez zastropenia a škáry medzi guľáčmi zrubu neboli vyplňané. Dym unikal voľne pod strechu a odtiaľ škárami von.

V ďalšom vývojovom stupni sa spodná časť ohniska v zásade nelíšila od predchádzajúceho typu. Zmena nastala vo vrchnej časti, v ktorej je postavená vyššia zadná stena (cca 50 cm) a bočné steny, ktoré sa smerom dopredu znižujú. Strop je čiastočne prekrytý doskami na zraz, neprekrytý sa nechával len úzky pás alebo štvorcový otvor nad ohniskom. Dym v týchto vyhniach čiastočne stúpa otvormi pod strechu, čiastočne uniká aj do priestoru vyhne.

Tretí vývojový stupeň predstavujú polouzavreté ohniská, v ktorých, v porovnaní s predchádzajúcimi formami, zadná a bočné steny siahajú mierne nad úroveň prekrytého stropu, ktorý je otvorený len nad ohniskom.

Vývojovo najmladšie boli uzavreté ohniská, ktorých zadná a bočné steny siahali nad úroveň úplne prekrytého stropu. Nad ním uzatvárala ohnisko kamenná kopula vo vrchole s otvorom pre voľne unikajúci dym, alebo kopula prechádzajúca do kamenného komína, vyvedeného nad strechu stavby. Spodná časť ohniska zostávala viac-menej rovnaká ako pri predchádzajúcich typoch. V niektorých prípadoch býval najmä v ľavej stene vytvorený malý otvor, nika, na rôzne drobnosti (zápalky a podobne). Čelo ľavej steny často zakrývala doska, aby páka na ťahanie mechov nedrela o kameň. Vo väčšine prípadov bol otvor ohniska obrátený smerom k dverám.⁵⁹

⁵⁸ KRIŠTEK, I. Cit. 56, s. 99-100.

⁵⁹ KRIŠTEK, I. Cit. 56, s. 100-104.

Zariadenie kováčskych dielní tvorili okrem ohniska a mechov aj ďalšie prvky. Nákova bola umiestnená z prevádzkových dôvodov pred ohniskom. Stála na drevenom, do zeme zapustenom kláte valcovitého tvaru, alebo na priečne položenom drevenom kláte hranolovitého tvaru. Pracovné nástroje boli uložené na jednoduchom podstavci rámovej konštrukcie so štyrmi kolíkmi vbitými do zeme, ktorý sa nachádzal pred mechmi alebo pozdĺž pravej strany ohniska. Nástroje bolo často rozvešané aj na pravej zrubovej stene alebo uložené na lavičke, umiestnenej pozdĺž tejto steny.⁶⁰ Pracovný stôl so zverákom sa nachádzal v najsvetlejšej časti objektu, väčšinou pri okne a pri dverách. Ak sa vo vyhni pracovný stôl nevyskytoval, zverák bol umiestnený na podstavci. Vráčka bola zvyčajne umiestnená na samostatne stojacom stĺpe zapustenom do podlahy a vrchnou časťou pripevnenom o hradu, alebo bol celý stĺp pripevnený k stene objektu. V menších vyhniach *naturistov* bola vráčka niekedy situovaná na vonkajšej stene stavby a po práci bola odmontovaná a uložená dovnútra. Výrobný materiál bol uložený v najtmavšom, nevyužitom priestore, zväčša v ľavom kúte za dverami.⁶¹

Zvonkárstvo v obci Zázrivá a technológia výroby plechových zvoncov

Ako už bolo spomenuté, významným spôsobom obživy v Zázrivej bol chov hospodárskych zvierat, pastierstvo a salašníctvo. V súvislosti s týmito zamestnaniami vznikol v obci dopyt po predmetoch súvisiacich s voľným pasením dobytká, čo výrazne ovplyvňovalo aj charakter ľudovej výroby. Jednou z takýchto výrob, ktorá v Zázrivej zohrávala osobitné miesto, bola aj výroba zvoncov. K ľudovému charakteru zvonkárstva prispel okrem iného aj úzky kontakt medzi výrobcom a zákazníkom. Bačovia a pastieri výrazne ovplyvňovali výrobu svojimi objednávkami, v ktorých presne a dôrazne stanovovali požiadavky na typ, tvar, výšku a farbu hlasu zvonca. Samotní zvonkári znalosť výroby odporozovali od starších miestnych výrobcov, často kováčov, no niektorí boli aj úplní samoukovia.

Zvonce vešali pastieri na krk voľne sa pasúcim zvieratám, aby im signalizovali polohu zatúlaného alebo v húštine uviaznutého dobytká, zároveň im pomáhali udržovať stádo pokope. Aktívnym a neskrtným zvieratám priväzovali ťažké niekoľkokilové zvonce, ktoré tieto jedince po čase unavili a upokojili. Okrem týchto funkcií bola výrazná aj zvukovo-ozdobná funkcia. Bačovia v zázrivskej oblasti využívali pre svoje stáda zvonce naladené na *jeden hlas*, ktoré im umožňovali spoznať svoje ovce už na veľkú vzdialenosť.

Z technologického hľadiska možno výrobu zvoncov rozdeliť do dvoch skupín – výrobu liatych zvoncov a výrobu zvoncov z plechu. V prípade druhej skupiny je potrebné rozlišovať výrobu zo železného alebo z mosadzného plechu.⁶² V príspevku sa budeme venovať len technologickému postupu výroby plechových zvoncov, ktorý je expozične stvárnený v zvonkárskej dielni MSD.

V obci sa z plechu vyrábali najčastejšie podlhovasté oválne zvonce pre ovce – *šuliare*, *šuláre* alebo zvonce lichobežníkového tvaru rôznych veľkostí – *klepáče*, *klepáre*, *klopáre*. V Zázrivej sa na ich výrobu používal plech hrúbky prevažne 0,9 – 1 mm. Pomocou šablóny sa z plechu vystrihol základný obdĺžnik, pri najbežnejšej veľkosti ovčieho zvonca, *šuliara*,

⁶⁰ BOTÍK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenka 1*. Bratislava : Veda, 1995, s. 320.

⁶¹ KRIŠTEK, I. Cit. 56, 97-98.

⁶² OKRUCKÝ, J. Výroba zvoncov v Zázrivej. In *Slovenský národopis*, roč. IX, č. 2, Bratislava : SAV, 1961, s. 270-271.

Obr. 2. Jeden z posledných zázrivských zvonkárov Jozef Pikla (*1915) pri úprave prehnutia pleca zvonca. Fotoarchív SNM v Martine, č. F-04 208.

Autor neznámy, 50. roky 20. stor.
Fig. 2. One of the last Zázrivá bell-makers, Jozef Pikla (*1915) altering the curve of a bell. Photographic archives of the SNM in Martin, no. F-04 208. Unknown artist, 1950s

mal rozmery 11 x 28 cm. Na základnom obdĺžniku bol vystrihnutý bočný zárez, ktorý siahal miernym oblúkom od rohu až po stredovú čiaru. Na jednej polovici sa po bokoch skláňal k stredovej čiare mierne a plynule, na druhej polovici sa neďaleko stredovej čiary lomil. Výstrihy sa robili bežnými alebo zverákovými nožnicami na plech, pri stredovej čiare boli vysekávané kladivom a sekáčom.

Výstrihnutý plech sa formoval a zaoblňoval dreveným kladivom na rohatej nákovke, v niektorých prípadoch ju nahrádzala železná tyč s priemerom približne 5 cm, ktorá bola na jednom konci zahrotená. V Zázrivej sa vyhýbali úderom železného kladiva na plech s odôvodnením, že každý taký úder škodí kvalite hlasu zvonca,⁶³ ten sa potom stáva porušený, *skrvavený*.⁶⁴

Výstrihnutý a zaoblený plech sa podľa potreby upravoval kladivom, potom sa na zahrotenom konci rohatej nákovky od vrchu nadol ohýnali boky zvonca, čím vytvorili okraje v spodnej časti polkruhu. Výrobca následne ohol ramená plechu v strede, v linke budúceho pleca a stiahol boky k sebe. Tým sa spodné okraje uzavreli do kruhu a v potrebnej miere prekryli tak (založili), aby sa dali znitovať. Pri spodnom okraji založených bokov sa predznačidlom (šidlom) naznačili otvory, ktoré sa následne vyrázili priebojníkom. Cez vyrazené

⁶³ OKRUCKÝ, J. Cit. 62, s. 276.

⁶⁴ HUBA, P. Cit. 2, s. 137.

Obr. 3, 4. Jozef Pikla vo svojej dielni v Zázrivá pri prehýnaní ramien plechu budúceho zvonca a pri vyrážaní otvorov priebojníkom pre nity. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. NG-100 999, NG-101 004. Foto J. Dérer, 1976

Fig. 3, 4. Jozef Pikla in his workshop in Zázrivá, bending the sheet of a future bell, and making holes using a rivet puncher. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-100 999, NG-101 004. Photograph by J. Dérer, 1976

otvory sa spojené boky zvonca znitovali. Nit sa vkladal z vnútornej strany zvonca a rozklepaný bol na vonkajšej strane. V Zázrivej sa usilovali používať čo najmenší počet nitov, zväčša na každej strane len jeden, a to z toho dôvodu, že každý nit vraj škodí hlasu zvonca.⁶⁵

Po znitovaní sa plece zvonca prehlo dovnútra, a to takým spôsobom, že sa zvonec plecom priečne oprel o nákovnú tyč, dovnútra sa vložila drevená forma a úderom ťažším dreveným kladivom na ňu sa plece zvonca prehlo dovnútra. Prehnutie sa upravovalo na jednej strane zašpicatým dreveným kladivom. Účelom tohto úkonu bolo vytvoriť priestor na remeň, ktorým sa zvonec uväzoval ovciam na krk.

Ušká do zvoncov sa vykúvali z mäkkého kujného železa. Pred založením do zvonca boli v strede rozkuté do plochy, ku krajom sa zužovali. Otvory na uško boli prerazené dlhým priebojníkom zvnútra, vytvorili sa v rohoch vzniknutých prehnutím plechu. Vo vnútri zvonca bol dlhší koniec uška ohnutý do šibeničky. Srdcia boli vykované do tvaru nízkeho valca, aby bili na užšej ploche. Srdce bolo očkom na ramene vešadla, vo vnútri zvonca, navlečené na šibeničku.⁶⁶

Na spojenie bokov zvonca, ako aj uška s plecom, sa využíval proces letovania mosadzou, ktorým sa zacelili všetky medzery uvedených častí. To prebiehalo starším spôsobom pod vrstvou hliny namazanou na zvonci, alebo novším spôsobom, autogénne.

Pri staršom, pôvodnom procese, bol zvonec z vonkajšej strany omazaný dobre premiešanou hlinou s plevami. Do jeho vnútra sa na miesta, ktoré bolo potrebné spojiť, vložili kúsky zlomkovej mosadze. Tieto zlomky sa následne omazali hlinou zmiešanou s plevami. Po vyschnutí hliny sa zvonce poukladali do rozniatenej kováčskej vyhne, v ktorej sa mosadz pri teplote 600 – 800 °C roztavila. Vo vyhni sa používalo drevné uhlie, lebo hrialo rovnomerne v širokom priestore. Zvonec bolo potrebné vo vyhni na kutáči stále obracať, aby mosadz nevytekla. Po vychladnutí sa hlina odbila a zvonec bol očistený pilníkom.

Pri novšom spôsobe letovania dochádzalo k miernemu odklonu od tradičného spôsobu výroby zvoncov. Ak sa letovalo autogénne, do vnútra zvonca, kde sa spájali boky, bol vložený kúsok mosadzného drôtu alebo časť mosadzného plechu. Ten sa posypal bóraxom a zahrieval do roztavenia tak, aby sa zaliali medzery. Bórax zabráňoval oksyločneniu zahriatych spájaných častí, ktoré nepriaznivo pôsobilo na pevnosť spojenia a zároveň pôsobil ako katalyzátor. Dôležité bolo, aby roztavená mosadz pretiekla cez založené boky. Zletovaný zvonec bol následne očistený pilníkom a brúsnym papierom. Pri novšom spôsobe spájania bokov zvonca sa využíval aj továrensky acetylénový vyvíjač, ktorý považujeme za čiastočný odklon od tradičnej ľudovej výroby. Tento spôsob letovania už po 2. svetovej vojne prevažoval, a to z dôvodu značného zrýchlenia a zjednodušenia výrobného procesu. Výrobcovia, ktorí stále používali starší spôsob namietali, že sa autogénnym letovaním nedá dosiahnuť taká kvalita hlasu ako pri letovaní v hline.⁶⁷

Záverečným procesom výroby plechových zvoncov bolo ich ladenie. Práve pri tomto úkone sa prejavovala kvalita a majstrovstvo výrobcu, kvôli ktorým sa stal vyhľadávaným aj v širšom okolí. Pri ladení sa dosahuje čistota, kvalita a požadovaná výška hlasu, odstraňujú sa ním všetky vedľajšie šumy a šelesty. Predpokladom dobrého výrobcu bol vynikajúci sluch, trpezlivosť pri výrobe a samotnom procese ladenia. Veľmi zjednodušené možno povedať, že tento záverečný úkon spočíval v úderoch kladiva na zvonec v blízkosti obvodu hrdla, čím sa prehýnala jeho stena. Prehnutie steny sa robilo vždy len na vnútornej,

⁶⁵ OKRUCKÝ, J. Cit. 62, s. 277.

⁶⁶ HUBA, P. Cit. 2, s. 139.

⁶⁷ OKRUCKÝ, J. Cit. 62, s. 279.

prekrytej časti zvonca. Na kvalitu zvuku však dbal výrobca počas celého procesu výroby, ovplyvňovala ju správna hrúbka a prehnutie plechu, správne stiahnutie a založenie bokov pri letovaní a mnohé ďalšie úkony.⁶⁸

Etnografická charakteristika objektu na pôvodnom mieste

Na pôvodnom mieste plnil objekt funkciu kováčskej vyhne, ktorú využívali rodiny Karcolovcov-Bendovcov, obývajúcich skupinu troch usadlostí v osade Končítá. Vyhňa postavená v roku 1882 bola situovaná v miernom svahu neďaleko prístupovej cestnej komunikácie k týmto usadlostiam, orientovaná svojou pozdĺžnou stranou rovnobežne s osou cesty. Nachádzala sa približne 20 metrov za združenou hospodárskou stavbou, patriacou k usadlosti č. 14, orientovaná svojou vstupnou časťou k jej zadnej stene.

Objekt bol postavený na podmurovke z lomového kameňa. Steny tvorila dvojstranne kresaná guľatina, škára medzi nimi vyplňala poľená žrdovina. Podlaha pozostávala z ubitej hliny. Vyhňa bola bez zastropenia, mala len dva stropné trámy, uložené na bočných stenách. Sedlovú strechu s ostrešiami na oboch stranách pokrýval šindel, pribíjaný na prikresanú žrdovinu. V prednom štíte bol výzorník v tvare kalicha, v zadnom štíte v tvare poloblúka. Krov tvorili krokvy z mäkkého dreva s prierezom 17 x 19 cm, ktoré boli vo vrchole spájané *na ostrih* a dolným koncom osadené na odkvapových väzniciach s priemerom 23 cm. Vpredu boli tri nárožné krokvičky, ktoré vytvárali ostrešie na tri rady šindľa. Zadné ostrešie tvorili len dve nárožné krokvičky na dva rady šindľa. Ostrešie nad vstupom do objektu bolo podbité doskami hrubými 2,5 cm, uloženými na prednom zrubе čelnej steny a na štítovej odkvapovej väznici.

V bočnej stene (od cesty) bolo umiestnené okno s rozmerom 47 x 57 cm. Okenný otvor bez okenného krídla bol obložený doskami, chránený oceľovou mrežou a okenicou z troch dosiek, spojených z vonkajšej strany dvoma zvlakmi. Okrem tohto okna bolo v zadnej stene vytvorené malé štrbinové okienko s rozmermi 18 x 9 cm. Nachádzalo sa tesne nad ohniskom, vo výške 50 cm od podlahy. Do objektu sa vstupovalo dverami s rozmerom 93 x 137 cm. Na dvernom stĺpiku bolo zavesené dverné krídlo rámovej konštrukcie so zvlakmi s rozmermi 106 x 154 cm. Zatváralo sa pomocou retiazky a očka. Na zátvorovom tráme je v časti nad vstupnými dverami, zľava doprava vyrytý nápis „O.K.B R.O. 1882 K.U. O.M.O“. Prvé tri písmená sú pravdepodobne iniciálky staviteľa objektu, ktorým bol Ondrej Karcol-Benda, následne je uvedené datovanie výstavby – rok 1882. Posledné tri písmená sa nám nepodarilo identifikovať, pravdepodobne ide o ďalšie iniciálky mena. Na ľavom dverovom stĺpiku sú iným písmom, pravdepodobne neskôr, vyryté iniciálky „KBJ“, ktoré by mohli predstavovať meno Karcol-Benda Ján.

O pôvodnom ohnisku vo vnútri objektu sa nám nepodarilo získať žiadne informácie. Technická správa architektonicko-etnografickej dokumentácie zvonárskej dielne v Zázrivej opisuje pravdepodobne už len typ ohniska navrhovaný do MSD. Vo vnútri objektu má byť 65 cm od pravej bočnej steny a tesne v blízkosti zadnej steny vybudovaná piecka s otvoreným ohniskom z lomového kameňa. Samotná plocha ohniska sa bude nachádzať vo výške 50 cm od podlahy, po jeho bokoch a vzadu budú vybudované steny vysoké 30 cm. Jeho dno bude v jednej rovine s malým otvorom v zadnej stene, ktorý má slúžiť na vyhadzovanie popola. V strede ohniska bude vyhlbená jamka hlboká 10 cm, pri jej dne bude vyvedený kanálik oceľovou rúrkou, na ktorú sa napoja mechy.⁶⁹

⁶⁸ HUBA, P. Cit. 2, s. 139.

⁶⁹ MATEJKOVÁ, A. *Architektonicko-etnografická dokumentácia zvonárskej dielne v Zázrivej – Končitej č. 15*. Archív SNM, pobočka v Martine, VS 4/1974, s. 1-3.

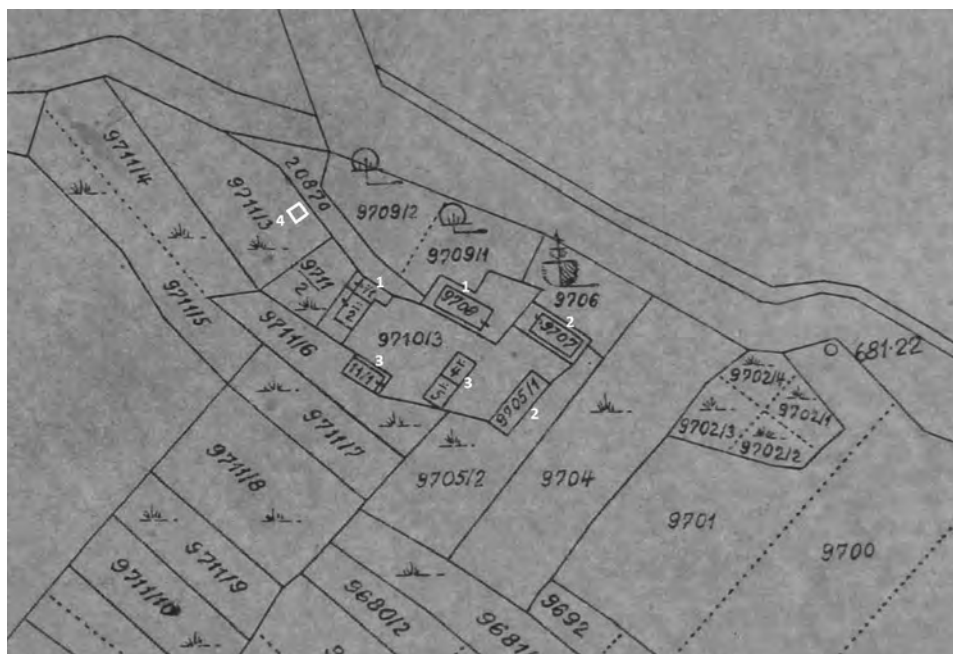
Obr. 5, 6, 7. Zrubová kováčska vyhňa rodín Karcolovcov-Bendovcov zo Zázrivej, osada Končítá, na pôvodnom mieste, čelný, bočný a zadný pohľad. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. NG-094 619/002, NG-094 620, NG-094 618. Foto S. Horváth, 1974

Fig. 5, 6, 7. Log blacksmith's forge of the Karcol-Benda families from Zázrivá, Končítá hamlet, on its original site, front, side and rear view. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-094 619/002, NG-094 620, NG-094 618. Photograph by S. Horváth, 1974

Majitelia objektu na pôvodnom mieste – rodiny Karcolovcov-Bendovcov

Stavbu počas celej svojej existencie na pôvodnom mieste využívali členovia príbuzných rodín Karcolovcov-Bendovcov, ktorí obývali skupinu troch usadlostí. Prvá usadlosť bola postavená v polovici 70. rokov 19. storočia Ondrejom Karcolom-Bendom⁷⁰ (*1832). Zo zistených popisných čísel niesol obytný dom v rôznom období čísla 479, 527 a 14 (pre ľahšiu orientáciu budeme ďalej v príspevku uvádzať len najnovšie popisné číslo 14). Krátko na to, v roku 1882, postavil Ondrej v blízkosti usadlosti aj kováčsku vyhňu. Okrem týchto stavieb bola súčasťou usadlosti aj zrubová združená hospodárska stavba a zrubový ovčín. Ondrej usadlosť obýval spoločne so svojou manželkou Katarínou, rod. Šestákovou, s ktorou mal viacero detí. Starší syn Ján (*1861) odišiel bývať do vedľajšieho domu so známymi popisnými číslami 478, 526 a 13 (ďalej uvádzame len popisné číslo 13). Spolu s bratom Ondrejom (*1864) a otcom ho postavili pravdepodobne v 2. polovici 80. rokov 20. storočia po tom, ako sa oženil. V dome č. 14 ostal bývať mladší syn Ondrej (*1864), ktorý si v roku 1886 zobral Zuzanu, rod. Kralčákovú (*1865). Spolu mali 9 detí, z ktorých 1 zomrelo krátko po narodení. V ďalších rokoch dom obýval Ondrejov (*1864) syn Juraj

⁷⁰ Samotný prídomek Benda získal pravdepodobne na základe svojho prvého sobáša v roku 1852 s Katarínou Bendovou (*1835). Po jej smrti sa opäť oženil s Katarínou Šestákovou, no prídomek Benda si už zachoval.

Obr. 8. Výsek z odtlačku katastrálneho náčrtu, vyhotoveného podľa pôvodnej katastrálnej mapy z 1874, čiastočne komasovanej 1903, reambulovanej a dočasne napravenej 1942 – 1943. Zázrivá, osada Končitá. Foto R. Sýkora, 2018, upravil R. Sýkora, 2019. Č. 1 – obytný dom a združená hospodárska stavba usadlosti č. 14. Č. 2 – obytný dom a hospodárska stavba usadlosti č. 13. Č. 3 – obytný dom a hospodárska stavba usadlosti č. 15. Č. 4 – kováčska vyhňa Fig. 8. Segment from a print of a cadastral drawing made from the original cadastral map of 1874, partially consolidated in 1903, remeasured and temporarily altered in 1942 – 1943. Zázrivá, Končitá hamlet. Photograph by R. Sýkora, 2018, edited by R. Sýkora, 2019. No. 1 – residential house and combined outbuilding of farmstead no. 14. No. 2 – residential house and outbuilding of farmstead no. 13. No. 3 – residential house and outbuilding of farmstead no. 15. No. 4 – blacksmith's forge

(*1910) so svojou manželkou Teréziou, rod. Jankyovou (*1909). Starší Ondrejov (*1864) syn Ján (*1898) odišiel bývať do tretej zo skupiny usadlostí s popisnými číslami 702, 528 a 15 (ďalej uvádzame len popisné číslo 15), ktorý spolu so súrodencami a otcom postavil v roku 1926.⁷¹ Juraj (*1910) s manželkou Teréziou (*1909) sa v 1. polovici 40. rokov 20. storočia z domu č. 14 odsťahovali do novopostaveného domu v Ústredí. Po Jurajovom odchode sa do domu č. 14 prisťahoval z domu č. 13 jeho bratranec Ondrej (*1900) s manželkou Máriou, rod. Jankyovou (*1904), s ktorou mal 10 detí, 4 z nich zomreli v mladom veku. Dom bol obývaný približne do 1. polovice 70. rokov 20. storočia.⁷²

V dome č. 13 býval Ondrejov (*1832) syn Ján (*1861), ktorý sa v roku 1885 oženil s Máriou, rod. Jankyovou (*?).⁷³ Spolu mali, okrem ďalších detí, aj syna Jána (*1896) a Ondreja (*1900). Ján sa oženil v roku 1927 so Zuzanou, rod. Plaučovou (*1901), s ktorou mal 7 detí. Ondrej sa v roku 1924 oženil s Máriou, rod. Jankyovou (*1904) a mali spolu 10 detí. Obaja bratia zostali bývať v dome aj so svojimi rodinami až do 1. polovice 40. rokov

⁷¹ Informátor Vincent Karcol, nar. 1956, Zázrivá, osada Končitá.

⁷² Informátorka Viktória Žúborová, rod. Karcolová, nar. 1944, Zázrivá, osada Plešivá.

⁷³ Mária bola s manželkou Ondreja (*1900) Máriou, rod. Jankyovou (*1904) menovkyňa.

Obr. 9. Sprava Ondrej Karcol-Benda (*1900), jeho manželka Mária rod. Jankyová (*1904) a neznáma osoba pred obytným domom č. 14 zo Zázrivej, osada Končitá. Súkromný archív Viktórie Žúborovej. Foto autor neznámy, prvá polovica 60. rokov 20. stor.

Fig. 9. From the right, Ondrej Karcol-Benda (*1900), his wife Mária née Jankyová (*1904) and an unknown person in front of residential house no. 14 from Zázrivá, Končitá hamlet. Private archives of Viktória Žúborová. Photograph by unknown artist, first half of the 1960s

20. storočia, kedy Ondrej s rodinou odišiel bývať do domu č. 14, po odsťahovaní jeho bratranca Juraja. Usadlosť tvorená obytným domom a združenou hospodárskou stavbou bola obývaná do 70. rokov 20. storočia.

V dome najmladšej usadlosti č. 15 býval po jej postavení Ondrejov (*1864) syn Ján (*1898), ktorý bol posledným majiteľom skúmanej kovárskej vyhne. V roku 1924 sa oženil s Máriou, rod. Kôpkovou (*1905), s ktorou mal 5 detí – Zuzanu (*1925), Jána (*1927), Ondreja (*1930), Žofiu (*1934) a Máriu (*1937). V roku 1954 jeho syn Ján (*1927) požiadal spolok bývalých urbarialistov o pridelenie neďalekého pozemku na stavbu rodinného domu. V žiadosti uvádzal nevyhovujúce zdravotné a hygienické podmienky bývania 8 osôb v jednej miestnosti. Kvôli nedostatku miesta a veľkej členitosti okolitého terénu nemohol byť dom postavený v blízkosti usadlostí č. 13, 14 a 15.⁷⁴ Po schválení žiadosti Ján (*1927) odkúpil neďaleký pozemok v osade Končitá s rozlohou 0,13 ha za 1040 Kčs.⁷⁵ Koncom nasledujúceho roka bola výstavba nového domu

⁷⁴ Žiadosť o pridelenie pozemku na stavbu rodinného domu z roku 1954. Súkromný archív Vincenta Karcola.

⁷⁵ Potvrdenka o zaplatení 1040 Kčs za pozemok pod stavbou z 12. 9. 1954. Súkromný archív Vincenta Karcola.

Obr. 10. Obytný dom č. 14 zo Zázrivy, osada Končítá, vpravo za domom ovčín usadlosti č. 14 a vpravo pred domom združená hospodárska stavba usadlosti č. 15. Súkromný archív Viktórie Žúborovej. Foto autor neznámy, pravdepodobne 70. – 80. roky 20. stor.

Fig. 10. Residential house no. 14 from Zázrivá, Končítá hamlet, on the right, behind the house, the shed of farmstead no. 14 and on the right, in front of the house, the shared farm building of farmstead no. 15. Private archives of Viktória Žúborová. Photograph by unknown artist, probably 1970s – 1980s

ukončená a v januári roku 1956 sa do neho so svojou rodinou presťahoval.⁷⁶ Usadlosť č. 15, pozostávajúca z obytného domu, združenej hospodárskej stavby a včelínu, bola najdlhšie obývanou zo všetkých uvedených domov.⁷⁷

Hlavnou obživou stredne majetných roľníckych rodín Karcolovcov-Bendovcov bolo poľnohospodárstvo a chov hospodárskych zvierat, najmä oviec. Rodiny sú v obci dodnes známe kvôli výrobe kožuškov z ovčej vlny, ktorej sa venovali ako doplnkovému zamestnaniu. Rodina Jána Karcola-Bendu (*1898) a Márie, rod. Kôpkovej (*1905) z usadlosti č. 15 sa venovala aj chovu včiel.⁷⁸

Kováčska dielňa slúžila na výrobu základných poľnohospodárskych nástrojov, ale prevažne na ich opravu, výrobu podkov a podkúvanie ťažných zvierat. Využívali ju nielen členovia všetkých spomenutých usadlostí, ale neraz v nej umožňovali pracovať aj susedom.

V súčasnosti zo skupiny uvedených usadlostí stojí už len obytný dom č. 15 a časť obvodových stien hospodárskej stavby. Z usadlosti č. 14 stojí zrubový ovčín, obytný dom je do veľkej miery deštruovaný, vidieť z neho len obvodové steny, na ktorých je spadnutý

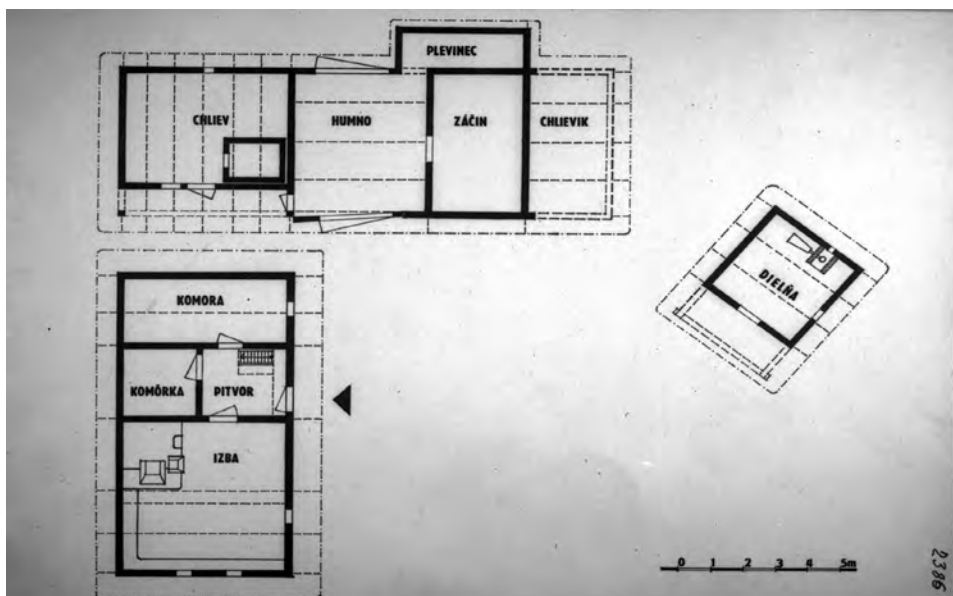
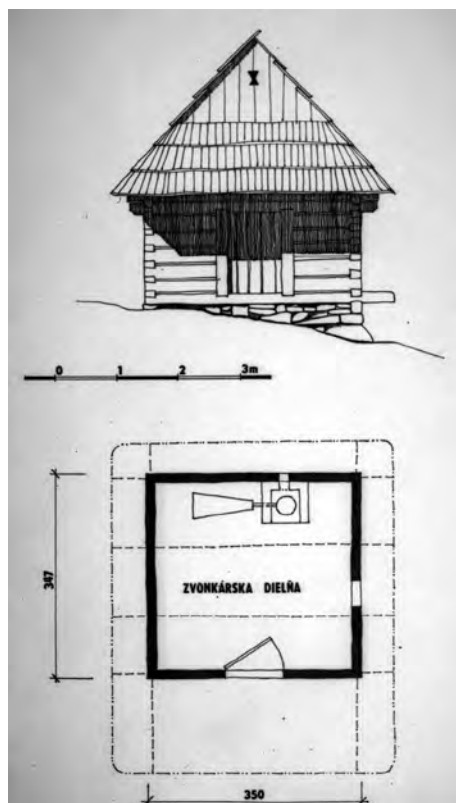
⁷⁶ Informátor Vincent Karcol, nar. 1956, Zázrivá, osada Končítá.

⁷⁷ Informátor Vincent Karcol, nar. 1956, Zázrivá, osada Končítá.

⁷⁸ Informátorka Viktória Žúborová, rod. Karcolová, nar. 1944, Zázrivá, osada Plešivá.

Obr. 11, 12. Technická dokumentácia zvonkárскеj dielne, čelný pohľad a pôdorys usadlosti zo Zázrivej v Múzeu slovenskej dediny. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. NG-130 201, NG-130 202. Kreslil J. Turzo, 1980. Foto A. Kovačková, 1983

Fig. 11, 12. Technical documentation of the farmstead workshop, front view and layout of farmstead from Zázrivá in the Museum of the Slovak Village. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-130 201, NG-130 202. Drawn by J. Turzo, 1980. Photograph by A. Kovačková, 1983

krov so strechou. Deštruovaný dom č. 13, spolu so združeným hospodárskym objektom, odstránil filmový štáb pri natáčaní filmu *Želary* v roku 2003.⁷⁹

Vývoj záujmu o objekt v Múzeu slovenskej dediny

Výstavba expozičného regiónu Orava bola v MSD realizovaná v dvoch etapách, konkrétne v rokoch 1967 – 1972 a v priebehu 80. rokov 20. storočia. S jeho výstavbou sa začalo na základe prvého výberu objektov z polovice 60. rokov 20. storočia, v ktorom nebol navrhnutý žiadny objekt z obce Zázrivá. Do výberu objektov z regiónu Orava bola zaradená kopaničiarska roľnícka usadlosť zo Zázrivej č. 23 až v roku 1969 na základe rozhodnutia odbornej komisie pre Múzeum ľudovej architektúry (vtedajšie pomenovanie Múzea slovenskej dediny).⁸⁰ Usadlosť mala tvoriť rekonštrukcia štvorpriestorového zrubového obytného domu z roku 1865 z osady Končítá s priestorom izby, pitvora, komory a komôrky. Za zadným štítom domu mala byť kolmo na jeho pozdĺžnu os vybudovaná rekonštrukcia združenej hospodárskej stavby pod jednou strechou z roku 1873 z osady Končítá, pozostávajúca z chlievov, holohumnice, záčinu, plevína, ovčína, maštale a samotného priestoru senníka.⁸¹

Obe stavby boli v MSD postavené v prvej polovici 70. rokov 20. storočia. Objekt zvonkárskej dielne bol navrhnutý na doplnenie usadlosti v období rokov 1971 – 1974. Objekt bol v roku 1974 odkúpený od jeho posledného majiteľa Jána Karcola-Bendu za 2000 Kčs. V tom istom roku vypracovala Anna Krišková architektonicko-etnografickú dokumentáciu objektu na pôvodnom mieste, v októbri bol realizovaný transfer do Múzea slovenskej dediny a v druhej polovici 70. rokov sa pristúpilo k jeho výstavbe.

Objekt mal byť sprístupnený verejnosti v roku 1984, no vzhľadom na požiadavku vtedajšieho scenáristu Stanislava Horvátha bol termín sprístupnenia preložený z dôvodu stále prebiehajúceho výskumu a nevyhnutnej potreby vyhotovenia kópií zvonkárskych foriem zo sadry.⁸² Opätovne sa k úlohe pristúpilo až v polovici 90. rokov 20. storočia, keď bol v roku 1995 vypracovaný scenár a technický scenár zariadenia zvonkárskej dielne zo Zázrivej. Jeho autor S. Horváth navrhoval v objekte prezentovať výrobu liatych a plechových zvoncov zo Zázrivej v časovom horizonte od konca 19. storočia až do 70. rokov 20. storočia.⁸³ Zariadenie objektu a jeho sprístupnenie pre verejnosť sa však z bližšie nezistených dôvodov v uvedenom období nezrealizovali.

Zvonkárska dielňa v Múzeu slovenskej dediny

Zvonkárska dielňa je v MSD súčasťou usadlosti zo Zázrivej, postavenej v miernom svahu v juhovýchodnej časti expozičného regiónu Orava, pozostávajúcej z troch objektov. Prvým je kópia štvorpriestorového zrubového obytného domu č. 23 z roku 1865 z osady Končítá, s priestormi – izba, pitvor, komora a komôrky. Za zadným štítom domu je kolmo na jeho pozdĺžnu os vybudovaná kópia združenej hospodárskej stavby pod jednou strechou č. 23 z roku 1873 z osady Končítá, ktorú tvoria chlievy, holohumnica, záčín, plevín, ovčín,

⁷⁹ Informátor Vincent Karcol, nar. 1956, Zázrivá, osada Končítá.

⁸⁰ *Zápisnica zo zasadnutia odbornej komisie pre Múzeum ľudovej architektúry z roku 1969.* Archív SNM, pobočka v Martine.

⁸¹ KANTÁR, J. *Všeobecná etnografická charakteristika kopaničiarsko-roľníckej usadlosti – Zázrivá, osada Končítá č. d. 23.* Archív SNM, pobočka v Martine, VS 648/1969, s. 7-8.

⁸² *Zápis z prípravnej porady k sprístupneniu výstav a objektov v SNM-EÚ v sezóne 1984 z 29. 3. 1984.* Archív SNM, pobočka v Martine.

⁸³ HORVÁTH, S. *Scenár a technický scenár zariadenia zvonkárskej dielne zo Zázrivej.* Archív SNM, pobočka v Martine, 1995, s. 2.

Obr. 13, 14. Usadlosť zo Zázrivej, celkový pohľad a zvonkárská dielňa pred výstavbou nového ohniska, čelný pohľad, v Múzeu slovenskej dediny. Foto R. Sýkora, 2018

Fig. 13, 14. Farmstead from Zázrivá, overall view, and bell-making workshop before the construction of a new hearth, front view, in the Museum of the Slovak Village. Photograph by R. Sýkora, 2018

maštale a senník. Približne 20 metrov oproti vstupnej pozdĺžnej stene obytného domu je postavená zvonkárská dielňa, orientovaná k nemu svojou prednou štítovou stranou. Z objektov usadlosti bol do roku 2018 zariadený a návštevníkom prístupný len obytný dom, ktorý prezentuje bývanie stredne majetného roľníka z horskej oblasti s rozptýleným osídlením, zameraného najmä na chov oviec a dobytky.

Pri výstavbe objektu zvonkárskej dielne v MSD vzniklo viacero odchýlok a nepresností oproti stavbe in situ. Objekt je postavený na podmurovke z lomového kameňa, ktorá v zadnej časti dosahuje výšku až 90 cm. Steny tvorí dvojstranne kresaná guľatina, škáry medzi nimi vyplňa polená žrdovina. Podlaha pozostáva z ubitej hliny, oproti pôvodne nezastropenému objektu sa pristúpilo k zastropeniu prekladanými doskami uloženými na zraz, s otvorom nad ohniskom s veľkosťou 90 x 110 cm. Stropné dosky sú podopreté dvoma stropnými trámami, položenými na bočných stenách.

Sedlovú strechu s ostrešíami na oboch stranách pokrýva šindel' pribíjaný na prikresanú žrdovinu. V prednom štíte je výzorník v tvare kalicha, v zadnom štíte v tvare poloblúka. Krov tvoria krokvy z mäkkého dreva, spájané vo vrchole na ostrih a dolným koncom osadené na odkvapových väzniciach. Vpredu sú tri nárožné krokvičky, ktoré vytvárajú ostrešie na tri rady šindľa. Zadné ostrešie tvoria dva rady šindľa. Ostrešie nad vstupom do objektu je podbité doskami s hrúbkou 2,5 cm, ktoré je uložené na prednom zrubu čelnej steny a na štítovej odkvapovej väznici.

V pravej bočnej stene je vo vyhni vytvorené okno s rozmermi 53 x 57 cm (pôvodne 47 x 57). Okenný otvor bez okenného krídla je obložený doskami, chránený oceľovou mrežou. Okenica, ktorá bola umiestnená na objekte in situ, chýba. Malé štrbinové okienko, umiestnené vo výške 50 cm od podlahy, je vyplnené drevom. Do objektu sa vstupuje dverami s rozmermi 93 x 137 cm. Na dvernom stĺpiku je zavesené dverné krídlo rámovej konštrukcie so zvlakmi s rozmermi 106 x 154 cm.

Do roku 2018 bola vo vnútri objektu, vo vzdialenosti 25 cm (pôvodne bolo navrhovaných 65 cm) od pravej bočnej steny a 30 cm (pôvodne navrhované tesne pri stene) od zadnej steny, vybudovaná piecka s otvoreným ohniskom z lomového kameňa. Samotná plocha ohniska sa nachádzala vo výške 50 cm, po jeho bokoch a vzadu boli vybudované steny vysoké 39 – 45 cm (oproti pôvodne navrhovanej výške 30 cm). V jeho zadnej stene chýbal malý otvor, ktorý slúžil na vyhadzovanie popola. V strede ohniska bola jamka hlboká 10 cm, pri jej dne bol vyvedený kanálik oceľovou rúrkou, na ktorú sa mali napojiť mechy.

Ideový zámer zariadenia objektu v Múzeu slovenskej dediny

Z viacerých dôvodov sme ustúpili od realizácie pôvodného expozičného zámeru objektu v jeho celom rozsahu, uvedenom v scenári z roku 1995 od S. Horvátha. Priestor v dielni považujeme rozlohou za príliš malý na to, aby v ňom mohol byť v komplexnej miere súčasne prezentovaný technologický proces výroby plechových a zároveň aj liatych zvoncov. Návštevníka by spojenie dvoch rôznych postupov výroby v tak malom priestore miatlo a nebol by schopný rozlíšiť, ktoré nástroje a predmety sa využívali pri jednom či druhom postupe. Časové zaradenie do obdobia od konca 19. storočia až do 70. rokov 20. storočia, z návrhu S. Horvátha, považujeme za príliš rozsiahle. Výroba liatych zvoncov v ľudovom prostredí začína v prvej tretine 20. storočia postupne upadať. Ako píše v scenári S. Horváth, posledným známym žijúcim výrobcem liatych zvoncov bol koncom 60. rokov 20. storočia Adam Babiš z Bielej pod Rozsutcom.⁸⁴ Po 2. svetovej vojne už prevažuje vo výrobe plechových zvoncov autogénne letovanie za pomoci bórxu a acetylénového vyvíjača. Tento

⁸⁴ Horváth, S. Cit. 83, s. 2.

Obr. 15, 16. Novovybudované ohnisko v interiéri zvonárskej dielne a piecka na tavenie zvonoviny a mosadze, nachádzajúca sa do roku 2018 v dielni zo Zázrivej v Múzeu slovenskej dediny. Foto R. Sýkora, 2018
Fig. 15, 16. The newly-built hearth inside of the bell-making workshop and stove for melting bell metal and brass, situated until 2018 in the workshop from Zázrivá in the Museum of the Slovak Village. Photograph by R. Sýkora, 2018

prvok nahrádza starší spôsob letovania zvoncov v hline a možno ho považovať za čiastočný odklon od tradičnej ľudovej výroby zvoncov v Zázrivej.

Na základe výskumu sa nám naskytla možnosť objekt expozične stvárniť ako dedinskú zrubovú kováčsku vyhňu neprofesionálneho kováča. Vzhľadom na významné postavenie a rozšírenie zvonkárstva v obci Zázrivá a tiež vzhľadom na existenciu kováčskej vyhne z Oravskej Polhory v Múzeu slovenskej dediny, sme sa rozhodli čiastočne rešpektovať pôvodný expozičný zámer a v objekte prezentovať technologický proces výroby plechových zvoncov v medzivojnovom období v obci Zázrivá. Objekt svojím interiérovým vybavením zároveň zohľadňuje aj pôvodnú funkciu objektu, ktorá pozostávala z výroby základných poľnohospodárskych nástrojov, no najmä ich opravy, výroby podkov a podkúvania ťažných zvierat. V mnohých prípadoch bola kováčska dielňa s výrobou zvoncov priamo spätá. Ako už bolo uvedené, výroba zvoncov vyžadovala minimálne do 2. svetovej vojny, pri staršom spôsobe letovania zvoncov v hline, ohnisko s vysokou teplotou, ktoré zvonkári neraz nachádzali práve v kováčskych vyhniach. Zároveň je známe, že vlastníctvo kováčskej vyhne podnecovalo kováčov aj k výrobe samotných zvoncov, a tak sa často zručnými zvonkármi stávali práve kováči.

Pred samotným expozičným vybavením objektu bolo potrebné vykonať niektoré stavebné úpravy. Z odchýlok od pôvodného stavu, ktoré vznikli pri jeho výstavbe v MSD, bolo odstránené zastropenie dielne a na základe popisu z dokumentácie objektu in situ, bola vyhotovená okienica na okno. Tvoria ju tri dosky spojené z vonkajšej strany dvoma zvlakmi, zatvára sa zvnútra. Tiež bolo potrebné kompletne prestavať otvorené ohnisko. Pôvodne navrhované a čiastočne realizované otvorené ohnisko, v podobe piecky na tavenie kovov, nekorešpondovalo so súčasným ideovým zámerom a nezohľadňovalo funkciu objektu na pôvodnom mieste. V objekte bol svojpomocne postavený jeden z najstaršie doložených typov otvoreného ohniska, ktorý sa bežne vyskytoval v menších oravských zrubových kováčskych vyhniach *naturistov* približne od polovice 19. storočia. Ohnisko so šírkou 130 cm a dĺžkou 110 cm, situované v pravom zadnom rohu objektu, tvorí murovaný podstavec z hrubšieho a nepravidelného lomového pieskovcového kameňa spájaného hlinou, ktorý pozostáva po obvode z dvoch bočných a zadnej steny. Na vrch podstavca boli vedľa seba, vo výške cca 50 cm, položené dve hrubé (cca 10 cm) pieskovcové platne, ktoré boli zvrchu omazané hlinenou mazaninou. Na ľavej strane sa do hliny vyhlbila miskovitá jamka, do ktorej dna je napasované železné zakončenie mechov. Na pieskovcových platniach je pozdĺž ľavej strany vymurovaný menší múrik z troch radov pieskovcového kameňa. Zadná a druhá bočná stena ohniska nad úrovňou platne je vytvorená z väčších kusov pieskovcového kameňa, položených na platni a opretých o bočnú a zadnú stenu zrubu.

Po vykonaní uvedených zmien sme pristúpili k samotnému expozičnému zariadeniu objektu. Vyššie popísaný typ ohniska je situovaný v pravom zadnom rohu miestnosti. Naľavo od neho sú v drevenom stojane upevnené mechy. Pred ohniskom je v pni osadená nákova, *rohatina*. Pozdĺž ľavej bočnej steny objektu je umiestnený pevný drevený pracovný stôl so zverákom a nad ním drevená polica. Pozdĺž pravej bočnej steny a napravo od dverí je umiestnená pevná rohová lavica bez operadla položená na klátoch. Menšia lavica, ktorú tvorí doska položená na klátoch, sa nachádza aj pod kováčskymi mechmi. Vnútorne vybavenie dielne ďalej tvoria najmä základné kováčske a zvonkárске nástroje (železné a drevené kladivá, kováčske kliešte, priebojníky, sekáče, pilníky, nožnice na plech, drevené formy a iné), ktoré sú rozmiestnené voľne po objekte, položené na laviciach, pracovnom stole a zavesené na stenách. Hlavným inventárom expozície sú polovýrobky zvoncov v rôznych fázach výrobného postupu rozmiestnené voľne po objekte, na polici, pracovnom stole, laviciach a ohnisku. Samotné zvonce podlhovastého oválneho tvaru (*šuliare*) a zvonce

Obr. 17. Interiér zvonkárskej dielne zo Zázrivéj v Múzeu slovenskej dediny, pohľad na mechy a pracovný stôl.
Foto R. Sýkora, 2018

Fig. 17. Interior of the bell-making workshop from Zázrivá in the Museum of the Slovak Village, view of the bellows and workbench. Photograph by R. Sýkora, 2018

lichobežníkového tvaru (*klepáre*) sú zavesené na drevených žrdkách pozdĺž pravej bočnej steny a pod jedným z priečných stropných trámov objektu. Zvonce najväčších rozmerov sú zavesené na stene, napravo od vstupných dverí. Súčasťou expozície je aj prezentácia výroby kožených remienkov na plechové zvonce.

Expozícia bola realizovaná svojpomocne v druhej polovici roka 2018, v rámci projektu Pri ceste na dedine.

PRAMENE

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Martine.

Súkromný archív Vincenta Karcola.

LITERATÚRA

BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1995.

ČELLÁR, K. (ed.). *Stredoslovenský kraj v číslach*. Praha : ŠEVT, 1965.

HROMÁDKA, Ján. *Zemepis Oravy*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1934.

HUBA, Peter. *Zázrivá*. Martin : Osveta, 1988.

KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : SAV, 1955.

KRIŠTEK, Igor. Kováčske vyhne na Slovensku. In MLYNKA, Ladislav (ed.). *Výrobné a technické objekty v ľudovom staviteľstve*. Bratislava : Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, 1988, s. 82-88.

- KRIŠTEK, Igor. Zrubové kováčske vyhne na Orave. In *Zborník Slovenského národného múzea : Etnografia 10*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXIII, Martin : SNM, 1969, s. 87-108.
- MAJO, Juraj. *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880 – 1910*. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012. ISBN 978-80-8121-222-2.
- MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II*. Bratislava : SAV, 1959.
- MIKLÁŠ, Milan – HUBA, Peter (eds.). *Premeny Oravy*. Martin : Osveta, 1985.
- OKRUCKÝ, Ján. Výroba zvoncov v Zázrivej. In *Slovenský národopis*, roč. 9, 1961, č. 2, s. 272-282.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. III. zv. Bratislava : Veda, 1978.

BELL-MAKING WORKSHOP FROM ZÁZRIVÁ IN THE MUSEUM OF THE SLOVAK VILLAGE

Radovan Sýkora

S u m m a r y

The settlement from Zázrivá is built in the Museum of the Slovak Village on a slight incline in the section representing the south-western part of the Orava region. It is presently composed of three buildings. The first is a copy of a four-room residential log house no. 23 dating from 1865. Behind the rear gable of the house, a copy of a shared farm building stands perpendicular to its length, sharing the single roof of no. 23 from 1873 from the hamlet of Končítá, and consisting of pigsties, a threshing barn, a granary, a chaff storage area, a shed, a stable and a separate hay-barn. Approximately 20 metres opposite the long entrance wall of the residential house, there is a log bell-making workshop, facing it with its front gable. Of these buildings, until the middle of 2018, only the residential house was furnished and open to the public, presenting the household of a moderately wealthy farmer from a mountain area with scattered farmsteads, mainly based on sheep and cattle breeding. As part of the cross-border cooperation of the Interreg PL – SK 2014-2020 proposal entitled “On the road to the village - to the rhythm of the work of ancient industrial plants and craft workshops”, the Slovak National Museum in Martin also added the bell-making workshop from Zázrivá to the exhibition. After rebuilding the hearth and other minor building adjustments, the building was furnished for the exhibition and currently presents the production of sheet metal bells in the municipality of Zázrivá during the inter-war period.

On its original site, it served as a blacksmith's forge, used by the Karcol-Benda families who lived in the group of three farmsteads no. 13, 14 and 15 in the hamlet of Končítá. The forge was built by Ondrej Karcol-Benda (*1832) in 1882 on a slight incline. Its side wall lengthwise faced the access road, at a distance of around 20 metres from the shared farm building belonging to farmstead no. 14. The blacksmith's forge was used for producing basic agricultural tools, but mainly for repairing them, making horseshoes and shoeing draught animals. It was used by family members of all the above-mentioned farmsteads, and close neighbours also often worked in it.

LOKAČNÝ KATALÓG ARCHEOLOGICKEJ ZBIERKY ANDREJA KMEŤA (ZO ZBIEROK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE)

*Marek Both, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: marek.both@snm.sk*

Abstract: *The Slovak National Museum in Martin, as one of Slovakia's most significant cultural institutions, has been building up its archaeology collection since the end of the 19th century. In total, it manages almost 10,000 items which provide a relatively comprehensive picture of the settlement of Slovakia from ancient times to the Middle Ages. In terms of content, this article focuses on presenting one of the largest and oldest parts of the collection, namely that of Andrej Kmeť. Andrej Kmeť donated almost all the material results of his archaeological work to the SNM in Martin in the form of a numerous and varied set of archaeological finds. Although it is already clear at first glance that this is a unique set of items, it can still be considered as underappreciated in specialist terms. The reason for this unfavourable situation is the lack of complex - and above all updated - treatment of this material. With the aim of changing this situation, the study in question follows the presentation of a complete localization catalogue of all the archaeological finds (stored in the Martin museum) which were obtained in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century by Andrej Kmeť.*

Keywords: *SNM in Martin, Andrej Kmeť, archaeological collection of Andrej Kmeť, localization catalogue.*

Úvod

Slovenská kultúrna verejnosť a múzejníci si v minulom roku pripomenuli významné výročie. Vo februári 2018 uplynulo už stodesať rokov od úmrtia „posledného slovenského polyhistora“, nestora slovenského múzejníctva a archeológie, Andreja Kmeťa. Tento katolícky kňaz sa napriek vtedajším ťažkým podmienkam práce stal priekopníkom, dnes už na Slovensku vysoko rozvinutých, samostatných vedných odborov – etnografie, geológie, mineralógie, paleontológie, botaniky, histórie a archeológie.¹

O Kmeťovi sa toho v literatúre napísalo už veľa. Jeho životné osudy sú viac-menej známe, hodnotené boli už pri predchádzajúcich životných výročiach vo viacerých prácach.² Avšak,

¹ LOVÁSOVÁ, Eva. Andrej Kmeť – priekopník vedy a múzejníctva na Slovensku. In *Múzeum*, 2008, č. 4, s. 24.

² V príspevku nepredstavujeme základné biografické údaje viažuce sa k osobnosti Andreja Kmeťa. Takéto vyhodnotenie jeho osobnosti bolo už prezentované vo viacerých sumarizujúcich prácach: BARANOVIČ, Štefan. Andrej Kmeť. In *Pamiatky a múzeá*, č. 2, 1991, s. 39; HALÁŠA, Andrej. Rozpomienka na Andreja Kmeťa. In *Časopis MSS*, roč. XI, 1908, č. 6, s. 81-83; JANŠÁK, Štefan. *Andrej Kmeť*. Druhé, doplnené vydanie. Turčiansky Sv. Martin : MSS, 1942; JANŠÁK, Štefan. *Andrej Kmeť*. Vydala Matica slovenská pri príležitosti 150. výročia narodenia Andreja Kmeťa. Martin : Matica slovenská, 1991. Tretie, doplnené vydanie; JASENÁK, Ladislav. *Andrej Kmeť. Život a dielo*. Bratislava : Ústredná správa múzeí a galérií, 1987; LABUDA, Jozef. *Andrej Kmeť – sitniarsky rytier*.

nie všetko, s čím sa pri analýzach a hodnotení Kmeťovho života stretávame, je opakovaním známych, už vyslovených právd. Práve takouto menej známou kapitolou je Kmeťove archeologické bádanie a s ním súvisiaca skutočnosť, že časť výsledkov bádania³, v podobe početného súboru archeologických nálezov, daroval medzi rokmi 1898 až 1907⁴ do zbierok Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS), dnes Slovenského národného múzea v Martine.⁵

Predmety darované A. Kmeťom predstavujú početný súbor, dnes označovaný ako Kmeťova zbierka. Aj keď je už na prvý pohľad zrejmé, že ide o unikátny súbor predmetov,⁶ možno ho stále považovať za nedocenený. Príčinu tohto nepriaznivého stavu nachádzame v jeho chýbajúcom aktualizovanom a súhrnom spracovaní.⁷

Stav bádania Kmeťovej zbierky má aspoň čiastočne zmeniť predmetná štúdia. Naším cieľom je sprístupnenie čiastočnej informácie o tejto unikátnej zbierke, a to v podobe detailného lokačného katalógu s niekoľko málo výsledkami, ktoré bolo možné zistiť vyhodnotením katalógu (štatistické údaje).⁸

Martin : Matica slovenská, 2008. ISBN 978-80-7090-876-1; LOVÁSOVÁ, Eva. Andrej Kmeť – priekopník vedy a múzejníctva na Slovensku. In *Múzeum*, 2008, č. 4, s. 24-25; MEDVECKÝ, Karol Anton. *Andrej Kmeť. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin, 1913; MEDVECKÝ, Karol Anton. *Andrej Kmeť, jeho život a dielo*. Druhé, súborné vydanie vo dvoch zväzkoch. Bojnice, 1924; OTČENÁŠ, Michal. Archeológ a organizátor vedy Andrej Kmeť (1841 – 1908). (K 160. výročiu narodenia). In *Historický zborník*, 2001, č. 2, s. 192-193; POLLA, Belo. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996. ISBN 80-7090-387-2, s. 76-87.

³ Od K. A. Medveckého sa dozvedáme, že Kmeť za svoj život realizoval prieskumy až v 53 lokalitách, a zovšadiaľ prinášal archeologický materiál. Je nutné upozorniť na skutočnosť, že v priestoroch múzea neboli uložené všetky jeho nálezy: „Z duplikátov svojich nálezov okrem svojho slovenského Muzea štedre delil nielen vedochtivým jednotlivcom, ale i celé sústavné usporiadané väčšie-menšie zbierky daroval viacerým slovenským školám, Muzeu kráľ. Českého, hodošskej českej reálke, brnenskej škole Veshinej i banicko-lesníckej akademii štiavnickej.“ Pozri MEDVECKÝ, Karol Anton. *Andrej Kmeť, jeho život a dielo*. Druhé, súborné vydanie vo dvoch zväzkoch. Bojnice, 1924, s. 63, 70, 71.

⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Inventárne knihy č. I. – III.; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IV, 1901, č. 1, s. 16; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. V, 1902, č. 4, s. 69; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VI, 1903, č. 2, s. 37; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VII, 1904, č. 3, s. 46; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VII, 1904, č. 5, s. 78; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VII, 1904, č. 6, s. 98; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 3, s. 51; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 5, s. 83; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IX, 1906, č. 3, s. 47; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IX, 1906, č. 5, s. 78; HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IX, 1907, č. 5, s. 78.

⁵ Keďže patril medzi prvých a najväčších darcov archeológie do múzea, právom ho možno považovať za zakladateľa archeologického fondu SNM v Martine.

⁶ Zbierku si vysoko cenil aj vynikajúci český archeológ Lubor Niederle. V jednom z listov A. Kmeťovi napísal: „... tam (v Turč. Sv. Martine) jsem k mé radosti našel, co jsem hledal a sice jsou to právě Vaše nálezy... které mě potěšily... Domnívam sa v nich vidieť doklady na prví příchod Slovanů do Uher. Prosím snažně, jak bude možné, pokračujte v těch nálezištích...“ POLLA, Belo. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996. ISBN 80-7090-387-2, s. 69.

⁷ Najväčšie úsilie o súhrnné spracovanie Kmeťovej zbierky vynaložil v roku 1919 Ján Eisner. „Eisner uvedený archeologický materiál spracoval podľa jednotlivých období: od paleolitu až po dobu slovanskú – časný stredovek – v dobre fundovanej štúdiu *Sbierka pamiatok pravekých a pamiatok z počiatku doby dejinnej v muzeume v Turčianskom Sv. Martine*. V úvode napísal: „Sbierka pravekých pamiatok v martinskom muzeume, hoci je nevelká, predsa dosť pekne poučuje o ľuďoch, ktorí žili na Slovensku v praveku i neskoršie v prvých dobách dejinných. Podľa týchto pamiatok napr. poznávame, aké nástroje a zbrane mali vtedajší obyvatelia Slovenska i aké šperky nosili. Poznávame ďalej ich vkus, remeselnú schopnosť, ich obchodné styky, pohrebné obrady a vôbec rozličné stránky ich života a vzdelanosti.“ Pozri Cit. 6, s. 10; EISNER, Ján. *Sbierka pamiatok pravekých a pamiatok z počiatku doby dejinnej v muzeume v Turčianskom Sv. Martine*. In *Časopis MSS*, roč. XVIII, 1921, č. 1, s. 1-21.

⁸ Po obsahovej stránke nebudú v katalógu obsiahnuté všetky náleziská, zachytené alebo inak spracované A. Kmeťom, ale predstavíme len tie náleziská, z ktorých nálezy sú v súčasnosti uložené v SNM v Martine.

Obr. 1. Časť Kmeťovej zbierky uložená v archeologickom depozitárií SNM v Martine. Foto M. Both, 2019
 Fig. 1. Part of the Kmeť collection stored in the archaeology depository of the SNM in Martin. Photograph by M. Both, 2019

Andrej Kmeť ako archeológ

Aby sme lepšie pochopili význam Kmeťovej zbierky, uložená v SNM v Martine, a rovnako si uvedomili celkový prínos A. Kmeťa pre súčasnú archeológiu, pripomeňme si aspoň v stručnosti jeho archeologickú minulosť.

Z dostupnej dokumentácie vyplýva, že terénnej archeológii sa aktívne venoval zhruba 20 rokov (1887 – 1907). Za toto obdobie sa vďaka húževnatosti, energickosti a usilovnej práci vypracoval z archeológa-amatéra⁹ na čelo bádateľov, ktorí sa archeológiou zaoberali v poslednej štvrtine 19. storočia na území dnešného Slovenska. Kmeť bol jedným z prvých Slovákov, ktorý sa archeologickému výskumu venoval systematicky, čo mu vyslúžilo prezývku *slovenský Schliemann*.¹⁰

Prvý záujem o archeológiu v ňom vzbudili články maďarského bádateľa Františka Floriána Rómera o archeologických výskumoch a nálezoch na Slovensku, publikované v maďarských časopisoch, a rovnako jeho spoluobčania, ktorí mu často na faru prinášali archeologické nálezy nájdené pri náhodnom kopaní alebo pri poľných prácach (orba, kosenie).¹¹ Po ohlásení takéhoto nálezu sa A. Kmeť veľmi pohotovo snažil nález získať formou daru, prípadne ho od nálezcu odkúpiť.¹² Následne nato sa pokúsil nálezisko v teréne overiť a preskúmať.

⁹ Keďže A. Kmeť nikdy archeológiu neštudoval, možno ho považovať za amatérskoho archeológa.

¹⁰ Cit. 6, s. 76. „Jeho šťastné nálezy rozprúdili na Slovensku, čo i, bohužiaľ, len na krátko, nový prúd archeologických výskumov, a v rámci našich menších vedeckých snažení nemalým právom pomenovali (dr. J. Minárok) Kmeťa „slovenským Schliemannom“. Cit. 3, s. 61.

¹¹ Cit. 6, s. 77.

¹² „Keď mu niekto niečo ukazoval, poľahke nikal, ako nájdenú starožitnú vec, nezhlíknul nad ňou, naokolo nezaradoval sa jej, ale vytiahol šesták a s slovom „tu máte, už bol predmet jeho. Len keď prišiel domov, obrúcať si predmet, počal sa mu tešiť a radovať... Slovom, čo on raz hľadal, to našiel; očom sa dozvedel, to už neušlo rukám jeho.“ Cit. 3, s. 61-62.

„Po obhliadke terénu a objektov všetko, čo zistil, zamerial, ... resp. aj fotografoval... Pri každej dôležitejšej lokalite široko uvádza a komentuje archívne doklady a píše o vzťahu názvu polohy k dávny aj nedávny funkčným významom (obetné miesto, pohrebisko, sídlisko). Je nesporné, že mnohé jeho etymologické závery mali a doteraz majú hypotetický charakter, že sa v niektorých prípadoch mýlil, prevažne ich však možno akceptovať, keďže mnohé lokality archeologicky overil.“¹³ „Nepredstavoval si že nájde hrnce, naplnené zlatom, veď bohatstvom opovrhoval. Ale popolnice skrývaly pre neho ešte vzácnejšie skvosty. Srdce mu bilo nedečkavosťou, krv stúpala prúdom do hlavy, keď sám alebo s robotníkmi vyťahoval z jamy hlinené črepy, grafitované nádoby, kamenné a kovové nástroje, alebo odkrýval predhistorické hroby. Vášeň zlatokopa iste nebola nikdy taká veľká, ani mu nález nerobil takú radosť ako Kmeťovi, keď vltázoslávne niesol domov svoju korisť.“¹⁴

Je obdivuhodné, že popri všetkých povinnostiach a aktivitách si Kmeť dokázal nájsť čas a priestor aj na náročnejšiu prezentáciu výsledkov svojho archeologizovania, a to vo forme publikovania.¹⁵ Prostredníctvom článkov a publikácií prebudil u veľkého množstva ľudí záujem o archeológiu,¹⁶ čo sa prejavilo aj na zvýšenom prílive darovaných archeologických predmetov do zbierok MSS.

A. Kmeť sa nielen pričínal o záchranu archeologických pamiatok a o hlbšie štúdium archeológie, ale vedel k sebe pritiahnúť celú plejádu nadšencov – „väčších-menších archeológov“. Nadšencov, ktorí s Kmeťom nadviazali úzku spoluprácu, dnes radíme do tzv. Kmeťovej školy. Z tých najvýznamnejších spomeňme Jozefa Ľudovíta Holubyho, Štefana Janšáka, Jána Klempu, Pavla Križka, Jána Petrikovicha, Samuela Petrikovicha, Ľudovíta Vladimíra Riznera, Františka Vltázoslava Sasinka, Pavla Socháňa, Ctiboha Zocha, Pavla Zocha a Stanislava Zocha.¹⁷ V praxi sa ich aktivita prejavovala v snahe zachraňovať archeologické artefakty nájdené náhodou, no robili aj archeologické zbery, prieskumy, ba i výskumy na území Slovenska. Niektoré výskumy a prieskumy realizovali aj v spolupráci s A. Kmeťom,¹⁸ upozorňovali ho na prebiehajúce archeologické výskumy a v neposlednom rade aj pomáhali získavať materiál pre MSS.¹⁹

¹³ LABUDA, Jozef. *Andrej Kmeť – sitmianský rytier*. Martin : Matica slovenská, 2008. ISBN 978-80-7090-876-1, s. 34.

¹⁴ JANŠÁK, Štefan. *Andrej Kmeť. Druhé, doplnené vydanie*. Turčiansky Sv. Martin : MSS, 1942, s. 21.

¹⁵ Spomeňme aspoň tie najvýznamnejšie: KMEŤ, Andrej. Veleba Sitna – Dodatok. In *Tovaryšstvo*, č. I, 1893, s. 170-172; KMEŤ, Andrej. Starožitnosti v Honte. In *Tovaryšstvo*, č. II, 1895, s. 195-212; KMEŤ, Andrej. Návod, ako zbierať a chrániť starožitnosti. In *Sborník MSS*, roč. II, 1897, s. 137-152; KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – I. Sitno. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 101-111; KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – II. Baďan (Brežnica), Pečenice, Bátovce, Bohunice, Almás, Počúvadlo, Klastava. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 111-125; KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – III. Domaniky. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 126; KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – IV. Cerovo. Náкло. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 126-131; KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – VII. Teplá a Žakýl. Močiar. Pustý hrad. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 143-146; KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – VIII. Sklenené Teplice. Červený hrad. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 147-152; KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – Dodatok. In *Tovaryšstvo III*, 1900, s. 152-154; KMEŤ, Andrej. Popolnicové polia z ďalšieho okolia Sitna. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 3, s. 37-39; č. 4, s. 56, 57.

¹⁶ „Poľázne kláštora na Patkóši, pozdola Tesár, môžem zvestovať tú potešiteľnú zprávu, že sám ľud tamejší chytá sa zbierania. Následkom môjho opisu „Sitno a čo z neho vidieť“ (III. *Tovaryšstvo Osvaldovo*) sobralo sa 12 mladých chlapov, ktorí v pivniciach kláštorských kopali a prišli na studňu alebo žitnú jamu.“ Pozri KMEŤ, Andrej. Popolnicové polia z ďalšieho okolia Sitna. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 4, s. 56-57.

¹⁷ Cit. 6, s. 75-76, 93, 103, 106-107, 115, 122, 124, 127, 137, 141-143.

¹⁸ Napr. prieskumy regiónu Turiec Kmeť realizoval v spolupráci s Jánom Petrikovichom. Cit. 6, s. 116; výskum v Domanikách v spolupráci s Pavlom Socháňom. Cit. 6, s. 137-138.

¹⁹ Ľudovít Vladimír Rizner a Pavol Zoch upozornili Kmeťa na archeologický výskum baróna Hoeninga v oblasti Púchovskej skaly. Následne nato Pavol Zoch pomohol Kmeťovi získať časť nálezov pre MSS. Cit. 3, s. 65; Cit. 6, s. 91, 143.

Obr. 2. Časť Kmeťovej zbierky. Detail pôvodného značenia náleзов (rôzne mierky).

Foto M. Both, 2019

Fig. 2. Part of the Kmeť collection. Detail of the original labelling of the finds (different scales). Photograph by M. Both, 2019

Obr. 3. Časť Kmeťovej zbierky. Detail pôvodného značenia náleзов (rôzne mierky). Foto M. Both, 2019

Fig. 3. Part of the Kmeť collection. Detail of the original labelling of the finds (different scales). Photograph by M. Both, 2019

„Andrej Kmeť bol vzorom človeka i vedca, ktorý by mal ostať sviatiacim majákom našej archeológie. Nešlo mu len o archeologické pamiatky ako také, ale o to, aby boli svedectvom identity slovenského národa. Jeho vzťah k archeológii najlepšie vidieť v tom, že ju pokladal za jednu z dôležitých vedných disciplín pri zvyšovaní duchovnej kultúry národa. Vytvoril dielo, na ktoré mohli nadviazať archeológovia ďalších desaťročí v 20. storočí až po súčasnosť.“²⁰

Vyhodnotenie Kmeťovej zbierky

A. Kmeť do SNM v Martine daroval takmer všetky²¹ hmotné výsledky svojho archeologického pôsobenia, a to v podobe početného súboru archeologických náleзов. Kým prvé predmety do zbierok MSS daroval pravdepodobne už v roku 1898, s ďalšími tak urobil v rokoch 1899 až 1907.²² V súčasnosti je zbierka evidovaná pod 2065 evidenčnými číslami.²³

²⁰ Cit. 6, s. 75, 87.

²¹ Cit. 3.

²² Cit. 4.

²³ Konkrétne ide o tieto evidenčné čísla: A-00102 – A-00152; A-00167; A-00168; A-00170 – A-00173; A-00176 – A-00181; A-00212 – A-00230; A-00397; A-00398; A-00400; A-00402; A-00405 – A-00414; A-00425 – A-00427; A-00441 – A-00449; A-00456 – A-00475; A-00510 – A-00515; A-00517 – A-00519; A-00523 – A-00574; A-00579 – A-00705; A-00710 – A-00741; A-00750 – A-00756; A-00806 – A-00857; A-00963; A-01023 – A-01029; A-001039; A-01047 – A-01055; A-01064 – A-01066; A-01068; A-01249; A-01253;

Po obsahovej stránke je Kmeťova zbierka tvorená nálezmi a darmi z viac ako 69 nálezísk a polôh, ktoré sa dnes nachádzajú v chotároch minimálne 43 obcí.²⁴ Väčšinu hodnotených nálezísk dnes možno situovať do chotárov slovenských (viac ako 97 %) a menšie množstvo do chotárov zahraničných obcí (menej ako 3 %). Časovo by sme jeho obdivuhodnú terénnu aktivitu, resp. zbierkotvornú činnosť, mohli ohraničiť rokmi 1887 až 1907.

Žiaľ, zo zachovanej muzeálnej dokumentácie nie je vždy jasné, koľko nálezov a nálezísk objavil a následne preskúmal sám A. Kmeť, a na koľko z nich bol len nejakou formou upozornený (dar, kúpa) na základe náhodne objavených nálezov.

Z hľadiska pôvodu by sme artefakty v Kmeťovej zbierke mohli rozdeliť do troch skupín. V **prvej skupine** sú predmety pochádzajúce z archeologických prieskumov a výskumov, ktorých sa priamo zúčastnil A. Kmeť – teda *de facto* je Kmeť ich nálezcom. Do **druhej skupiny** radíme všetky nálezy, ktoré Kmeť získal od nálezcov formou darov. Darované boli artefakty z Bohunic (nálezca Kyseľ), Čabradskeho Vrbovka (nálezca J. Pribyš), Devičia (nálezca J. Sladovník), Jabloňoviec (nálezca J. Kyša), Pečeníc (nálezca M. Kociš), Sitna, Želiezoviec (nálezca M. Turza) a z maďarského hradu Latorvár pri obci Sály (nálezca Št. T.). V poslednej **tretej skupine** sú predmety, ktoré Kmeť od nálezcov odkúpil, alebo sa podieľal na ich odkúpení. Najvýznamnejším a najrozsiahlejším súborom takto získaných pamiatok bola zbierka po barónovi Hoeningovi. „*Barón Hoening vykonal rozsiahlejší výskum púchovskej Skalky. Z najdených archeologických predmetov odviezol väčšiu časť do Viedne a ostatok chcel darovať do Pešti. Keď sa o tom Kmeť prostredníctvom evanjelického farára Pavla Zocha v Zárieči dozvedel, hneď vstúpil do styku s Hoeningom ... Kmeť i Zoch bežali do Púchova pozrieť si zbierku. Majiteľ ju cenil na 400 zl. Jednali sa so skúpym barónom, Hoeningovým synom, a keď im hrozil, že než by nálezy predal Slovákom za 100 alebo 200 zl., radšej ich dá zadarmo milénarnej výstave, pristali na úžernicku cenu.*“²⁵

V zbierke registrujeme prítomnosť menšej skupiny nálezov, ktoré by sme mohli považovať za „problematické“. Ide o predmety, ktorých nálezové okolnosti dnes nie je možné jednoznačne určiť. V muzeálnej dokumentácii k nim neexistujú žiadne informácie, čo nám znemožňuje odpovedať na otázky typu kedy, kde a za akých okolností boli predmety

A-01291 – A-01294; A-01411 – A-01420; A-01442 – A-01448; A-01450; A-01452 – A-01467; A-01469 – A-01483; A-01487; A-01508; A-01509; A-01512; A-01517 – A-01519; A-01521 – A-01526; A-01529 – A-01535; A-01545 – A-01548; A-01553 – A-01559; A-01674 – A-01681; A-01716 – A-01732 (1-37); A-01781 – A-01799; A-01809; A-01810; A-01816; A-01818 – A-01820; A-01822; A-01825 – A-01828; A-01830 – A-01832; A-01978; A-01980 – A-02122; A-02130 – A-02138; A-02189 – A-02194; A-02199 – A-02231; A-02233; A-02237; A-02242; A-02272 – A-02276; A-02278 – A-02285; A-02287 – A-02299; A-02301; A-02302; A-02304 – A-02310; A-02312 – A-02517; A-02523; A-02525; A-02530; A-02553 – A-02638; A-02674; A-02675 (a – d); A-02679 – A-02681; A-02684; A-02690; A-02693; A-02810; A-02812 – A-02829; A-02832 – A-02836; A-02874; A-02875; A-03015 – A-03019; A-03025; A-03028; A-03030 – A-03033; A-03036 – A-03056; A-03057 (a, b); A-03058 – A-03105; A-03294; A-03309 – A-03333; A-03349; A-03646; A-03651; A-03664; A-03665 (a); A-03671; A-03672; A-03699 – A-03704; A-04423 – A-04465; A-04514; A-05031 – A-05084; A-05737 – A-05750; A-05753 – A-05782; A-05825 – A-05829; A-05840 – A-05843; A-08620; A-09664 – A-09670; A-09677 – A-09681; A-09698 – A-09701; A-10011 – A-10054; A-10448 – 10633; A-10644 – A-10701; A-10716 – A-10727; A-10732 – A-10757; A-11464 – A-12834; A-12876 – A-13068.

²⁴ Hodnotu katalógu znižuje skutočnosť, že dnes už nedokážeme nijako overiť správnosť Kmeťových lokalizácií. Túto pochybnosť prvýkrát vyjadril Ján Eisner – „*O niektorých pamiatkach totiž veru neviem, či boli naozaj nájdené na tých miestach, ako bolo oznámené Andrejovi Kmeťovi či neskoršie správe múzea.*“ Pozri EISNER, Ján. Sbíerka pamiatok pravěkých a pamiatok z počátku doby dejinnej v muzeume v Turčianskom Sv. Martine. In *Časopis MSS*, roč. XVIII, 1921, č. 1, s. 2.

²⁵ Cit. 14, s. 65.

Obr. 4. Časť Kmeťovej zbierky uložená v archeologickom depozitári SNM v Martine. Foto M. Both, 2019
Fig. 4. Part of the Kmeť collection stored in the archaeology depository of the SNM in Martin. Photograph by M. Both, 2019

získané. V niektorých prípadoch nedokážeme ani spoľahlivo potvrdiť, či A. Kmeť tieto nálezy vôbec získal, teda či patria do Kmeťovej zbierky.²⁶

Vo vyjadrení absolútnych dát, kvantifikovanú časť Kmeťovej zbierky tvorí 3302 kusov archeologických predmetov, 5 vreciek zeminy a spálených kostičiek z rôznych historických období. V jeho zbierke dominujú fragmenty keramiky (2823 ks = 85 %), nasledujú nádoby a ich fragmenty (138 ks = 4 %), kamenné nástroje a ich fragmenty (93 ks = 3 %), drobné predmety (89 ks = 3 %), prasleny a ich fragmenty (50 ks = 2 %), mazanica, tehlovina, prepálená hlina (49 ks = 2 %), kamene (20 ks = 1 %), závažia a ich fragmenty (10 ks = menej ako 1 %), kosti, šupiny (9 ks = menej ako 1 %), šperky, súčasti odevov (8 ks = menej ako 1 %), nástroje a ich fragmenty (7 ks = menej ako 1 %), vrecká zeminy a spálených kostičiek

²⁶ Tieto náleziská neboli zahrnuté do štatistických výpočtov uvedených v príspevku. V našej katalógovej prílohe ide o náleziská z piatich chotárov (označené pri názve *) – konkrétne ide o náleziská s poradovými číslami: 7, 19, 26, 46 a 50.

(5 vreciek = menej ako 1 %), troska (3 ks = menej ako 1 %), parohové nástroje a ich fragmenty (2 ks = menej ako 1 %) a vzorky tkanív (1 ks = menej ako 1 %).

Väčšina predmetov (výnimkou je 85 zachovaných, alebo zrekonštruovaných nádob, ktoré sú voľne položené na policiach) je uložená v 62 drevených krabičkách rôznych rozmerov. Takmer všetky nádoby sú označené papierovým štítkom, obsahujúcim základné údaje o nálezisku. (Obr. 1, 2, 3.) Na štítku nechýba označenie miesta nálezu s dátumom/rokom nálezu. Vo výnimočných prípadoch sú na štítkoch poznačené aj detailnejšie informácie o samotných nálezoch (typologické určenie, chronologické zaradenie). Na zbierke, hlavne v oblasti dokumentácie, nemožno nevidieť obrovské množstvo mravčej práce, ktorá *de facto* položila základy modernej evidencie fondu archeológie.

Takmer celá Kmeťova zbierka je dnes uložená na 10 policiach jedného dreveného regála v archeologickom depozitári martinského múzea, s vyhovujúcimi hygienickými a klimatickými podmienkami. (Obr. 4.)

Záver

Cieľom predmetnej štúdie nie je priblížiť retrospektívu Kmeťovho celoživotného pôsobenia, čo vzhľadom na rozsah príspevku ani nie je možné, ale ide o pokus poukázať na významnosť jeho archeologickej zbierky, uloženej v SNM v Martine. Dá sa teda povedať, že táto práca, náročná na získanie podkladov, podáva čiastočné vedecké zhodnotenie jeho zberateľskej činnosti v archeológii.

V príspevku predstavený súbor archeologických predmetov tvorí jednu z najstarších a najpočetnejších súčastí archeologického fondu martinského múzea (odhadom okolo 4 %). Hoci podobných zbierok je v slovenských múzeách uložených niekoľko desiatok, Kmeťova zbierka je v mnohých prípadoch jedinečná, unikátna. Okrem toho, že je cenná svojou početnosťou (3302 kusov predmetov + 5 vreciek), je vzácna aj po obsahovej stránke. Jej výpovednú hodnotu pre poznanie pravekého osídlenia stredného Slovenska možno považovať za nevyčísliteľnú.

Obrovské množstvo nálezov, zahŕňajúcich fragmenty keramiky, nádoby, drobné predmety, nástroje a pod., – až na malé výnimky²⁷ – sa doteraz nedočkali stálej prezentácie a aktualizovaného súhrnného spracovania. S cieľom aspoň z časti pozmeniť tento stav, v predkladanom príspevku predstavujeme čiastočné informácie o tejto zbierke, a to v podobe detailného lokačného katalógu. Práca neprezentuje len výsledok precíznej, dvojročnej (2013 – 2014) revízie zbierkového fondu martinského múzea, ale zároveň je aj výsledkom jedného z mála výskumov Kmeťovej zbierky, aký bol v poslednom období realizovaný.

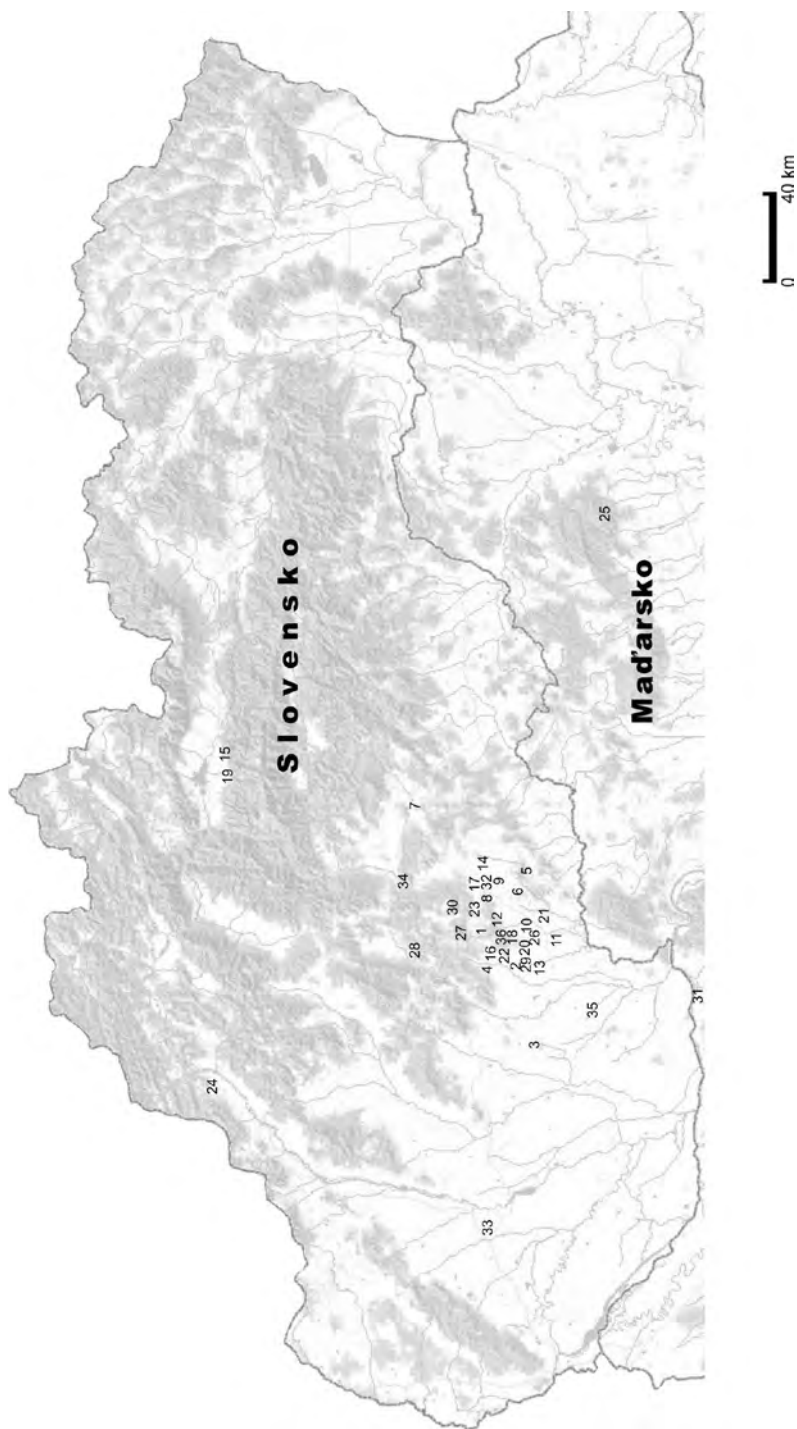
Uvedomujeme si, že predmetná štúdia nevyčerpala výpovedný potenciál Kmeťovej zbierky a vyžaduje si ďaleko väčšiu pozornosť, akú umožňuje táto štúdia. Predkladaný príspevok je potrebné chápať ako štúdiu, poukazujúcu na veľkosť Kmeťom preskúmaného územia, a rovnako na početnosť a typologickú rozmanitosť predmetov tvoriacich jeho zbierku. Veríme, že

²⁷ Menšia časť Kmeťových archeologických nálezov je v súčasnosti vystavená v expozícii v Pamätnej izbe Andreja Kmeťa v Bzenici.

Legenda k mape

Map key

1 – Baďan; 2 – Bátovce; 3 – Beša; 4 – Bohunice; 5 – Cerovo; 6 – Čabradský Vrbovok; 7 – Detva; 8 – Devičie; 9 – Dolný Badín; 10 – Domaníky; 11 – Dudince; 12 – Hontianske Nemce; 13 – Hontianske Trst'any; 14 – Horné Mladonice; 15 – Iľanovo; 16 – Jablňovce; 17 – Krupina; 18 – Ladzany; 19 – Liptovský Mikuláš-Ploštín; 20 – Lišov; 21 – Medovarce, Medovarce-Vysoké Pole; 22 – Pečenice; 23 – Prenčov; 24 – Púchov; 25 – Sály; 26 – Sebechleby; 27 – Sitnianska vrchovina; 28 – Sklené Teplice; 29 – Súdovce; 30 – Svätý Anton; 31 – Štúrovo / Ostrihom; 32 – Uňatín; 33 – Zeleneč; 34 – Zvolen; 35 – Želiezovce; 36 – Žemberovce

Mapa. Náleziská, z ktorých Andrej Kmet' získal archeologické nálezy (mapový podklad – Geoportál: www.geoportal.sk)
Map. Finds where Andrej Kmet' obtained archaeological finds (background map data – Geoportál: www.geoportal.sk)

katalóg posunie stav bádania Kmet'ovej zbierky dopredu a stane sa jedným zo základných prameňov väčšiny archeologických prác so zameraním na oblasť stredného Slovenska.

Katalóg

Hlavnou prílohou predkladanej štúdie je detailný lokačný katalóg. V katalógu sa nachádzajú len základné informácie o všetkých archeologických náleziskách, z ktorých A. Kmet' získal archeologické nálezy, a ktoré sú v súčasnosti uložené v SNM v Martine.

Jednotlivé náleziská predstavujeme postupne v abecednom poradí, pričom koncepcia štruktúry katalógu zodpovedá cieľu čo najefektívnejšieho predstavenia adekvátnych dát. Štruktúra katalógu pozostáva z 9 bodov, označených písmenami A – I, pričom informácia uvedená pri každom z týchto písmen vypovedá o danom nálezisku, ale len v prípade, pokiaľ bola v dokumentácii táto informácia uvedená. Výnimkou sú iba informácie o konkrétnych typoch nálezov a ich datovaní, keďže všetky nálezy sami typologicky určujeme a rámcovo datujeme (pravek; stredovek; novovek). Informácie uvedené v katalógu nás prehľadne informujú o aktuálnom názve náleziska (bod A), o pôvodnom názve polohy – z pôvodnej muzeálnej dokumentácie (bod B), o okrese (bod C), o štáte (bod D), v ktorom sa dnes nálezisko nachádza, o dátume, kedy bolo nálezisko skúmané/kedy bol nález získaný (bod E), o dátume, kedy bol nález odovzdaný do zbierok MSS (bod F) a v posledných stĺpcoch aj o typologickom (bod G) a chronologickom aspekte (bod H) samotných nálezov. Posledný bod I je venovaný poznámkam.

Vysvetlivky jednotlivých skratiek použitých v katalógu v bode D:

MA – Maďarsko

SR – Slovenská republika

ŠV – Švajčiarsko

Vysvetlivky jednotlivých skratiek použitých v katalógu v bode G:

A. – vzorka zeminy

At. – vzorka tkaniny

Č. – črep

D. – drobný predmet

Fr. – fragmentárne zachovaný predmet

K. – kamenný nástroj

Ka. – kameň

M. – mazanica, tehlovina, prepálená hlina

N. – nástroj

Na. – nádoba

O. – osteologický materiál (kosť, šupina)

On. – parohový nástroj

P. – praslen

Š. – šperk; súčasť odevu

Š.I. – štiepaná kamenná industria (nástroj, odpadový úštep)

T. – troska

Za. – závažie

Vysvetlivky jednotlivých skratiek použitých v katalógu v bode H:

N. – novovek

P. – pravek

S. – stredovek

Poradové číslo	A.	B Poloha, pôvodný názov polohy	C Okres	D Štát	E Dátum výskumu / získania	F Dátum odovzdania do zbierok IMSS (SNIM)	G Nález	H Datovanie	I Poznámka
1	Baďan	neuveďená	Banská Štiavnica	SR	1896 – 1897	neuveďený	2 K.	P.	
2	Bátovce	neuveďená	Levice	SR	neuveďený	neuveďený	1 P.	P. ?	
3	Beša	neuveďená	Levice	SR	neuveďený	neuveďený	9 K.	P.	
4	Bohunice	Dielce	Levice	SR	pred rokom 1895	1900 ?	1 K.	P.	
5	Bohunice	Pri Miš-potoku; pri jazere; na chlieviskách	Levice	SR	september 1904	11. máj, 1905 ?	1 K.; 1 K.Fr.; 5 Č.; 1 M.	P.	našiel Kysel, daroval A. Kmeť
6	Bohunice	neuveďená	Levice	SR	pred rokom 1895	august – september 1903	3 K.; 2 K.Fr.	P.	
7	Bohunice (pravdepodobne) *	neuveďená	Levice	SR	neuveďený	neuveďený	5 K.	P.	
8	Cerovo	Náklo	Krupina	SR	neuveďený	neuveďený	1 K.	P.	
9	Cerovo	Pustý hrad ?	Krupina	SR	jún 1896; 1899	neuveďený	25 Č.	S.	
10	Čabradský Vrbovok	Čabradský hrad, pod hradom	Krupina	SR	september 1899	11. máj 1905	17 Č.	P.	našiel J. Pribyš, daroval A. Kmeť
11	Čabradský Vrbovok	naď Čabradským závozom	Krupina	SR	neuveďený	1906	1 N.	P.	
12	Detva	Kalamárka-pod Melicharovou skalou	Detva	SR	neuveďený	1900	77 Č.	P.; S.	našiel a daroval K. A. Medvecký (pravdepodobne s A. Kmeťom)
13	Detva	okolie Detvy	Detva	SR	neuveďený	neuveďený	1 Na.; 5 Č.	P.	
14	Detva	neuveďená	Detva	SR	neuveďený	1900	7 Č.	P.	našiel a daroval K. A. Medvecký (pravdepodobne s A. Kmeťom)

15	Detva/Slatina	oblasť medzi obcami Detva a Slatina	Detva	SR	neuvadený	neuvadený	1 Š.	P.	A. Kmeť kúpil z pozostalosti Lešťakovej
16	Devíče	na roli Jána Sladovníka nad Hostincom	Krupina	SR	13. september 1904	11. máj 1905	1 Na.; 1 Na.Fr.; 14 Č.	P.	
17	Devíče	nad Dolinou močiarou	Krupina	SR	10. apríl 1902; 9. október 1902	13. apríl 1902; február – marec 1903	3 Na.; 1 Na.Fr.; 7 Č.	P.	našiel J. Sladovník, daroval A. Kmeť
18	Devíče	neuvedená	Krupina	SR	neuvadený	neuvadený	1 Na.	P.	
19	Devíče (pravdepodobne) *	neuvedená	Krupina	SR	neuvadený	neuvadený	7 Č.	P.	
20	Dolný Badín	Fabianova roľa/záhum- nie Štefana Fabiana	Krupina	SR	1903	apríl – máj 1904	54 Č.	S.	daroval M. Kli- ment a A. Kmeť
21	Dolný Badín	na Štefana Fabianovom poli „na hájkách“	Krupina	SR	30. september 1903	apríl – máj 1904	162 Č.; 1 O.	P.; S.	
22	Dolný Badín	neuvedená	Krupina	SR	neuvadený	apríl – máj 1904	1 M.	?	
23	Domaníky	Konopiská ?	Krupina	SR	1887-1893; 1898; 1900 ?	1898; 1900; 4. no- vember 1902	39 D.; 1 K.; 7 Na. (s obsahom); 11 Na.; 8 Na.Fr.; 32 Č.	P.; S.?	niektoré nálezy A. Kmeť daroval s P. Bučíkom
24	Domaníky	Popolnica	Krupina	SR	1893	neuvadený	1 Na.	P.	
25	Domaníky	neuvedená	Krupina	SR	neuvadený	neuvadený	132 Č.; 2 vrecká O.	P.; S. ?	
26	Domaníky (pravdepodobne) *	neuvedená	Krupina	SR	neuvadený	neuvadený	5 Na. (s obsa- hom); 3 Na.	P.	
27	Dudince	neuvedená	Krupina	SR	neuvadený	august – septem- ber 1903	4 Č.	P.	
28	Hontianske Nemce	Brodné Lúky	Krupina	SR	31. október 1894; 4. december 1900; 8. október 1902	december 1900 január 1901/ apríl – máj 1904/ február – marec august – septem- ber 1903	1 Š.Fr.; 1 N.; 6 Na.; 3 Na.Fr.; 222 Č.; 1 Za; 18 M.	P.; S.	

29	Hontianske Nemce	pri kopaní jamy na hornom konci	Krupina	SR	apríl 1895	december 1900 – január 1901/apríl – máj 1904	1 Na.	S.	
30	Hontianske Nemce	pri kopaní trate nižšie Nemiec	Krupina	SR	1898	neuveđený	1 N.	P.	
31	Hontianske Nemce	Rosné Lúky, povyššie Veľkých Siel	Krupina	SR	november 1903	december 1900 – január 1901/apríl – máj 1904/február – marec; august – september 1903	1 D.; 2 Na.; 3 Na.Fr.; 27 Č.	P.	
32	Hontianske Nemce	neuveđená	Krupina	SR	neuveđený	neuveđený	1 Na.Fr.	P.	
33	Hontianske Trstáň (Hronďín v Nadošanoch)	neuveđená	Levice	SR	pred rokom 1900	február – marec 1903	1 Na.Fr.	P.	
34	Horné Mladonice	pole Ďura Gutena na Horných Nivách	Krupina	SR	14. september 1904	apríl – máj 1904/11. máj 1905	1 Na.; 1 Na.Fr.	P.	
35	Horné Mladonice	na polia Šikurove a Uramkine na Želatiny	Krupina	SR	14. september 1904	apríl – máj 1904/11. máj 1905	1 Š.i.; 1 Na.; 18 Č.	P.; N.?	
36	Horné Mladonice	neuveđená	Krupina	SR	neuveđený	1903 ?	2 P.; 5 Č.	P.	
37	Iľanovo	neuveđená	Liptovský Mikuláš	SR	18. – 19. august 1907 ?	1907	1 D.	P.	
38	Jabloňovce	Vladárovo (Dolný Almajš)	Levice	SR	1903	február – marec 1903; apríl – máj 1904	1 D.; 1 Ka.; 2 T.; 1 Na.Fr.; 85 Č.	P.; S.	zbieral J. Kyša, daroval A. Kmeť
39	Krupina	neuveđená	Krupina	SR	neuveđený	neuveđený	1 K.	P.	
40	Ladzany	z Pod Klúča a z Brátovej na panstve grófa Ledebúr-Wicheln	Krupina	SR	2. september 1904	11. máj 1905 ?	5 D.; 2 Za.Fr.; 110 Č.	P.	
41	Ladzany	Brátová	Krupina	SR	1. september 1904	11. máj 1905	1 Š.; 1 Na.Fr.; 1 Č.	P.	
42	Ladzany	neuveđená	Krupina	SR	1. september 1904	11. máj 1905 ?	12 Č.	P.	

43	Liptovský Mikuláš- Ploštín	vrch Rohačka	Liptovský Mikuláš	SR	18. – 19. august 1907	august – septem- ber 1907	1 š.	P.	
44	Lišov	Striebornica	Krupina	SR	14. november 1894; 6. október 1905	august – sep- tember 1905; apríl – máj 1906	1 š.Fr.; 3 D.Fr.; 1 K.Fr.; 3 Na. (s obsahom); 7 Na.; 1 Na.Fr.; 56 Č.	P.	
45	Lišov	neuvedená	Krupina	SR	neuvedený	august – septem- ber 1905; apríl – máj 1906	1 D.; 1 D.Fr.; 1 N.; 6 Na.Fr.; 47 Č.	P.	
46	Lišov (pravdepodobne) *	neuvedená	Krupina	SR	neuvedený	neuvedený	2 Č.	P.	
47	Medovarce	Popálenice	Krupina	SR	5. septembra 1894; 23. apríl 1902	neuvedený	1 D.Fr.; 4 Na. (s obsahom); 3 Na.; 2 Na.Fr.; 27 Č.; 2 vrecká O.	P.	
48	Medovarce	neuvedená	Krupina	SR	neuvedený	neuvedený	42 Č.	P.	
49	Medovarce-Vysoké pole ?	Vlčiareň pod Vysokým Poľom v Hontě	Krupina	SR	30. júl 1906	neuvedený	1 Na.Fr.; 116 Č.; 1 M.; 1 O.	P.; S.?	
50	Medovarce (pravdepodobne) *	neuvedená	Krupina	SR	neuvedený	neuvedený	2 Na.; 59 Č.	P.	
51	neznáma	HONT (región)	-	SR	neuvedený	1906	53 Č.	P.	
52	neznáma	Pešťianska stolica	Krupina?	SR	neuvedený	1900 ?	1 K.	P.	
53	neznáma	neuvedená	?	?	neuvedený	neuvedený	1 Na.Fr.	P.	
54	neznáma	neuvedená	?	?	neuvedený	neuvedený	1 K.	P.	
55	neznáma	neuvedená	?	?	neuvedený	neuvedený	8 K.	P.	
56	neznáma	neuvedená	?	?	neuvedený	1900	1 š.; 1 N.	P.	
57	neznáma	neuvedená	?	?	neuvedený	neuvedený	26 Č.	P.	
58	neznáma	neuvedená	?	?	neuvedený	neuvedený	1 Na.Fr. (s obsa- hom)	P.	

59	neznáma	neuveđená	?	?	neuveđený	neuveđený	17 Č.	P.	
60	Pečenice	Račiny	Levice	SR	1900 ?	1900 ?	1 K.Fr.	P.	
61	Pečenice	Rôšte ?	Levice	SR	1901 ?	1900 ?	1 K.Fr.	P. ?	
62	Pečenice	vrch Vtánik (Ptačník)	Levice	SR	október 1899 ? – 1900	1900 ?; 1901; au- gust – september 1903	1 K.; 1 Na.Fr.; 1 P.; 116 Č.; 1 Za.Fr.	P.	
63	Pečenice	vrch Vtánik (Ptačník)	Levice	SR	1900; 25. február 1902	1900 ?	1 D.Fr.; 52 Č.; 1 M.	P.	zbieral M. Kočiš, daroval A. Kmet'
64	Pečenice	neuveđená	Levice	SR	1902	neuveđený	48 Č.	P.	
65	Prenčov	v Bardínovej u Krásneho Dreva za belujským majerom	Banská Štavnica	SR	4., 14. november 1902	február – marec 1903	29 Na.; 15 Na.Fr.; 9 Č.; 1 A	P.	
66	Prenčov	na obecnej pažiiti za lavi- cou v Prenčove	Banská Štavnica	SR	14. apríl 1902	august – septem- ber 1903 ?; apríl – máj 1904	20 Č.	P.	
67	Prenčov	pálenisko v Bardínovej	Banská Štavnica	SR	14. november 1902	august – septem- ber 1903 ?; apríl – máj 1904	108 Č.	P.	
68	Prenčov	z prenčovskej farskej lúky	Banská Štavnica	SR	1903	august – septem- ber 1903 ?	1 P.Fr.; 6 Č.	P.	
69	Prenčov	neuveđená	Banská Štavnica	SR	2. apríl 1902; 4., 14. november 1902	august – septem- ber 1903 ?; apríl – máj 1904	1 D.; 4 Na.; 5 Na.Fr.; 29 Č.	P.	
70	Púchov	Skalka	Púchov	SR	neuveđený	neuveđený	2 Š.; 30 D.; 1 K.Fr.; 6 Ka.; 2 Na.; 3 Na.Fr.; 21 P.; 10 P.Fr.; 353 Č.; 1 M.	P.; S.	A. Kmet' sa podieľal na kúpe
71	Robenhausen	neuveđená	-	ŠV	neuveđený	1900	4 Š.l.; 2 K.; 2 On.; 1 P.; 1 Č.; vzorka At.; 3 O.; vzorka O.; 4 A.	P.	

72	Sály (hrad Latorvár)	Latorvár v Boršodskej stolici	Boršodsko-abovsko-zemplínska župa	MA	1904	11. máj 1905	6 Č.	P.	našiel Št. T., daroval A. Kmeť
73	Sebechleby	hajles	Krupina	SR	10. jún – október ? 1904	11. máj 1905	1 Na.; 5 Č.	S.	
74	Sitmianska vrchovina (vrch Sitence)	Sitienec (Malé Sitno)	Banská Štiavnica	SR	21., 30. apríl 1902	apríl – máj 1904 ?	3 Na.; 1 Na.Fr.; 1 Č.	P.	
75	Sitmianska vrchovina (vrch Sitence)	Sitienec I (Malé Sitno)	Banská Štiavnica	SR	30. apríl 1902	apríl – máj 1904 ?	27 Č.	P.; S.	
76	Sitmianska vrchovina (vrch Sitence)	Sitienec I (Malé Sitno)	Banská Štiavnica	SR	neuveđený	neuveđený	1 K.Fr.; 67 Č.	P.	
77	Sitmianska vrchovina (vrch Sitence)	Sitienec II (Malé Sitno)	Banská Štiavnica	SR	30. apríl 1902	apríl – máj 1904 ?	26 Č.	P.	
78	Sitmianska vrchovina (vrch Sitno)	blízko „brány“	Banská Štiavnica	SR	6. október 1893; 26. september 1895; 13. august 1900	december 1900 – január 1901; apríl – máj 1904 ?	1 N.; 2 Na.; 1 Na.Fr.; 3 P.; 4 P.Fr.; 69 Č.; 1 Za.; 1 Za.Fr.	P.; S.	
79	Sitmianska vrchovina (vrch Sitno)	blízko „brány“	Banská Štiavnica	SR	neuveđený	neuveđený	1 ZaFr.	P.	
80	Sitmianska vrchovina (vrch Sitno)	jama pod brezičkou (Vičia jama ?), pri breze	Banská Štiavnica	SR	10., 14. júl 1893	december 1900 – január 1901 ?	32 Č.	P.	zbieral M. Turza, daroval A. Kmeť
81	Sitmianska vrchovina (vrch Sitno)	Lahotská lúka	Banská Štiavnica	SR	10. október 1902	február – marec 1903	169 Č.; 1 P.Fr.; 1 Za.Fr.	P.	
82	Sitmianska vrchovina (vrch Sitno)	Tatárska	Banská Štiavnica	SR	10., 14. júl 1893	apríl – máj 1904 ?	2 Na.	P.	
83	Sitmianska vrchovina (vrch Sitno)	neuveđená	Banská Štiavnica	SR	neuveđený	neuveđený	1 Ka.; 125 Č.	P.	
84	Sklenené Teplice	Červený hrad/Pustý hrad	Žiar nad Hronom	SR	10. júl 1899	1900	1 D.; 1 T.; 53 Č.; 9 M.	P.; S.	

85	Súdovce	na ceste k Zarnovému vrchu	Krupina	SR	3. jún 1902	neuveđený	1 M.	P. ?	
86	Súdovce	zo Šemberyho parku	Krupina	SR	3. jún 1902	neuveđený	1 Ka.	P. ?	
87	Súdovce	Korytné	Krupina	SR	3. jún 1902	neuveđený	1 M.	P. ?	
88	Súdovce	neuveđená	Krupina	SR	3. jún 1902	neuveđený	19 Š.l.; 1 K.Fr.; 11 Ka.; 6 Č.; 1 Za.Fr.; 15 M.	P. ?	
89	Svätý Anton	Dolinky	Banská Štiavnica	SR	1894	neuveđený	2 D.; 1 D.Fr.; 1 K.; 1 P.Fr.; 37 Č.; 1 Za.Fr.	P.	
90	Svätý Anton	neuveđená	Banská Štiavnica	SR	neuveđený	neuveđený	24 Č.	P.	
91	Štúrovo/Ostrihom	z Dunaja pri Ostrihome	Nové Zámky?	SR/ MA	neuveđený	neuveđený	1 Na.	P.	
92	Uhatín	poniže uhatínskeho mlyna na pravom brehu Krupinice	Krupina	SR	neuveđený	1903	1 P.; 9 Č.	S.	
93	Uhatín	Uhatínsky mlyn (z Trnov- ca niže Uhatínskeho mlyna)	Krupina	SR	13. september 1904	11. máj 1905	5 Č.	P.	
94	Zeleneč/Linč ?	neuveđená	Trnava	SR	neuveđený	neuveđený	1 Na.Fr.	P.	
95	Zvolen (Pustý hrad)	Pustý hrad zvolensko- bacúrovský	Zvolen	SR	1899 ?	1900 ?	4 Č.	P.	daroval J. Tomka a A. Kmeť
96	Zvolen	neuveđená	Zvolen	SR	neuveđený	1899	8 Č.	P.	
97	Želiezovce	Dolný Ganád, Ištvánmajor	Levice	SR	júl 1895	april – máj 1904	2 P.; 16 Č.	S.	našiel M. Turza; pravdepodobne daroval A. Kmeť
98	Želiezovce	Granád v Míkulove	Levice	SR	1897	neuveđený	1 Za.Fr.	P.	
99	Žemberovce	zo Seica v Šurde	Levice	SR	1902	1902 ?	5 Č.	P.	

PRAMENE

Archív SNM, pobočka v Martine. Inventárne knihy č. I – III.

LITERATÚRA

- BARANOVIČ, Štefan. Andrej Kmeť. In *Pamiatky a múzeá*, č. 2, 1991, s. 39.
- EISNER, Ján. Sbíerka pamiatok pravekých a pamiatok z počiatku doby dejinnej v muzeume v Turčianskom Sv. Martine. In *Časopis MSS*, roč. XVIII, 1921, č. 1, s. 1-21.
- HALAŠA, Andrej. Rozpomienka na Andreja Kmeťa. In *Časopis MSS*, roč. XI, 1908, č. 6, s. 81-83.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IX, 1907, č. 5, s. 78-79.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IX, 1906, č. 5, s. 78-79.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IX, 1906, č. 3, s. 47-48.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 5, s. 83-84.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 3, s. 51-52.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VII, 1904, č. 6, s. 98-100.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VII, 1904, č. 5, s. 78-80.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VII, 1904, č. 3, s. 46-48.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. VI, 1903, č. 2, s. 37-39.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. V, 1902, č. 4, s. 69-70.
- HALAŠA, A. Soznam darcov Mus. slov. spoločnosti. In *Časopis MSS*, roč. IV, 1901, č. 1, s. 16-18.
- JANŠÁK, Štefan. *Andrej Kmeť. Vydala Matica slovenská pri príležitosti 150. výročia narodenia Andreja Kmeťa*. Martin : Matica slovenská, 1991. Tretie, doplnené vydanie.
- JANŠÁK, Štefan. *Andrej Kmeť*. Druhé, doplnené vydanie. Turčiansky Sv. Martin : MSS, 1942.
- JASENÁK, Ladislav. *Andrej Kmeť. Život a dielo*. Bratislava : Ústredná správa múzeí a galérií, 1987.
- KMEŤ, Andrej. Popolnicové polia z ďalšieho okolia Sitna. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 4, s. 56-57.
- KMEŤ, Andrej. Popolnicové polia z ďalšieho okolia Sitna. In *Časopis MSS*, roč. VIII, 1905, č. 3, s. 37-39.
- KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – Dodatok. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 152-154.
- KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – VIII. Sklenené Teplice. Červený hrad. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 147-152.
- KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – VII. Teplá a Žakýl. Močiar. Pustý hrad. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 143-146.
- KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – IV. Cerovo. Náкло. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 126-131.
- KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – III. Domaniky. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 126.
- KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – II. Baďan (Brežnica), Pečenice, Bátovce, Bohunice, Almáš, Počúvadlo, Klastava. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 111-125.
- KMEŤ, Andrej. Sitno a čo z neho vidieť – I. Sitno. In *Tovaryšstvo*, č. III, 1900, s. 101-111.
- KMEŤ, Andrej. Návod, ako sbierať a chrániť starožitnosti. In *Sborník MSS*, roč. II, 1897, s. 137-152.
- KMEŤ, Andrej. Veleba Sitna – Dodatok. In *Tovaryšstvo*, č. I, 1893, s. 170-172.; KMEŤ, Andrej. Starožitnosti v Honte. In *Tovaryšstvo*, č. II, 1895, s. 195-212.
- LABUDA, Jozef. *Andrej Kmeť – sitniansky rytier*. Martin : Matica slovenská, 2008. ISBN 978-80-7090-876-1.
- LOVÁSOVÁ, Eva. Andrej Kmeť – priekopník vedy a múzejníctva na Slovensku. In *Múzeum*, 2008, č. 4, s. 24-25.
- MEDVECKÝ, Karol Anton. *Andrej Kmeť, jeho život a dielo*. Druhé, súborné vydanie vo dvoch zväzkoch. Bojnice, 1924.
- MEDVECKÝ, Karol Anton. *Andrej Kmeť. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin, 1913.

- OTČENÁŠ, Michal. Archeológ a organizátor vedy Andrej Kmeť (1841 – 1908). (K 160. výročiu narodenia). In *Historický zborník*, 2001, č. 2, s. 192-193.
- POLLA, Belo. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996. ISBN 80-7090-387-2.

LOCALIZATION CATALOGUE OF THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF ANDREJ KMEŤ (FROM THE COLLECTIONS OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN)

Marek Both

S u m m a r y

Andrej Kmeť donated almost all¹ the material results of his archaeological work to the SNM in Martin in the form of a large set of archaeological finds. While he probably donated the first items to the collections of the Slovak Museum Society as early as in 1898, further items were donated from 1899 to 1907.² Today the collection is recorded as number 2065 in the records of the SNM.

In terms of content, Kmeť's collection is made up of finds and donations from over 69 sites and locations which can today be found on the land of at least 43 municipalities.³ The majority of the evaluated sites can today be located on the territory of Slovakia (more than 97%) and a small number on the land of foreign municipalities (less than 3%). In chronological terms, we can limit his admirable field activity, or collection activity, to the period between 1887 and 1907.

Unfortunately, the museum documentation which has been preserved does not always make clear how many finds and sites Andrej Kmeť discovered himself and then excavated, and how many he was told about (donation, purchase) based on accidentally discovered finds.

In terms of origin, we may classify the artefacts in Kmeť's collection into three groups. The first group contains items originating from archaeological excavations and research in which Andrej Kmeť was directly involved, that is Kmeť is *de facto* the finder. We can include in the second group all the finds which Kmeť obtained from finders as donations. Artefacts from Bohunice (finder Kysel'), Čabradský Vrbovok (finder J. Pribyš), Devičie (finder J. Sladovník), Jabloňovce (finder J. Kyša), Pečenice (finder M. Kočíš), Sitno, Želiezovce (finder M. Turza) and from the Hungarian castle Latorvár near the municipality of Sály (finder Št. T.) were donated. The last (third) group is made up of items which Kmeť purchased from finders, or where he was involved in their purchase.

In the collection, we can register the presence of a smaller group of finds which we might be able to consider as "problematic". These are items, where the find situation cannot be clearly stated today. There is no information on them in museum documentation, which prevents us from answering questions such as when, where and under what circumstances the items were obtained. In certain cases, we cannot even reliably confirm whether Andrej Kmeť actually obtained these finds, that is whether they belong to the Kmeť collection.⁴

In terms of absolute data, the quantified part of the Kmeť collection contains 3,302 archaeological items and 5 bags of earth and burnt bones from various historical periods.

His collection is dominated by fragments of ceramics (2,823 items = 85 %), followed by vessels and fragments (138 items = 4 %), stone tools and fragments (93 items = 3 %), small items (89 items = 3 %), spine whorls and fragments (50 items = 2 %), cob, brick material, burnt earth (49 items = 2 %), stones (20 items = 1 %), weights and fragments (10 items = less than 1 %), bones, scales (9 items = less than 1 %), jewellery, parts of clothing (8 items = less than 1 %), tools and fragments (7 items = less than 1 %), bags of earth and burnt bones (bags = less than 1 %), slag (3 items = less than 1 %), antler tools and fragments (2 items = less than 1 %) and samples of tissue (1 item = less than 1 %).

The majority of items (the exception is the 85 preserved or reconstructed vessels which are freely placed on shelves) are stored in 62 wooden boxes of different sizes. Almost all the vessels are labelled with a paper label containing basic data about the site of the find. (Fig. 1, 2, 3). The label shows the name of the site with the date/ year of the find. In exceptional cases, the labels also provide more detailed information on the finds themselves (typological definition, chronological classification). It is impossible not to notice in this collection, in particular in the area of documentation, the huge amount of detailed work which *de facto* built the foundations of the modern records of the archaeology collection.

Almost the whole of Kmet's collection is stored today on 10 shelves of one wooden stack (Fig. 4) in the archaeology depository of the Martin museum in suitable hygienic and climatic conditions.

„... K SLUŽBÁM, ODDANÝ...“
VNÚTORNÉ ZARIADENIE DRUHEJ BUDOVY
SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE
NA ZÁKLADE ARCHÍVNYCH DOKUMENTOV 1932 – 1938

*Barbora Wágnerová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: barbora.wagnerova@snm.sk*

Abstract: *After the completion of the new purpose-built building of the Slovak National Museum, the Slovak Museum Society focused from 1933 to 1938 on furnishing its interior: exhibition space, office, depository and other rooms. The largest financial costs were those for the display cabinets, the equipment for the archives and the safe. In addition, the Society had to deal with many other requests concerning, for example, the lighting of the museum premises, equipment for the lecture hall, conservation room, photographic studio, carpentry workshop etc. Our documentation is based on the records of the Slovak Museum Society stored in the Archives of the Slovak National Museum in Martin.*

Keywords: *Slovak National Museum from 1932 to 1938, Slovak Museum Society, display cabinets, archives, safe.*

„Vôľa je a peniaze musia sa stvoriť...“ (Ján Geryk)

V rokoch 1928 – 1938 boli dominujúcimi aktivitami Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS, Spoločnosť) výstavba druhej účelovej budovy Slovenského národného múzea v Martine a sprístupnenie nových expozícií. Časové ohraničenie bolo určené dvomi dôležitými výročiami – 10. výročím vzniku Československej republiky (1928), kedy bol položený základný kameň novej budovy a 20. výročím vzniku ČSR (1938), kedy v nej boli slávnostne sprístupnené národopisné expozície.

Príspevkom uzatvárame časť histórie dejín Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine) v rokoch 1928 – 1938. V minulom roku sme sa tematicky zamerali na priebeh stavebných prác druhej budovy SNM v Martine a následných stavebno-remeselných prác. Po ich ukončení, od roku 1933, sa začala MSS zaoberať jej vnútorným zariadením.

V práci sme vychádzali z materiálu, ktorý nám poskytla Registratúra MSS. V rámci spracovávaného materiálu sú najvýraznejšie vyčlenené – zariadenie archívu, trezoru a výstavných priestorov, ktorým sme preto venovali najväčšiu pozornosť a rozčlenili sme text do troch samostatných celkov. Okrem vnútorného zariadenia sme upriamili pozornosť aj na samotnú finančnú stránku, ktorú si táto akcia vyžadovala a je nesporne zaujímavým dokladom finančnej politiky Spoločnosti.

Spoločnosť ako spolková inštitúcia bola finančne odkázaná na členské príspevky, rôzne zbierky a podpory a v neposlednom rade pravidelné ročné subvencie od Ministerstva školstva a národnej osvety a Krajsinského úradu. Zlá finančná situácia, v ktorej sa následne po dostavbe muzeálnej budovy MSS nachádzala, ovplyvňovala jej ďalšie rozhodnutia. Preto pri výbere jednotlivých položiek vnútorného zariadenia musela urobiť viaceré ústupky a brať ohľad na najlacnejšie ponuky.

Na dokončenie stavebných prác čerpala financie z trojmiliónovej pôžičky v Zemskej banke a Krajinský úrad prevzal nad pôžičkou garanciu, ako i povinnosť splácať ročné splátky.¹ Spoločnosť dúfala, že za rovnakých podmienok sa jej podarí vybaviť ďalšiu dvojmiliónovú pôžičku aj na vnútorné zariadenie. Túto finančnú podporu však štát zamietol, a preto sa MSS ohľadne pôžičky obrátila na Sporiteľňu v Turčianskom Sv. Martine. „...našu novú budovu zariadiť chceme moderne, aké sú novšie svetové muzeá. Dúfame, že slávna správa považovať bude túto pôžičku ako podporu svojho ústavu, ktorého cieľom bude pozdvihnúť nie len domáci, ale i cudzinecký ruch mesta.“² Spoločnosť plánovala vybaviť pôžičku vo výške 1 500 000 Kč. Vzhľadom na to, že ju mala MSS splácať sama, požadovala od nej Sporiteľňa garanciu. Majetok MSS sa vzťahoval na pozemky, na ktorých stáli obe muzeálne budovy a všetko, čo bolo v nich. Aby MSS vôbec získala predchádzajúcu trojmiliónovú pôžičku, musela založiť budovu a pozemky pod ňou. Preto bola nútená požiadať Krajinský úrad a Ministerstvo vnútra o udelenie prednostného záložného práva v prospech Sporiteľne pred Zemskou bankou, a to na obe muzeálne budovy spolu s pozemkami.³ Sporiteľňa síce odsúhlasila pôžičku v plánovanej výške 1 500 000 Kč, ale v apríli 1932 informovala Spoločnosť, že pôžičku znižuje na jeden milión korún. Svoje rozhodnutie odôvodnila zlými hospodárskymi pomermi a veľkým dopytom na úvery, ktorý ju nútil pristúpiť k znižovaniu predovšetkým vysokých pôžičiek. Okrem iného uviedla i dôvod, že MSS sama požadovala najskôr vyplatenie sumy jeden milión korún a zvyšnú časť si plánovala ponechať ako rezervu a vyplatiť až v roku 1933.⁴

Spoločnosť však prišla s novým riešením, zvyšných 500 000 Kč pôžičky chcela od Sporiteľne získať založením úverových vkladov. Na ich založenie potrebovala získať 100 vkladateľov, ktorí by vložili po 5 000 Kč, termínovo viazaných na päť rokov, pričom úroky by boli každoročne pripisované na účet vkladateľa. Z archívnych dokumentov vieme, že peniaze poukázali napr. Ján Hlavaj (20 000 Kč) a Ilja Pauliny-Tóth (3 000 Kč). Prostredníctvom zriadených účelových vkladov, ktoré napríklad do 26. 3. 1934 činili 104 490 Kč, odhlasovala Sporiteľňa navýšenie pôžičky o ďalšiu sumu vo výške 170 000 Kč.⁵

Osvedčenou formou, ako čiastočne doplniť potrebné financie, s ktorou mala MSS bohaté skúsenosti, bolo vyhlásenie verejnej zbierky. Verejnú zbierku na vnútorné zariadenie MSS vyhlásila v roku 1933, pričom najnižší príspevok predstavoval sumu 100 Kč. Túto mohol darca postupne zasielať aj v desaťmesačných splátkach a v prípade najmenej solventných prispievateľov sa mohlo desať ľudí spolu vyzbierať na mesačné splátky po jednej korune. Zbierka určená na vnútorné zariadenie bola precízne vedená. MSS zaviedla kartotéku s evidenciou obcí a plánovala v každej z nich získať aspoň 100 Kč. Pri počte 3 424 obcí predpokladala zisk minimálne 342 400 Kč. (Obr. 1.)

¹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2110/1935. Pôžička mala byť splácaná umorovanými čiastkami na rok 2% istiny pôžičky, t. z. 60 000 Kč v polročných lehotách po 30 000 Kč. Zvyšná časť pôžičky 2 700 000 Kč mala byť splatná najneskôr do 31. 12. 1935. MSS musela poskytnúť záložné právo na novostavbu budovy ako i s ňou súvisiace pozemky. Na požiadanie MSS zmenila banka v decembri 1935 krátkodobú neemisnú pôžičku na dlhodobú emisnú komunálnu pôžičku. Ročná splátka predstavovala sumu 86 399,34 Kč, ktorú bola MSS povinná splácať v polročných splátkach po dobu 40 rokov.

² Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 532/1931.

³ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 416/1932 1159/1931. Na základe odsúhlasenej čiastky 1 500 000 Kč stanovila Sporiteľňa povinnosť splácať 120 000 Kč ročne po dobu približne 23 ½ roka.

⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 870/1932. Znížením pôžičky sa znížili aj anuitné splátky, ktoré Sporiteľňa stanovila na 40 000 Kč. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1266/1932.

⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 891/1934.

Soznam upisovateľov
na vnútorné zariadenie
Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine.

Rad. č.	Mená upisovateľov	Povolanie	Upísaná suma Kč	Mesačná splátka Kč	Vlastnoručný podpis
1	Ján Váček	mlučník	1,-		Ján Váček
2	Ilona Fucik	domáca	1,-		Ilona Fucik
3	Jana Čuhurová	režisérka	0,50		Jana Čuhurová
4	Ma. Šmieska	mlučník	1		Ma. Šmieska
5	Fr. Horan	obchodník	0,50		Fr. Horan
6	Ján Vnuk	obchodník	1		Ján Vnuk
	<p>Práca na porobu a popr. odšachu číslo číslo</p> <p style="text-align: right;">ved. múzea</p>				

Obr. 1. Zoznam upisovateľov na vnútorné zariadenie Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine, 1933. Archív SNM, pobočka v Martine, Reg. MSS

Fig. 1. List of subscribers for the interior furnishing of the Slovak National Museum in Turčiansky Sv. Martin, 1933. Archives of the SNM, Martin branch, Reg. MSS

Finančný deficit MSS bol však veľký, a preto prišla v roku 1933 s novým zaujímavým riešením – predajom upomienkových predmetov. Mali mať tvar ťažidiel a závesných plákiek. Myšlienku ich distribúcie môžeme pravdepodobne prisúdiť Jánovi Gerykovi a podľa všetkého bol aj autorom ich formálnej podoby – mramorového kvádra so vsadenou bronzovou medailou, s reliéfom priečelia novej muzeálnej budovy.

Výtvarný návrh medaily vytvoril akademický sochár Fraňo Štefanko, ktorý zhotovil aj zväčšený sadrový model, slúžiaci na odliatie bronzovej medaily, z ktorej redukciou bolo vyrobené razidlo. Bronzový odliatok realizoval Karol Barták, pracujúci v Umeleckej zlievarni v Prahe-Karlíne, ktorý v Turčianskom Sv. Martine spolupracoval už napr. s Maticou slovenskou.⁶

O finálnu razbu medailí sa uchádzali tri podniky – Štátna mincovňa v Kremnici, Umelecká zlievareň v Prahe-Karlíne a firma Karnet & Kyselý v Prahe-Žižkovce. Na základe najlacnejšej ponuky získala zákazku mincovňa v Kremnici. Nízka výrobná cena bola výsledkom Gerykovho vyjednávania s riaditeľom mincovne, ktorý vzal do úvahy kultúrny účel zákazky a zaviazal sa realizovať výrobu medailí v režiijnej cene. Výrobná cena bronzovej medaily s patinovanou úpravou predstavovala sumu 6 Kč, postriebrenej 6,50 Kč a pozlátenej 7 Kč.⁷ Cena zahŕňala redukciiu – zmenšenie bronzového modelu do ocele, výrobu razidla, daň z obratu a dovoznú.⁸ V najväčšom náklade boli vyrazené najlacnejšie bronzové medaily s patinovou úpravou.

⁶ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 23/1933.

⁷ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 994/1933.

⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 241/1933.

Finálny výrobok bol realizovaný v dvoch variantoch – v podobe mramorových ťažidiel určených na pracovné stoly a závesných bridlicových čiernych plakiet. Obidve varianty mali vsadenú medailu s priečelím novostavby. Mramorové platničky z levického ónyxu v svetložltých, až zlatožltých farbách dodala firma „Jaroslav Vinduška, Československý kamenoprůmysl“ v Prahe (ďalej J. Vinduška), ktorá zhotovila i kamenné obloženie exteriéru a interiéru budovy; bridlicové platničky dodala firma Vondruška. Finalizáciu výrobkov – dobrúsenie, leštenie a upevnenie medailí na podložky zabezpečoval J. Vinduška. V apríli 1933 zadala MSS Štátnej mincovni v Kremnici prvú objednávku na 1000 kusov medailí. (Obr. 2.) Upomienkové predmety boli distribuované nielen na Slovensku a v Čechách, ale i v USA, kde záštitu nad ich predajom prevzal Slovenský muzeálny spolok v Detroit. Povolenie na predaj na území Slovenska udelil Spoločnosti Krajinský úrad v rozmedzí jedného roka (1933 – 1934), ale nakoniec bolo povolenie predĺžené až do roku 1936 pod podmienkou, že čistý zisk bude venovaný na vnútorné zariadenie novostavby. V Čechách bolo povolenie vydané Zemským úradom len na obdobie jedného roka.

Úspešnosť predaja závisela na organizovanej sieti predajcov a Spoločnosť pre nich vypracovala podrobné smernice. Predaj mohli vykonávať len poverené osoby, ktoré boli „inteligentné, celkom spoľahlivé a mravne zachovalé“.⁹ Podľa nariadenia museli predajcovia disponovať povoľovacou listinou, ktorú vystavil Okresný úrad v Turčianskom Sv. Martine, ku ktorej boli povinní doložiť aktuálny doklad „mravnej zachovalosti“.¹⁰

Akcia nebola založená na priamom predaji, ale spočívala v získavaní objednávateľov prostredníctvom jednotlivých predajcov. Predajca vpísal mená do zbierkových hárkov, ktoré doručil na adresu múzea. MSS evidovala zbierkové hárky a následne distribuovala prostredníctvom pošty upomienkové predmety a poštovú poukážku.

Za každý predaný kus prináležal predajcovi honorár päť korún. Pre väčšiu motiváciu boli vyplácané odmeny, a to za tridsiaty kus 40 Kč, päťdesiaty kus 90 Kč a sedemdesiaty piaty kus 150 Kč. Pokiaľ predajca získal 100 objednávateľov, dostal za každý predaný kus 10 Kč, ale už bez nároku na odmenu. Odmena 1 000 Kč mala byť vyplatená najlepšiemu predajcovi. Súčasne sa MSS snažila motivovať predajcov pre získavanie nových členov Spoločnosti, pričom napr. za každého desiateho člena mohli získať 40 Kč.¹¹

Predaj upomienkových predmetov sa pohyboval na Slovensku v cene 50 – 60 Kč, pre členov Spoločnosti v prípade závesných plakiet s bronzovou medailou 40 Kč. Pre predaj v Čechách bola cena stanovená na 65 Kč. Z predaja požadovala MSS príjem 35 Kč, pričom z tejto sumy jej prináležal čistý zisk 26 Kč. Zvyšok predstavoval platbu za výrobu medaile a 3% daň z obratu.¹² Zo zápisnice Výboru MSS sa dozvedáme, že plánovala predaj 5 000 kusov upomienkových predmetov, z ktorých mala mať celkový zisk 150 000 Kč. Nevieme s určitosťou povedať, či ich bol v skutočnosti vyrobený taký veľký počet.¹³ Z predaja ťažidiel a závesných plakiet počas štyroch rokov (1933 – 1936) zabezpečila MSS do rozpočtu na vnútorné zariadenie sumu 57 629,60 Kč, pričom predaných bolo okolo 2 000 kusov.¹⁴

⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1617/1933. Úprava pre sberateľov objednávok na ťažítka v prospech vnútorného zariadenia Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine.

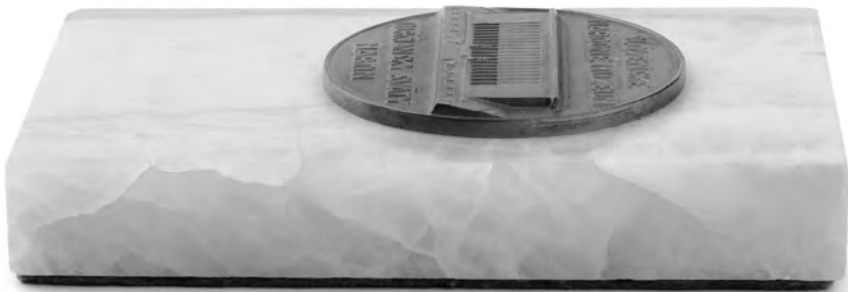
¹⁰ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2283/1933.

¹¹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1617/1933.

¹² Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2743/1933.

¹³ Zápisnica zasadnutia výboru Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktoré bolo dňa 18. septembra 1933 v zasedacej sieni Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine. In *Časopis MSS*, roč. XXV, 1933, č. 3 – 4, s. 68.

¹⁴ Výdavky na výrobu a distribúciu upomienkových predmetov predstavovali sumu 58 000 Kč, z ktorej bolo 27 991 Kč vyplatených za ónyx a realizáciu J. Vinduškovi. Zpráva o činnosti MSS za rok 1936. In *Časopis MSS*, roč. XXVII – XXVIII, 1936 – 1937, s. 60. Zisk z predaja upomienkových predmetov v rokoch 1933 – 1936.

Obr. 2. Mramorové ťažítko s reliéfom druhej budovy SNM v Martine. 1933 – 1934, ónyx, bronz. Zo zbierok SNM v Martine, evid. č. KH-10 504. Foto M. Fabian, 2018

Fig. 2. Marble paperweight with the relief of the second SNM building in Martin. 1933 – 1934, onyx, bronze. From the collections of the SNM in Martin, rec. no. KH-10 504. Photograph by M. Fabian, 2018

Obr. 3. Fajčiarska súprava pre J. Geryka. Ónyx, alpaka, „Jaroslav Vinduška, Československý kamenoprůmysl“, Praha, 1933. Zo zbierok SNM v Martine, evid. č. KH-10 354. Foto M. Fabian, 2018

Fig. 3. Smoking set for J. Geryk. Onyx, alpaca, “Jaroslav Vinduška, Czechoslovak stone industry”, Prague, 1933. From the collections of the SNM in Martin, rec. no. KH-10 354. Photograph by M. Fabian, 2018

Na získanie ďalších financií na vnútorné zariadenie musela MSS požiadať v roku 1936 Krajský úrad o odsúhlasenie novej pôžičky vo výške 150 000 Kč. Pôžičku získala v Tatra banke v Turčianskom Sv. Martine a Krajský úrad sa ju zaviazal splatiť v troch ročných splátkach po 50 000 Kč, počnúc rokom 1937.¹⁵

Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1570/1937. 1933 : 20 735,30Kč; 1934 : 41 570,20Kč; 1935 : 29 378,05 Kč; 1936 : 23 946,05 Kč.

¹⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1926/1936.

ROK	Finančná podpora Ministerstva školstva a národnej osvetv v Kč	Finančná podpora Krajinškého úradu v Kč
1929	15 000,00	250 000,00
1930	15 000,00	200 000,00
1931	36 000,00	198 000,00
1932	16 000,00	170 000,00
1933	31 430,00	135 000,00
1934	12 500,00	131 670,00
1935	150 000,00	210 000,00
1936	171 100,00	313 299,60
1937	160 200,00	200 000,00
1938	100 590,00	376 555,00

Tab. 1. Pre ilustráciu uvádzame ročné finančné príspevky od Ministerstva školstva a národnej osvetv a Krajinškého úradu pre MSS v rokoch 1929 – 1938. In *Časopis MSS*, roč. XX, 1928 – roč. XXX, 1939.

„Nasledovať bude druhá etapa práce: zariadovať muzeum...“ (Ján Geryk)

Práce, vzťahujúce sa na vnútorné zariadenie budovy, boli riešené nezávisle od stavebno-remeselných prác, z ktorých podľa zadávajúcej zmluvy patrilo architektovi Milanovi Michalovi Harmincovi 5% honorár. MSS plánovala za týmto účelom zriadiť špeciálnu komisiu, ktorá by sa zaoberala úlohami vnútorného zariadenia a chcela do nej prizvať aj M. M. Harminca.¹⁶ Vzhľadom na pretrvávajúce finančné problémy Spoločnosti bola jeho funkcia v tejto komisii pokladaná skôr za čestnú, bez nároku na honorár. V ďalšej korešpondencii sa nám už nepodarilo zistiť, do akej miery sa Harminc angažoval v týchto aktivitách a do akej miery mohol ovplyvniť konkrétny výber.

Vnútorné zariadenie sa týkalo výstavných, kancelárskych, depozitárnych a iných účelových miestností, pričom najväčšie finančné položky predstavovali inštalčné vitríny do expozícií, zariadenie archívu a trezoru. Okrem nich musela Spoločnosť riešiť mnoho ďalších účelových požiadaviek – osvetlenie muzeálnych priestorov, zariadenie prednáškovej siene, konzervátorskej miestnosti, fotografickej komory, stolárskej dielne atď.

Na základe výskumu v archíve sa nám najviac relevantných informácií podarilo získať k inštalčným vitrínam, zariadeniu archívu a trezoru, a preto sme im venovali najväčšiu pozornosť. Ostatné položky budeme uvádzať formou rozšírených popisiek v rámci obrazovej prílohy.

„Panský pokoj“

„Panský pokoj“ alebo pánska pracovňa bola pracovná, ale i reprezentatívna časť interiéru objektu. Tento priestor bol prvotne ako taký súčasťou sídiel firiem, podnikateľských spoločností, ale od 20. rokov 20. storočia začal prenikať aj do domácností a jeho určenie ho vyčleňovalo zo súkromných obytných priestorov, určených ďalším členom domácnosti. Ako reprezentatívny priestor podliehal módnym trendom nastupujúceho funkcionalizmu.

¹⁶ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 443/1931.

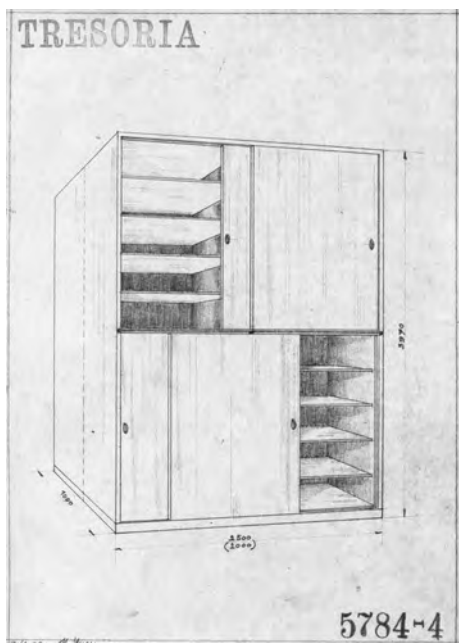
Obr. 4, 5. Zariadenie kancelárie a sedacia súprava správcu J. Geryka, tzv. „panský pokoj“. „Josef Volek, Výroba nábytku, Umělecké dílny nábytkové“, Valašské Meziříčí, 1933. Foto M. Fabian, 2018
 Fig. 4, 5. Office furnishings, sofa and armchairs J. Geryk, the so-called “gentlemen’s room”. “Josef Volek, Furniture manufacturer. Furniture art workshops”, Valašské Meziříčí, 1933. Photograph by M. Fabian, 2018

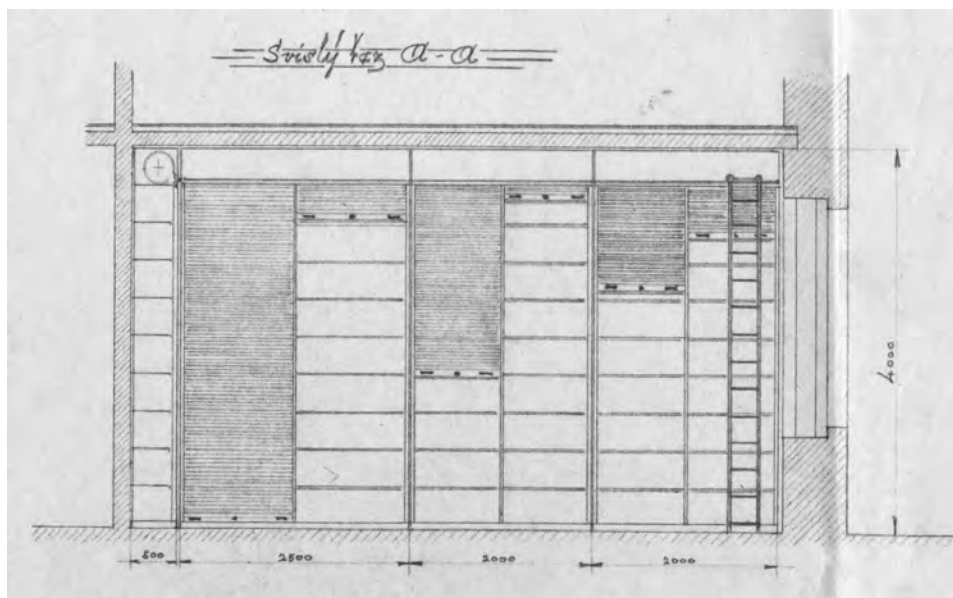
Takáto pracovňa bola navrhnutá i pre správcu J. Geryka. Logicky mala spadať pod vnútorné zariadenie, ale z istých dôvodov prebichala jej realizácia v rámci stavebno-remeselných prác. Aj napriek tomuto faktu sme ho zaradili až do tejto časti štúdie a nie predchádzajúcej, publikovanej na stránkach nášho zborníka v roku 2018.¹⁷

Interiér Gerykovej pracovne realizovala firma „Josef Volek, Dílna pro umělecké zařízení bytů, vil, bank a veřejných budov, Valašské Meziříčí“ (ďalej J. Volek). Výber uvedenej firmy prebehol bez súťaže, len na základe dobrých skúseností s touto firmou, ktorá realizovala obloženie veľkej zasadacej siene, súčasťou ktorej bolo aj niekoľko kusov nábytku, určeného

¹⁷ Zo spomienok nevesty J. Geryka vieme, že byt správcu bol zariadený starším súkromným nábytkom.

Obr. 6, 7, 8. Návrhy archivních skříní, zvislý rez A-A. „Tresoria, Továrna pokladen, akciová společnost, Praha“, 1932. Archiv SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 93/1932
 Fig. 6, 7, 8. Designs for archive cabinets, vertical cross-section A-A. “Tresoria, Factory of chests, joint-stock company, Prague”, 1932. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 93/1932

Obr. 9. Nerealizovaný návrh archívnej skrine.
„J. Vávra, Náchod, Továrna ohnivzdorných
pancérových pokladen“, 1932. Archív SNM,
pobočka v Martine. Reg. MSS

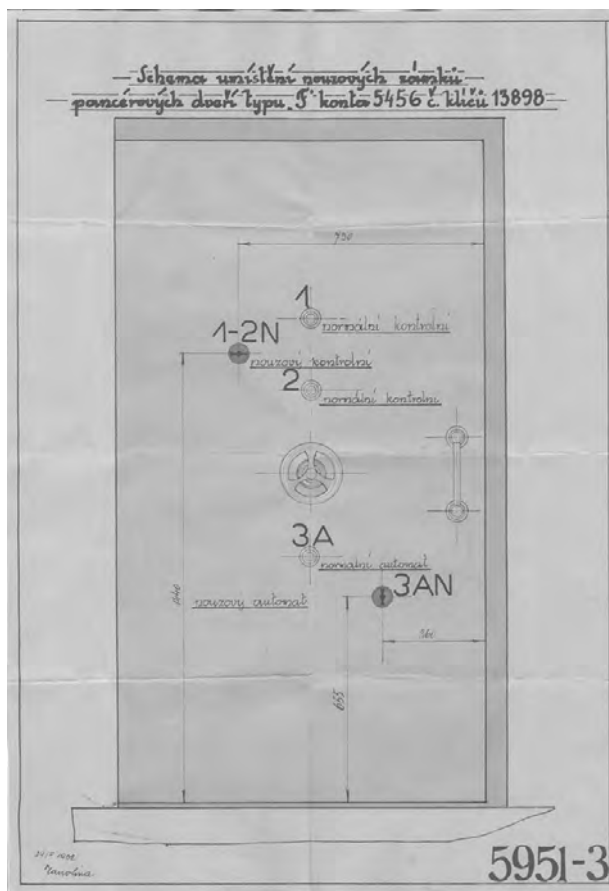
Fig. 9. Design of an archive cabinet, not carried
out. “J. Vávra, Náchod, Factory of fire-resistant
armoured chests”, 1932. Archives of the SNM,
Martin branch. Reg. MSS

Obr. 10. Pohľad do archívnej miestnosti.
Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 968. Foto
P. Mendel, 1938 – 1942

Fig. 10. View of the archive room. Photographic
archives of the SNM in Martin, neg. no. 968.
Photograph by P. Mendel, 1938 – 1942

Obr.11. Schéma umiestnenia núdzových zámkov pancierových dverí. Tresoria, 1932. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2929/1932

Fig. 11. Diagram for the layout of emergency locks on armoured doors. Tresoria, 1932. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 2929/1932

pre predsedníctvo Spoločnosti. Firma J. Volek sa špecializovala na výrobu nábytku v historizujúcom dizajne, ale na požiadanie J. Geryka navrhla pre muzeálne účely jednoduchšie riešený nepolychrómovaný nábytok v „úradnom štýle“. Nábytok bol vyrobený z dubového dreva kombinovaného s orechovou dyhou. Napriek požiadavke jednoduchosti zodpovedal stále skôr historizujúcim tendenciám empírovo-klasicizujúceho štýlu ako súdobému prevládajúcemu funkcionalizmu. Vybavenie pracovne pozostávalo z knižnice, písacieho stola, kresla k písaciemu stolu a sedacej súpravy so stolíkom (dve kreslá a pohovka). Sedacia súprava mala pôvodne kožené čalúnenie. Nábytková zostava bola doplnená stolíkom pod písací stroj, stoličkou a stolíkom na odkladanie spisov. Výroba nábytku do kancelárie správcu stála 15 070 Kč. (Obr. 3, 4, 5.)

Archív

Archív sa nachádzal (a nachádza) v ústraní, mimo hlavnej komunikačnej osi, v severnej časti budovy, medzi vstupným zavesením a prednáškovou sálou. V ideovom náčrte, ktorý vypracoval J. Geryk, navrhol riešenie dvoch typov archívnych skriň: vstavané skrine po obvode miestností a voľne v priestore situované dvojité, dva metre vysoké, jeden meter hlboké skrine s dvojmetrovou dĺžkou. V návrhu už nebolo stanovené, akým spôsobom

Obr.12, 13. Návrhy trezorových skříň. „J. Vávra, Náchod, Továrna ohnivzdorných pancéřových pokladen“, 1934. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1458/1937

Fig. 12, 13. Designs of safes. “J. Vávra, Náchod, Factory of fire-resistant armoured chests”, 1934. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 1458/1937

sa má súťažiaci vysporiadať s výškou miestností. V prípade rozdelenia miestností na dve podlažia, musela byť konštrukcia dimenzovaná na záťaž tak, aby uniesla ďalší rad skříň spolu s archívnyim materiálom. Podľa zásad uchovávania archívneho materiálu mali byť skrine železné, prachotesné a ohňovzdorné.¹⁸

Termín zasielania ponúk bol od 29. 12. 1931 do 15. 1. 1932 a v rámci užšej súťaže boli oslovené tri firmy – „J. Vávra, Náchod, Továrna ohnivzdorných pancéřových pokladen“ (ďalej J. Vávra), „Ing. O. Podhajský, akc. spol., Praha-Hostivař“ (ďalej Ing. O. Podhajský) a „Tresoria, Továrna pokladen, akciová spoločnosť, Praha“ (ďalej Tresoria).

J. Geryk v liste adresovanom českému historikovi umenia Zdeňkovi Wirthovi vyzdvihol z hľadiska profesionality ponuku firmy Ing. O. Podhajský, ktorá navrhla rozdelenie vysokých miestností pomocou železnej galérie, prístupnej zo schodiska umiestneného v rohu. Podľa situovania navrhla typologicky dvoj-, troj-, štvor-, päť-, šesťčlánkové skrine so žalúziovým zatváracím systémom.¹⁹ Tresoria navrhla dva varianty uzatvárania skříň, a to so žalúziovým systémom a s posuvnými dverami. Poschodovú dispozíciu a prístup k vrchným regálom neriešila galériou, ale menej praktickým posuvným rebríkom, z ktorého by boli prístupné vrchné police.²⁰ (Obr. 6, 7, 8.)

Všetky ponuky rešpektovali Gerykom navrhnutú dispozíciu situovania skříň v priestore s uličkou v strede miestností a so situovaním ďalších skříň po obvode. Medzi cenovými

¹⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 4236/1931.

¹⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 259/1932.

²⁰ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 93/1932.

ponukami oslovených firiem neboli veľké rozdiely, a preto MSS zvažovala skôr profesionalitu a kvalitu tej-ktorej firmy. Cena však bola dôležitým a nakoniec i rozhodujúcim faktorom a na základe najnižšej ponuky zadala MSS výrobu archívnych skriň firme J. Vávra v cene 108 200 Kč. Vysoká cena kompletného zariadenia oboch miestností bola pravdepodobne dôvodom, prečo sa MSS nakoniec rozhodla zariadiť namiesto dvoch miestností len jednu. Druhá, nezariadená miestnosť slúžila ako študovňa a neskôr sa tu začala profilovať knižnica.

J. Vávra vypracoval v júni 1932 nový návrh rozmiestnenia skriň. Stredná ulička bola zrušená a rad skriň v strede doplnený o štyri ďalšie kusy, čím v strede vznikli dva súvislé rady. Skrine sú z oceľového plechu, dvojkrídlové so skrytými závesmi, s dvojítm uzatváraním – pomocou „T-klúča“, ktorým sa dvere pritiahnu ku konštrukcii a prachotesne ju uzatvoria a „wertheimovým klúčom“ na uzamknutie skrine. Konštrukciu oceľových skriň tvoria nosné piliere a vodorovné plechy s vnútornými, výškovo nastaviteľnými policami.²¹ (Obr. 9, 10.) Cena za dodanie 66 kusov skriň spolu s konštrukciou galérie, schodov a linolea na podlahu bola vo výške 58 500 Kč.²² Na oboch podlažiach sú v strede miestnosti navrhnuté dva rady desaťčlánkových skriň, dve päť- a dve šesťčlánkové vstavané skrine a dve dvojčlánkové skrine.

Trezor

Pre uloženie cenných zbierok a dôležitých dokumentov bol navrhnutý priestor trezoru prístupný z kancelárie správcu múzea. Trezor ako i trezorové dvere boli realizované v roku 1931 v súvislosti so stavebnými prácami. Keďže išlo o špeciálne bezpečnostné dvere, musela sa MSS obrátiť na špecializované firmy. O zákazku sa uchádzali firmy J. Vávra, a Tresoria. Podľa rozhodnutia Stavebného výboru MSS bola výroba dverí zadaná firme Tresoria za cenu 15 255 Kč. Objednávka zahŕňala realizáciu oceľovo-pancierových dverí „typ A“ s rozmermi 90 x 200 cm, s vnútornou doskou zo špeciálnej zliatiny zn. „Cerberus“, s hmotnosťou 1 900 kg, vrátane vnútorných dvojkrídlových oceľových mrežových dverí a ventilácie. Dvere boli zabezpečené trojitým ochranným zámkom zn. „Protektor“. V prípade poškodenia zámkov dostala MSS návod na použitie „núdzového zámku“ s technickým popisom. Okrem toho disponovali dvere tzv. „revolučným uzáverom – patent č. p. 981-30“, ktorý v prípade nutnosti umožňoval rýchlo uzavrieť pancierové dvere.²³ (Obr. 11.)

Samotná realizácia vnútorného zariadenia trezoru bola riešená až v roku 1934 a J. Geryk vypracoval predbežný návrh trezorových skriň. V zásade išlo o dve dvojdielne oceľové skrine s bezpečnostným uzáverom, vnútorne rozdelené vysúvateľnými policami a na uloženie zbierky mincí požadoval zabezpečiť v jednej skrini 55 úzkych zásuviek. Na dodanie trezorových skriň oslovila MSS opäť J. Vávru a podnikateľa Ing. O. Podhajského. Ing. O. Podhajský vypracoval dve alternatívy skriň – cenovo drahšie s dvojítm stenami s azbestovou izoláciou a lacnejšie jednoplášťové skrine. Nielen finančné dôvody, ale aj dobré skúsenosti s firmou J. Vávra boli dôvodom, prečo bola zákazka nakoniec zadaná tejto firme. Podmienkou bolo, aby rozpočet za obe skrine nepresiahol sumu 9000 Kč. Keďže skrine boli požadované dvojdielne, musel byť namiesto priestorovo úspornejšieho roletového systému navrhnutý dvojdverový systém. Povrchová úprava skriň bola prispôbená jednofarebnej úprave skriň v archíve. Napriek tomu, že zákazka bola s firmou J. Vávra prerokovaná už v roku 1934, k realizácii pristúpila firma až v roku 1937. (Obr. 12, 13.)

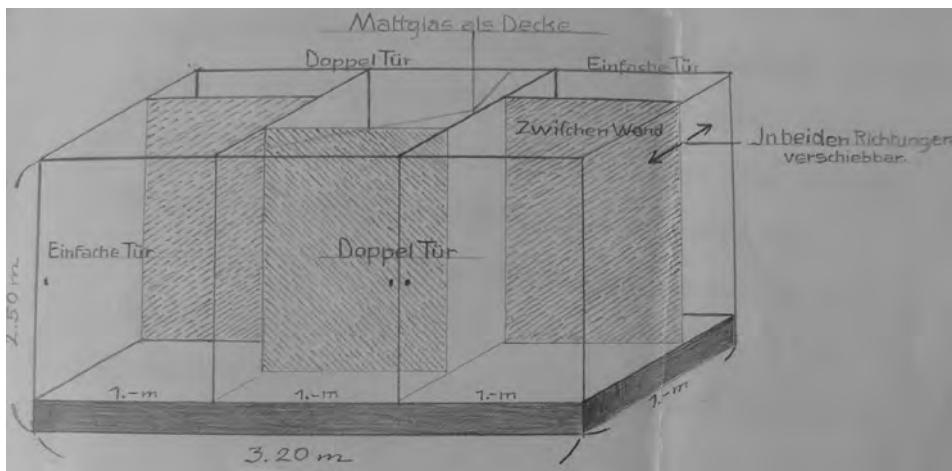
²¹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1073/1932.

²² Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1590/1933.

²³ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2145/1931.

Obr. 14, 15. Vzor a návrh inštaláčnej vitríny v Museum für Völkerkunde, Lipsko. „Fabrik für Eisenbau und Kunstschmiede, Leipzig“. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2708/1933
 Fig. 14, 15. Sample and design of a display cabinet in the Museum für Völkerkunde, Leipzig. “Fabrik für Eisenbau und Kunstschmiede, Leipzig”. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 2708/1933

Obr. 16, 17. Typ jednodielnej a trojdielnej inštalačnej vitríny. „Josef Volek, Výroba nábytku, Umělecké dílny nábytkové“, Valašské Meziříčí (neskôr Jindřich Jelínek), 1934 – 1938. Foto M. Fabian, 2018

Fig. 16, 17. Type of a single and three-piece display cabinet. “Josef Volek, Furniture manufacturer. Furniture art workshops”, Valašské Meziříčí (later Jindřich Jelínek), 1934 – 1938. Photograph by M. Fabian, 2018

Obr. 18. Nástenné a stropné svietidlá dodala firma „F. Jílek a dř. Otto Seitz, Závody pro umělecko-průmyslové práce kovové“, Hradec Králové, 1932 – 1933. Firma dodala svietidlá do celej budovy v cene 68 123 Kč. Foto M. Fabian, 2018

Fig. 18. Wall and ceiling lighting was supplied by the company “F. Jílek and dř. Otto Seitz, Factories for applied-art work in metal”, Hradec Králové, 1932 – 1933. The company supplied lights for the whole building at a price of 68,123 Kč. Photograph by M. Fabian, 2018

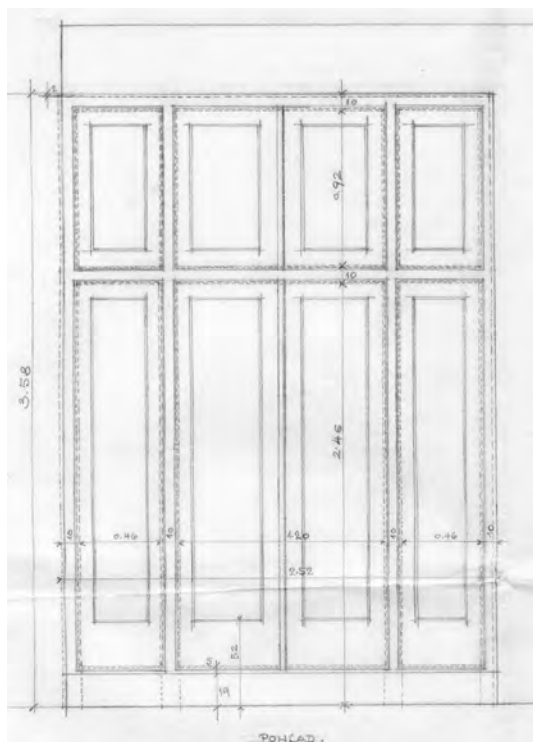
Inštaláčn e vitriny

Už v roku 1929, súbežne s realizáciou stavby, začala MSS predbežne riešiť výzor a typov e moznosti inštaláčnych vitrín. Prv e inšpirácie čerpal J. Geryk počas zahraničnej študijnej cesty, ktor u podnikol spolu s M. M. Harmincom v roku 1930. V rámci n vstev jednotlivých m zei v Lipsku, Hamburgu a Dr žd noch sa zameral nielen na typov e varianty inštaláčnych vitrín, ktoré by najviac vyhovovali charakteru jednotlivých zbierok, ale zaujímal sa i o celkov y spôsob ich inštalácie.

Za vzor pre martinsk e expozície boli vybran e vitriny, ktoré mali moznosť vidieť v Národopisnom múzeu (Museum f r V lkerkunde) v Lipsku, ale už v nasledujúcom roku sa Geryk nadchol pre vitriny Národopisného múzea (Volkskundemuseum) vo Viedni, ktoré boli vyr ban e v Dr žd noch a podľa jeho názoru boli ešte dokonalejšie.²⁴ (Obr. 14.)

V dobovej tlači sa pravidelne objavovali informácie aj o týchto aktivitách a zámeroch MSS, a tak je pochopiteľn e, že realizácia vnútorného zariadenia vzbudila záujem podnikateľskej verejnosti, ktor  sa dožadovala zaslania súťažných podmienok na výrobu vitrín. Okrem ponukových katalógov zaslali niektor  podnikatelia na adresu novostavby vzory inštaláčnych vitrín. MSS ich nemala kde umiestniť, a tak boli priebežne pres van  v rozostavanej budove. Neorganizovan  akcia bola dôvodom viacerých problémov, ktoré sa prejavili v neskoršom období, keď sa výrobcovia domáhali ich vrátenia alebo odkúpenia. Po tom, čo bola zákazka inštaláčnych vitrín zadan  firme J. Volek, nemala MSS finančne prostriedky, ani záujem o odkúpenie zaslaných ponúkaných vitrín, ktoré navyše mohla len sekundárne pou iť v skladovacích priestoroch.

²⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 3092/1931.

Obr. 19. Vstavané skrine navrhla a vyrobila firma „Josef Volek, Výroba nábytku, Umělecké dílny nábytkové“, Valašské Meziříčí (neskôr Jindřich Jelínek), 1934 – 1938. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS

Fig. 19. The fitted cabinets were designed and produced by the company “Josef Volek, Furniture manufacturer. Furniture art workshops”, Valašské Meziříčí (later Jindřich Jelínek), 1934 – 1938. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS

Prebiehajúca dostavba budovy a s ňou spojené finančné ťažkosti ovplyvnili, že sa začala MSS otázkou inštalčných vitrín definitívne zaoberať až v roku 1933. Na základe posúdených zaslaných vzorov inštalčných vitrín vyplynulo, že sa podnikatelia prevažne zameriavali na výrobu kovových vitrín. Boli väčša obdĺžnikového formátu, kompaktné objemovo riešené alebo hmotne odstupňované. Nie všetky rešpektovali špecifické podmienky inštalovania rôznorodých zbierok. Získaný materiál však umožnil vytvorenie predstavy o realizačných možnostiach a aktuálnych dobových trendoch vitrín, vyrábaných v Československu. Spolu s predhádzajúcimi skúsenosťami zo zahraničných múzeí umožnili Gerykovi stanoviť základné estetické a technické normy, ako napr. prachotesnosť, kvalitné spracovanie, bezpečnosť a dokonca i načrtnúť vzory plánovaných vitrín.

Zo zachovanej korešpondencie v registratúre MSS vieme, že o získanie zákazky sa uchádzalo najmenej 22 podnikateľov,²⁵ z ktorých každý ponúkal rozdielny sortiment vit-

²⁵ „A. Kraus, Továrna na ocelova okna, Bratislava“; „Antonín Bílek, Továrna na železné kostrukce v Brně“; „Antonín Leder v Přerově, První přerovská speciální továrna drátěných výrobků“; „Robert Slezák, Továrna na kovové zboží, Bystřice pod Hostýnem“; „Jindřich Süßer Mor. Ostrava, Továrna na pancéřové pokladny a ocelopancéřové tresory“; „Tresoria, Továrna pokladen, akciová společnost, Praha-Jinonice“; „J. Vávra, Náchod, Továrna ohnivzdorných pancéřových pokladen“; „Železokonstrukcie, Jozef Lichardus, Ružomberok“; „Vratislav Haman, Továrna železných konstrukcí a kovových portálů, Praha“; „Popradská Vozovka a Strojareň, Daniel Haláth, Poprad“; „Výrobní družstvo zámečnické v Praze“; „Prvá slovenská vozovka a strojárne, úč. spol., Krompachy“; „Vratislav Haman, Továrna železných konstrukcí a kovových portálů, Praha“; „František Pavlů – S. Ostrava, Továrna pancéřových, železobetónových, ohnivzdorných pokladen, tresorů a pancéřových síní“; „Závody Mücke – Melder, Mor. Ostrava-Vítkovice, Továrna na železný, mosazný a sanitní nábytek“; „Zdeněk Patočka, Stavební a umělecký kovoprůmysl, Praha“; „Thonet Mundus, Spojené československé továrny na nábytek z ohýbaného

Obr. 20, 21. Roletová zakladacia skriňa
a roletový písací stôl pre účtovníka, dub,
„Jerry, spol. pre zariadenie kancelárií“,
Bratislava, 1928. Foto M. Fabian, 2018

Fig. 20, 21. Roll-down document cabinet
and roll-down accountant's desk, oak. "Jerry,
company for office furnishings", Bratislava,
1928. Photograph by M. Fabian, 2018

Obr. 22. Stolička, buk. „Tatra, Továrňa na nábytok z ohýbaného dreva, uč. spol., Turčiansky Sv. Martin“, 1932. Do zasadacej siene dodala firma 160 kresiel (1 kus á 120 Kč) a 10 taburetiek (1 kus á 30 Kč). V rámci ponúk ostatných firiem bol zastúpený aj sedací nábytok z ohýbaných kovových trubiek, ktorý začal byť koncom 20. a v 30. rokoch 20. storočia veľmi populárny. Takúto ponuku zaslala napr. firma „Thonet Mundus, spojené československé továrny na nábytok z ohýbaného dreva, a. s.“ v Brne; „Závody Mücke – Melder, Mor. Ostrava-Vítkovice“. Mohli byť oceľové alebo železné s poniklovanou alebo pochrómovanou úpravou. Oceľový alebo pochrómovaný nábytok bol kvalitnejší, ale zároveň i drahší. Vzhľadom na to, že cena jedného pochrómovaného kresla by stála takmer 300 Kč, rozhodla sa MSS pre (o polovicu lacnejší) drevený sedací nábytok. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1019/1932. Foto M. Fabian, 2018

Fig. 22. Chair, beech. “Tatra, Factory for bentwood furniture, apprentice company, Turčiansky Sv. Martin”, 1932. The company supplied 160 chairs (price per chair 120 Kč) and 10 stools (price per stool 30 Kč) for the meeting room. Offers from other companies included furniture using bent metal tubes, which began to be very popular at the end of the 1920s and in the 1930s. For example the company “Thonet Mundus, joint Czechoslovak factories for bentwood furniture, joint-stock company” in Brno sent such an offer, as did “Factory Mücke – Melder, Mor. Ostrava-Vítkovice”. They could be steel or iron with a nickel-coated or chromed surface. Steel or chrome furniture was of better quality, but also more expensive. Since the price of one chrome chair would have been almost 300 Kč, the MSS chose wooden furniture (at half the price). Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 1019/1932. Photograph by M. Fabian, 2018

Elektro-vysokovýkonné stroje pro veškerý průmysl dřevářský

Závody Rikov

továrna na dřevobráběcí stroje

Richard Koch, Varnsdorf

Telef. č. 133 a. b. c. Varnsdorf

Telef. č. 73678 Praha VII. Šternberková 15

Telef. č. 1250 Olomouc, Masarykovo nám.

Telef. č. 3050 Bratislava, Veľtrn. pav. V

Telef. č. 036 Košice, Ing. Alex. Baškányi

Úřdy u pošt apod.:

Praha č. 51578

Víceň č. 126015

Budap. č. 15240

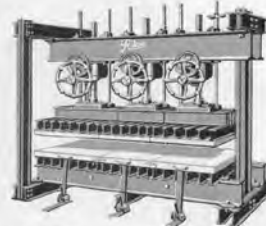
Vzor KS Automatická gila smička a příložec. S automatickým řízením posuvu. Posuv cca 50 m za minutu.

Vzor AD a příložec VA Vysokovýkonný stroj hobla-
vací s převodní došou se širou 300 mm hoblovací hlí. S
automatickým posuvem, příložcem.

Vzor HB Vysokovýkonný hobla-
vací stroj od stří. Hobla-
vací hlí. od 800 do 1750 mm. S žlábkovým příložecím
válecm, poháněným válcem ze stále a brusit. stroj na hobla-
vací nože. Srušovací a brusit. váleci. Mě na dránění.
S jedním nebo dvěma bubny.

Vzor PPA 3 Vysokovýkonný hlí. na dříví. S rychloběžným
soukolím, jednodílným otvřeným. Lisovací oska 2500 mm,
lisovací hlí. 1100 a lisovací výška 300 mm. Dodá se do
3 m lisovací dřevy. Rychloběž. na dříví s elektr. pohonem,
Topná a chlazená lisovací desky s hliníkovou příložkou.
Dodá se v každé velikosti.

Kompletní zařízení pro: příložec závody, závody truhlářské strojeval a odbytkař, tovaryný nábytky, tovaryny na obrábění dřeva, vozovky, speciální stroje pro veškeré mechanické obrábění dřeva.

Diktat: Gr Napsal: Kp Varnsdorf, dne 8. února 1932

Titl. Muzeální slovenská společnost,
Turč. Sv. Martin.

Na Vaš dopis ze dne 4. t. m.
sděluji s Vámi, že nedoplatek účtu jest
k zaplacení ve čtvrtletních splátkách do konce
roku. Bylo by proto pro mne příliš znsčnou
ztrátou, kdybych Vám měl povolit 6 % na celý
obnos.

Chci Vám poskytnouti na nedoplatek
5 % slevy, poukážete-li zbývající obnos
do 20. t. m..

Doufám, že Vaš můj návrh
vyhovuje a poručím se Vám

s veškerou úctou

ZÁVODY RIKOV
továrna na dřevobráběcí stroje
Richard Koch, Varnsdorf Č. S. R.

Handwritten signature

Muzeální slovenská společnost	
Číslo 266/32	
datum 10. II. 32.	17/II-32

*Vypracováno
a 5% slevou
a u*

Obr. 23. MSS objednala univerzálný dřevobráběcí stroj HMCUM/D5 v ceně 22 000 Kč. „Závody Rikov, Továrna na dřevobráběcí stroje, Richard Koch, Varnsdorf“. Archiv SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2094/1931
Fig. 23. The MSS ordered the universal woodturning machine HMCUM/D5 at a price of 22 000 Kč. "Rikov plant, Factory for woodturning machines, Richard Koch, Varnsdorf". Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 2094/1931

rín. Aby sa Spoločnosť dokázala v širokej ponuke rôznorodých výrobkov čo najlepšie zorientovať, bol v roku 1933 vybraným firmám²⁶ rozposlaný formulár.²⁷ Zámerom bola špecifikácia parametrov ohľadne rozmerov, typov vitrín, ale i technického prevedenia, a to pre drevené aj kovové vitríny.

V rámci aktuálnych trendov starostlivosti o zbierky mali byť vitríny prachotesné, kovové alebo drevené, podľa možnosti čo najviac presklené. Konštrukcia mala byť v strede spevnená profilovaným železom, v rohoch vitrín mali byť stabilné pilieriky s drážkami na upevnenie posuvných konzol na police. V prípade drevených vitrín malo byť použité dubové drevo prvotriednej kvality. Kvôli prehľadnosti mali výrobcovia uviesť cenu za jednu vitrínu a ďalej za 20, 50 a 100 kusov vitrín.²⁸

V priebehu rozhodovania pridelenia zákazky komunikoval J. Geryk s viacerými významnými národopisnými múzeami v zahraničí, napr. v Katoviciach, Varšave, Poznani, Hamburgu, Lipsku a Viedni. Pri otázke výberu najvhodnejších vitrín ho zaujímali ich praktické skúsenosti, výhody a nevýhody použitých materiálov, tvar, rozmery, alebo použitie konkrétnych typov vitrín pre jednotlivé vedné odbory – numizmatiku, etnografiu a archeológiu.²⁹ Najerudovanejšiu a najobsiahlejšiu korešpondenciu vo vzťahu k národopisnej inštalácii viedol Geryk s profesorom Fritsom Krausem z Národopisného múzea v Lipsku. (Obr. 15.) Napriek tomu, že boli zo strany MSS jednoznačne preferované kovové vitríny, finančný aspekt bol rozhodujúcim dôvodom, prečo dala napokon prednosť dreveným vitrínam a v roku 1933 zadala zákazku firme J. Volek.

Bolo navrhnutých niekoľko typov vitrín – voľne stojace i vstavané medzi piliere alebo do deliacich drevených stien. Všetky typy mali mať rovnakú výšku dva a pol metra, ktorá mala vo výstavnom priestore dodržať jednotnú výškovú líniu a zjednotiť priestor. Základným modulom bol typ jeden meter širokej vitríny, od ktorého sa variovali dvojmetrové a trojmetrové vitríny. Boli vyrobené z dubového dreva, rámovej konštrukcie, natreté čiernou farbou a v rámci dobového dizajnu s obľými rohmi. Rámová konštrukcia bola v strede vystužená železným „T“ profilom, ktorá mala okrem praktického aj estetický zreteľ – umožňovala redukovať šírku stredového piliera na minimum a tým prispela k estetickému vzhľadu a väčšej svetelnosti vitrín. Vitríny boli na nízkych soklíkoch, ktoré mali byť obtiahnuté

dreva, a. s. v Brně“; „Tatra, Továrna na nábytok z ohýbaného dreva, uč. spol., Turčiansky Sv. Martin“; „Jerry, kancelársky nábytok a drevopriemysel, Bratislava“; „Josef Volek, Výroba nábytku. Neskôr: Jindřich Jelínek, Umělecké dílny nábytkové, Valašské Meziříčí“; „František Hilšek, nábytkové a stavebné stolárstvo, Turčiansky Sv. Martin“; „Julius Hoffmann, Umelecké stolárstvo a čaluníctvo, Žilina, Vrútky“.

²⁶ V užšej súťaži boli oslovené firmy: „Železokonštrukcie, Jozef Lichardus, Ružomberok“; „Josef Volek, Výroba nábytku. Neskôr: „Jindřich Jelínek, Umělecké dílny nábytkové, Valašské Meziříčí“; „Antonín Leder v Přerově, První přerovská speciální továrna drátěných výrobků“; „Jerry, kancelársky nábytok a drevopriemysel, Bratislava“; „Thonet Mundus, Spojené československé továrny na nábytek z ohýbaného dreva, a. s. v Brně“; „Antonín Bílek, Továrna na železné kostrukce v Brně“; „J. Vávra, Náchod, Továrna ohnivzdorných pancéřových pokladen“.

²⁷ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2146/1933.

²⁸ Súťažné podmienky: pre súťažiach na drevené a kovové vitríny špecifikovala MSS päť rozmerov: trojdielne vitríny so šiestimi dverami s rozmermi 300 x 240 x 100 cm; dvojdielne vitríny s dvomi dverami s rozmermi 200 x 240 x 100 cm; jednodielne jednodverové vitríny s rozmermi 100 x 240 x 100 cm; trojdielne vitríny určené medzi piliere s rozmermi 310 x 240 x 75 cm; trojdielne vitríny s rozmermi 310 x 240 x 45 cm. Dvere mali byť pripevnené na troch bronzových skrytých závesoch a uzamykateľné dvomi typmi zámkov – trňovým kľúčom na troch miestach, ktorým sa dvere pritiahnu ku kostre skrine a „wertheimovým“ kľúčom. Výrobcov drevených vitrín sa týkali nasledujúce podmienky: drevo malo byť dubové, prvej kvality, zo všetkých strán jemne opracované, dostatočne vyschnuté a impregnované. Sokel, na ktorom mala stáť vitrína, mal byť smerom dovnútra odsadený od okraja skrine o 5 cm a obtiahnutý 2 mm vrstvou gúmy.

²⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2144/1933; 2210/1934.

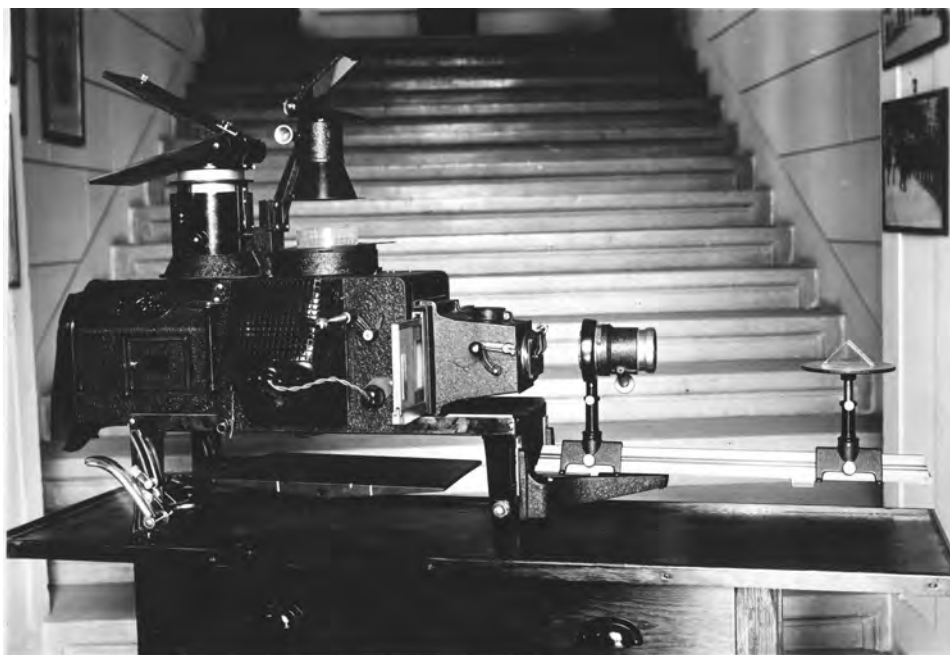
Obr. 24. V roku 1930 sa zaoberala MSS kúpou hasiacich prístrojov a od niekoľkých dodávateľov si dala zaslať ponukové listy. Od firmy TOTAL objednala dva hasiace prístroje zn. Total, typ J, v cene 1284 Kč a jeden zn. Total, typ C výmenou za dva staré hasiace prístroje. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 4031/1931 Fig. 24. In 1930, the MSS looked into the purchase of fire extinguishers, and received offers from several suppliers. It ordered from the company TOTAL two fire extinguishers of the Total brand, type J, at a price of 1,284 Kč, and one of the Total brand, type C, in exchange for two old fire extinguishers. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 4031/1931

gumou. Podľa dohody s výrobcom si túto prácu mala MSS zabezpečiť sama, ale pod tlakom inej dôležitejšej práce, podstavce jednoducho len natreli čiernou farbou.

Na zníženie výrobnjej ceny mali prispieť na dverách použité lacnejšie klavírové závesy. Vnútnú variabilitu, pri rôznych typoch zbierok, umožňovali výškovo nastaviteľné police na jednoduchých kovových konzolách. Bezpečnosť zbierok mali zaručiť dva typy zámkov. Vitríny boli navrhnuté celopresklené až k podstavcu, alebo s plnou spodnou časťou s dvojdverovou uzatvárateľnou skrinkou, slúžiacou pre úschovu neinštalovaných zbierkových predmetov. Okrem výhod takéhoto uloženia zbierok suplovala skrinka aj „vizuálny“ podstavec pre zbierky, ktoré nemuseli byť inštalované veľmi nízko.

Pri niektorých typoch vitrín mohla byť podľa potreby zadná drevená stena nahradená sklom a vitrína mohla byť situovaná voľne v priestore. V prípade vitrín, vstavaných medzi piliere, bolo možné inštalovať zbierky z oboch strán. Vitríny boli do múzea dodávané rozmontované, bez skla a políc. Sklo dodala spoločnosť „Prodejní združení českých tabuláren a. s.“ v Prahe, ktorá ponúkla najnižšiu cenu. Od tejto firmy objednala MSS zo špeciálneho a okenného skla do vitrín i sklenené police. Vsadenie sklenených tabúl do vitrín realizoval turčiansky podnikateľ, sklár Andrej Žiak.³⁰ Zadné, prípadne bočné steny a spodné police boli obtiahnuté ľanovým plátnom, ktoré dodala firma „S. Ivaška, Obchod s módnym a strižným

³⁰ Ponuku na sklenené tabule dodala firma „Miroglace, prodejní společnost zrcadlového skla, s r. o., Praha“. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 66/1935; „Sklárna bilinská, Duchcov“. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 170/1935; „Prodejní združení českých tabuláren a. s., Praha“. Archív SNM, pobočka

Obr. 25. Epidiaskop. „Zeiss Ikon A.-G., Dresden“. V roku 1929 začala MSS komunikovať s nemeckou firmou v Jene ohľadne kúpy projekčného prístroja – epidiaskopu do zasadacej siene. Prístroj disponoval viacerými funkciami a okrem premietania filmov a diazpozitívov slúžil aj pre prírodovedné účely na premietanie mikroskopických preparátov. MSS sa nepodarilo získať pri kúpe zľavu, preto sa v roku 1930 obrátila na Obchodnú a priemyselnú komoru v Bratislave so žiadosťou o jeho bezcolný dovoz. Keďže išlo o špecializovaný prístroj, ktorý sa v Československu nevyrábal, bolo clo vo výške 2315 Kč vrátené MSS. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 181/1931. Foto M. Fabian, 2018

Fig. 25. Opaque projector. “Zeiss Ikon A.-G., Dresden”. In 1929, the MSS began to communicate with a German company in Jena concerning the purchase of an opaque projector for the meeting room. The instrument had several functions, and as well as projecting films and slides, it could also be used for natural history purposes to project microscopic preparations. The MSS did not succeed in obtaining a reduction for the purchase, and so in 1930 it turned to the Chamber of Trade and Industry in Bratislava to request an import without customs duty. Since it was a specialised instrument which was not manufactured in Czechoslovakia, the customs duty amounting to 2,315 Kč was returned to the MSS. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 181/1931. Photograph by M. Fabian, 2018

tovarom“ v Turčianskom Sv. Martine. 610 kusov železných konzol na police objednala MSS v roku 1935 od firmy Stahl z Turčianskeho Sv. Martina.³¹ Vitríny boli očíslované alpakovými štítkami s číslami, ktoré dodala firma „Herrmann & Poláček, Závody na leptání kovů a továrna kovového zboží, Praha.“³²

J. Volek bol nútený v období hospodárskej krízy ukončiť živnosť, ale pokračovateľom tradície sa stal jeho zať Jindřich Jelínek, ktorý si v roku 1933 otvoril vlastnú stolársku dielňu.

v Martine. Reg. MSS, list č. 885/1935, ktoré ponúklo najnižšiu cenu. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 3538/1935.

³¹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 604/1935.

³² Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1277/1937.

Obr. 26. Ponuka kancelárskych pomôcok od firmy Leonhardi, Podmokly. Archív SNM, pobočka v Martine. Registratúra MSS, list č. 872/1932. Rôzne kancelárske pomôcky (tužky, papier, fascikle, zakladače, kartotecné lístky, obálky atď.) objednávala MSS podľa potrebie od firm: „Ján Domko, knihkupectvo a papierníctvo, Tučiansky Sv. Martin“; „KÚS, Knihtlačiarsky úctinársky spolok, Turčiansky Sv. Martin“; „Fr. Urbánek a spol, Knihtlačiareň a nakladateľstvo v Tmave“. Firma „Moric Freistadt, Bratislava“ dodala písací stroj Underwood, model 46T v cene 3774 Kč. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 204/1930

Fig. 26. Offer of stationery from the company Leonhardi, Podmokly. Archives of the SNM, Martin branch. Records office of the MSS, letter no. 872/1932. Various items of stationery (pencils, paper, binders, ring binders, catalogue cards, envelopes etc.) were ordered by the MSS according to need from the companies “Ján Domko, bookseller and stationery shop, Turčiansky Sv. Martin”; “KÚS, Letterpress shareholder company, Turčiansky Sv. Martin”; “Fr. Urbánek and co., Letterpress and publisher in Tmava”. The company “Moric Freistadt, Bratislava” supplied an Underwood typewriter, model 46 T at a price of 3,774 Kč. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 204/1930

Generačná výmena prospela nielen firme, ktorá mala v 30. rokoch 20. storočia existenčné problémy, ale aj samotnej MSS. J. Jelínek uvažoval pružnejšie a vo vedení firmy presadzoval ekonomickejšie riešenia. Vo vzťahu k múzeu sa týkali výroby a dodania väčšieho počtu kusov sériovo vyrábaných vitrín, výroba ktorých bola ekonomickejšia aj pre samotný podnik.³³

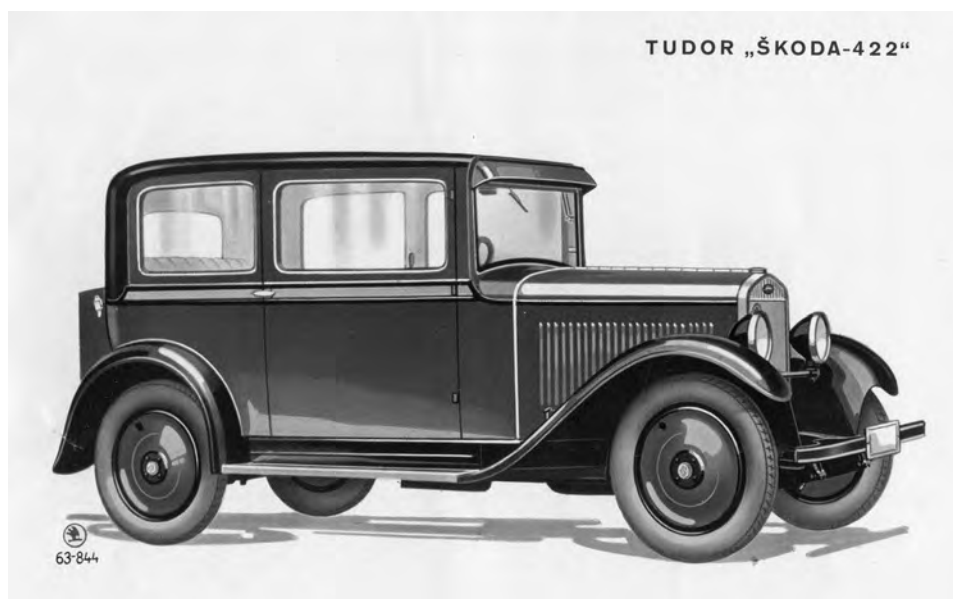
Celkovo išlo o veľkú objednávku, ktorá prebiehala po etapách. Určoval ju priebeh inštalácií expozícií, ale aj výrobné možnosti podnikateľa a rozpočet Spoločnosti. Ako prvé boli vyrobené vitríny pre archeológiu a numizmatiku. Pre archeologickú a numizmatickú expozíciu boli navrhnuté aj špeciálne stolové typy vitrín. Časť objednávky stolových vitrín pre archeológiu, podľa návrhu firmy J. Volek, bola nakoniec na výrobu zadaná turčianskej firme „Tatra, Továrňa na nábytok z ohýbaného dreva, uč. spol., Turčiansky Sv. Martin“, ktorá dostala realizačné výkresy bezplatne.³⁴ V roku 1938 MSS u nej objednala 36 stolíkov bez skla v cene 6 602,20 Kč.³⁵ Pre expozíciu ľudového textilu navrhla a vyrobila firma J. Jelínek špeciálnu osemhrannú vitrínu a pre oddelenie numizmatiky boli vyrobené a dodané šikmé pultové vitríny.

Celkový odhad počtu vitrín bol vykalkulovaný na 280 kusov v predbežnej sume 678 000 Kč a financie na zasklenie vitrín predstavovali sumu 568 340 Kč. Konečný počet vyrobených vitrín sa nám ale nepodarilo zistiť. Predpokladáme, že ich bolo vyrobených približne okolo 200 kusov. (Obr. 16, 17.)

³³ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2299/1934.

³⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1495/1936.

³⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 3011/1938.

Obr. 27. V roku 1931 Správa MSS požiadala „Škodovy závody, akciová společnost“ a „Závody Tatra, akciová společnost pro stavbu automobilů a železničních vozů“ o darovanie osobného auta na prepravu zbierkových predmetov. Ani jeden z podnikov však nebol ochotný auto poskytnúť zadarmo. Cenová ponuka Škodových závodov za osobné dvojverové a štvorverové auto Škoda model 422-20 HP bola od 33 000 do 43 000 Kč. Správa MSS si preto musela naďalej auto prenajímať. Na rýchlejší osobný presun na krátku vzdialenosť slúžili pre zamestnancov dva bicykle, ktoré zakúpila MSS už v roku 1931 od firmy „BAPOZ, Baťa pomocné závody, Společnost s r. o., Zlín“. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1788/1931

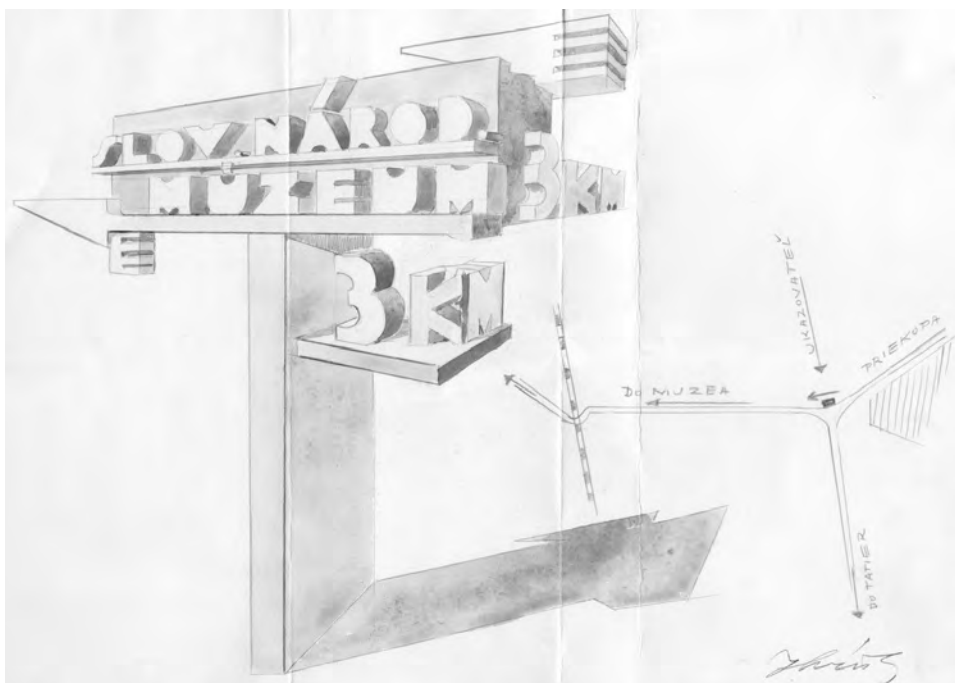
Fig. 27. In 1931, the Board of the MSS asked the “Škoda factory, joint-stock company” and “Tatra factory, joint-stock company for the construction of cars and railway carriages” to donate a car for the transport of collection items. However, neither company was willing to provide a car free of charge. The price offer from the Škoda factory for a 2-door and 4-door Škoda model 422-20 HP was from 33,000 to 43,000 Kč. The Board of the MSS thus had to continue renting a car. For the quicker transport of passengers over short distances, there were two bicycles for employees, bought by MSS in 1931 from the company “BAPOZ, Baťa subsidiary factory, Limited stock company, Zlín“. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 1788/1931

Iné účelové priestory

Zámerom MSS bolo vybudovať moderné múzejné pracovisko, ktoré by spĺňalo všetky požiadavky ochrany a uloženia zbierok a mohlo konkurovať zahraničným múzeám. K špecifickému nevyhnutnému účelovému vybaveniu múzeí patrili fotografický ateliér a priestor pre konzervátorov.

V roku 1930 sa obrátila MSS na fotografické spoločnosti a inštitúcie v Prahe – „Přístroje a pomůcky Vladimír Albrecht“, „Československý státní pokusný ústav grafický“, „Umělecko-průmyslová škola“, „Optikotechnika“ a „Továrna fotostrojů V. Koula“ so žiadosťou, aby na základe priloženého pôdorysu vyhotovili pre múzeum návrh moderného fotografického ateliéru.³⁶ Predstava MSS o jeho využití bola pomerne jednoduchá – mal obsahovať dostatočne veľký priestor na fotografovanie, čiernu komoru, pracovňu a archív negatívov a pozitívov. Odpovede oslovených odborníkov však prinútili MSS, aby sa hlbšie zamyslela

³⁶ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 2566/1930; 29/1931; 316/1931; 777/1931.

Obr. 28. Návrh svetelnej reklamy, ktorá mala byť umiestnená na križovatke v Priekope. „Spojené Elektrárne Severozápadného Slovenska, účastinná spoločnosť“, 1936. Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1579/1936

Fig. 28. Proposal for a lit-up advertisement to be placed at a crossroads in Priekopa. “Joint Electricity Board of North-Western Slovakia, shareholder company”, 1936. Archives of the SNM, Martin branch. Reg. MSS, letter no. 1579/1936

nad jeho využitím a podrobnejšie špecifikovala svoje zámery. Pre jeho návrh a vybavenie bolo potrebné poznať charakter a veľkosť zbierok, ich farebnosť, osvetlenie samotného ateliéru – fotografovanie za denného svetla alebo s pomocou umelého osvetlenia, zatemnenie miestnosti, elektrický prúd v budove atď. V rámci aspoň základného vybavenia a funkčnosti fotografického ateliéru bolo potrebné zakúpiť svetlá s viacerými filtermi, reprodukcny a prenosný fotoaparát s objektívmi, zväčšovák, kopírovací aparát pre zhotovovanie kópií a diapozitívov a filmovú kameru.³⁷

S rovnakými ambíciami sa MSS obrátila na továrne s laboratórnymi prístrojmi a potrebami za účelom zriadenia chemického laboratória. So zriadením chemického laboratória súvisela ďalšia požiadavka, a to vybudovanie konzervátorskej miestnosti na ošetrovanie dreva, textilu a kovu. Geryk opäť nadviazal na predchádzajúce kontakty a písomne oslovil národopisné múzeá v Hamburgu, Viedni, Berlíne, Lipsku.³⁸

Pre vybavenie konzervátorskej dielne vypracoval pre MSS pomerne presné informácie Československý státní archeologický ústav v Prahe.³⁹ Navrhol zakúpenie základných

³⁷ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 577/1931.

³⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 1956/1931.

³⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Reg. MSS, list č. 217/1932.

konzervátorských pomôcok – vane na umývanie zbierok podľa materiálu, a to s oloveným plechom pre roztoky slabších kyselín, vane na konzervovanie železa, dubové vane, medené vane pre parafínové kúpele, plechovú sušiareň, aspoň tri pracovné stoly, skrinky pre chemikálie, digestor atď. Národopisné múzeum vo Viedni však neodporúčalo vybaviť konzervátorskú miestnosť na čistenie parou a kyselinami olovenými stenami, ale najmä funkčnou vzduchotechnikou. Ďalšou súčasťou konzervátorských miestností mala byť aj mangľovňa.

V rámci korešpondencie sa nám už nepodarilo zistiť, do akej miery sa MSS podarilo zriadiť fotografický ateliér a konzervátorskú miestnosť. Predpokladáme, že vzhľadom na obmedzené finančné prostriedky sa tieto účelové miestnosti vybudovávali len veľmi skromne, a to hlavne po vojne a najmä začiatkom 50. rokov 20. storočia.

Snahou Spoločnosti bolo, aby vybavenie každej z účelových miestností zodpovedalo najmodernejším dobovým trendom, s ktorými sa mohli stretnúť v navštívených zahraničných múzeách. Takúto zahraničnú cestu podnikol J. Geryk spolu s architektom M. M. Harmincom ešte v roku 1930 a okrem primárnej problematiky stavby budovy sa predbežne zaoberali aj týmito otázkami.

Po dokončení stavebnej fázy nadviazala Spoločnosť opäť na svoje kontakty v zahraničí a prostredníctvom písomnej korešpondencie so zahraničnými múzeami podrobnejšie riešila otázku vnútorného zariadenia. V korešpondencii sme nenašli poznatky o tom, že by J. Geryk za týmto účelom podnikal ďalšie služobné cesty, ale minimálne navštívil Národopisné múzeum vo Viedni a múzeá v Čechách. Napriek snahe Spoločnosti, aby zariadenie účelových miestností zodpovedalo najvyšším kritériám uchovávanía a prezentácie zbierok, bol výsledok vo veľkej miere limitovaný jej finančnou disponibilitou. V bohatej korešpondencii Spoločnosti sme svedkami dennodenného zápasu o získanie finančných prostriedkov a zliav na vnútorné zariadenie. Za týmto účelom sa musela MSS obrátiť na banky so žiadosťou o pôžičky alebo opäť vyhlásiť verejnú zbierku. K nemenej zaujímavým patrila akcia predaja upomienkových predmetov.

Všetko, čo Muzeálna slovenská spoločnosť v priebehu desiatich rokov (1928 – 1938) realizovala, nieslo pečať Gerykovej osobnosti. Okrem odbornej práce sa telom i dušou venoval organizátorskej práci, či už pri získavaní potrebných financií alebo priam pri ideových návrhoch vnútorného zariadenia. Ešte aj dnes, s odstupom viac než osemdesiatich rokov, vnímame mnohé jeho názory a riešenia ako nadčasové.

Jednostranný písomný materiál medzi MSS a podnikateľskou firmou, vzťahujúci sa na dopyt a ponuku, nám neumožňoval širší porovnávací materiál v rámci aktuálneho dobového dizajnu 30. rokov 20. storočia. Dost' veľkým sklamaním pre nás bolo, že i napriek zaslaným katalógom a ponukovým listom jednotlivých podnikateľov, v archíve sa tento materiál nezachoval. Predpokladáme, že sa tieto materiály vrátili majiteľovi (niekedy to z listu priamo vyplývalo), alebo to bol úžitkový materiál, ktorý sa do Registratúry MSS nedostal.

Napriek tomu ponúkajú získané informácie v budúcnosti možnosť rozšírenia témy ďalšími smermi – vo vzťahu k dejinám priemyslu na Slovensku, súdobému priemyselnému dizajnu, alebo k dejinám inštalačných trendov fondových inštitúcií na Slovensku.

PRAMENE

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Martine. Registratúra Muzeálnej slovenskej spoločnosti v rokoch 1933 – 1938.

LITERATÚRA

Časopis MSS, roč. XXV, 1933.

Časopis MSS, roč. XXVII – XXVIII, 1936 – 1937.

“... AT YOUR SERVICE, YOUR DEVOTED...”
INTERIOR FURNISHINGS OF THE SECOND BUILDING
OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN
BASED ON ARCHIVE DOCUMENTS 1932 – 1938

Barbora Wágnerová

S u m m a r y

From 1928 to 1938, the main activities of the Slovak Museum Society (hereafter “Society”) were the construction of the second purpose-built building of the Slovak National Museum in Martin and the opening of new exhibitions. The time scale was defined by two important anniversaries: the 10th anniversary of the establishment of the Czechoslovak Republic (1928), when the foundation stone of the new building was laid, and the 20th anniversary of the establishment of the Czechoslovak Republic (1938), when the ethnographic exhibitions were opened in a grand ceremony.

We added the topic of interior furnishing to the topic described in the anthology in 2018, when we dealt with the construction of the new purpose-built building. This furnishing concerned all purpose-built rooms used for storing, handling collection and archive items and presenting them.

The Society strove to ensure that the equipment in each of the purpose-built rooms was in line with the latest trends, as found in museums visited abroad. Ján Geryk and Milan Michal Harminc undertook such a journey abroad in 1930, and gradually dealt with these issues as well as the primary question of the building’s construction.

After completing the construction stage, the Society made use once more of its contacts abroad and in its written correspondence with foreign museums it dealt with the question of interior furnishing in more detail. We did not find any information in the correspondence about whether J. Geryk undertook any further foreign trips for this purpose, but he did visit at least the Ethnographic Museum in Vienna and museums in the Czech Republic.

Despite the Society’s efforts to ensure that the installations in the purpose-built rooms met the highest criteria for preserving and presenting the collections, the result was largely limited by finance. In the Society’s rich correspondence, we witness the daily struggle to obtain finance and reductions on interior furnishings. For this purpose, the Slovak Museum Society had to turn to banks with a request for loans, or ask for a public subscription once again. Sales of commemorative items were also one of the interesting means employed.

Everything that the Slovak Museum Society carried out over the ten years (1928 – 1938) bore the stamp of Geryk’s personality. As well as his specialised work, he also devoted body and soul to organisational work, whether for obtaining the necessary finances or directly proposing designs for the interior furnishings. Even today, eighty years later, we can consider many of his opinions and solutions as being timeless.

ÚČASŤ RÓMOV NA DOMÁCOM ODBOJI V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

*Adriana Daneková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: adriana.danekova@snm.sk*

Abstract: *In Slovak historiography, the situation of the Roma during the Second World War on the territory of present-day Slovakia is dealt with mainly in relation to various anti-Roma measures, the persecution of the Roma and its tragic consequences. Some of the Roma, however, were closely involved in resistance activities and were participants in the resistance movement. Others helped members of the resistance or were suspected of aiding them, for which they were often cruelly punished. Sources of information are found not only in the memoirs of resistance members, but also in the lists of members of partisan units, descriptions of combat actions, personal records of soldiers, witness testimonies and lists of the fallen and executed. In this article, we focus on the active participation of the Roma in the resistance during the Second World War. More particularly we will deal with the fate of Anton Facuna and Michal Konček, direct participants in the resistance.*

Keywords: *Roma, Second World War, persecution, Slovak National Uprising, resistance movement.*

Postavenie Rómov v období druhej svetovej vojny

Na základe odhadov žilo v čase zániku Československej republiky na celom jej území okolo 110 000 Rómov.¹ Väčšina žila usadlým spôsobom života, podľa štatistík z roku 1927 len 1877 osôb kočovalo.² Išlo o skupiny olašských Rómov, sedentarizovaných až v roku 1959. Podľa štatistických šetrení malo na Slovensku v roku 1938 žiť 26 265 Rómov³ a v roku 1940 37 398 Rómov.⁴ V novembri 1938 bola na základe viedenskej arbitráže Maďarsku odstúpená časť juho- a východoslovenskej oblasti a v marci 1939 došlo aj k strate územia Podkarpatskej Rusi, čiže časť rómskeho obyvateľstva zaniknutej Československej republiky sa tak stala súčasťou susedného štátu.

Slovenská republika v období rokov 1939 – 1945 bola štátom s autoritatívnym charakterom a rasový pôvod bol v prípade istých skupín obyvateľstva jedným z dôvodov straty či

¹ NEČAS, C. *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*. Brno : Masarykova univerzita, 1994, s. 11. V príspevku používame autoetnonym Róm (Rómovia), Cigán (Cigáň, cigánsky atď.) je exonymné apelatívum a používame ho len v prípade citácií či vo vzťahu k pôvodným dokumentom či zdrojom.

² HÜBSCHMANNOVÁ, M. Je opravdu třeba tolik utrpení? Úvahy nad vzpomínkami slovenských Romů na druhou světovou válku. In *Rómovia a druhá svetová vojna*. Edit. Fotta, M. – Vagačová, I. Bratislava, 2006, s. 103.

³ NEČAS, C. Cit.1, s. 99.

⁴ JANAS, K. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 17.

upierania občianskych práv, systémového ponižovania, prenasledovania a perzekvovania, vyúsťujúcich dokonca k systematickému vyvražďovaniu. Týkalo sa to najmä židovského a rómskeho obyvateľstva.

Prvé protirómske opatrenia, prijaté na základe zisťovania rasovej príslušnosti, boli obsiahnuté v obežníku Krajinského úradu v Bratislave z 23. júna 1939 o vykazovaní *cigánskeho* obyvateľstva do domovských obcí a o zákaze obchodovania s koňmi. Okrem iného sa v ňom uvádzalo: „... s potulným životom cigáňov úzko súvisí, že ich domovská príslušnosť ba i štátne občianstvo bývajú sporné, pri čom sa poznamenáva, že cudzozemským potulným cigáňom je pobyt na území Slovenského štátu podľa § 9 zák. čís. 117/1927 Sb. z. a n. zakázaný, nevykážu-li sa zvláštnym povolením ministerstva vnútra.“⁵ Mala byť vykonaná revízia domovskej príslušnosti všetkých Rómov a podané návrhy na ich vyhostenie z miest, kde ju nemali. Zakazovalo sa obchodovanie s koňmi. Rómom mali byť odňaté kočovnícke listy „a prípadne jestvujúci živnostenský list aj nekočovním cigáňom sa zruší“. Zákaz neskôr spresnilo ministerstvo hospodárstva dňa 14. októbra 1940 prípisom, s odvolávkami na príslušné paragrafy živnostenského zákona. Ako sa v ňom uvádza, „...z tohto ustanovenia jasne vysvitá, že každá živnosť je viazaná na pevné stanovište... ak sa niektorý potuluje, nemá pevné stanovište živnosti, sú dané predpoklady pre odňatie živnostenského listu. V opačných prípadoch totiž, že Cigáni sa zdržujú trvale v mieste stanovišťa živnosti, nech sú im živnostenské listy vrátené alebo keď im neboly pobraté, nech nie je proti nim pokračované podľa § 73 ods. 1 živn. zákona.“⁶ Problémové boli teda najmä prípady kočujúcich skupín Rómov, ktorí nemali domovskú obec na území Slovenskej republiky, alebo ju nepoznali. Príznačné je, podobne ako aj pre nariadenia z neskorších období, že sa nevzťahovali len na kočovních či nepracujúcich Rómov, ale postupne sa uplatňovali voči rómskemu obyvateľstvu ako takému.

Rozporuplný bol aj postoj k určeniu národnosti. „Keď sa totiž bezpochyby zistí, že takéto osoby žijú usporiadaným občianskym životom, že majú v mieste riadne bydlisko a zamestnanie a že svojou výchovou, mravnou a politickou spoľahlivosťou, verejným účinkovaním dosiahly stupeň riadneho občana, môžu byť do slovenskej národnej pospolitosti pojaté. V zápornom prípade, tj. ak vyššie uvedeným podmienkam nevyhovujú, alebo im vyhovujú, ale len čiastočne, napríklad pracujú len z prípadu na prípad, medzi sebou obcujú rečou cigánskou, ich mravná a politická spoľahlivosť je pochybná atď., nemožno ich pokladať za príslušníkov slovenskej národnosti.“⁷

Náznaky diskriminácie boli zreteľné aj v citlivých otázkach branného zákona č. 20/1940 a v nariadení o pracovnej povinnosti. Propagandou bol vytvorený obraz slovenského vojaka, ktorý bol prezentovaný ako elita národa, reprezentujúca „národné a kresťanské tradície“ slovenského národa.⁸ Nie každý zodpovedal týmto predstavám. Išlo aj o problém vojakov „árijcov“, ktorí zo zdravotných alebo morálnych dôvodov nespĺňali vojenskou propagandou vytváraný obraz. Kto však nebol hodný za vlasť bojovať, musel pre ňu pracovať. Všeobecnú pracovnú angažovanosť tiež podmieňovala vojnová mašinéria. Príprava branného zákona, ako aj nariadení o pracovnej povinnosti znamenali aj potrebu presnejšieho definovania pojmu *cigán*. Spravodajca za branný výbor, poslanec Teodor Turček pri prerokovávaní návrhu

⁵ Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Martin. Fond Okresný úrad Martin 1923 – 1945, II. Agenda komisára politickej správy, 1940. Vykázanie všetkých Cigáňov do domovských obcí, inv. č. 1047, K 276.

⁶ Cit. 5.

⁷ Štátny archív v Bratislave, pracovisko Modra. NÚ Veľké Leváre, č. 66, 1943, č. j. 721/43 adm.

⁸ KRALČÁK, P. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939 – 1945*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2014, s. 11-12.

podotkol: „Paragraf 37 (po prijatí zákona išlo o § 38, pozn. autorky) uzákoňuje pracovnú povinnosť cigánov a židov. Pojem cigána nie je ešte presne určený. Mohlo by viesť k omylu pri interpretácii branného zákona, keby pojem cigána nebol ustanovený. Podľa tohto paragrafu každý cigán by musel konať len pracovnú povinnosť. Je známe, že jedna čiastka tejto rasy sa natoľko aklimatizovala, že sa považujú za Slovákov a Slováci v nich už v pravom slova smysle nevidia cigánov. Branný výbor po dlhšej debáte sa usniesol požiadať slávnu vládu v rezolúcii, aby určila pojem cigána. V tejto otázke bol branný výbor toho náhľadu, že pod pojmom cigán by bolo treba rozumeť kočovných cigánov. Zpod tohto pojmu mali by sa vylúčiť príslušníci tej rasy, ktorí žijú zriadeným spoločenským životom a sú na osov národnej pospolitosti a hlásia sa za príslušníkov slovenského národa.“⁹ Podľa vyhlášky ministerstva vnútra č. 127 zo dňa 18. júna 1940 sa pojem určil takto: „Pod Cigánom sa má rozumieť podľa § 9 nariadenia s mocou zákona č. 130/1940 Sl. z. iba ten príslušník cigánskej rasy, pochádzajúci z nej po oboch rodičoch, ktorý žije životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýba práci.“¹⁰

Diskriminačnú politiku v prostredí slovenskej armády teda možno rozdeliť na dve časové obdobia. Prvú predstavujú roky 1938 – 1940, kedy boli prijaté zákony a nariadenia vytvárajúce jej legislatívny rámec a druhé obdobie začalo rokom 1941. Na základe § 38 branného zákona zo dňa 18. januára 1940 boli Židia a Rómovia zbavení možnosti stať sa vojenskými osobami. 31. januárom 1940 boli prepustení Židia (s istými výnimkami) a *cigáni* zo všetkých branných pomerov, a to bez ponechania nadobudnutých vojenských hodností. Namiesto vojenskej služby mali vykonávať pracovnú službu. Boli vytvorené dve skupiny v rámci prezenčnej pracovnej služby. Prvá pozostávala z „árijcov – brancov pracovnej služby“¹¹, druhú tvorili Židia a Rómovia – „príslušníci pracovnej povinnosti“. Vedení mali byť v evidencii peších plukov č. 1 až 9. Prezenčná pracovná služba mala stanovených šesť hlavných úloh: stavba ciest v pohraničnom pásme, kde neboli doteraz vybudované; regulácia vodných tokov; meliorácie; stavba strelníc pre vojsko prípadne Hlinkove gardy; zúrodňovanie neúrodných plôch a zalesňovanie holí. V rokoch 1942 až 1944 pôsobilo šesť pracovných práporov, jeden robotný prápor (VI. robotný prápor), v ktorom bolo k 1. aprílu 1944 z 1107 členov 353 rómskych robotníkov. Po niekoľkomesačnej existencii pracovných jednotiek pri peších plukoch vznikol pracovný zbor.¹² Vplyvom rozkladu celej slovenskej armády došlo k faktickému zániku pracovných práporov.

Dňa 20. apríla 1941 bola prijatá vyhláška č. 163 o úprave niektorých pomerov *cigánov*. Definitívne zrušila kočovnícke listy a ich držiteľia sa museli do ôsmich dní vrátiť do svojich domovských obcí alebo obcí, kde sa dlhšie zdržiavali. Tam boli pod policajným dozorom a mohli svoje bydlisko opustiť len na základe písomného povolenia veliteľa žandárskej stanice alebo prednostu štátneho policajného úradu. Vozy a ťažné zvieratá mali do 14 dní odpredať. Vyhláška sa týkala aj usadlého rómskeho obyvateľstva. Ak

⁹ *Tesnopisecká správa z 23. zasadnutia snemu Slovenskej republiky v Bratislave (18. 1. 1940)*, [online] Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica [cit. 2018-9-12]. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/slenprot/023schuz/s023002.htm>.

¹⁰ *Úradné noviny*, č. 29, roč. XXII, Bratislava, 22. 6. 1940, s. 314.

¹¹ Povinná prezenčná služba bola zavedená pre všetkých mužských občanov štátu, ktorí by sa jej mohli vyhnúť tým, že im bránili zdravotné, psychické alebo sociálne dôvody, boli do nej automaticky zaraďované osoby, ktoré získali slovenské občianstvo po 33 roku života, o preradenie do prezenčnej pracovnej služby mohli požiadať aj samotní branci – napr. ak boli živiteľmi rodín, majiteľmi zdedených poľnohospodárskych usadlostí malého a stredného rozsahu, majiteľmi malých a stredných remeselníckych usadlostí a obchodov.

¹² KRALČÁK, P. Cit. 8, s. 25-41.

Rómovia bývali pri verejných a vicinálnych (štátnych) cestách, mali odtiaľ svoje obydlia odstrániť a postaviť ich oddelene od ostatného obyvateľstva, na odlahlom a k tomu určenej mieste. V obciach s viac ako tromi rómskymi rodinami ustanovil príslušný okresný úrad rómskych vajdov. Tí boli podriadení obecným starostom a zodpovedali za dodržiavanie všetkých noriem a zvyklostí. Usadlí Rómovia nesmeli vlastniť psov a tým, ktorí sa vyhýbali práci, bolo pohrozené nástupom do pracovných útvarov podľa nariadenia s mocou zákona č. 129/1940.¹³ Tieto pracovné útvary s nútenou táborovou koncentráciou znamenali ďalší, ráznejší postup voči Rómom. V zmysle vyhlášky Ministerstva vnútra 137/1941 z 2. apríla 1941 boli pracovné strediská určené pre Židov, vyradených z hospodárskeho života, v pracovných útvaroch sa mali sústreďovať tzv. asociáli. Neskôr tu však boli sústredované aj osoby z politických, rasových či iných dôvodov. Patrili k nim aj Rómovia. Mali charakter kárnych táborov a boli inšpirované obdobnými inštitúciami v Nemecku. Prvé pracovné útvary vznikli v roku 1941. V roku 1942 boli otvorené ďalšie, sústredené prevažne na východnom Slovensku.¹⁴ Ján Bartoška (*1924) zo Sásovej napríklad spomína: „Tie pracovné tábory... to niektorí... napríklad E., tuná, bol veľký podnikateľ a robil železničné priechody. No a to bol najväčší gardista tu v Bystrici. Ten, keď sa mu niekto vzoprel, rozumiete ma, že povedal, že napríklad je dve koruny štyridsať za kubík hliny málo odvieť fúrikom na dvadsať metrov alebo do vagóna alebo z vagóna von alebo tak, tak sa mu to nepáčilo. „Keď sa ti nepáči pojdeš do tábora!“ A to bolo jeho. On povedal, „keď sa ti nepáči, dobre“. Alebo len tak naznačil. Viete? Už ten človek na druhý deň do roboty neprišiel. Už prišli po neho žandári a dovedli ho do tábora.“¹⁵ Aj takúto podobu mohli mať internácie do pracovných útvarov. V niektorých prípadoch dochádzalo k opakovaným útekom internovaných osôb. Rómska spisovateľka a dramatička Elena Lacková napr. vo svojich pamätiach píše: „Jeden z Rómov, ktorí neustále utekali z tábora, bol druhý syn mojej svokry, Jožkov brat Jani. Utiekol dvadsaťdvakrát a dvadsaťjedenkrát ho chytili. Ak by iný robil to, čo Jani, bol by dávno mŕtvu, ubitý k smrti, ale asi preto že tá moja svokra bola spravodlivá žena, že nikomu neublížila skutkom, slovom ani pomyslením, že tak ťažko pracovala a nikoho sa nebála, mala šťastie a syn ostal nažive... Horšie to dopadlo s Janiho bratrancom, Štefim. Štefi Biely bol najstarší z piatich detí. Veľmi chudobná rodina. Otec chodil denne osemnásť kilometrov do práce do kameňolomu. Osemnásť kilometrov tam a osemnásť späť, pešo. Strhal sa a umrel. O rodinu sa staral najstarší syn, práve tento Štefi, pretože matka mala tuberkulózu. Keď ho odviezli do tábora, bola matka zúfalá – čo sama, chorá so štyrmi deťmi? A tak Štefan utiekol. Schovával sa, vždy sa mu podarilo priniesť odnikadiaľ zemiaky a drevo na kúrenie. Raz ho ale chytili. Spúťali ho na rukách a na nohách a hodili na korbu nákladného auta. To ale nemalo bočnice. Vopred bolo jasné, že to je istá smrť. Keď to auto vychádzalo do zatačky pri Chmeľove, Štefi vypadol, narazil hlavou o kameň a bol na mieste mŕtvu.“¹⁶

Vo vyhláške Ministerstva vnútra zo dňa 21. júla 1943, okrem zdôrazňovania výkonu vybraných predošlých nariadení, sa predostrela skoré otvorenie koncentračného tábora pre

¹³ *Úradné noviny*, č. 21, roč. XXIII, Bratislava, 26. 4. 1941, s. 681.

¹⁴ NEČAS, C. Pracovní útvary tzv. asociálů a Cikánů na východním Slovensku v roce 1942. In *Rómovia a druhá svetová vojna*. Edit. Fotta, M. – Vagačová, I. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2006, s. 54.

¹⁵ FOTTA, M. – VAGAČOVÁ, I. *Rómovia a druhá svetová vojna*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2006, s. 121

¹⁶ LACKOVÁ, E. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. In *Rómovia a druhá svetová vojna*. Edit. Fotta, M. – Vagačová, I. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2006, s. 145-146.

Rómov, a preto sa žiadalo predložiť zoznamy všetkých osôb, ktoré bolo potrebné v takomto tábore internovať.¹⁷

Od 15. novembra 1944 do 8. apríla 1945 existoval v priestoroch bývalého pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom zaisťovací tábor pre Rómov. Boli v ňom koncentrovaní okrem mužov i príslušníci ich rodín, vrátane detí. Jeho zriadením sledovali predstavitelia Slovenskej republiky vytvorenie rómskej kolónie, z ktorej by neskôr zaisťencov deportovali do koncentračných táborov. Vzniknutá situácia bola „vyriešená“ tak, že 23. februára 1945 nemeckí vojaci naložili na dve nákladné autá 26 pacientov pod zámienkou ich prevozu do nemocnice. Priviezli ich však do areálu miestnej zbrojovky pod Drienovú horu a tam ich brutálne povraždili. Exhumácia masového hrobu po skončení vojny preukázala, že výstrelom bolo zasiahnutých len 18 Rómov, mnohí boli zavraždení údermi tupým predmetom, ďalší sa po zahrabaní hrobu zadusili. Z dubnického zaisťovacieho tábora napokon transport do vyhladzovacích táborov neodišiel.¹⁸ Poslednou a najkrutejšou fázou bolo obdobie od jesene 1944 do jari 1945. Priamu okupáciu vojskami Wehrmachtu a SS sprevádzala operačná skupina Sicherheitspolizei a Sicherheitsdienst (Einsatzkommando H), ktorých jadro tvorili dva oddiely: Einsatzkommando 13 pôsobilo istú dobu na západnom a neskôr strednom Slovensku a Einsatzkommando 14 sa dopúšťalo brutalít na strednom Slovensku. Nemeckým vojenským a policajným jednotkám pomáhali domáce oddiely Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutztaffel, ktoré boli uniformovanými, polovojenskými organizáciami v prvom prípade Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a v druhom Deutsche Partei.¹⁹ Vyčísliť počet rómskych obetí brutálneho a neľudského vyčistiť kománd a oddielov nie je presne možné (niekedy sa uvádza počet do 1000 osôb)²⁰, najviac ich však bolo v lokalitách Ilija, Čierny Balog, Lutila a v oblasti Podpoľania. Svedčia o nich výpovede preživších, svedkov, zoznamy padlých a zavraždených.

Vyššie uvádzané zákonné nariadenia tvorili legislatívny rámec mocenského prístupu autoritatívnej štátnej moci. Archívne materiály majú väčšinou vecný charakter úradných dokumentov, nariadení, prípisov, súpisov, štatistických údajov a pod., niekedy sú pomerne bohaté, inokedy torzovité. Výsledky niektorých výskumov boli publikované, za všetkých autorov spomeňme napríklad historikov Ctibora Nečasa, Annu Jurovú, Petra Kralčáka, Karola Janasa, Mareka Danka či etnológov Arne B. Manna a Zuzanu Kumanovú. O miere uplatňovania a najmä o subjektívnom prežívaní ponižovania, diskriminácie, prenasledovania sa dozvedáme najmä zo spomienkových rozprávání. Od 70. rokov 20. storočia boli pod vedením Mileny Hübschmannovej zbierané memoráty publikované v roku 2005 v doposiaľ najrozsiahlejšej zbierke. V prvom diele sú publikované spomienky rómskych pamätníkov najmä zo Slovenska o ich aktívnej účasti na partizánskom hnutí, v Slovenskom národnom povstaní (ďalej SNP) až do konca vojny. Zbierka bola nazvaná podľa dobového gardistického hesla, *Po Židoch Cigáni*, s dovetkom *Svědectví slovenských Romů 1939 – 1945*. Spomienkové rozprávania doplnené odbornými príspevkami boli vydané aj v roku 2006 Nadáciou Milana Šimečku pod názvom *Rómovia a druhá svetová vojna*. René Lužica je autorom publikácie *Keď bola vojna, nebol som doma* (Bratislava, 2004) a Vasil Fedič publikácie *Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna* (Humenné, 2001). Ďalšou zbierkou týchto svedectiev je publikácia vydaná organizáciou Človek v tísiň v roku 2005 pod názvom

¹⁷ NEČAS, C. Cit. 1, s. 153.

¹⁸ NEČAS, C. Cit. 1, s. 153.

¹⁹ NEČAS, C. Cit. 1, s. 160.

²⁰ V niektorých prípadoch máme napr. údaje v podobe počtu obydľí zavraždených, prípadne sa počet obetí neuvádza alebo sa ich počet uvádzaný v rôznych zdrojoch líši ap.

(Ne)boli. Aj v nej nájdeme cenné spomienky Rómov na život počas druhej svetovej vojny a krátko po nej.

Aktívna účasť Rómov na domácom odboji v období druhej svetovej vojny

Rómovia však nespomínajú len na útlak, ponižovanie a perzekvovanie. Z mnohých svedectiev sa dozvedáme aj o aktívnom zapájaní sa do domáceho odboja, ktorý vyvrcholil v čase Slovenského národného povstania. „Napriek tomu, že Rómov nebrali do armády, ja som narukoval. Na odvode som povedal: ‚Berte ma za vojaka a nie do tábora, lebo ja mám tábor doma, tu na koľaji robím.‘ Dôstojníci sa dohadovali a nakoniec ma do armády vzali. 6. októbra 1943 som narukoval do Prešova... z Kuchajdy som bol odvelený k protiletckým delostrelcom do Podunajských Biskupíc. Tu som bol do konca. Keď našu posádku obsadili Nemci, viacerí sme ušli na majer Ivánka. Tam sme pracovali až do vypuknutia Povstania. Vydali sme sa do Banskej Bystrice, a tam sme sa zapojili do povstaleckých bojov. S partizánmi sme bojovali až do konca... Napriek tomu, že vojna skončila, ja som sa domov nedostal. Pri Topoľčanoch nás zadržovala tajná služba. Darmo som hovoril, že sa poznám osobne s generálom Viestom a Golianom, nič nepomohlo... Ako posledných z tábora nás odviezli na Sibír do Ruska... Domov, do Nižného Hrabovca, som prišiel po koľajniciach, tri dni pred Vianocami.“²¹ Michal Demeter (*1924) zo Stretavy spomína: „Za Slovenského štátu bol problém v tom, že sme neboli voľní, nemohli sme chodiť, kam sa nám zachcelo. Napríklad, v Michalovciach žandári Rómov chytali, bili ich a týrali. Potom ich posielali do pracovných táborov. Aj mňa chytil žandár Pačaj,²² ten bol najhorší a poslal ma do tábora v Hanušovciach. Bol som tam len niekoľko dní a utiekol som domov. Dlho som sa však doma nezohrial. Musel som narukovať do pracovnej vojenskej jednotky do Sabinova. V našom oddiele sme boli iba Rómovia. Dali nám na čierno prefarbené staré uniformy a čiapky... Keď vypuklo povstanie, ušiel som s partiou kamarátov cez lesy domov. No tu bolo pomaly horšie ako v armáde. Bol tu veľký hlad, nebolo čo do úst vložiť. Chodili sme po žobraní. Kto sa zľutoval, dal nám čo-to zjesť. Musím povedať, že ľudia sa k Rómom správali výborne. Pomáhali nám, ako mohli, aj teraz dobre vychádzame. Keď prišiel front, prihlásil som sa k Svobodovým dobrovoľníkom. Urobili s nami v Poprade výcvik a každému prideliť zbraň. Ja som dostal ľahký ruský guľomet. Stretol som sa aj s generálom Svobodom. Bol to výborný človek. Vždy hovoril: ‚Chlapci, bojujete za svoju vlasť‘. Do bojov som zasiahol pri Liptovskom Mikuláši. Boli to veľmi ťažké boje, padlo tam veľa našich. Nemci mali zákopy ako domy a my na holej zemi... Silné boje som prežil aj pri Okoličnom a v Bobrovci. Tam som bol ranený do ramena.“²³ Rovnako zaujímavým je aj príbeh Andreja Gombára (*1922) z Pavloviec nad Uhom: „Aj ako vojak som sa snažil s každým dobre vychádzať a nerobiť si zbytočne nepriateľov. Ja som rukoval ako devätnásťročný k ženistom do Trnavy. Asi po dvoch mesiacoch nás zaočkovali proti týfusu, a to sme už vedeli, že ideme do Ruska... Do ruského zajatia som padol pri nočnom kopaní zákopov na frontovej línii... Odviezli nás do tábora... Dva mesiace sme rúbali v lese drevo a kopali zákopy. Využil som možnosť vstúpiť do Československej armády v Rusku. Nasledoval výcvik v Buzuluk, a potom už front. Zaradili ma do rozviedky ako automatčika. Zažil som ťažké boje v Karpatoch. Na Dukle sme nemohli preraziť opevnenia Nemcov... tam

²¹ FEDIČ, V. *Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna*. Humenné : Redos, 2001, s 72-73. Spomienky Gustáva Šuriho (1922).

²² Túto osobu spomína vo svojich spomienkach v takýchto súvislostiach aj Elena Lacková.

²³ FEDIČ, V. Cit. 21, s. 41.

boli veľmi krvavé boje... ďalších bojov som sa zúčastnil pri Liptovskom Mikuláši. Tu som veľmi často chodil do rozviedky. Za vystopovanie nepriateľa v Okoličnom som dostal vyznamenanie a povýšili ma na desiatnika. V ranných hodinách sa nám podarilo oslobodiť Liptovský Mikuláš... Nemci nás zahnali späť. Liptovský Mikuláš sme znovu obsadili až o tri dni. Bojoval som aj o Žilinu a Ostravu. V prvom armádnom zbore som bol až do konca vojny, teda dva roky... Som nositeľom viacerých vojenských a štátnych vyznamenaní a na vojne som dosiahol hodnosť čatára. Po vojne som mohol dostať funkciu, ale bol som negramotný. Chceli ma dať na dva roky do školy, no mal som toho dosť, keď som videl, že do funkcií idú bývalí gardisti.²⁴ Na to, ako sa dostal „k partizánom“ spomína aj Ján Bartoška (*1924) zo Sásovej: „K tým partizánom? No, títo ľudia chodili aj dolu. Medzi ľuďmi. A to hneď poznáte podľa prízvuku, že to bol Rus. Či by som nešol k nim, či by som nešiel pomáhať. A že oni bojujú za nás, že Nemcov bijú a že to sú aj naši nepriatelia. Tak oni si aj zo začiatku vyberali ľudí. Aby neboli prezradení. A medzi prvými som bol aj ja. No. Tak som sa dostal na hole. Tam bola tá skupina. A pridružená, bol tam aj tento kapitán Bielik. Skupina Jánošík, kapitána Bielika. Uňho som potom ostal. Nás tam bolo len sedemnást, keď sme začali. A potom nás boli dva pluky... V tej skupine som bol osem mesiacov. Od začiatku až do konca fronty. Aj front som s ním prešiel. S tým kapitánom Bielikom... No to hneď ako prvé, čo sme z hôľ zišli dolu, tak sme išli do Brezna. A v Brezne sme boli ako štáb... No a odtiaľ sme boli vysielane skupiny. Na Horehronie, na front... V tej brigáde boli Rómovia. Ale, ako by som vám to mal povedať. Kerý sa potom dostal bližšie ku domovu, ten kerý bol ďaleko, tak ostal tam. S nami. Ale potom tí, kerí boli takto bližšie, tak potom sa vracali domov k rodine. Kerí boli ženatí a mali ešte rodinu. Ale tí, kerým rodinu vystrieli alebo..., tí nie. Tí ostali tam až do konca. Oni hľadali sami smrť. V tých bojoch.“²⁵

Z výpovedí pamätníkov väčšinou vyplýva, že sa partizánskeho hnutia a neskôr SNP zúčastňovali viacerými spôsobmi. Ako uvádza M. Hübschmannová, v prvom rade išlo o jednotlivcov, „slovenských“ vojakov, ktorí sa k partizánom či k SNP pridali s jednotkou, ku ktorej boli zaradení.²⁶ Išlo však aj o vojakov, ktorí zbehli či sa dostali do zajatia. Niektorí Rómovia sa k partizánom prihlásili dobrovoľne po tom, ako boli z vojenskej služby prepustení. Rómovia tiež s partizánmi častokrát spolupracovali a boli im nápomocní. Dokazuje to, okrem mnohých iných, udalosť v Tisovci, kedy provokatér prezlečený za partizána požiadal Rómov, aby mu pomohli vyhodit’ do vzduchu most. Rómovia ochotne súhlasili a Nemci ich na to všetkých zavraždili a osadu zrovnali so zemou ako partizánske hniezdo.²⁷ Najčastejšie však partizáni nachádzali pomoc v rómskych osadách, situovaných najmä v ťažko dostupných horských oblastiach, „kam sa Nemci báli ísť“.²⁸ Tu partizáni nachádzali útočisko, niekedy potraviny či informácie o postavení a postupe nemeckých jednotiek. Mnoho rómskych osád bolo zničených a mnoho Rómov zavraždených pre skutočnú či domnelú spoluprácu s partizánmi.²⁹

²⁴ FEDIČ, V. Cit. 21, s. 50.

²⁵ Osudy tých, ktorí prežili holokaust. In *Rómovia a druhá svetová vojna*. Edit. Fotta, M. – Vagačová, I. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2006, s. 122.

²⁶ HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939 – 1945*. Praha : Triáda, 2005, s. 245.

²⁷ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Cit. 26, s. 745-746.

²⁸ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Cit. 26, s. 746.

²⁹ M. Hübschmannová odkazuje pre viac informácií napríklad na kapitolu s názvom Masakry rómskych obyvateľ. In *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939 – 1945. II. diel*.

Obr. 1: VI. robotný prápor. Foto Archív Múzea SNP, neg. č. N 165/96

Fig. 1: VI. Labour battalion. Photograph from the Archives of the SNP Museum, neg. no. N 165/96

Obr. 2: Anton Facuna (*1920 Sklabiňa – †1980 Bratislava). Foto Archív Múzea SNP, neg. č. N 147/90

Fig. 2: Anton Facuna (*1920 Sklabiňa – †1980 Bratislava). Photograph from the Archives of the SNP Museum, neg. no. N 147/90

Anton Facuna a jeho pôsobenie počas druhej svetovej vojny

Jedinečným a vhodným na samostatné knižné spracovanie je príbeh Antona Facunu, rodáka z turčianskej obce Sklabiňa (okr. Martin), známej svojou povstaleckou históriou. Anton Facuna sa narodil v roku 1920 v rodine robotníka Antona Facunu st. a jeho manželky Rozálie, rodenej Dotkovej. Dvaja mladší súrodenci zomreli v detskom veku, dospelosti sa dožila jedna sestra.³⁰ Z hľadiska spomínaných faktov, uvádzaných v úvode, je zaujímavé (ale nejde o ojedinelý prípad), že v úradných dokumentoch sa v prípade určenia jeho národnosti najčastejšie spomína *slovenská/cigánska*. Zaujímavý je fakt, že ovládal základy talianskeho jazyka slovom.

Tak ako už vo vyššie uvedených prípadoch účastníkov SNP nebolo ojedinelé ani to, že napriek rôznym zákonným zneniam a nariadeniam boli niektorí Rómovia povolávaní do Slovenskej armády. V prípade Antona Facunu to bolo 7. apríla 1941, kedy bol povolaný na Doplňovacie okresné veliteľstvo v Ružomberku, kde prisahal 28. októbra 1941 u Delostreleckého pluku 2. Základný výcvik absolvoval od 2. októbra do 15. novembra 1941. Od 16. januára do 15. júla 1942 pôsobil v 3. pešom pluku ako hudobník (od 1. októbra 1941 do 26. marca 1942 sa zúčastnil výcviku ako hudobník bastrombonista). Kuriozitou je, že napriek svojej láske k hudbe a tomu, že bol dobrým huslistom, ako trombonista sa neujal. Od 1. decembra 1942 až do 30. júna 1943 bol s delostreleckým plukom odvelený na východný front (ako obsluha). Od 1. júla 1943 až do 29. februára 1944 bol zaradený k pracovnému práporu. Od 1. marca 1944 (vo svojich pamätiach uvádza od 20. marca 1944) do 20. mája 1944 však bol odoslaný k slovenskej technickej divízii v Taliansku, kde bol zaradený k 102. pešiemu pluku ako pracovník na opevneniach. Toto bola jedna z kľúčových udalostí v jeho živote, nakoľko 20. júna 1944 zbehol v Taliansku od pešieho pluku. Od 20. júna 1944 do 20. augusta 1945 bol členom zahraničnej československej armády.³¹ Dátumy v úradných dokumentoch sa mierne líšia od dátumov uvádzaných v jeho pamätiach: „...lebo asi koncom apríla 44 som desertoval a pripojil som sa ku talianskym partizánom ku skupine Rinaldo. Táto skupina prepadala nemecké jednotky v okolí Perugia, Gualdo Tadino, Bastia Umbra. Spojenci práve postupovali, takže asi okolo 15. mája t. r. som šťastne prešiel nemeckú frontu ku spojencom... Spojeneckí vojaci, ktorí boli v tomto úseku mňa bez kontroly prepustili, až do obce Bastie. Nikde na spojeneckom úrade som sa nehlásil, lebo keby som bol predstavený ako slovenský vojak, tak by som bol odoslaný do vojenského zajateckého tábora... Snažil som sa dostať do Ríma... To sa mi aj podarilo... Pomoc mi poskytli spojeneckí vojaci, hneď ako som povedal, že som čechoslovák. Dokonca niektorí títo vojaci vedeli, že naša Československá vláda je v Londýne, taktiež že v spojeneckej armáde sú československé jednotky. Tu som aj našiel československé vojsko CNF. Tu som sa prihlásil... bol som prijatý ako dobrovoľník v čs. armáde. Táto ma pridělila do služieb americkej armády a dostal som sa k parašutistickej organizácii ku čs. sekcii. Tu som dostal výcvik... tú sekciiu tvorili zväčša americkí Slováci a Česi... Tu sa organizovala ilegálna misia, ktorú organizoval Dr. Veselý pre územie Čs. republiky. Hlavným úkolom tejto misie malo byť rozbiť fašistický režim, priniesť Slovákov a Čechov do odboja a pomáhať materiálne i bojovne všetkým, ktorí chcú bojovať a pracovať proti fašizmu a nacizmu.“³² Vypuknutie SNP malo veľmi pozitívny ohlas medzi dobrovoľníkmi. „Začiatkom septembra bola už organizovaná legálna vojenská misia v Bari, ktorá bola rozdelená na skupiny. Ja som sa dostal do skupiny Day, pod velením kpt. Baranského. Kpt. Baranski bol americký

³⁰ Vojenský historický archív Bratislava, Zbierka Osobných spisov vojakov a poddôstojníkov, rok 1920, Facuna A.

³¹ Cit. 30.

³² Archív Múzea SNP, Banská Bystrica, FXII, S 204/92, Spomienky Antona Facunu z roku 1947.

Slovák, asi 35-ročný, ženatý – pilot... Dňa 7. septembra sme ráno prišli na letište v Bari, my, aj druhá skupina a nakladali... sme zbrane, ...rôzne liečivá a traskaviny a tiež nejaké potraviny, ...šťastne sme pristáli na letisku Tri duby... skupina Day sme odišli do Zvolenskej Slatiny... Na celú vec t. j. na slovenské národné povstanie sa príslušníci tejto misie pozerali veľmi vážne, považovalo sa toto povstanie za strategicky veľmi dôležité... Po čiastočnom potlačení povstania skupina Day sme odišli na Poľanu.³³ Vo svojej ďalšej misii už pokračoval Anton Facuna ako civil vybavený rôznymi falošnými dokladmi. V skupine pôsobil pod krycím menom Anton Novák.³⁴ Navštevoval okolité obce a získaval rôzne správy o stave nemeckých jednotiek, o tom, ako zachádzali so zajatcami a iné informácie. O plánovanom útoku nemeckých jednotiek na oblasť Poľany síce svoju skupinu nestihol informovať, skupina Day však útok prežila. Kapitán Baranski a nadporučík Pavletič však boli Nemcami chytení a odvlečení do Zvolena a neskôr Banskej Bystrice. A. Facuna sa zachránil len vďaka Baranskeho rozkazu získať potrebné veci vo Zvolene. A. Facunovi sa podarilo utiecť do oblasti Hrnčiarky a Katarínskej Huty, kde sa odhodlali, s pomocou domácych obyvateľov, ďalej pokračovať v odbojovej činnosti. Neskôr sa mu podarilo dostať sa cez Maďarsko a Rumunsko do Belehradu, odkiaľ bol poslaný do Talianska, do Livorna, kde sa organizovala ďalšia misia na Slovensko. Facuna sa však misie nezúčastnil a 15. mája bol poslaný k československej vojenskej misii v Neapole. V Taliansku ho zastihol koniec vojny a on mohol odcestovať do Prahy. Zistil, že okrem neho a ešte jedného člena ich skupiny boli všetci ostatní členovia zavraždení. 15. mája 1946 sa vrátil do rodnej obce Sklabiňa.³⁵ Mal 26 rokov a napriek prežitým udalostiam sa začala druhá dôležitá časť jeho života. Od roku 1957 sa aktívne podieľal na založení Zväzu československých Cigánov (Romano kulturno jekhetaniben). Poslaním tejto organizácie malo byť zvyšovanie kultúrnej, sociálnej a vzdelanostnej úrovne členov. Pracoval tiež na „slovensko-cigánskom“ slovníku, ako aj na spracovaní histórie Rómov. Jeho snahy však, vzhľadom na asimilačnú politiku zameranú na Rómov, akceptované neboli. Po roku 1968 bol predsedom Zväzu Cigánov – Rómov, ako aj riaditeľom podniku Butiker. Činnosť tejto organizácie, z ktorej vedenia bol A. Facuna v rámci normalizačného procesu vylúčený, bola roku 1972 zrušená. V roku 1978 sa podieľal na príprave materiálov za účelom účasti na medzinárodnom rómskom kongrese v Ženeve, kde mu však nebolo dovolené vycestovať. Zomrel 5. októbra v roku 1980 v Bratislave. Bol ocenený československou medailou za účasť v SNP, ako aj uznaním vlády Spojených štátov amerických.³⁶

Aktívnym účastníkom domáceho odboja bol na základe doterajších výskumov aj otec A. Facunu, Anton Facuna st., ktorý bol príslušníkom partizánskej brigády M. R. Štefánika.³⁷

V publikácii (zostavovateľka M. Hübschmannová) *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939 – 1945*, sú zachytené vzácne spomienky sestry A. Facunu, Anny Virágovej, ako aj manželov Abrahámových z Budče (okr. Zvolen), ktorí ho osobne poznali počas jeho pôsobenia na Slovensku.³⁸

³³ Cit. 32.

³⁴ V publikácii DOWNS, Jim. *Druhá svetová vojna: tragédia OSS na Slovensku* (2004). Anton Facuna je v nej uvádzaný len ako Anton Novák.

³⁵ Cit. 32.

³⁶ Výstava Galéria rómskych osobností, medailón venovaný Antonovi Facunovi. Autorsky pripravili Hana Zelinová a Arne B. Mann.

³⁷ Informácie poskytli Vojenský historický archív Bratislava a Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Martin.

³⁸ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Cit. 26, s. 866-867, s. 878-879.

Osudy rómskeho primáša Michala Končeka v období druhej svetovej vojny

Michal Konček sa narodil 19. júla 1923 v obci Necpaly (okr. Martin). Už ako 6-ročný začal hrať s rodinnou kapelou pri príležitosti výročných, rodinných sviatkov či zábav v rodnej obci. V čase vypuknutia druhej svetovej vojny v nej žila, v rámci regiónu Turiec, historicky etablovaná rómska komunita. Rómovia zvykli pracovať ako pomocná sila na majetkoch rodín nižšej šľachty v obci Necpaly, pomáhali miestnym bohatším roľníkom, vykonávali aj rôzne drobné remeselnícke práce pre tunajšie obyvateľstvo, pracovali ako robotníci pri výstavbe ciest či v iných oblastiach výstavby.

Krátko po vypuknutí vojny sa situácia Rómov v obci zhoršila a viacerí mužskí členovia rodín boli posielaní do pracovných útvarov. Snažili sa nájsť si pracovné uplatnenie v obci či regiónu a v prípade, že už boli poslaní do pracovných útvarov, časté boli úteky.

V prípade M. Končeka sú pre nás zdrojom informácií najmä svedecké výpovede jeho spolubojovníkov a spoluväzňov ako aj jeho vlastné spomienky, uvedené v publikácii M. Hübschmannovej. Pavel Slávik, veliteľ kombinovanej rotý svedčil, že Michal Konček bol priamym účastníkom SNP a zúčastnil sa bojov v priestore Lutilla – Žiar nad Hronom. V bojoch mal ohluchnúť v dôsledku výbuchu míny a prevezený do nemocnice vo Zvolene, čo vo vyhláseniach uvádzal aj M. Konček. Jeho účasť v bojoch potvrdili aj ďalší zo svedkov. Podobne ako veliteľ rotý uvádzali, že sa mal zúčastniť bojov v okolí Kremničky, Lutily a Žiaru nad Hronom a bol členom Štefánikovej brigády. Ďalší turčiansky rodák, Ján Lacko (sám príslušník československej armády v zahraničí a aktívny účastník SNP) okrem iného tiež uviedol, že Michal Konček s ním bol v čase od 25. októbra 1944 do 18. apríla 1945³⁹ väznený v zaisťovacom tábore v Dubnici nad Váhom. Udať ho mali nemeckí obyvatelia Hornej Štubne.⁴⁰

M. Hübschmannová sa s Michalom Končekom rozprávala o predvojnovom živote Rómov v Turci a v jeho rodnej obci Necpaly, o jeho pôsobení v armáde ako aj zajatí v pracovnom, neskôr zaisťovacom tábore v Dubnici nad Váhom. Jeho spomienky boli zaradené do publikácie „Po Židoch Cigáni“: „Ja som nebol cez vojnu doma, ja som bol vojak. Bol som pri Banskej bystrici, tam. Potom ma zajali Nemci, bol som v tábore. V zbernom tábore. Ale už nás nestačili odvieť do Nemecka. Zostali sme tu. ... Za povstania som bol ako vojak v Trnave. Bol som vo vojenskej kapele. Ale keď vypuklo povstanie, tak všetci vojaci, aj keď sme boli napríklad muzikanti, všetci sme museli preč. Dali nám pušky a išli sme tiež do boja. Boli sme tam dva mesiace. Potom ma zajali Nemci. Pri Kríži (kedysi Svätý Kríž nad Hronom – poznámka autorky). Dnes sa to volá Žiar. Tam ma zajali a dali do Tábora. ... v Dubnici. ... Môj brat, ja, všetci sme boli v povstaní. Stretli sme sa v Štubni. My bratia. Ani neviem ako. Išli sme domov do Necpál. A v Štubni sme mali švagra. ... Najprv nás chytili ako partizánov, ale potom nás zase pustili. ... A znovu nás chytili, ale odtiaľ sme už nemohli ďalej. Nemci nás chytili.“⁴¹

Po skončení vojny sa M. Konček vrátil do rodnej obce a neskôr žil v Turčianskych Tepliciach. Okrem civilného zamestnania a najmä po odchode do dôchodku sa aktívne venoval hudbe a vypracoval sa aj s ďalšími členmi rodiny na jednu z najvyhľadávanejších rómskych kapiel v regiónu.

³⁹ Niekedy sa uvádza dátum 25. apríla 1945.

⁴⁰ Informácie poskytl Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, oddelenie starostlivosti o vojnových veteránov a vojenských dôchodcov.

⁴¹ HÜBSCHMANNOVÁ, M. Cit. 26, s. 135-138.

Záver

V oblasti skúmania, dokumentácie a sprístupňovania poznania dejín Rómov na území dnešného Slovenska v rokoch 1939 – 1945 sa doposiaľ väčšia pozornosť upriamovala na tragické okolnosti spojené s ich rasovým prenasledovaním a perzekvovaním. Čoraz viac záujmu sa však venuje aj problematike ich zaradovania do armády ako aj účasti v odboji. Priame či skryté prejavy diskriminácie rómskeho obyvateľstva boli totiž obsiahnuté aj v brannom zákone ako aj v nariadení o pracovnej povinnosti. Nejednoznačné a rôzne chápané vymedzenia pojmu „Cigán“ alebo príslušník „cigánskej rasy“ umožňovali notárskym úradom či členom odvodových komisií pomerne svojvoľné a subjektívne určovanie, koho považovať za „Cigána“, koho zaradiť do pracovného práporu a koho ohodnotiť ako spôsobilého ísť so zbraňou v ruke na front. Lokálne či vojenské authority teda nepovažovali Rómov za homogénnu skupinu – či z rasového alebo sociálneho hľadiska. Je preto zaujímavé, koľko Rómov bolo odvedených do slovenskej armády, koľko sa ich a za akých okolností zúčastnilo povstaleckého odboja alebo sa stali súčasťou 1. československej armády. Výpovede pamätníkov naznačujú, že pri zaradovaní hral rolu odvodový ročník. V niektorých prípadoch mohlo zavážiť aj to, že „rasový cigánsky pôvod“ nebol na prvý pohľad tak badateľný a v ich záznamoch nebolo uvedené „národnosť cigánska“ ako aj ďalšie faktory. K partizánskemu hnutiu a neskôr Slovenskému národnému povstaniu sa Rómovia pripájali rôznymi spôsobmi a uviedli sme len dva zo zatiaľ zdokumentovaných príbehov. Mnohé stále čakajú na svoje odhalenie či zverejnenie a táto téma má nepochybné značný výskumný potenciál.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- DOWNS, Jim. *Druhá svetová vojna: tragédia OSS na Slovensku*. Bratislava : Magnet press, 2004. ISBN 80-89169-03-1.
- FEDIČ, Vasiľ. *Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna*. Humenné : Redos, 2001.
- FOTTA, Martin – VAGAČOVÁ, Ingrid. *Rómovia a druhá svetová vojna*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2006. ISBN 80-89008-20-8.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (edit.). *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939 – 1945*. Praha : Triáda, 2005. ISBN 80-86138-14-3.
- JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010. ISBN 978-80-89335-30-5.
- KRALČÁK, Peter. *Pracovné jednotky slovenskej armády 1939 – 1945*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2014. ISBN 978-80-970768-1-8.
- KRAMÁŘOVÁ, Jana (edit.). *(Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha : Člověk v tísni, 2005. ISBN 80-86961-04-4.
- NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*. Brno : Masarykova univerzita, 1994. ISBN 80-210-0945-4.

ROMA PARTICIPATION IN THE RESISTANCE MOVEMENT DURING THE SECOND WORLD WAR

Adriana Daneková

S u m m a r y

In relation to the Roma population, the Slovak State (from July 21st 1939 the Slovak Republic) “inherited” from the Czechoslovak Republic above all restrictive legislation and approaches limited mainly to the control and regulation of the life of the Roma (which were mainly linked to the effort to “deal with” the nomadic groups of Roma moving within the republic and surrounding states). Any signs of the democratisation of relations with the Roma population were now unacceptable. Considering the nature of the Slovak republic and the ideologies which had become dominant when the legislation was being conceived, this approach gradually escalated and there was a risk that in its final stage it might end in as tragic a manner as in the case of the Jewish population.

The Roma inhabitants were supposed to move to their home village, to settle down there permanently, to sell their horses or other draught animals (which was problematic mainly in the case of nomadic, semi-nomadic groups which did not have a home village on the territory of the Slovak republic, or did not know it, and the forced process of settlement also prevented them, for example, from working on their traditional small-scale craft production etc.); issues of defining ethnic groups (when they are supposed to be ethnically Slovak, when they are ethnically Roma, and they often had the form of “Slovak/Roma”) were also dealt with. Most Roma (as was the case for the Jewish population) were supposed to do labour instead of military service. Labour battalions, labour formations and eventually a detention camp for whole Roma families in Dubnica nad Váhom were established, which was a preview of the future approach to the treatment of the Roma population as a whole.

The ostracisation, humiliation, pursuit and persecution of the Roma by the state became stronger, and they found themselves on the very edge of society. The majority of the non-Roma population, however, did not identify with this attitude, but rather it provoked in them a feeling of empathy and the need to help. Despite Article 38 of the Defence Act, many Roma men became military personnel and integrating Roma into labour battalions was difficult. The latter tried many ways to prevent themselves from being interned. One of the ways of resisting discrimination and persecution was joining the partisans, active participation in the Slovak National Uprising or helping partisans and insurgents, who often found refuge in outlying Roma settlements. However, those inhabitants who did help, or were suspected of helping them, paid for it with their lives. Many Roma distinguished themselves in the fighting of the uprising, showing courage, skill and determination to sacrifice themselves for a higher good. As an example, we mentioned the fates of the Roma activist and politician Anton Facuna, the Roma master violinist Michal Konček and others. As sources of information, we have not only the memoirs of direct participants in the resistance movement or indirect testimonies about them and their acts, but also a large quantity of archive material, only some of which has been processed to date.

SPRÁVY

Z ČINNOSTI SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE V ROKU 2018

*Mária Halmová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: maria.halmova@snm.sk*

Rovnaký príspevok za rok 2017 priniesol v úvode správu o prebiehajúcich či pripravovaných projektoch v rámci jednotlivých programových výziev. Nadväzujeme na túto štruktúru príspevku stručnou informáciou o dvoch projektoch, ktoré múzeum realizovalo v roku 2018. Oba projekty múzeum pripravilo v rámci aktuálnych výziev programu Interreg, financovaného Európskym fondom regionálneho rozvoja. V rámci projektu Interreg V-A-SK-CZ „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“, ktorý múzeum realizuje v spolupráci s Valašským múzeom v prírode v Rožnove pod Radhoštem, bolo verejné obstarávanie dodávateľa stavebných prác ukončené až v úplnom závere roka, takže nemohli byť realizované v harmonograme projektu v priebehu roka plánované opravy objektov ľudovej architektúry. V priebehu roka sa uskutočnili iba dve aktivity, organizované Valašským múzeom v prírode, a to seminár „Diagnostika a návrhy opráv drevených konštrukcií“ a workshop „Tesárske a šindliarske práce“. Podrobnejšie sa ďalšiemu priebehu projektu budeme venovať v budúcoročnom zborníku. V druhom projekte (Interreg V-A-SK-PL) pod názvom „Przy drodze wiejskiej“ – w rytmie pracy dawnych zakładów przemysłowych i pracowni rzemieślniczych naše múzeum vystupovalo ako hlavný cezhraničný partner a splnilo si všetky úlohy, stanovené v projektovej žiadosti. Podrobne sa realizácii a ukončeniu projektu venujeme v samostatnej správe na stránkach tohto zborníka.

Okrem uvedených projektov múzeum v uplynulom roku zabezpečovalo verejné obstarávanie na opravu deštruovaného objektu z Kaľamenovej v Múzeu slovenskej dediny a zároveň všetky práce zahrnuté v I. etape rekonštrukcie objektu.

V správe z činnosti múzea za rok 2017 bola uvedená aj informácia o reorganizácii vedeckých rád Slovenského národného múzea podľa vedných odborov. V nadväznosti na nový Organizačný a rokovací poriadok Vedeckej rady SNM, účinnom od 1. 11. 2017 a aktualizovanej Koncepcii vedeckovýskumnej činnosti SNM bol v uplynulom roku spracovaný a schválený Organizačný a rokovací poriadok Vedeckej rady SNM pre etnológiu a tiež bol tento poradný orgán riaditeľa SNM v Martine kreovaný v novom zložení. Vedecká rada SNM pre etnológiu (ďalej VR) pozostáva z 11 členov – etnológov z akademického i vysokoškolského prostredia v rámci Slovenskej republiky a tiež partnerských inštitúcií z Českej republiky, ktorí sa prvýkrát zišli na svojom rokovaní 18. 10. 2018. V zmysle rokovacieho poriadku bol na návrh riaditeľky SNM v Martine za predsedu VR zvolený PhDr. Juraj Zajonc, CSc., ktorý sa bezprostredne po voľbe ujal ďalšieho vedenia rokovania. Jeho predmetom bola správa (PhDr. M. Pastieriková, CSc.) o plnení vedeckovýskumných úloh, osobitne prípravy novej expozície pod názvom „Slovensko a jeho identita“, ktorú múzeum rieši v spolupráci s Ústavom etnológie a sociálnej antropológie SAV. Počas druhej

etapy plnenia tejto úlohy pracujú riešitelia na úvodných scenároch jednotlivých tematických častí pripravovanej expozície. Vedecká rada poverila zodpovednú riešiteľku úlohy aktualizovať riešiteľský kolektív a v stanovenom termíne predložiť časový harmonogram ukončenia jednotlivých etáp vedeckovýskumnej úlohy. K dlhodobu riešeným patrí aj vedeckovýskumná úloha „Historicko-etnografické štúdie expozičných skupín, usadlostí a objektov v Múzeu slovenskej dediny“, v rámci ktorej v uplynulom roku riešiteľ čiastkovej úlohy (Mgr. R. Sýkora) realizoval terénny výskum v Zázrivej k ideovému zámeru expozície a štúdiu o zvonárskej dielni v Zázrivej. Štúdia bola oponovaná a predložená na publikovanie. Riešiteľka ďalšej čiastkovej úlohy (Mgr. L. Segľová, PhD.) pokračovala vo výskume, zameranom na rímske obydlia v Turci. VR aj pri tejto vedeckovýskumnej úlohe odporučila spracovať celkový časový harmonogram, vrátane harmonogramu uvedenej čiastkovej úlohy. V roku 2018 bola spracovaním a oponovaním záverečnej správy (PhDr. H. Zelinová) ukončená vedeckovýskumná úloha „Význam českého fenoménu pre hospodársky rozvoj Slovenska na príklade činnosti Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živnosti“. VR zároveň posudzovala návrhy nových vedeckovýskumných úloh. V rámci SNM v Martine boli predložené tri návrhy, konkrétne ide o vedeckovýskumné úlohy: „Procesy zmien v spôsobe stravovania vybraných skupín Rómov na Slovensku v druhej polovici 20. storočia“ (Mgr. A. Daneková), „Figurálna tvorba v neprofesionálnom rezbárstve po roku 1990“ (Mgr. N. Nováková) a „Odievanie detí v Turci do polovice 20. storočia“ (Mgr. E. Dudková). Z ostatných organizačných zložiek SNM bola na rokovanie VR predložená jedna úloha zo SNM – Spišského múzea v Levoči, zameraná na výskum tradičného ovčiarstva na strednom Spiši. Na základe kladných oponentských posudkov navrhla VR úlohy po miernej úprave rozsahu či termínu plnenia zaradiť do plánu hlavných úloh oboch múzeí na najbližšie roky.

Priebežne počas roka sa konali aj zasadnutia ostatných vedeckých rád SNM. V januári rokovala VR SNM pre archeológiu, ktorá plnenie vedeckovýskumnej úlohy nášho pracovníka (Mgr. M. Both) „Nedeštruktívny výskum okresu Martin v Turčianskej kotline“ hodnotila bez pripomienok. Vedeckovýskumné úlohy, venované zberateľstvu Martina Benku (Mgr. M. Váleková, PhD.) a sklárskej produkcii strojovej výroby druhej polovice 20. storočia v Lednických Rovniach (Mgr. B. Wágnerová) neboli v zmysle pôvodného harmonogramu ukončené v plánovanom termíne. Ich posudzovanie bude predmetom rokovania VR SNM pre umeleckú históriu a výtvarné umenie. Bez pripomienok prebehlo hodnotenie plnenia vedeckovýskumných úloh pracovníkov Múzea Andreja Kmeťa (RNDr. B. Astaloš, Mgr. A. Bendík, PhD., Mgr. S. Očka, RNDr. M. Žiak, PhD.) na zasadnutí VR SNM pre prírodné vedy, ktoré sa konalo v apríli 2018. Podrobnejšia správa o plnení vedeckovýskumných úloh tohto pracoviska bude publikovaná v Zborníku SNM v Martine – Kmetianum v roku 2020.

V oblasti evidencie, dokumentácie, správy a ochrany zbierkového fondu sa múzeu darilo priebežne plniť stanovené úlohy. V rámci akvizičnej činnosti bol zbierkový fond obohatený o nové prírastky, predovšetkým z oblasti ľudovej kultúry. Pokračovalo získavanie zaujímavých kolekcií odevu a textilu z regiónu Turiec, hračiek či vianočných ozdôb, osobitne z obdobia polovice 20. storočia. V zbierke kultúrnej histórie tvorili prírastky predovšetkým akvizície keramiky a skla, ale tiež napr. zaujímavých miniatúrnych portrétov E. Štúra, J. M. Hurbana a M. M. Hodžu. Múzeum kultúry Čechov na Slovensku získalo zbierku hudobníka a sokolských pohľadníc, Múzeum kultúry Rómov na Slovensku zbierku bytového textilu a drôtených šperkov. Všetky prírastky v zbierkovom fonde múzea za uplynulý rok boli v celkovom počte 2 281 zbierkových predmetov, z toho osobitne tvoria akvizície formou daru v objeme 1 104 zbierkových predmetov. Dary sa podarilo kurátorom múzea získať tak v oblasti etnografickej zbierky múzea, ako aj v prírodovednej zbierke mineralógie

Obr. 1, 2. Inštalácia čatajskej izby, modrotlačárskej dielne a slávnostne prestretého stola na výstave „... čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému“. Foto B. Wágnerová, 2018

Fig. 1,2. Installation of a room from Čataj, an indigo print workshop and a festive table at the exhibition “...what we gave the Slovak National Museum, we gave the Slovak nation”. Photograph by B. Wágnerová, 2018

Obr. 3. Otvorenie výstavy „Karol Plicka. Obraz a pieseň“ za účasti Ivana Plicku. Foto T. Hollý, 2018
Fig. 3. Opening of the exhibition “Karol Plicka. Picture and Song” in the presence of Ivan Plicka. Photograph by T. Hollý, 2018

a botaniky. Akvizície formou kúpy múzeom už dlhodobo zabezpečuje výlučne prostredníctvom účelovej dotácie, nakoľko ich nie je schopné realizovať v rámci vlastného rozpočtu. K 31. 12. 2018 bolo v správe múzea celkove 816 257 zbierkových predmetov, z toho v spoločenských vedách 180 998 a v prírodných vedách 635 259 zbierkových predmetov.

Za dôležitú považujeme skutočnosť, že v uplynulom roku sa podarilo formou účelovej finančnej dotácie zabezpečiť reštaurovanie zbierkových predmetov z pozostalosti M. R. Štefánika, ktorá je po tejto stránke dlhodobo zanedbávaná z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov. Procesom konzervovania a reštaurovania prešlo celkove 197 predmetov z tejto pozostalosti, hlavne osobných odevných súčiastok i predmetov, ktoré si Štefánik priniesol z ciest po svete a boli súčasťou jeho parížskeho bytu. V tejto súvislosti uvádzame aj ďalší dôležitý počin, a to skenovanie všetkých negatívov (1 529 ks), patriacich k tejto pozostalosti.

Múzeum pokračovalo v spolupráci s Digitalizačným centrom Múzea SNP v Banskej Bystrici konzervovaním a digitalizovaním zbierkových predmetov (74 ks) a projektovej dokumentácie Múzea slovenskej dediny (108 ks).

V obrazovej dokumentácii zaznamenávame celkový počet klasických negatívov v objeme 164 557 evidenčných čísel, digitálny fotoarchív múzea obsahuje k sledovanému obdobiu 11 688 skenov, vyhotovených z pôvodných klasických fondov fotoarchívu, ďalej 9924 digitálnych obrazových záznamov z činnosti múzea a 11 838 digitálnych obrazových záznamov zbierkových predmetov. V tomto roku múzeum pokračovalo aj v postupnom zabezpečovaní digitalizácie klasických filmov, ktoré sú súčasťou fotoarchívu.

V roku 2018 múzeum pripravilo pre návštevníku verejnosť viacero výstavných podujatí. Z vlastných výstav osobitne uvádzame výstavu „Krása pre ženu stvorená“, vo výstavných

Obr. 4. Výstava „Martin Benka“ na Bratislavskom hrade. Foto S. Okkel, 2018
Fig. 4. Exhibition “Martin Benka” at Bratislava castle. Photograph by S. Okkel, 2018

priestoroch Etnografického múzea inštalovanú od marca do septembra uplynulého roka. Zámerom autorky výstavy (Mgr. E. Dudková) bolo prezentovať ženské čepce ako súčasť tradičného ženského odevu a poukázať na ich tvarovú, materiálovú a výzdobnú odlišnosť v jednotlivých regiónoch Slovenska. Zaujímavou prezentáciou tiež bola výstava „Najkrajšie praveké nálezy z Turca“, približujúca prostredníctvom zaujímavých archeologických nálezov obdobie od najstaršieho osídlenia Turčianskej kotliny po obdobie sťahovania národov (Mgr. M. Both). Výstava, ktorou si naše múzeum pripomínalo 100. výročie vzniku Československej republiky a ktorá si vyžiadala množstvo prípravných prác celého, pomerne širokého autorského kolektívu (Mgr. B. Wágnerová a kol.), pôvodne plánovaná od jarného obdobia, bola napokon sprístupnená až záverom októbra pod názvom „... čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému“. Tento citát z korešpondencie správcu SNM Jána Geryka presne vystihuje jeho úsilie o výstavbu druhej účelovej budovy národného múzea, ktorej základný kameň bol v Martine slávnostne položený v rámci osláv 10. výročia vzniku Československej republiky a k 20. výročiu republiky bola slávnostne sprístupnená verejnosti národopisnými expozíciami. Výstava textovou a obrazovou časťou mapovala okolnosti výstavby budovy až po postupné sprístupňovanie nových expozícií. Táto skutočnosť bola vo výstave naznačená trojrozmernými exponátmi, situovanými v pôvodných vitrinách i náznakom čatajskej izby či modrotlačiarскеj dielne. Predovšetkým pre Martinčanov bola veľmi zaujímavou aj výstava z tvorby dlhoročného múzejného fotografa Jána Déreera, sprístupnená v úplnom závere roka (PhDr. D. Ferklová). Prácu preparátora zoologických zbierok predstavila výstava (RNDr. B. Astaloš) pod výstižným názvom „Dajte sa vypchat“, ktorá bola inštalovaná vo výstavných priestoroch Múzea A. Kmeťa. Tradične pútavé boli výstavné prezentácie Múzea kultúry Čechov na Slovensku (PhDr. H. Zelinová) a Múzea kultúry Rómov na Slovensku (Mgr. A. Daneková). Pre iné zložky SNM pripravilo

naše múzeum reprízu výstavy „Panna Mária – Matička naša“ (Mgr. N. Nováková pre SNM – Spišské múzeum v Levoči) a dve rozsiahle, reprezentatívne výstavy, venované tvorbe Karola Plicku (PhDr. D. Ferklová) a Martina Benku (Mgr. M. Váleková, PhD.). Začiatkom júla 2018 bola v sídelnej budove SNM v Bratislave sprístupnená výstava „Karol Plicka. Obraz a pieseň“ a od septembra vo výstavných priestoroch Bratislavského hradu výstava „Martin Benka“. Obe výstavy zaznamenali značný návštevnícky ohlas a stretávali sa so záujmom verejnosti aj pri početných sprievodných podujatiach. Slávnostné otvorenie výstavy z tvorby M. Benku na Bratislavskom hrade bolo zároveň spojené s udeľovaním Ceny Martina Benku za rok 2017. Po dlhých rokoch sa tak spomienková slávnosť a odovzdávanie Ceny Martina Benku výnimočne nekonali v priestoroch Múzea M. Benku, ktoré je pripravené na celkovú rekonštrukciu objektu, predovšetkým vnútorných inštalácií.

V rámci odbornej metodologickej činnosti múzeum plnilo svoje úlohy predovšetkým v oblasti spolupráce so strednými a vysokými školami. Kurátori sa dlhodobo odborne i organizačne podieľajú na úspešnom priebehu okresných a krajských kôl biologických a dejepisných olympiád. Pre Univerzitu tretieho veku Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici múzeum už niekoľko školských rokov zabezpečuje prednáškovú činnosť, hlavne v oblasti prírodných vied. V uplynulom roku múzeum nadviazalo spoluprácu aj s Fakultou záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre formou praxe študentov v Múzeu slovenskej dediny, kde sa podieľali na základnej údržbe agroexpozičie, ale vykonávali tiež sadbové a iné záhradnícke práce.

Záverom príspevku podávame ešte stručnú informáciu o návštevnosti múzea. Celková návštevnosť bola v roku 2018, oproti predchádzajúcemu roku, vyššia o 2 626 osôb, stúpila na 67 862 návštevníkov. Z tohto počtu bolo neplatiacich návštevníkov 22 635 osôb, čo je spôsobené predovšetkým povinným bezplatným vstupom do všetkých expozičných zložiek múzea prvú nedeľu v mesiaci.

Marec 2018

REPORT

ON THE ACTIVITY OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN IN 2018

*Mária Halmová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: maria.halmova@snm.sk*

The equivalent article concerning 2017 began with a report on ongoing or planned projects within individual calls for proposals. We are maintaining this structure with brief information on two projects which the museum carried out in 2018. The museum prepared both projects as part of the current Interreg calls, financed by the European Regional Development Fund. Within the project Interreg V-A-SK-CZ “Cultural Heritage of the Javorníky and Beskydy mountains” which the museum is carrying out in cooperation with the Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštem, the tender for the supplier of construction work was only completed at the very end of the year, so the planned repairs of buildings of folk architecture from the project timetable could not be carried out. In the course of the year, only two activities were carried out, organised by the Wallachian Open-Air Museum, namely the seminar “Diagnostics and design for repairs to wooden structures” and the workshop “Carpentry and shingle work”. We will deal in greater detail with the subsequent course of the project in next year’s anthology. In the second project (Interreg V-A-SK-PL), entitled “*Przy drodze wiejskiej – w rytmie pracy dawnych zakładów przemysłowych i pracowni rzemieślniczych*”, our museum was the main cross-border partner and fulfilled all the tasks set out in the project application. We deal in detail with the realisation and conclusion of this project in a separate report in this anthology.

In addition to the above-mentioned projects, the museum carried out last year a public tender for the repair of the damaged building from Kaľamenová in the Museum of the Slovak Village, as well as all the work included in the 1st stage of the reconstruction of this building.

The report on the activity of the museum for 2017 also included information on the reorganisation of the academic councils of the Slovak National Museum according to scientific disciplines. Following on from the new Rules of Organisation and Procedure of the Academic Council of the SNM, in force from 1. 11. 2017 and from the updated Conception of the scientific and research activity of the SNM, the Rules of Organisation and Procedure of the Academic Council of the SNM for ethnology were approved, and this advisory body of the director of the SNM in Martin was established with a new composition. The academic council of the SNM for ethnology (hereafter “VR”) consists of 11 members: ethnologists from the academic and university spheres within the Slovak Republic as well as from partner institutions in the Czech Republic, who came together for their first meeting on 18. 10. 2018.

As per the rules of procedure, following the proposal by the director of the SNM in Martin, PhDr. Juraj Zajonc, CSc. was elected as president of the Academic Council, and immediately after the election took charge of the proceedings. The subject of these proceedings was the report (PhDr. M. Pastieriková, CSc.) on the fulfilment of scientific and

research tasks, particularly the preparation of a new exhibition entitled “Slovakia and its identity” which the museum is setting up in cooperation with the Institute of Ethnology and Social Anthropology of the Slovak Academy of Sciences. During the second stage of this project, research staff are working on the introductions to individual thematic sections of the exhibition under preparation. The academic council authorised the main researcher to update the team and to submit a timetable for completing individual stages of the scientific and research task. The research task entitled “Historical and ethnographic studies of exhibition sections, settlements and buildings in the Museum of the Slovak Village” is one of those being studied in the long term, as part of which the researcher of the partial task (Mgr. R. Sýkora) last year carried out field research in Zázrivá concerning the concept of the exhibition and a study on the bell-making workshop in Zázrivá. The study was reviewed and submitted for publication. The researcher of another partial task (Mgr. L. Segľová, PhD.) continued her research focused on Roma dwellings in the Turiec region. The Academic Council also recommended in the case of this research task the drawing up of an overall timetable, including a timetable for the above-mentioned partial task. In 2018, the research task entitled “The importance of the Czech phenomenon for the economic growth of Slovakia, using the example of the State Institute for the Promotion of Self-Employment” was completed, following its preparation and the defence of its final report (PhDr. H. Zelinová). The Academic Council also assessed proposals for new research tasks. Within the SNM in Martin, three proposals were put forward, namely the following research tasks: “Processes of changes in the nutrition of selected groups of Roma in Slovakia in the second half of the 20th century” (Mgr. A. Daneková), “Figural work in non-professional woodcarving after 1990” (Mgr. N. Nováková) and “Children’s clothing in the Turiec region until the mid-20th century” (Mgr. E. Dudková). From the SNM’s other organisations, one task from the SNM – Spiš Museum in Levoča was submitted for discussion at the Academic Council, focusing on research into traditional sheep-breeding in the central Spiš region. Following positive review assessments, the Academic Council suggested including the tasks, after a slight change in their scope and timetable, in the plan of the main tasks for both museums for the upcoming years.

During the course of the year, meetings of the SNM’s other academic councils also took place. The Academic Council of the SNM for archaeology sat in January, and evaluated the course of the research task of our colleague (Mgr. M. Both) “Non-destructive research in the Martin district in the Turiec basin” without any stipulations. Research tasks devoted to Martin Benka’s collecting habit (Mgr. M. Váleková, PhD.) and machine-made glass production in the second half of the 20th century in Lednické Rovne (Mgr. B. Wágnerová) were not completed by the deadline set out in the original timetable. Their evaluation will be the subject of discussion by the Academic Council of the SNM for art history and fine art. The evaluation of research tasks by staff from the Andrej Kmeť Museum (RNDr. B. Astaloš, Mgr. A. Bendík, PhD., Mgr. S. Očka, RNDr. M. Žiak, PhD.) took place without any stipulations at the session of the Academic Council of the SNM for natural sciences, which took place in April 2018. A more detailed report on the course of the research tasks of this museum branch will be published in the Anthology of the SNM in Martin – Kmetanium in 2020.

In the area of the records, documentation, management and protection of its collections, the museum succeeded in meeting its set tasks. As part of the acquisition activity, the collection was enriched with new additions, mainly in the field of folk culture. The acquisition of interesting collections of clothing and textiles from the Turiec region, toys and Christmas decorations continued, particularly from the period of the mid-20th century. In the collection of cultural history, additions were mainly acquisitions of ceramics and

glass, as well as interesting miniature portraits of L. Štúr, J. M. Hurban and M. M. Hodža. The Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia acquired a collection of musical artefacts and Sokol society postcards, while the Museum of the Culture of the Roma in Slovakia obtained a collection of interior textiles and wire jewellery. The additions to the museum's collection in the previous year number a total of 2,281 collection items, of which we may mention in particular acquisitions through donations numbering 1,104 collection items. Museum curators succeeded in obtaining donations both in the field of the museum's ethnographic collection, as well as in the natural science collection of mineralogy and botany. The museum has for a long time now only purchased acquisitions through a specific purpose grant, since it is incapable of acquiring them from its own budget. As of 31.12.2018 the museum had under its administration a total of 816,257 collection items, of which 180,998 are social science items and 635,259 natural science collection items.

We consider to be of importance that over the last year, we succeeded in ensuring the restoration of collection items from M. R. Štefánik's estate through a special purpose financial grant, which had long been neglected due to a lack of financial resources. A total of 197 objects from his estate underwent a process of conservation and restoration, mainly personal items of clothing and objects which Štefánik brought from his journeys around the world, and which were part of his flat in Paris. In relation to this, we may also mention another important achievement, which was the scanning of all the negatives (1,529) belonging to his estate.

The museum continued its cooperation with the Digitisation centre of the SNP Museum in Banská Bystrica by conserving and digitising collection items (74 items) and project documentation from the Museum of the Slovak Village (108 items).

In the image documentation collection, we record a total number of classic negatives with 164,557 record numbers; the museum's digital photographic archives contain to date 11,688 scans made from the photographic archive's original collections, a further 9,924 digital image records from the museum's activity and 11,838 digital image records of collection items. In 2018, the museum also continued the ongoing digitisation of classic films which are part of the photographic archives.

In 2018, the museum prepared several exhibition events for the public. From our own exhibitions, we may mention in particular the exhibition "Beauty made for women", installed in the exhibition premises of the Ethnographic Museum from March to September of last year. The intention of the person behind the exhibition (Mgr. E. Dudková) was to present women's bonnets as part of traditional women's clothing and show their variations in shape, material and ornamentation in individual regions of Slovakia. Another interesting presentation was the exhibition "The Turiec region's most beautiful prehistoric finds", describing through interesting archaeological finds the period from the oldest settlement of the Turiec basin until the period of the migration of nations (Mgr. M. Both). The exhibition with which our museum commemorated the 100th anniversary of the establishment of the Czechoslovak republic and which required a large amount of preparation from the whole team of contributors (Mgr. B. Wágnerová et al.), originally planned for the spring, was eventually opened at the end of October with the title "...what we gave the Slovak National Museum, we gave the Slovak nation". This quotation from the correspondence of the administrator of the SNM Ján Geryk describes exactly his efforts to build the second purpose-built building of the national museum, for which the founding stone was ceremonially laid as part of the celebrations for the 10th anniversary of the establishment of the Czechoslovak Republic, and which was opened to the public in a grand ceremony for the 20th anniversary of the Republic with its ethnographic exhibitions. The text and image part

of the exhibition mapped out the circumstances of the building's construction up to the gradual opening of the new exhibitions. This situation was shown in the exhibition using three-dimensional exhibits placed in the original display cabinets and in the references to a room in Čataj or an indigo print workshop. For people from Martin in particular, the exhibition of the work of the long-time museum photographer Ján Dérer, opened at the very end of the year (PhDr. D. Ferklová), was very interesting. The exhibition (RNDr. B. Astaloš) aptly entitled "Get stuffed" which was installed in the exhibition premises of the A. Kmeť Museum presented the work of a taxidermist. The exhibition presentations of the Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia (PhDr. H. Zelinová) and the Museum of the Culture of the Roma in Slovakia (Mgr. A. Daneková) were fascinating, as usual. For other branches of the SNM, our museum prepared repeats of the exhibition "The Virgin Mary – our Mother" (Mgr. N. Nováková for the SNM – Spiš Museum in Levoča) and two large, representative exhibitions devoted to the work of Karol Plicka (PhDr. D. Ferklová) and Martin Benka (Mgr. M. Váleková, PhD.). At the beginning of July last year, the exhibition "Karol Plicka. Picture and Song" was opened in the main building of the SNM in Bratislava, and the exhibition "Martin Benka" was opened from September in the exhibition premises of Bratislava castle. Both exhibitions were very popular among visitors and also enjoyed a high level of public interest during the numerous accompanying events. The grand opening of the exhibition from the work of M. Benka at Bratislava castle was also combined with the award of the Martin Benka Award for 2017. For the first time in many years, the commemorative event and awards ceremony of the Martin Benka Award was not held in the premises of the M. Benka Museum, which is being prepared for a complete reconstruction of the building, in particular its interior.

As part of its specialised methodological activity, the museum completed its tasks, mainly in the field of cooperation with secondary schools and universities. For a long time already, curators have been involved in the organisation of the district and regional rounds of biology and history olympiads, providing specialist support. The museum has been providing lectures for the University of the Third Age of Matej Bel University in Banská Bystrica for several academic years, mainly in the field of natural sciences. Last year, the museum also began cooperating with the Faculty of Horticulture and Landscape Engineering of the Slovak University of Agriculture in Nitra by providing work experience for students in the Museum of the Slovak Village, where they took part in basic maintenance of the agricultural exhibition as well as doing planting and other gardening work.

To conclude this article, we present some brief information on the visitor rates of the museum. The total number of visitors in 2018 showed an increase of 2,626 people compared with the previous year, rising to 67,862 visitors. Of this number, 22,635 people were non-paying visitors, which is the result of statutory free entry to all exhibitions of the museum on the first Sunday of the month.

March 2019

Z ČINNOSTI ARCHÍVU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE V ROKOCH 2017 – 2018

*Viera Varinská, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: viera.varinska@snm.sk*

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine (ďalej len archív) za uplynulé dva roky vykonával v súlade s platnými právnymi predpismi odborné archívne činnosti a práce, ktoré súviseli so správou registratúry.

V rokoch 2017 a 2018 boli aktualizované nové právne predpisy a metodické usmernenia, ktoré sa týkajú archívov a správy registratúry. Slovenské národné múzeum zaviedlo v sledovanom období kombinovanú správu registratúry s elektronickou evidenciou záznamov prostredníctvom elektronického informačného systému NUNTIO, Registratúrnym poriadkom SNM a ďalšími metodickými usmerneniami s platnosťou od 15. júna 2017. Bol tiež vypracovaný a schválený nový Bádateľský poriadok Archívu SNM a Smernica o poskytovaní správnych informácií a služieb Archívu SNM s platnosťou od 12. januára 2018 a nový Registratúrný poriadok SNM s účinnosťou od 1. apríla 2018.

V Zborníku SNM v Martine – Etnografia 58 z roku 2017 sme informovali o získaní pozostalosti Štefana Mruškoviča, bývalého riaditeľa SNM v Martine v rokoch 1963 – 1975. Po spracovaní archívneho materiálu z tejto pozostalosti Archívna rada v Bratislave schválila na svojom zasadnutí dňa 4. 12. 2018 jeho zaradenie do novovytvoreného Osobného fondu *Štefan Mruškovič*. Fond obsahuje osobné dokumenty, životopisy, ocenenia, korešpondenciu, dokumentačný materiál z výskumov ľudového staviteľstva, bývania a poľnohospodárstva z rokov 1941 – 2014. Akvizícia bola získaná sčasti kúpou a sčasti darom.

Vzácnym prírastkom je korešpondencia a súbor dokumentov maliara Martina Benku z rokov 1959 – 1970, získaná prevodom z Fondu výtvarných umení v Bratislave, o ktorú bude obohatený Osobný fond *Martin Benka*. Archívne dokumenty, pochádzajúce zo širšej rodiny akademika Jiřího Horáka z rokov 1911 – 1937, získané darom, doplnia Združený fond *Horákovci*. Nové prírastky sú evidované v centrálnej Prírastkovej knihe Archívu SNM v Bratislave a v pomocnej evidencii Akvizície za rok 2018 v pobočke Archívu SNM v Martine.

Jednou zo základných archívnych činností je sprístupňovanie archívnych dokumentov interným a externým bádateľom na študijné, vedecké a prevádzkové účely podľa platného Bádateľského poriadku SNM a Smernice o poskytovaní správnych informácií a služieb Archívu SNM. V roku 2017 navštívilo archív 31 bádateľov, z toho 16 externých. Pri 70 bádateľských návštevách im bolo predložených 21 bm archívnych dokumentov. V roku 2018 študovalo v archíve 22 bádateľov, z toho 6 externých. Počas 108 návštev im bolo sprístupnených 42,5 bm archívneho materiálu. Najväčší záujem bol o fondy Muzeálna slovenská spoločnosť, Martin Benka, Andrej Kmeť, Zbierka hudobní a Slovenské národné múzeum v Martine, najmä o projektovú dokumentáciu prvých dvoch účelových budov Slovenského národného múzea. Archív zabezpečuje prístup k archívnyim dokumentom nielen štúdiom,

Obr. 1. Čestné občianstvo mesta Martin udelené Márii Jeršovej-Opočenskej in memoriam. Registratúrne stredisko SNM, pobočka v Martine, 2017. Foto M. Kiripolská, 2019

Fig. 1. Honorary citizenship of the town of Martin granted to Mária Jeršová-Opočenská in memoriam. Records centre of the SNM, Martin branch, 2017. Photograph by M. Kiripolská, 2019

Obr. 2. Poznámky z výskumu Štefana Mruškoviča. Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Štefan Mruškovič. Foto M. Kiripolská, 2019

Fig. 2. Notes from the research of Štefan Mruškovič. Archives of the SNM, Martin branch. Personal collection "Štefan Mruškovič". Photograph by M. Kiripolská, 2019

ale aj vyhotovovaním kópií, poskytuje odborné konzultácie o odborných dokumentoch osobne, písomne alebo telefonicky.

Sprístupňovanie archívnych dokumentov je realizované aj ich prezentáciou na výstavách. Archív sa v rokoch 2017 – 2018 podieľal výberom archívnych materiálov na dvoch výstavách, na spoločnej výstave Slovenského národného múzea a Národného múzea v Prahe, ktorá bola pripravená a sprístupnená k 100. výročiu vzniku Československej republiky v Bratislave a následne reprízovaná v Prahe pod názvom *Česko-slovenská/Slovensko-česká výstava*. Naše archívne pracovisko pre uvedenú výstavu siahlo do veľmi zaujímavej a cennej Zbierky plagátov, výber ktorých je zastúpený na predmetnej výstave. Mimoriadne rozsiahle a náročné práce sa týkali archívneho pracoviska pri príprave výstavy, zameranej na okolnosti výstavby druhej účelovej budovy SNM (Etnografické múzeum), ktorá bola návštevníckej verejnosti sprístupnená pod názvom „... čo sme dali SNM, dali sme národu slovenskému...“ Pre uvedenú výstavu sme vybrali a pripravili množstvo archívneho materiálu, týkajúceho sa Muzeálnej slovenskej spoločnosti a samotnej výstavby budovy.

Naše pracovisko sa podieľalo aj na organizovaní XXI. archívnych dní v Slovenskej republike, ktoré sa konali 23. – 25. mája 2017 v Martine. Spolupracovali sme na obrazovej prezentácii o dejinách SNM na tejto konferencii výberom archívnych dokumentov z fondov Andrej Kmeť, Martin Benka, Mária Jeršová-Opočenská a tiež pri spomienkovom kladení venca na hrob významnej archivárky Márie Jeršovej-Opočenskej na cintoríne v Bystrici. Múzeum zabezpečilo pre účastníkov konferencie exkurzie do svojich expozícií a na výstavy s odborným výkladom.

Archív zabezpečuje aj predarchívnu činnosť, t. j. vykonáva činnosti spojené so správou registratúry, ako je evidencia (vyhotovovanie lokačných prehľadov), preberanie (vyhotovovanie a úpravy preberacích zoznamov) a odborné spracúvanie registratúrnych záznamov, spisov a prístup k registratúre. V rokoch 2017 – 2018 bolo do registratúrneho strediska, na základe preberacích protokolov, prevzatých celkovo 15 bm registratúrnych záznamov a spisov z rokov 1998 – 2015 z jednotlivých organizačných zložiek SNM v Martine. Odborne bolo spracovaných za vykazované obdobie cca 3,2 bm registratúrnych záznamov.

Do registratúrneho strediska boli prevzaté aj dve ocenenia. *Čestné občianstvo mesta Martin* udelené Márii Jeršovej-Opočenskej in memoriam za mimoriadny prínos pre SNM, výskum a prezentáciu turčianskych dejín a záchranu najcennejších archívnych fondov múzea (2017) a druhým ocenením je *Výročná cena časopisu Pamiatky a múzeá za rok 2017 v kategórii Expozícia*. Cena bola múzeu udelená za nové expozície *Príroda Turca* a *Kmetianum*, ktoré boli v uvedenom roku ukončené a návštevníckej verejnosti sprístupnené v rekonštruovanom objekte Múzea Andreja Kmeťa.

V nasledujúcom období sa bude archív snažiť aj naďalej vykonávať a zabezpečovať odborné archívne činnosti a činnosti v oblasti správy registratúry, hoci personálny stav (jedna pracovná sila) ostáva od roku 2016 nezmenený.

REALIZÁCIA PROJEKTU „PRI CESTE NA DEDINE“ V RYTMU PRÁCE DÁVNÝCH PRIEMYSELNÝCH ZÁVODOV A REMESELNÝCH DIELNÍ V MÚZEU SLOVENSKEJ DEDINY

*Radovan Sýkora, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

V Múzeu slovenskej dediny je v súčasnosti postavených približne 150 expozičných objektov, dokumentujúcich ľudové stavitelstvo a bývanie severozápadného Slovenska v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. Megalomanské plány na vybudovanie celoslovenskej národopisnej expozície v prírode, nastolené od začiatku jej realizácie v druhej polovici 60. rokov 20. storočia a dynamickou výstavbou plnené do prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia, sa zdajú byť čoraz viac vzdialené, ba priam nereálne. Stále v nás však žije myšlienka na postupný rozvoj múzea, ktorý by sa mal uberať v zmysle Aktualizovanej koncepcie Múzea slovenskej dediny pre súčasnú etapu jeho výstavby, vypracovanej Jurajom Langrom v roku 2004¹, a to dobudovaním domáceho regiónu Turiec. V plnení tejto úlohy nám však bráni nedostatok účelových finančných prostriedkov a nízky ročný finančný príspevok na činnosť múzea, z ktorého sa zabezpečujú len najnutnejšie mzdové a prevádzkové náklady. Z rozpočtu múzea nie je možné realizovať ani základnú údržbu a opravu už postavených objektov, čím dochádza k ich degradácii a postupnému znehodnocovaniu. Tento alarmujúci stav je už dlhé roky jedným z najzávažnejších problémov Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine). Jeho pracovníci sa ho snažia čiastočne zvrátiť získavaním grantov z mimorozpočtových zdrojov, ktoré sú však nesystémové a celkovú situáciu neriešia. Z viacerých väčších či prevažne menších projektov stojí za zmienku projekt „Generálne opravy šindľových krytín“, spolufinancovaný z finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórskeho finančného mechanizmu. Získaný grant vo výške 400 446 eur umožnil v rokoch 2008 – 2010 vymeniť 25 strešných krytín na expozičných objektoch, z ktorých boli už mnohé v havarijnom stave.²

V nikdy nekončiacej snahe pracovníkov múzea zabezpečiť finančné prostriedky na opravu objektov ľudového stavitelstva v Múzeu slovenskej dediny reagovalo SNM v Martine v roku 2016 na dlho očakávanú výzvu Európskeho fondu regionálneho rozvoja,³ zameranú na cezhraničnú spoluprácu Poľska a Slovenska. Vo výzve Interreg V-A Poľsko – Slovensko

¹ Pozri bližšie LANGER, J. Aktualizácia koncepcie Múzea slovenskej dediny pre súčasnú etapu jeho výstavby. In *Zborník slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 45*. Edit. M. Halmová. Roč. XCVIII, Martin : SNM, 2004, s. 22-55.

² Pozri bližšie HORVÁTH, S. Generálne opravy šindľových krytín na objektoch ľudovej architektúry v Múzeu slovenskej dediny. In *Zborník slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 51*. Edit. M. Pastieriková. Roč. CIV, Martin : SNM, 2010, s. 178-186.

³ Európsky fond pre regionálny rozvoj je štrukturálnym fondom Európskej únie založený v roku 1975, ktorého cieľom je v súčasnosti posilniť hospodársku, sociálnu a územnú súdržnosť v Európskej únii odstraňovaním nerovnosti medzi jej regiónmi.

Obr. 1, 2. Otvorený prístrešok a združená hospodárska stavba usadlosti z Vyšného Kubína pred a po rekonštrukcii.
Foto R. Sýkora, 2018

Fig. 1, 2. Open shed and combined outhouse of the farmstead from Vyšný Kubín before and after reconstruction.
Photograph by R. Sýkora, 2018

Obr. 3. Kladenie slamených snopov na strechu združenej hospodárskej stavby usadlosti z Vyšného Kubína. Foto J. Neplech, 2018

Fig. 3. Placing sheaves of straw on the roof of the combined outhouse of the farmstead from Vyšný Kubín. Photograph by J. Neplech, 2018

2014 – 2020 bola v rámci prioritnej osi č. 1 Ochrana a rozvoj prírodného a kultúrneho dedičstva cezhraničného územia skoncipovaná projektová žiadosť s názvom „Pri ceste na dedine“ – v rytme práce dávnych priemyselných závodov a remeselných dielní.⁴ Partnermi projektu, zameraného na ochranu a rozvoj kultúrneho dedičstva poľsko-slovenského pohraničia, boli Muzeum – Orawski Park Etnograficzny v Zubrzyci Górnej ako vedúci partner, SNM v Martine ako hlavný cezhraničný partner, ďalej Múzeum oravskej dediny v Zuberco, Oravské múzeum Pavla Országha Hviezdoslava v Dolnom Kubíne a Muzeum Okręgowo w Nowom Sączu. Hlavnou myšlienkou projektu bolo prostredníctvom rekonštrukcií či opráv výrobných a remeselných objektov, ich následným expozičným zariadením a sprístupnením návštevníckej verejnosti, zabezpečiť potrebnú ochranu a rozvoj kultúrneho dedičstva prihraničných oblastí. Dôležitým cieľom projektu bolo aj šírenie vedomostí a informovanie o uvedenej problematike. Celkové oprávnené výdavky na realizáciu projektových aktivít boli vo výške 1 682 206,49 eur, z toho bolo pre SNM v Martine určených 420 476,55 eur. Časť uvedených finančných prostriedkov pre SNM v Martine vo výške 357 405,02 eur poskytoval grant Európskeho fondu regionálneho rozvoja a zvyšných 15 % vo výške 63 071,53 eur bolo dofinancovaných z prostriedkov štátneho rozpočtu. Napriek tomu, že začiatok vecnej realizácie projektu bol stanovený na január roku 2017, jednotlivé projektové aktivity sa mohli začať realizovať až po podpísaní potrebných zmlúv, ktoré sa uskutočnilo so značným oneskorením. V apríli 2017 bola podpísaná Partnerská zmluva, následne bola

⁴ V pôvodnom znení „Przy wiejskiej drodze“ – w rytymie pracy dawnych zakładów przemysłowych i pracowni rzemieślniczych.

Obr. 4, 5. Kladenie novej šindľovej krytiny na strechu usadlosti z Novote a obytného domu usadlosti z Hruštína.
Foto J. Neplech, 2018

Fig. 4, 5. Placing a new shingle roof on the roof of the farmstead from Novot' and the residential house of the farmstead from Hruštín. Photograph by J. Neplech, 2018

Obr. 6. Výroba zvislej stojky počas opráv baranového lisu v objekte olejárne. Foto J. Neplech, 2018
Fig. 6. Production of a vertical post during the repair of the press in the oil-making building. Photograph by J. Neplech, 2018

v júni podpísaná Zmluva o poskytnutí finančného príspevku a v októbri roku 2017 Zmluva o národnom spolufinancovaní.

Ako už bolo uvedené, hlavným dôvodom, prečo SNM v Martine v rámci realizácie projektu upriamilo pozornosť na Múzeum slovenskej dediny, bola snaha využiť túto príležitosť na opravu expozičných objektov, ktorých technický stav bol v čase projektovej výzvy nevyhovujúci, v mnohých prípadoch až havarijný. Celkovo bolo zo získaného grantu na rekonštrukčné práce použitých až 401 361,50 eur. Po problémoch s verejným obstarávaním, ktoré začiatok týchto prác posunuli na jún roku 2018, súťaž na realizáciu investičných aktivít vyhrala firma Obnova, s. r. o., ktorá ich vykonávala v spolupráci s rodinnými firmami Jaroslava Koniara z Klokočova (realizácia šindľových strešných krytín) a Dariusza Woźniaka z obce Brzeźnica Leśna (realizácia slamených strešných krytín). Celkovo bolo v rámci projektu zrekonštruovaných 10 objektov ľudového staviteľstva v expozičnom regióne Orava. Ide o obytný dom, hospodársku stavbu a otvorený prístrešok usadlosti z Hruštína; hospodársku stavbu a otvorený prístrešok usadlosti z Vyšného Kubína; usadlosť z Novote; hospodársku stavbu usadlosti z Oravského Veselého; olejárňu; zvonkársku dielňu zo Zázrivej a kováčsku vyhňu zo Suchej Hory, na ktorých prebehla predovšetkým výmena strešných krytín (drevený šindel a slama) a čiastočne aj poškodených konštrukčných prvkov. Zo špecifických prác stojí za zmienku aspoň oprava deštruovanej nízkej kamennej podmurovky pod stenou prístrešku kováčskej vyhne zo Suchej Hory, výroba nového strešného kolíka na obytnom dome usadlosti z Hruštína či oprava baranového lisu olejárne, pozostávajúca z výroby a výmeny zvislej stojky s priemerom 50 cm, jej osadenia, opravy hlinenej dlážky okolo stojky, vyváženia a opätovného zloženia jednotlivých častí lisu. Projekt zároveň umožnil prekryť hospodársku stavbu usadlosti z Vyšného Kubína pôvodnou slamenou strešnou krytinou,

Obr. 7. Stodola usadlosti z Oravského Veselého po rekonštrukcii. Foto J. Neplech, 2018
Fig. 7. Barn of the farmstead from Oravské Veselé after reconstruction. Photograph by J. Neplech, 2018

Obr. 8. Expozícia včelárstva v sýpke usadlosti z Vyšného Kubína. Foto R. Sýkora, 2018
Fig. 8. Beekeeping exhibition in the granary of the farmstead from Vyšný Kubín. Photograph by R. Sýkora, 2018

ktorá nahradila dočasnú šindľovú krytinu, v minulosti realizovanú z dôvodu vtedy aktuálnej nedostupnosti materiálu (slamy) a finančných prostriedkov. Vymenené šindľové strešné krytiny a konštrukčné prvky boli následne konzervované ochrannými nátermi. Je potrebné zdôrazniť, že opravy všetkých objektov prebiehali počas úplnej návštevnickej prevádzky, nijakým spôsobom ju neohrozovali ani neobmedzovali, skôr vzbudzovali pozornosť návštevníkov, ktorí v mnohých prípadoch so záujmom pozorovali obnovu vzácneho hmotného kultúrneho dedičstva našej krajiny.

Odstránenie nepriaznivého technického stavu uvedených objektov umožnilo v niektorých vytvoriť nové expozície a situačné premeny, viazané na prezentáciu tradičných oravských výrob a remesiel. Do pitvora a izby obytného domu usadlosti z Novote pribudli k existujúcemu zariadeniu jednotlivých priestorov aj artefakty, dokladajúce rôzne spôsoby spracovania a využitia dreva (výroba šindľov a dreveného riadu). Izba obytného domu usadlosti z Hruštína bola doplnená inventárom, dokumentujúcim jednu z rozšírených tradičných výrob na Orave – rezbárstvo. Úplne nová expozícia bola vytvorená v sýpke a vo dvore usadlosti z Vyšného Kubína, kde sa môžu návštevníci prostredníctvom zbierkových predmetov zoznámiť s prácou včelára v prvej polovici 20. storočia. Mimoriadne veľká pozornosť bola pracovníkmi múzea venovaná expozičnému zariadeniu zvonkárskej dielne zo Zázrivej, ktorá prezentuje technologický proces výroby plechových zvoncov v medzivojnovom období. Tento objekt je v súčasnosti jedinou expozíciou na Slovensku, dokumentujúcou zvonkárstvo ako jednu z významných domácich výrob a v niektorých oblastiach aj foriem doplnkového zamestnania. Osobitnou, v rámci nových expozícií, je hospodárska stavba usadlosti z Oravského Veselého, v ktorej múzeum približuje návštevníkovi zložitý proces spracovania ľanu od jeho trhania až po výrobu priadze, ktorý predchádzal samotnému tkaniu. Niektoré z týchto prác si budú môcť návštevníci počas prehliadky, za prítomnosti lektora, aj vyskúšať. Všetky spomínané expozície a situačné premeny budú verejnosti predstavené a plne sprístupnené počas hlavnej návštevnickej sezóny v polovici roka 2020.

V súvislosti s novovzniknutými expozíciami bola v rámci projektu pripravená edukačná brožúra *Cesta tradičnými oravskými remeslami a výrobami*, v ktorej sú predstavené vybrané tradičné oravské remeslá a ľudové výroby – včelárstvo, spracovanie dreva, zvonkárstvo, spracovanie ľanu, výroba plátna, lisovanie oleja, figurálne rezbárstvo a kováčstvo. Materiál môže slúžiť návštevníkom aj ako tematický sprievodca po expozičných objektoch Múzea slovenskej dediny, dokumentujúcich ľudovú a remeselnú výrobu v regióne Orava.

Súčasťou projektových zámerov boli aj dve aktivizované programové podujatia Národopisného roka v Múzeu slovenskej dediny, spojené s prezentáciou a ukázkami vybraných tradičných oravských remesiel a ľudových výrob. Dňa 22. 7. 2018 bolo múzeom dejiskom „Oravskej nedele“, zameranej na tradičnú kultúru, folklór, zvyky a ľudovo-umeleckú výrobu regiónu Orava. Folklórny súbor Oravan Senior z Nižnej, Ženská spevácka skupina Senková z Podbiela a Folklórna skupina Nižná Ves z Nižnej predstavili návštevníkom goralský folklór, svadobné zvykoslovie a pltníctvo v regióne Orava. Program podujatia doplnili demonštračné ukážky ľudovo-umeleckých výrobcov a remeselníkov typické pre náš najsevernejší región, z ktorých stoja za spomenutie minimálne ukážky lisovania ľanového oleja, krampľovania ovčej vlny, tkania na tkáčskom stave či výroby štiepaných šindľov.

Druhým, nemenej úspešným podujatím bola „Ľanová nedele“, ktorá návštevníkom dňa 12. 8. 2018 priblížila najmä proces spracovania ľanu, ľudový odev a jeho miesto v tradičnej kultúre. Folklórna skupina z Podhradia predstavila v minulosti bežné domáce práce – napríklad obšívanie, háčkovanie, vyšívanie či šitie na šliapacom stroji, starej „Singerke“. Folklórna skupina Prameň z Dubového prezentovala, ako sa v minulosti bielilo ľanové plátno na slnku, rajbali koberce alebo pral odev v koryte a ručnej drevenej práčke. Mimoriadne

Obr. 9. Vystúpenie Folklornej skupiny Nižná Ves z Nižnej s programovým pásmom „Návrat pltníkov“ počas podujatia Oravská nedeľa. Foto T. Kadlecová, 2018

Fig. 9. Performance by the Nižná Ves folk group from Nižná with its programme “The Return of the Rafters” during the Orava Sunday event. Photograph by T. Kadlecová, 2018

Obr. 10. Ukážka výroby šindľov počas podujatia Oravská nedeľa. Foto J. Neplech, 2018

Fig. 10. Demonstration of shingle making during the Orava Sunday event. Photograph by J. Neplech, 2018

zaujímavým programom bola prehliadka krojov v podaní Folklórnej skupiny Lysec z Belej-Dulíc, ktorá priblížila záujemcom súčasť ľudového odevu z viacerých kútov Slovenska. Na podujatí opäť nechýbali ani ľudovo-umeleckí výrobcovia a remeselníci, ktorí predvádzali rôzne ukážky a techniky spojené s textilom, napríklad ukážky trepania ľanu na trlici, česania ľanu na šteti či pradenia ľanovej nite z kúdele. Návštevníci ocenili možnosť tieto zabudnuté práce či tkáčske techniky si aj vyskúšať. Predajcovia ľudovo-umeleckých výrobkov mohli na tomto podujatí prvýkrát využiť z projektu zakúpené drevené stánky, ktoré vo všeobecnosti zmiernujú rušivý dojem, vytváraný predajom takýchto, hoci aj kvalitných a vkusne vyrobených predmetov v doterajšom, veľmi rôznorodom a nepríťažlivom mobiliári.

Na „Ľanovú nedeľu“ nadväzoval edukačno-prezentačný program „Cesta ľanového semienka“, v rámci ktorého sa mohli návštevníci dozvedieť, akú dlhú cestu musí prejsť ľanové semienko, aby sa z neho stala napríklad niť. V Múzeu slovenskej dediny sa mohli návštevníci v priebehu augusta a septembra zoznámiť s prácami, ktoré súvisia so spracovaním a využitím ľanu. Každú stredu, štvrtok a piatok, v termíne od 22. 8. 2018 do 7. 9. 2018, demonštrátori postupne predvádzali, ako sa ľan rosil, spracúval na trlici a šteti, ako sa priadla ľanová niť z kúdele či tkalo plátno na krosnách. Formou tvorivých dielní boli pripravené aj ukážky predtkáčskych techník, kde si mohli návštevníci utkať koberček na stolových krosnách, vyskúšať si výrobu zápästkov na špeciálnej forme, zhotoviť si tkanicu pomocou prstov, krosienok, špuľky či doštičky. Pripravené boli aj ukážky šitia ľanového textilu na šijacom stroji, paličkovania, vyšívania, ako aj ukážky tradičnej údržby bielizne či lisovania ľanového oleja.

Realizácia a výsledky cezhraničného projektu boli zhodnotené na spoločnej záverečnej konferencii, ktorú pripravil vedúci partner päť dní pred vecným ukončením projektu, dňa 26. 10. 2019 v Zubrzyci Górnej. Na konferencii odznali za SNM v Martine tri príspevky, ktoré prezentovali pracovníci Múzea slovenskej dediny. Úvodný príspevok s názvom *Expozičný región Orava v Múzeu slovenskej dediny* predniesla Anna Kiripolská, po nej sa Radovan Sýkora venoval expozičnej činnosti v príspevku *Zvonkárka dielňa zo Závrivej v Múzeu slovenskej dediny* a na záver Tatiana Kadlecová zhodnotila projektové prezentačné aktivity vo vstupe *Aktivizované formy múzejnej prezentácie v Múzeu slovenskej dediny*.

Projekt „Pri ceste na dedine“ – *v rytme práce dávných priemyselných závodov a remeselných dielní* môžeme s odstupom času hodnotiť pozitívne. Čerpanie finančných prostriedkov v zmysle rozpočtu projektu bolo riadiacimi a kontrolnými orgánmi uznané a prefinancované v plnej výške. Hlavný cieľ, ktorým bola oprava desiatich expozičných objektov múzea, bol splnený a zároveň sa podarilo vytvoriť nové expozície, zatriktívniť a rozšíriť už aj tak bohatý program Múzea slovenskej dediny. V neposlednom rade je cenným prínosom aj získanie nových kontaktov a upevnenie vzájomných vzťahov medzi spolupracujúcimi inštitúciami. Napriek pozitívnemu hodnoteniu je však potrebné upozorniť na skutočnosť, že samotná príprava, koordinácia, realizácia či administratívne zabezpečenie projektu si vyžadovali neustálu pozornosť, odhodlanie a úsilie vedenia, prevádzkových a odborných zamestnancov SNM v Martine počas troch rokov, čo pri súčasnom nedostatočnom personálnom zabezpečení nepochybne ovplyvnilo ostatné odborné činnosti. Jednou z nich je napríklad pozastavenie spracovávania historicko-etnografických štúdií expozičných objektov v Múzeu slovenskej dediny, v ktorých je nevyhnutné bezodkladne pokračovať. Predtým však ešte pracovníkov múzea čaká realizácia druhého cezhraničného projektu Interreg V-A Slovensko – Česko 2014 – 2020, ktorého ukončenie je plánované na október 2019.

Obr. 11. Demonstrátorka ľudovej výroby Elena Pavolková pri tkaní plátna na podujatí „Ľanová nedeľa“. Foto R. Sýkora, 2018

Fig. 11. Demonstration of folk production by Elena Pavolková weaving cloth at the event “Flax Sunday”. Photograph by R. Sýkora, 2018

Obr. 12. Ukážka česania ľanu počas edukačno-programového pásma „Cesta ľanového semienka“. Foto Z. Čerňanská, 2018

Fig. 12. Demonstration of flax heckling during the educational programme “The Journey of a Flax Seed”. Photograph by Z. Čerňanská, 2018

AKVIZÍCIE Z TVORBY VÝZNAMNÝCH OSOBNOSTÍ FOTOGRAFICKÉHO SVETA V SLOVENSKOM NÁRODNOM MÚZEU V MARTINE OD POLOVICE 90. ROKOV 20. STOROČIA

*Daša Ferklová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: dasa.ferklova@snm.sk*

V roku 1998 sa príspevok „*Budovanie fondu národopisnej fotografie v Slovenskom národnom múzeu v Martine*“¹ venoval genéze tohto materiálu (zbierok s indexom KP) v Slovenskom národnom múzeu v Martine (ďalej SNM v Martine) a mapoval časové obdobie od založenia fondu v roku 1986 až do polovice 90. rokov 20. storočia. Jeho vznik a budovanie úzko súviselo i so vznikom Múzea Karola Plicku. Bola to práve tvorba Karola Plicku, ktorá položila základ predmetnej zbierky, ktorá sa v priebehu nasledujúcich rokov rozšírila o ďalšie akvizície významných fotografov a v budovaní ktorého SNM v Martine pokračuje do dnešných dní v intenciách daných pri jeho vzniku.

Žiaľ, aj na budovaní tejto zbierky sa podpísala nepriaznivá finančná situácia inštitúcie minulých rokov, ktorá často ovplyvnila možnosti získania nových materiálov. Avšak i napriek tomu sa ju podarilo v uvedených rokoch obohatiť o ďalšie kolekcie diel významných fotografov, ktorí dokumentovali život a kultúru našej krajiny.

Akvizície pokračovali predovšetkým formou darov a kúp. Sporadicky bolo získaných niekoľko trojrozmerných predmetov, prevažne išlo o fotografické prístroje, dokumentujúce fototechniku 20. storočia. Hlavnými akvizíciami však boli materiály ikonického charakteru (negatívy, pozitívy, pohľadnice, diapozitívy a albumy) a im budeme v tomto príspevku venovať pozornosť.

V roku 1998 sme prijali darom do zbierok originál – album fotografií K. Plicku od daryne z Košíc. V tomto roku taktiež pribudla do múzea unikátna kolekcia prác od svetoznámeho fotografa Karla Skřípského. Jeho dielo je uložené ako depozit v SNM v Martine, ktorému ho poskytla jeho manželka Eva Skřípská. Ide predovšetkým o čiernebiele negatívy z obdobia 50. – 60. rokov 20. storočia, kedy sa fotografia stala súputníkom jeho filmárskej tvorby. Témou jeho záujmu bola predovšetkým príroda, život v krajine, jej flóra i fauna a človek v lone prírody, žijúci v harmónii s ňou. Zo Skřípského poznania súžitia človeka s prírodou vznikli nielen zaujímavé fotografické obrazy, ale i vynikajúce prírodovedné a neskôr etnografické filmy. K. Skřípský bol osobný priateľ K. Plicku. Podobne ako Plicka i Skřípský sa vynoril s bohatou „korisťou“ vzácných hodnôt – dokladov našej národnej kultúry, vytvorených v konkrétnom čase a priestore, ktoré výrazne obohatili nielen našu, ale i európsku kultúru. Životná púť obidvoch

¹ Pozri bližšie FERKLOVÁ, D. Budovanie fondu národopisnej fotografie v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 39*. Edit. E. Králiková. Roč. XCII, Martin : SNM, 1998, s. 85-96.

Obr. 1. Karel Skřípský: Terchovská krajina, 50. – 60. roky 20. stor. Zo zbierok SNM v Martine, č. neg. Dp 3618/2002
Fig. 1. Karel Skřípský: Terchová landscape, 1950s-1960s. From the collections of the SNM in Martin, neg. no. Dp 3618/2002

umelcov má niekoľko styčných bodov. Pre ich prvé tvorčie decéniá bolo charakteristické očarenie prírodou a kultúrou. Za nimi nasledovali obdobia zviazané s cieľavedomým zbieraním faktov, na ktoré zákonite nadviazali ich obdivuhodné diela, v ktorých sledujeme stretnutie tradície a jazyka moderného média, akými boli a sú fotografia a film. Každý z nich si dokumentovaním prírodných krás, pamiatok a tradícií vytvoril vlastný autorský rukopis. Obidvaja vytvorili diela nesmiernych hodnôt, ktoré s odstupom času svojím výpovedným charakterom poskytujú bohatý zdroj informácií o živote a kultúre na Slovensku v 20. storočí.

V roku 2004 sa dostala do múzea ďalšia zaujímavá zbierka, a to fotografický materiál etnografa a režiséra Martina Slivku, osobného priateľa K. Plicku i K. Skřípského. Materiál sme získali darom vďaka spolupráci s manželkou autora Oľgou Slivkovou. Obsahuje 4 478 kusov negatívov a diapozitívov. Ide o materiál vysokej dokumentačnej hodnoty, ktorý vznikol prevažne ako súčasť Slivkovej práce pri nakrúcaní etnografických filmov. Dokumentuje obdobie 2. polovice 20. storočia, pričom najpočetnejšie sú zastúpené 50. a 60. roky 20. storočia, kedy Slivka cestoval po Slovensku, skúmal a pripravoval materiál k svojim filmom. Pozostalosť obsahuje 3 029 čiernobielych negatívov, 883 čiernobielych diapozitívov a 285 farebných diapozitívov.

Obr. 2. Karel Skřípský: Na cintoríne. Orava, 50. – 60. roky 20. stor. Zo zbierok SNM v Martine, č. neg. Dp 3601/2002
Fig. 2. Karel Skřípský: At the cemetery. Orava, 1950s-1960s. From the collections of the SNM in Martin, neg. no. Dp 3601/2002

Martina Slivku ako fotografa verejnosť poznala menej, hoci fotografia bola preňho dôležitým doplnkom filmárskej dokumentárnej práce. Jeho fotografie sú výsledkom pohľadu filmára a režiséra, do ktorých preniesol svoju životnú filozofiu erudovaného odborníka a vždy optimisticky naladeného človeka. Väčšina fotografií vznikla v dedinách Spiša, Zamaguria, Horehronia, Liptova a ďalších regiónov. Dokumentoval na nich rôzne udalosti, architektúru, odev a prostredie jednotlivých oblastí, čím zároveň prispieval k dokumentácii archaických prvkov slovenskej ľudovej kultúry. Táto skutočnosť podčiarkuje ich historicko-dokumentárnu hodnotu. Hlavnou témou Slivkovej fotografickej tvorby bol človek – nositeľ tradície. Zobrazoval ho vo chvíľach pracovných i sviatočných, na jeho záberoch je človek sám, alebo v skupinke, v krojoch, kostýmoch alebo len v bežnom pracovnom odevu. Slivka rád zachytával ľudskú mimiku a gestá. Postavy fotografoval v rurálnom prostredí, funkčne ich zakomponoval v interiéroch alebo exteriéroch, v súlade s dokumentovaným javom. Viac ako polovica uvedeného materiálu je venovaná téme jeho srdca – ľudovému obradovému divadlu. Fotografie sa viažu k obdobiu zimného kalendárneho zvykoslovia, ktoré je plné pestrej palety zvykov a magických úkonov. Rozsiahle odborné a vedecké poznatky z terénu M. Slivka naplno využil

Obr. 3. Martin Slivka: Betlehemská hra. Závadka nad Hronom, 1974. Zo zbierok SNM v Martine, evid. č. KP 8656/1-18 N

Fig. 3. Martin Slivka: Bethlehem play, Závadka nad Hronom, 1974. From the collections of the SNM in Martin, rec. no. KP 8656/1-18 N

i vo svojej dokumentárnej a televíznej tvorbe, viažucej sa či už k ľudovému divadlu alebo tvorbe ľudových umelcov, dokumentovaniu folklórnych festivalov a ďalších tém.

Darom múzeum získalo v roku 2004 i menšiu kolekciu fotografií od Juraja Linzbotha. Zachytávajú K. Plicku v teréne v rokoch 1957 – 1958, prevažne pri fotografovaní južných Čiech a Slovenska (Sliache a Vysoké Tatry). V tom istom roku sme kúpou získali i prvé obrazové a trojrozmerné predmety z tvorby ďalšieho slovenského velikána fotografického sveta, Martina Martinčeka, a to vďaka spolupráci s Katarínou Fedoršovou z Liptovského Mikuláša. Okrem súboru 22 farebných fotografií to bola i zbierka fotoaparátov a fotografického príslušenstva, ktoré M. Martinček používal pri svojich potulkách Liptovom.

V začatej akvizícii sme pokračovali v roku 2005 získaním kolekcie 94 veľkoplošných čiernobielych majstrových fotografií a v roku 2007 fotografií z cyklov „Chvála vody“, „Chvála slnka“, „Hory“ a troch fotoalbumov M. Martinčeka „Stretnutia“ (110 foto), „Lebo sme všetci z tohto rodu“ (90 foto) a „Svedkyne“ (11 foto). V roku 2008 sme túto zbierku obohatili darom o čiernobielych fotografie a farebné diapozitívy v počte 1430 kusov.

M. Martinček, vo svojej práci hnaný zvedavosťou, ale i záujmom o dianie v rodnom Liptove, zachytil pulz jeho každodennej existencie, pátral po duši slovenskej krajiny, po duši človeka v nej dorábajúceho svoj každodenný chlieb. Vytvoril rozsiahle dielo, často s novátorskými fotografickými cyklami. Osobité sféry svojich záujmov, preciténené vlastnými emotívnymi výpoveďami a zachytenými v čiernobielych a farebných fotografiách prezentoval jednoduchým a prostým fotografickým jazykom tak, aby vytvoril

Obr. 4. Martin Slivka:
Chodenie s hadom. Hriňová,
1965. Zo zbierok SNM
v Martine, evid. č. KP
8622/1-10 N

Fig. 4. Martin Slivka:
Walking with a snake.
Hriňová, 1965. From
the collections of the
SNM in Martin, rec. no.
KP 8622/1-10 N

Obr. 5. Martin Slivka:
Betlehemci. Polomka, 1974.
Zo zbierok SNM v Martine,
evid. č. KP 8660/1-6 N

Fig. 5. Martin Slivka:
Christmas performers.
Polomka. 1974. From
the collections of the SNM
in Martin, rec. no. KP
8660/1-6 N

Obr. 6. Martin Martinček: Odveje z pamäti. Liptov, 1963 – 1972. Zo zbierok SNM v Martine, evid. č. KP9468/3 F
Fig. 6. Martin Martinček: Drifting from memory. Liptov, 1963 – 1972. From the collections of the SNM in Martin, rec. no. KP 9468/3 F

súlad so zobrazovanou realitou. Svoje videnie zakódoval do sveta obrazov, aby neskôr slúžili pri poznávaní a hodnotení slovenskej minulosti i súčasnosti.

Zatiaľ ostatnou väčšou akvizíciou v zbierke národopisnej fotografie je kolekcia obrazového materiálu od Ing. arch. Jana Tesaříka z Brna, ktorú sme získali kúpou v roku 2012. Pozostáva z 1 542 sklenených a celuloidových negatívov a diapozitívov, ktorých autorom je v prevažnej miere fotograf Miroslav Bedřich Dukát z Letovic (okres Blansko, Česko). Ide o zaujímavý etnografický materiál, ktorý geograficky dokumentuje oblasť okolia Letovic (kde fotograf prežil časť svojho života), a predovšetkým oblasť severozápadného Slovenska. Z celkovo uvedeného počtu materiálu sú dve tretiny zbierky venované Slovensku, pričom autor v nich dokumentuje jednotlivé mestá, mestečká a dediny, pričom značnú časť tvoria zábery slohovej i ľudovej architektúry, ale i obyvateľov lokalít uvedených oblastí v ľudovom odevu. Ide o materiál z 1. tretiny 20. storočia. M. B. Dukát²² prišiel na Slovensko v roku 1924, žil v Trenčíne a Trenčianskej Teplej, pôsobil tu ako úradník zdravotnej poisťovne až do roku 1939. Podnikal rôzne cesty v bližšom i vzdialenejšom okolí, hlavne s fotoaparátom v ruke, čo podnecovalo uňho ešte hlbší záujem o slovenskú históriu a ľudovú kultúru. V predmetnej kolekcii obrazových záznamov zdokumentoval hlavne objekty ľudovej architektúry, zvlášť technické

²² Pozri bližšie HALMOVÁ, M. Zbierka fotografa Miroslava Dukáta v Slovenskom národnom múzeu. In *Múzeum*, č. 3, 2013, s. 23-24.

Obr. 7. Martin Martinček: Jar v liptovských horách, 1963 – 1972. Zo zbierok SNM v Martine, evid. č. KP 9556 F
Fig. 7. Martin Martinček: Spring in the Liptov mountains, 1963 – 1972. From the collections of the SNM in Martin, rec. no. KP 9556 F

a hospodárske stavby, ale i drobné sakrálné stavby. Dokumentárne vzácne sú jeho zábery rómskych obydlí, ale i historických pamiatok, ako sú hrady, kaštiele, kostoly, zvonice. Samostatnú tematickú skupinu tvoria zábery ľudového odevu, predovšetkým z oblasti Trenčianskej Teplej a okolia. Zaujímavosťou a veľkou cennosťou zbierky je skutočnosť, že autor jednotlivé negatívy a diapozitívy sám určil. Na pergamenovom vrecúšku s príslušným negatívom je pedantne zaznamenaný deň fotografovania, miesto, častokrát i mená osôb. Negatívy sú radené systematicky podľa oblastí a sú rozdelené do 107 kusov samostatných papierových obalových materiálov. Uvedené negatívy a diapozitívy z hľadiska tematického, geografického, časového ale i historického prezentujú nesmierne cenný fotografický materiál, zachytávajúci javy a udalosti, ktoré sú nenávratne preč a stali sa už len dávnou minulosťou. Nielen tieto hľadiská dávajú hodnotu predmetnému materiálu, ale tiež fakt, že ide o dielo, ktoré zároveň dokumentuje i tvorbu fotografa M. B. Dukáta, doteraz neznámeho a málo publikovaného autora.

Obr. 8. Miroslav Bedřich Dukát: Obytný dom v Petrovej Lehote. 1932 – 1938. Zo zbierok SNM v Martine, evid. č. KP 10 573 N

Fig. 8. Miroslav Bedřich Dukát: House in Petrova Lehota. 1932 – 1938. From the collections of the SNM in Martin, rec. no. KP 10 573 N

Obr. 9. Miroslav Bedřich Dukát: Obecný bubeník. Vršatecké Podhradie. 1932 – 1935. Zo zbierok SNM v Martine, evid. č. KP 10 661 N

Fig. 9. Miroslav Bedřich Dukát: Village drummer. Vršatecké Podhradie. 1932 – 1935. From the collections of the SNM in Martin, rec. no. KP 10 661 N

SNM v Martine naďalej buduje a zveľaduje zbierku národopisnej fotografie. Považujeme za dôležité a potrebné ju kompletizovať a dopĺňať o ďalšie materiály slovenskej proveniencie. Zbierka je vzácna i tým, že sú v nej zastúpené diela viacerých významných fotografov a dokumentaristov života a kultúry našej krajiny, ktorých zviazanosť so slovenskou kultúrou je priam bytostná. Na Slovensku nachádzali jedinečné zdroje svojich umeleckých podnetov a našej krajine venovali najlepšie výsledky svojich tvorivých počinov, z ktorých sa dnes mnohé zaraďujú do zlatého fondu nielen slovenskej, ale i svetovej kultúry.

29. KONFERENCIA ASOCIÁCIE EURÓPSKÝCH MÚZEÍ V PRÍRODE

*Radovan Sýkora, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

Odborné medzinárodné konferencie Asociácie európskych múzeí v prírode (ďalej len AEOM¹) vytvárajú už od roku 1966², v pravidelných dvojročných cykloch, priestor na výmenu vedeckých, technických, praktických a prevádzkových skúseností odborníkov z európskych múzeí v prírode. AEOM ako nezávislá členská organizácia, združená pri Medzinárodnej rade múzeí (ICOM³), oslávila v roku 2016 v belgickom Bokrijku svoje 50-ročné jubileum, pri ktorom bola vydaná publikácia o jej polstoročnom pôsobení s názvom *Creating museums: 50 Years Association of European Open-Air Museums*⁴. Na jednom z jubileí AEOM sa významnou mierou podieľalo aj Slovensko v spolupráci s Českom, keď v roku 2011 v týchto krajinách usporiadali hlavné hostiteľské organizácie, Slovenské národné múzeum v Martine a Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 25. ročník konferencie AEOM. Konferencie tejto významnej medzinárodnej organizácie navštevovali vedúci pracovníci Slovenského národného múzea už v minulosti⁵ a v ostatnom období, intenzívne od roku 2007, zúčastňovala sa ich vedúca Múzea slovenskej dediny Katarína Očková (rod. Molnárová), ktorá v rokoch 2013 – 2017 pôsobila aj v jej výbore. Správy z týchto konferencií boli pravidelne publikované v Zborníkoch Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia.⁶

¹ Association of European Open Air Museums.

² Hoci sa konferencie AEOM konajú až od roku 1966, počiatky organizácie siahajú už do 50. rokov 20. storočia v podobe úzkej spolupráce medzi európskymi múzeami v prírode v severnom Nemecku, Holandsku, Belgicku a Dánsku. Uvedená spolupráca bola na inštitucionálnej úrovni potvrdená konferenciou ICOM v roku 1956 v Ženeve a následne Deklaráciou ICOM z roku 1957. Pozri viac MOLNÁROVÁ, K. 23. konferencia Asociácie európskych múzeí v prírode. In *Zborník Slovenského národného múzea : Etnografia 48*. Edit. M. Halmová. Roč. CI, Martin : SNM, 2007, s. 110; RENTZHOG, S. *Open Air Museums (The history and future of a visionary idea)*. Jamtli Forlag and Carlssons Bokförlag, Sweden 2007, s. 158, 182.

³ International Council of Museums.

⁴ CARSTENSEN, J. – FOST, K. (eds.). *Creating Museums : 50 Years Association of European Open-Air Museums*. Münster : Waxmann Verlag GmbH, 2016, 222 s.

⁵ KIRIPOLSKÝ, M. Konferencia asociácie európskych múzeí v prírode. In *Zborník Slovenského národného múzea : Etnografia 32*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXV, Martin : SNM, 1991, s. 242-244.

⁶ MOLNÁROVÁ, K. 23. konferencia Asociácie európskych múzeí v prírode. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 48*. Edit. M. Halmová. Roč. CI, Martin : SNM, 2007, s. 110-116; JANOŠTÍNOVÁ, M. 24. konferencia Asociácie európskych múzeí v prírode. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 50*. Edit. A. Kiripolská. Roč. CIII, Martin : SNM, 2009, s. 174-180; OČKOVÁ, K. 25. konferencia Asociácie európskych múzeí v prírode. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 52*. Edit. A. Gazdíková. Roč. CV, Martin : SNM, 2011, s. 220-228; OČKOVÁ, K. 26. konferencia Asociácie európskych múzeí v prírode. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 54*. Edit. M. Halmová. Roč.

29. konferencia AEOM sa konala v dňoch 26. – 30. augusta 2019 v Poľsku a jej hlavným organizátorom bolo Múzeum opolskej dediny v Opole (*Muzeum Wsi Opolskiej*), ktoré pre 100 účastníkov z 20 európskych a 2 mimoeurópskych krajín pripravilo, v spolupráci s ďalšími organizáciami, zaujímavý a bohatý program. Hlavnou náplňou programu konferencie boli rokovania a odborné exkurzie po múzeách v prírode.

Priestory pre odborné príspevky a vstupy tento rok poskytli Výstavné a kongresové centrum v Opole (*Centrum Wystawienniczo-Kongresowe*) a Inštitút európskej kultúry v Hniezdom (*Instytut Kultury Europejskiej*). Hlavnými prerokovávanými témami tohtoročnej konferencie boli „Múzeá v prírode a multikultúrna spoločnosť“ (Open-air museums and the multicultural society) a „Múzeá v prírode a archeologické zbierky“ (Open-air museums and archeological collections).

Úvodný príspevok prvého tematického okruhu predniesla Claire Girault Labalte, predstaviteľka Európskej siete pre kultúrny manažment a politiku (ENCATC⁷), ktorá v ňom zdôraznila potrebu zapojiť každého v spoločnosti do stáleho procesu definovania a spravovania kultúrneho dedičstva. Zároveň priblížila legislatívne úpravy ostatného obdobia, ktoré prispievajú k budovaniu a zvyšovaniu hodnoty európskeho kultúrneho dedičstva jeho identifikáciou, štúdiom, interpretáciou, ochranou, starostlivosťou o jeho zachovanie a prezentáciou. Jedným z týchto dokumentov je Rámcový dohovor Rady Európy o hodnote kultúrneho dedičstva pre spoločnosť (Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society alebo Faro Convention), ktorý bol podpísaný v roku 2005 a ratifikovaný v súčasnosti v 18 európskych krajinách, vrátane Slovenska. Materiál zdôrazňuje dôležité aspekty kultúrneho dedičstva, ktoré sa týkajú spoločnosti, ľudských práv a demokracie a okrem iného kladie dôraz na rovnosť všetkých kultúrnych dedičstiev, čím podporuje dialóg medzi kultúrami a náboženstvami. Autorka príspevku ďalej predstavila Stratégiu európskeho kultúrneho dedičstva 21. storočia (European Cultural Heritage Strategy for the 21st century), ktorej cieľom je presadzovať spoločný a zjednocujúci prístup k správe kultúrneho dedičstva. Stratégia obsahuje celkovo 32 odporúčaní, ktoré majú usmerňovať politikov, zainteresované strany a občanov v oblasti podpory sociálnej angažovanosti, dobrej správy vecí verejných, územného a hospodársky trvalo udržateľného rozvoja a zvyšovania vedomostí a vzdelávania prostredníctvom výskumu a odbornej prípravy. Túto stratégiu si v roku 2017 osvojil aj Výbor ministrov Rady Európy.

V druhom príspevku prvého dňa konferencie sa profesor Jan Świącz z Inštitútu etnológie a kultúrnej antropológie Jagelovskej univerzity v Krakove (*Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego*) venoval multikulturalizmu a etnickej diverzite vo vzťahu k prezentácii rozličných náboženstiev národnostných menšín, etnických a etnografických skupín v poľských múzeách v prírode, ktoré jej venujú nemalú pozornosť. Okrem prezentácie sakrálnych objektov rôznych konfesií, ktoré nájdeme vo väčšine múzeí v prírode, stojí napríklad za zmienku v európskych múzeách v prírode pomerne ojedinelá rekonštrukcia židovského cintorína v Múzeu roľníctva rev. Krzysztofa Kluka v meste Ciechanowiec (*Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu*), rozsiahla ukážka ľudového staviteľstva a bývania Lemkov (9 objektov) a Bojkov (7 objektov) v Múzeu ľudovej architektúry v Sanoku (*Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*), bývanie karpatských Rómov v Sadeckom etnografickom parku v Novom Sączi (*Sądecki Park Etnograficzny w*

CVII, Martin : SNM, 2013, s. 136-142; OČKOVÁ, K. Činnosť vo výbere asociácie Európskych múzeí v prírode a 28. konferencia AEOM v Spojenom kráľovstve. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia* 58. Edit. D. Ferklová. Roč. CXI, Martin : SNM, 2017, s. 203-210.

⁷ European network on cultural management and policy.

Obr. 1. Účastníci 29. konferencie AEOM. Foto Mariusz Przygoda, 2019
Fig. 1. Participants in the 29th conference of the AEOM. Photograph by Mariusz Przygoda, 2019

Nowym Sączu), alebo samotná existencia Múzea slovinskej dediny v Klukách (*Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach*) ako jediného miesta Pomoranska, kde prežívajú kultúrne tradície zaniknutej etnickej skupiny Slovincov v prostredí veľkej etnografickej skupiny Kašubov. Podobných príkladov je v poľských múzeách v prírode oveľa viac, no cieľom tejto správy nie je poskytnúť úplné informácie zo všetkých prednášok.

Múzeá ako mienkotvorné organizácie sa v ostatnom období čoraz viac zaoberajú aj spoločenskými a sociálnymi problémami v krajine svojho pôsobenia a hľadajú odpovede na tieto mimoriadne náročné otázky. Henrik Zipsane, prezident AEOM a predstaviteľ Nadácie Jamtli múzea vo Švédsku, vo svojom príspevku predstavil projekt Novej dediny v Jamtli (Jamtli New Village). V súvislosti s rastúcim počtom imigrantov vo Švédsku sa Nadácia Jamtli múzea v spolupráci so samosprávou mesta Östersund a mestskou bytovou spoločnosťou rozhodli vybudovať pre týchto ľudí v samostatnom areáli, neďaleko vstupu do múzea, malú dedinu pozostávajúcu zo 17 domov. V súčasnosti táto dedina poskytuje ubytovanie 42 ľuďom, z ktorých 29 tvoria utečenci z Iraku, Sýrie, Afganistanu a severoafrických štátov. Cieľom nadácie je v prvom rade pomôcť mladým rodinám, ktoré potrebujú ubytovanie v regióne Jämtland, zároveň však v iniciatíve vidia predstaviteľa nadácie príležitosť, ako sa múzeum môže stať multikultúrnym vo vzťahu k zbierkam, dokumentácii, výstavám a programom. Ambíciou tohto pilotného projektu je vytvoriť interkultúrny dialóg medzi nájomníkmi týchto domov, zamestnancami múzea a návštevníkmi, v rámci ktorého sa budú vytvárať a udržiavať dobré a produktívne vzťahy. Nadácia má v pláne týchto ľudí intenzívnejšie zapojiť do činností múzea, ale na prezentáciu výsledkov projektu je ešte priskoro.

V prípadových štúdiách ďalej Teus Eenkhoorn z Holandského múzea v prírode v Arnheme (*Het Nederlands Openluchtmuseum*), Zsolt Sari z Maďarského múzea v prírode v Szentendre (*Szabadtéri Néprajzi Múzeum*), Martin Brandt Djupraet s Annou Wowk Vestergaard

z dánskeho Den Gamble By a Hilde Schoefs z múzea v prírode v Bokrijku uviedli, akým spôsobom prezentujú vo svojich múzeách rôzne náboženstvá, národnostné menšiny, etnické a etnografické skupiny.

Nasledujúci deň Anke Hufschmidt z LWL-Múzea v prírode v meste Hagen (*LWL-Freilichtmuseum Hagen*) v úvode naniesla problematiku druhej rokovacej témy, ktorá sa týkala prezentácie archeologických zbierok v múzeách v prírode a budúcnosti týchto špecializovaných foriem múzeí v prírode. Na úvodný príspevok nadviazal Andrzej Wyrwa z Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani (*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*) a Múzea prvých Piastovcov v Lednici (*Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*), ktorý predstavil viaceré poľské archeologické múzea v prírode a rôzne spôsoby prezentácie archeologických zbierok v poľských múzeách v prírode. V príspevku sa ďalej venoval rôznym prístupom k zakladaniu týchto múzeí, ktoré boli vybudované in situ na pôvodných archeologických lokalitách, alebo ex situ, umelo, ako samostatné monotematické archeologické múzeá v prírode, prípadne tvoriace časť širšie zameraných múzeí v prírode. Pre tieto formy múzeí v prírode je osobité, že poskytujú priestor pre experimentálnu archeológiu, čím vznikajú rôzne interpretácie a prístupy nielen pri rekonštrukciách obydli, ale aj pri prezentácii rôznych dobových remesiel a výrobných postupov.

V ostatnom období počet týchto špecializovaných foriem múzeí v prírode rapídne rastie, no v mnohých prípadoch však nejde o múzeá, ale len o akési „zábavné parky“, bez akéhokoľvek odborného prístupu, ktoré sa za múzeá iba neprávom považujú a tým dochádza k skresľujúcim, nepodloženým a v mnohých prípadoch až nepravdivým interpretáciám javov, ktoré preberajú aj ich návštevníci. Pomoc pri rozlišovaní archeologických múzeí v prírode od neodborných foriem prezentácie archeologických javov môže poskytnúť medzinárodná asociácia EXARC, ktorá bola založená v 2003 v Dánsku (v súčasnosti registrovaná ako nezisková organizácia v Holandsku). Cieľom asociácie je vytvárať sieť odborníkov, ktorí aktívne pôsobia v archeologických múzeách v prírode alebo v oblasti experimentálnej archeológie a archeologického výskumu. Inštitucionálnymi členmi asociácie je v súčasnosti 118 archeologických múzeí v prírode, prevažne z európskych krajín, vrátane Slovenska a Česka. Asociácia každoročne organizuje medzinárodné konferencie a od roku 2004 vydáva aj časopis s názvom EXARC Journal.

V prípadovej štúdií ďalej Steve Burrows priblížil, akým spôsobom prezentujú archeologické nálezy v Národnom historickom múzeu v St. Fagans (*Sain Ffagan Amgueddfa Werin Cymru*) a po ňom Peter Inker z asociácie EXARC a Nadácie Koloniálneho Williamsburgu (*Colonial Williamsburg Foundation*) predstavil prístup k prezentácii archeológie v múzeu Koloniálneho Williamsburgu, ktoré patrí medzi jedno z najväčších múzeí živej histórie na svete.

Po prerokovaní hlavných tém konferencie a krátkych 5-minútových prezentáciách účastníkov z pléna o nových a inovatívnych projektoch, realizovaných v múzeách, v ktorých pôsobia, sa v závere rokovania prezident AEOM Henrik Zipsane vo svojom krátkom prejave venoval súčasnosti a budúcnosti tejto významnej asociácie, združujúcej v súčasnosti 100 členských múzeí v prírode z 25 európskych krajín. Príspevok nastolil viaceré závažné otázky, ktorými sa bude musieť výbor asociácie v budúcnosti zaoberať. Má AEOM stále dostatočne silné postavenie vo vzťahu k ostatným kultúrnym európskym inštitúciám? Čo môže AEOM poskytnúť pre svoje členské múzea a čo môžu členské múzeá poskytnúť asociácii? Sú súčasné aktivity AEOM postačujúce? Kam by sa mala AEOM posunúť vo vzťahu k stále sa vyvíjajúcej európskej spoločnosti? Nastolená bola tiež problematika nedostatku finančných prostriedkov na činnosť asociácie a diskutovalo sa aj o neexistencii jej plateného zamestnanca, ktorý by vykonával funkciu generálneho manažéra/tajomníka.

Obr. 2. Kostol sv. Anny a sv. Vavrince z Wartkowiec vo Veľkopolskom parku etnografickom v Dziekanowiciach.
Foto R. Sýkora, 2019
Fig. 2. Church of St Anne and St Laurence from Wartkowiec in the Wielkopolska Ethnographic Park in Dziekanowice.
Photograph by R. Sýkora, 2019

Obr. 3. Rekonštrukcia osídlenia Lužickej kultúry s fortifikáciou v Archeologickom múzeu v Biskupine. Foto
R. Sýkora, 2019
Fig. 3. Reconstruction of a settlement of the Lusatian culture with fortifications in the Archaeological Museum
in Biskupin. Photograph by R. Sýkora, 2019

Súčasťou konferencie bola aj práca v skupinách, v ktorých sa diskutovalo o budúcnosti múzeí v prírode z hľadiska viacerých tematických okruhov a pohľadov. Účastníci skupín vytvárali nové obchodné modely, venovali sa marketingu, podnikaniu a turizmu v múzeách v prírode, alebo hľadali odpovede na otázku, akým spôsobom pristupovať k múzeám v prírode v súčasnosti – z hľadiska tradície alebo superdiverzity?

Nemenej zaujímavým programom konferencie boli aj odborné exkurzie po poľských múzeách v prírode. Zo šiestich navštívených múzeí⁸ sa budem bližšie venovať len dvom z nich. Samozrejmosťou bola návšteva hlavného hostiteľského múzea. Areál Múzea opolskej dediny v Opole s rozlohou 10 ha a cca 50 objektmi sa nachádza asi 6 km od centra Opole, na západnom predmestí Bierkowice. Múzeum bolo založené v roku 1961 a prístupnené širokej verejnosti bolo o 9 rokov neskôr. Objekty reprezentujú prevažne drevenú ľudovú architektúru v opolskom vojvodstve. Okrem obytných a hospodárskych objektov sa v areáli múzea nachádzajú aj sakrálné a technické stavby (vodný mlyn, veterné mlyny, kováčska dielňa a i.) a tiež objekty spoločenského významu (krčma, škola, obchod a i.). Najstaršími stavbami múzea sú panská poschodová sýpka zo Sławięcic, pochádzajúca zo začiatku 17. storočia a drevený kostol z Gręboszowa z roku 1613, v ktorom sa nachádzajú unikátne epitafy zámožných sedliakov z poslednej štvrtiny 18. a 19. storočia.

V účastníkoch konferencie zanechala veľký dojem aj návšteva Archeologického múzea v Biskupine (*Muzeum archeologiczne w Biskupine*), ktoré vzniklo v okolí jednej z najvýznamnejších európskych archeologických lokalít, nachádzajúce sa na močaristom polostrove v okolí Biskupinského jazera, približne 90 km severovýchodne od mesta Poznaň. Na tomto nálezisku sú doložené bohaté stopy osídlenia od doby kamenej až do raného stredoveku. Unikátnym objavom sú pozostatky osídlenia Lužickej kultúry s fortifikáciou z neskorej doby bronzovej a ranej doby železnej, ktoré boli vďaka dobrej prirodzenej konzervácii čiastočne zachované ešte v 30. rokoch 20. storočia. Na nálezisku, takmer na pôvodnom mieste, boli už v roku 1936, pod dohľadom archeológov, vybudované prvé rekonštrukcie objektov tohto opevneného sídliska. V súčasnosti sú v lokalite rekonštrukcie dvoch radov nadzemných zrubových stavieb, prístupového mostu, vstupnej brány s vežou a čiastočne aj drevozemného valu. Okrem rekonštrukcie časti uvedeného sídliska sú v areáli múzea vybudované aj rekonštrukcie objektov z iných historických období, doložených v tejto lokalite. V interiéri hlavnej budovy má múzeum vytvorenú expozíciu a pre návštevníkov priebežne pripravuje rôzne výstavy a každoročne organizuje veľký archeologický festival. Múzeum sa najmä od 2. polovice 20. storočia stalo významným výskumným a edukačným centrom archeológie, kde sa kladie veľký dôraz aj na experimentálnu archeológiu.

Tradične bolo súčasťou stretnutia pracovníkov európskych múzeí v prírode aj Valné zasadnutie AEOM, na ktorom boli schválené nové stanovky asociácie, prijatí noví individuálni členovia, tzv. *fellows* a uskutočnila sa aj voľba nového predsedníctva. Za prezidentku AEOM bola zvolená Hilde Schoefs z múzea v prírode v belgickom Bokrijku. V rámci Valného zasadnutia AEOM John Brattmyhr, riaditeľ Skansenu predstavil predbežný program nasledujúcej jubilejnej 30. konferencie, ktorá sa bude konať v roku 2021 vo švédskom Štokholme pri príležitosti osláv 170. výročia založenia tohto najstaršieho múzea v prírode. Valné zasadnutie tiež schválilo usporiadanie 31. konferencie v roku 2023 v Rumunsku.

⁸ Slezské múzeum v Katoviciach (*Muzeum Śląskie w Katowicach*), Hornoslezsky etnografický park v Chorzówe (*Górnosląski Park Etnograficzny w Chorzowie*), Múzeum opolskej dediny v Opole (*Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu*), Múzeum mlynárstva a roľníctva v Osiecznej (*Muzeum Młynarstwa i Rolnictwa w Osiecznej*), Veľkopolský etnografický park v Dziekanowiciach (*Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach*), Archeologické múzeum v Biskupine (*Muzeum archeologiczne w Biskupine*).

Obr. 4. Nová prezidentka AEOM H. Schoefs ďakuje bývalému prezidentovi H. Zipsaneovi za jeho činnosť vo funkcii prezidenta asociácie. Foto. R. Sýkora, 2019

Fig. 4. The new president of the AEOM H. Schoefs thanking the former president H. Zipsane for his work as the president of the association. Photograph by R. Sýkora, 2019

Konferencie AEOM nepochybne patria medzi najvýznamnejšie udalosti, ktoré sa konajú pre zástupcov najmä európskych múzeí v prírode a v rámci priestoru, ktorý vytvárajú, sú rozsiahlym zdrojom informácií, znalostí a inšpirácií. Pre rozvoj slovenských múzeí v prírode je nesmierne dôležité, aby malo na týchto konferenciách Slovensko svoje zastúpenie a s určitosťou by sa na ňom malo podieľať aj Slovenské národné múzeum, a to nielen v polohe účastníka.

SPRÁVA Z KONFERENCIE MÚZEÁ V PRÍRODE – KONCEPCIE, REALITA A VÍZIE

*Tatiana Kadlecová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: tatiana.kadlecova@snm.sk*

Kysucké múzeum v Čadci sa stalo v dňoch 15. a 16. mája 2019 hosťiteľom prvého ročníka konferencie Únie múzeí v prírode, odbornej komisie Zväzu múzeí na Slovensku pre múzeá v prírode, ktorá bola podporená z verejných zdrojov Fondu na podporu umenia. Pod záštitou Žilinského samosprávneho kraja sa v priestoroch multifunkčnej budovy Múzea kysuckej dediny vo Vychylovke uskutočnilo odborné podujatie s názvom *Múzeá v prírode – koncepcie, realita a vízie*. Jeho cieľom bolo stretnutie zástupcov slovenských múzeí v prírode, vzájomná výmena skúseností v oblasti riadenia, starostlivosti, ochrany a prevádzky týchto inštitúcií, ako aj inšpirovanie sa praxou zo zahraničných múzeí.

Usporiadatelia stretnutia vytýčili v konferenčnej výzve štyri tematické okruhy so snahou osloviť nielen referentov z radov domácich i zahraničných pracovníkov múzeí, ale aj teoretikov a pedagógov venujúcich sa muzeológii, etnológii či kultúrnemu dedičstvu. Zaslané príspevky následne rozdelili do troch prednáškových blokov.

V stredu 15. mája, po úvodných slovách predsedu Únie múzeí v prírode Lukáša Jonova a riaditeľa Kysuckého múzea v Čadci Miloša Jesenského, nasledoval prvý prednáškový blok. Otvorila ho Marianna Janoštinová (Múzeum oravskej dediny, Zuberec) svojím príspevkom, objasňujúcim vznik múzeí v prírode a rôzne koncepčné prístupy uplatňované pri ich budovaní. Po nej dostal slovo Radek Bryol (Valašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm) s referátom o prebiehajúcej aktualizácii metodiky týchto inštitúcií v Českej republike. Dalibor Mikulík (Lubovnianske múzeum, Stará Ľubovňa) priblížil chod Múzea ľudovej architektúry v Starej Ľubovni, okrem odborných činností múzea a expozícií sa venoval aj jeho financovaniu. Nasledoval Radovan Sýkora (Slovenské národné múzeum v Martine) s príspevkom zaoberajúcim sa spôsobom financovania opráv expozičných objektov v Múzeu slovenskej dediny. Lukáš Jonov (Šarišské múzeum, Bardejov) upriamil pozornosť na dotačné schémy Fondu na podporu umenia, ktoré môžu využívať múzeá v prírode. Múzeum oravskej dediny v Zuberci, jeho koncepciu výstavby, expozície či programové podujatia priblížil Richard Janoštin (Múzeum oravskej dediny, Zuberec). Zámerom budovania, koncepciami a realitou v Múzeu kysuckej dediny vo Vychylovke sa zaoberal Peter Maráky (Pamiatkový úrad SR, Katedra etnológie a muzeológie FF UK, Bratislava). Informácie o národopisnej expozícii v prírode domovského múzea doplnila príspevkom Zuzana Markechovej (Kysucké múzeum, Čadca) jej kolegyňa a tajomníčka Únie múzeí v prírode Helena Kotvasová (Kysucké múzeum, Čadca). Daný blok ukončil svojím referátom Radek Bryol, tentokrát pojednávajúci o českých múzeách v prírode a hľadaním spôsobov, akým sa môžu dostať z periferie Európy.

Obr. 1. Prehliadka expozície Múzea kysuckej dediny vo Vychylovke. Foto T. Kadlecová, 2019
Fig. 1. Visit to the exhibition of the Museum of the Kysuce Village in Vychylovka. Photograph by T. Kadlecová, 2019

V poobedňajších hodinách nasledoval druhý blok referátov, v ktorom Marianna Janoštinová prezentovala príspevok pripravený spoločne s Katarínou Očkovou (Slovenské národné múzeum v Martine), ktorého ústrednou témou bol koncepčný podiel Juraja Langera pri budovaní slovenských múzeí v prírode. Žiaľ, Jozef Fundák (Vihorlatské múzeum, Humenné) so svojím príspevkom o expozícii ľudovej architektúry a bývania v Humennom a Simona Jaššová (Slovenské národné múzeum v Martine), zaoberajúca sa problematikou výstavby Múzea slovenskej dediny, sa nemohli tohto odborného stretnutia zúčastniť. Následne bolo na programe dňa zasadnutie Výkonného výboru Únie múzeí v prírode. Završením prvého konferenčného dňa bol spoločenský večer pre účastníkov konferencie.

Vo štvrtok ráno pokračovalo odborné fórum tretím blokom prednášok, v ktorom dostal priestor Alojz Kontrík (Kysucké múzeum, Čadca) s príspevkom o histórii a súčasnosti národopisnej expozície vo Vychylovke. František Gutek (Šarišské múzeum, Bardejov) sa následne venoval genéze, súčasnosti a perspektívam Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch. Monika Pavelčíková a Dušan Janický (Ľubovnianske múzeum, Stará Ľubovňa) priblížili koncepcie, výstavbu a programové podujatia Múzea ľudovej architektúry pod hradom Stará Ľubovňa. Slovo dostal aj Jaroslav Džoganík s referátom o budovaní národopisnej expozície v prírode Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku (SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry, Svidník). Archeologické múzeá v prírode na Slovensku bližšie predstavila Stanislava Gogová (Katedra muzeológie, FF UKF, Nitra). Teoretickú časť konferencie završil svojím referátom o kaplnke zo Zborova

a jej začlenení do Múzea kysuckej dediny Pavel Markech (Kysucké múzeum, Čadca). Po ukončení konferencie mali účastníci stretnutia možnosť zúčastniť sa komentovanej prehliadky národopisnej expozície v prírode.

Zámerom odborného stretnutia bolo aj vytvorenie priestoru na priblíženie problematiky múzeí v prírode ich zriaďovateľom, tieto snahy sa však z dôvodu absencie zástupcov nepodarilo naplniť. Príspevky z konferencie budú publikované v recenzovanom zborníku koncom roka 2019, ktorý bude dostupný nielen odbornej, ale aj laickej verejnosti.

ŽIVENA – MUZEÁLNA SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ – SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM (PRÍSPEVOK K 150. VÝROČIU ZALOŽENIA SPOLKU ŽIVENA)

Eva Králiková, Martin;
e-mail: e.kralikova@centrum.sk

V tomto roku si pripomína Ž i v e n a – spolok slovenských žien, 150. výročie svojho založenia. Toto výročie je významné nielen z hľadiska jej pôsobenia až do súčasnosti, keď sa jej napriek všetkým spoločenským a politickým zmenám podarilo udržať kontinuitu v činnosti, ale aj vzhľadom na výsledky, ktoré počas svojho pôsobenia dosiahla. Táto skutočnosť nás oprávňuje vysloviť myšlienku, že tak ako Živena, aj Muzeálna slovenská spoločnosť (ďalej MSS) a neskôr jej inštitucionálna zložka Slovenské národné múzeum (ďalej SNM), mali mnoho spoločného v dejinnom vývoji našej spoločnosti. Predovšetkým ich spoločný vývoj formoval a v mnohých aktivitách spájal spoločný cieľ – národné, kultúrne a sociálne povznesenie zavŕšené konkrétnymi činmi, ktoré dodnes vzbudzujú obdiv a úctu. Napriek pomerne veľkému časovému odstupu od ich vzniku, patrili vo svojej dobe k tým ojedinelým národným spolkom, ktoré nielen prežili, ale vykonali aj veľký kus pozitívnej práce v časoch, keď štátna moc rozhodovala o tom, či nám je vôbec dovolené existovať. Napriek tomu, že každá z nich – Živena, MSS a SNM mali svoju vlastnú obsahovú náplň, platné zásady svojej činnosti, spájali ich spoločné ciele. Bola to snaha o záchranu pamiatok vlastnej histórie, ich dokumentácia a prezentácia v kontexte národných dejín.

Najviac zdôrazňovaným spoločným úsilím pri záchrane a zbieraní pamiatok ľudovej kultúry bol spoločný záujem zachraňovať najmä artefakty ľudového odevu a textilu. Aj keď Živena nemala vo svojich pôvodných Stanovách zakotvenú bezprostredne túto aktivitu, predsa táto oblasť patrila v prvých desaťročiach, popri edukačnej a propagačnej činnosti, k najúspešnejším a z hľadiska formujúcej sa členskej základne aj najatraktívnejším. Zbieranie ľudových výšiviek a čipiek či krojových celkov nebolo v tom čase až tak v centre záujmu štátnej moci, z tejto činnosti nebolo cítiť politikum, ktoré by ju mohlo ohroziť. Nedocenila fakt, že práve záchrana a prezentácia jedinečnosti a neopakovateľnosti tohto významného prvku ľudového umenia môže byť dôležitým momentom uvedomovania si vlastnej identity a národného povedomia. Ich dobová prezentácia bola často kamuflovaná formuláciami, že ide o uhorské pamiatky (napr. na svetovej výstave vo Viedni v roku 1873). Jedným z prvých konkrétnych výsledkov činnosti Živeny bola príprava a realizácia vlastnej výstavy doma. Konkrétnym výstupom bola výstava Slovenských čipiek a výšiviek a obrazov Jaroslava Věšína v roku 1887 v Turčianskom Sv. Martine. „Živý odkaz“, tak ju výstižne nazval spoluzakladateľ Živeny, predstaviteľ martinského národne orientovaného spoločenstva Ambro Pietor. Svojím významom sa stala jedným z dôležitých impulzov aj pre následný vznik spoločnosti, ktorej počiatky už v tom čase dozrievali v prostredí národne uvedomelej society – pre vznik MSS. Keď bola v roku 1893 založená (Stanovy schválené roku 1895), ich spoločné ciele definovala spoločná snaha – záchrana pamiatok,

ich dokumentácia a uchovanie pre budúce generácie. V podstate to svojím dosahom a najmä rozsahom vystavených exponátov naznačila aj výstava, ktorú, mimochodom, navštívil aj neskorší prvý československý prezident T. G. Masaryk. Počiatočná spolupráca Živeny a MSS dostala konkrétnu podobu po vybudovaní Národného domu (1890), kde získali svoje miesto v priestoroch Múzea, popri Bibliothéke, najmä zbierky ľudového odevu a textilu. Bol to základ, budovaný Živenou, sčasti prezentovaný na výstave v roku 1887 a od roku 1889 v zmysle rozhodnutia Valného zhromaždenia Živeny neustále doplňovaný. Práve vznik MSS vytvoril podmienky na to, aby zbierkové súbory, uložené v múzeu, stávali sa postupne muzeálnym fondom so sprievodnou dokumentáciou, pochopiteľne, na úrovni doby a personálnych možností. V začiatkoch zvýšených zberateľských aktivít, následne problémov s uložením zbierok, MSS sa dokonca obrátila na Živenu, aby dočasne prevzala „... do láskavej opatery“ aj muzeálne zbierky. Živena naďalej úspešne pokračovala v získavaní artefaktov ľudového odevu a textilu, čím vytvorila základy dnešnej rozsiahlej zbierky SNM v Martine. Tento zbierkový fond Živeny sa stal majetkom MSS a SNM až v roku 1927 (oficiálne schválený návrh na Valnom zhromaždení Živeny vo februári 1927). Záznam z výboru MSS z februára 1928 konštatuje, že MSS darom získala 749 krojových súčiastok v celkovej hodnote 75 573 korún a ako protihodnotu sa dve členky Živeny stali členkami výboru MSS. Mnohé z darovaných zbierok dodnes majú identifikačný lístok s názvom Živena, podobne ako mnohé s názvom MSS. Ide o neoceniteľný a z pohľadu komplexnej dokumentácie tiež historicky cenný doklad nielen pôvodného vlastníka, ale aj umožňujúci identifikáciu darcu, dokonca lokality nálezu.

Veľký podiel na týchto prácach mali dve kustódky – významné členky Živeny a súčasne pracovníčky múzea: Ema Goldpergerová (1853 – 1917) a Marína Oľga Horváthová (1859 – 1947). Prvá z nich, E. Goldpergerová pracovala od roku 1909 ako kustódka zbierok MSS. Bola nielen ich daryňou, zberateľkou, ale dá sa povedať, že aj odbornou pracovníčkou. Svedčí o tom jej korešpondencia s darcami, ktorá je plná odborných názvov, pomenovania špeciálnych techník zhotovenia výšiviek a čipiek. Cítiť z nej úctu k Živene, k múzeu, k práci, ktorú vykonávala s obrovským zanietením pri nie vždy vhodných pracovných podmienkach. Osobne sa podieľala na príprave prvej expozície v novopostavenej budove SNM v Turčianskom Sv. Martine (1906 – 1907), v ktorej sa snažila najmä o autentické stvárnenie vystavených krojových exponátov. Po smrti E. Goldpergerovej pokračovala v jej práci, na podnet Eleny Maróthy Šoltésovej, významnej predstaviteľky Živeny (predsedníčky), od roku 1919 M. O. Horváthová. Patrila nesporne k významným osobnostiam nielen Živeny, ale aj MSS. Počas svojho 16-ročného pôsobenia v múzeu sa aktívne podieľala najmä na jeho odborných činnostiach. Dokumentačné záznamy v Archíve SNM v Martine, v ktorých zaznamenala fyzický stav zbierok po inventarizácii roku 1923, sú vedené s presnosťou evidencie a terminologického názvoslovia zbierok. Precíznosť jej práce sa prejavila najmä potom, keď sa kolekcia zbierok Živeny stala majetkom SNM. Jej prácu významne poznačili 30. roky minulého storočia, kedy nástup novej generácie múzejných pracovníkov (Ján Geryk ako správca a tajomník MSS) dokázali presadiť výstavbu novej budovy SNM (1928 – 1932). Vyriešenie priestorových problémov pri uložení zbierok umožnilo aj ich dôstojnú prezentáciu v nových expozíciách. Primerané miesto v nej dostali najmä zbierky ľudového odevu a textilu, vybudované aj vďaka úsiliu členiek Živeny, ktoré ochotne pomáhali pri dotváraní zbierkového fondu. Správca J. Geryk, ktorý spolupracoval na príprave expozície a najmä pri získavaní nových exponátov s M. O. Horváthovou, spomína „... v rokoch 1934 – 38, keď sme prišli k inštalácii národopisných zbierok v novej budove, našej prosbe o pomoc Živena vyhovel. Miestne odbory nielen pomáhali získavať a dopĺňať kroje a výšivky, ale aj sami sa obetovali, keď nám zakúpili chýbajúce. Takto sme získali z niekoľkých krajov doplnky

a len s touto pomocou sme mohli dokončiť veľké dielo... dovedna sme získali pomocou Živeny okolo 900 kusov v hodnote 35 000 korún...“ Živena však prejavila aj veľkú ochotu pomôcť pri dostavbe novej budovy SNM. Išlo o finančnú zbierku, keď výboru MSS chýbali potrebné prostriedky. Obetavo sa zaviazala prispievať na činnosť každoročne po dobu 10 rokov 500 korunami. Vedenie MSS ponúklo ako recipročnú pomoc Živene v roku 1931 prvú budovu SNM na umiestnenie zbierok Hygienického múzea, ktoré v rámci sociálnej činnosti malo byť jej špecializovaným múzeom. Tieto snahy však nevyšli.

Živenu, MSS a SNM spájali aj osobnosti. Boli si blízke nielen spoločnými cieľmi, ale aj spôsobom práce, ktorými sa snažili tieto ciele dosiahnuť. Spomínali sme už kustódku E. Goldpergerovú, M. O. Horváthovú, ktoré sa významnou mierou podieľali na budovaní a spracovaní dnešného fondu ľudového odevu a textilu SNM v Martine, na príprave a realizácii nových krojových expozícií. Nemožno opomenúť ani Drahotínu Križko-Kardošovú, dcéru kremnického archívára Pavla Križka, ktorá svojimi zberateľskými aktivitami, najmä na Orave, prispela nielen k vybudovaniu krojovej zbierky, ale aj ostatných, dnes už unikátnych pamiatok (detské hračky). Mnohé aktívne členky Živeny zostávajú dodnes v anonymite, ich identifikáciu nám často umožňujú len sprievodné dokumentačné záznamy. Veľmi blízke boli vzťahy medzi martinskými osobnosťami. Spájalo ich miesto pôsobenia, ale najmä spoločné ciele, spoločné aktivity, napr. príprava augustových slávností, recipročná účasť na valných zhromaždeniach či pri rozličných slávnostných príležitostiach. Správa uverejnená v časopise Živena v roku 1921 vystihla atmosféru Valného zhromaždenia Živeny „... vo veľkej dvorane Národného domu v prítomnosti členov MSS a Maticy, čo zvyšovalo slávnostný dojem a utvrdilo akoby rodinný pomer týchto troch najstarších kultúrnych spolkov...“ Mnohé z nich spájalo členstvo v týchto spolkoch (napr. Anna Halašová, Terézia Vansová), viaceré osobnosti martinského kultúrneho a politického života tak súčasne stáli pri vzniku Živeny, ako aj MSS, či dokonca boli ich dlhoročnými funkcionármi. Z celého radu mien spomeniem napr. Pavla Socháňa, fotografa, zberateľa a obdivovateľa krásy a jedinečnosti ľudovej čipky a výšivky, jedného z iniciátorov pamätnej výstavy v roku 1887. Aktívne sa podieľal na práci múzea (krátko spolupracoval aj s Andrejom Kmeťom), súčasne bol členom výboru MSS.

Správca SNM J. Geryk túto spoluprácu pekne vystihol v roku 1939, keď Živena oslavovala 70. výročie vzniku. Sú to slová, ktorých aktuálnosť je nadčasová, napriek mnohým zmenám (SNM od roku 1948 poštátnené). „... len tak po dobrom môžeme spomínať činnosť Živeny tak na poli kultúrno-národnom, ako i sociálnom, pretože Živene patrí len úcta a vďaka národu. Živena má svoju tradíciu, ktorá sa nedá už zničiť v nijakých okolnostiach...“

Táto myšlienka má svoju platnosť aj dnes, po 150-tich rokoch od jej vzniku. Živena, tento prvý ženský spolok, ktorý vznikol u nás za ťažkých politických a spoločenských podmienok, akoby našla svoju novú tvár a poslanie aj v tomto treťom tisícročí. Aj keď jej spolupráca v súčasnosti má iné rozmery, predsa historické skutočnosti, ktoré formovali vzájomný vzťah týchto významných národných spolkov v nie ľahkých časoch ich počiatočnej existencie, sú dodnes čitateľné a dokumentovateľné. Svedčí o tom najväčšia kolekcia ľudového odevu a textilu v zbierkach SNM v Martine, ktorej základ položil práve dar Živeny z roku 1927. Nemožno obísť ani spoluprácu pri získavaní zbierok v nasledujúcich rokoch, aj vďaka ktorým patrili krojové expozície tak v prvej, ako aj druhej budove múzea k tým najbohatším. Takto napísala prvá archívarka SNM v Martine dr. Mária Jeršová-Opočenská vo výzve v roku 1949 na získavanie materiálov do fondu Živeny v SNM „... puto spoločnej práce, nesmie sa pretrhnúť... i keď sa SNM stalo ústavom štátnym... žiada slovenské ženy aby spolupracovali a zachovali si úzky a vrelý vzťah k podniku, ktorý ich matky pomáhali budovať...“

V súčasnosti, keď si pripomíname 150. výročie vzniku tohto významného ženského spolku, je i s odstupom rokov opäť aktuálna myšlienka jedného z bardov národného života v Martine S. H. Vajanského, ktorú povedal pri jej počiatkoch. „... stala sa bez svojho úmyslu národným spojivom v časoch najťažších.“ A my len dodajme skromné želanie, aby sa tomuto odkazu nespreneverila. Jej doterajšia existencia a najmä súčasné aktivity svedčia o tom, že sa tak nestalo.

ČASOPIS ŽIVENA VO FONDE KNIŽNICE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

*Anna Peťová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: anna.petova@snm.sk*

O našom najvýznamnejšom ženskom spolku bolo už napísané veľa, pričom jeho význam pre rozvoj ženy v historických spoločensko-politických podmienkach na Slovensku dostatočne zhodnotený ešte nebol.

V knižničnom fonde Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine) sa nachádza časopis spolku Živena s rovnomenným názvom. „Ilustrovaný... zábavno-poučný časopis“ bol orgánom (predĺženou rukou) spolku. Vychádzal raz mesačne v Martine, tlačou Knižtlačiarkeho účastinárskeho spolku. Jeho vydavateľom bola Lipa, účastinárska priemyselná spoločnosť. Časopis začal vychádzať v roku 1910 a bol vydávaný nepretržite do roku 1949 (podľa záznamov v databáze SNK). Múzejná knižnica má vo svojom fonde časopis Živena do roku 1946.

Časopis je deponátom spolku Živena národnému múzeu, ktorý bol zaevidovaný v roku 1956 v inventárnej knihe múzejnej knižnice pod inventárnymi číslami 12 660 – 12 663, 12 809 – 12 813, 12 818 – 12 836.¹ Nie je to celkom kompletný rad ročníkov periodika, pri ktorých je poznámka „z depozitu Živeny“. Niektoré ročníky boli nadobudnuté iným spôsobom, a to buď skôr, alebo dodatočne, neskôr.

V časopisoch sa nachádzajú pečiatky Živeny, označujúce pôvodného majiteľa zviazaných ročníkov periodika. Na titulnom liste z roku 1926 je (napr.) ceruzou označená majiteľka zväzku – Elena Maróthy Šoltésová, ktorá bola iniciátorkou a dlhoročnou šéfredaktorkou časopisu, spočiatku aj s Pavlom Socháňom. Následne prevzala redakciu Anna Škultétyová a Lea Mrázová, ešte neskôr Zora Jesenská.

Časopis mal výrazne literárny, edukačný a informačný charakter. Boli v ňom uverejnené literárne texty súdobých autorov, aj tých menej známych. Pre ilustráciu sa môžeme zmieniť o tom, že v roku 1910 priniesol časopis súbor listov Oľgy Hurbanovej, dcéry Svetozára Hurbana Vajanského.² Oľga, nadaná mladá žena, študovala v ruskom Petrohrade (Sankt Peterburg). Veľmi ľahko sa učila jazyky a dobre štylizovala. Chcela byť prekladateľkou. Jej očarujúce, svieže listy, ktoré písavala z Ruska domov, publikovala Živena po Oľginej smrti, ktorá 15. júna 1903 náhle zomrela na zápal pľúc. Z Vajanského korešpondencie sa dozvedáme, že 24-ročná Oľga, vydatá za Slováka Branislava Schmidta, súkromného úradníka v Ščerbinskom Rudniku v Jekaterinoslavskej gubernii, písala 8. júna domov veselý list, ktorý šiel na Slovensko 4 dni. 14. júna prišiel telegram, že je na smrť chorá a 15. júna

¹ Inventárna kniha knižnice SNM v Martine. Inventárne čísla: 11 664 – 14 996.

² Úryvky z listov Oľgy Hurbanovej z Ruska (z inštitútu cárice Márie). In *Živena*, roč. 1, 1910, č. 4 (a nasledujúce), s. 82-84.

zomrela. Vajanský na pohreb cestovať nemohol. Nemal pas (bol pod policajným dozorom) a cesta trvala 4 dni.³ O smrti Oľgy Hurbanovej Schmidtovej prinášajú informáciu aj Národné noviny zo 16. júna 1903 (č. 74).⁴

Časopis priebežne prinášal množstvo rôznych poučných článkov. Napr. text Anny Gašparíkovej⁵ Múzea a národopis z roku 1918 s podtitulom Prednáška slečny Anči Gašparíkovej na literárnych večierkoch mládeže v Turčianskom Svätom Martine 29. apríla 1918.⁶ Gašparíková opisuje „mohutné rozmery švédskej národopisnej činnosti“. Popisuje národopisné múzeum v Štokholme so stálou expozíciou a fungujúcim, živým skanzenom. Stručne zhrňa slovenské národopisné a folklórne „výdobytky“. Záverom sa pýta i konštatuje: „Čo vykonala na tomto poli Muzeálna slov. spoločnosť, od svojho založenia až po

³ Korespondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2. Bratislava : SAV, 1972. Dostupné na: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1902/Vajansky_Korespondencia-Svetozara-Hurbana-Vajanskeho-II/13#ftn.d56e16289>.

⁴ Cit. 3. Dostupné na: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1902/Vajansky_Korespondencia-Svetozara-Hurbana-Vajanskeho-II/13#ftn.d56e16297>.

⁵ Anna Horáková-Gašparíková (*1896, Martin – †1987, Martin), historička. V rokoch 1923 – 1927 tajomníčka Živeny, v rokoch 1926 – 1936 správkyňa osobného archívu T. G. Masaryka. Svoj martinský dom zanechala Slovenskému národnému múzeu v Martine, od roku 1999 je sídlom Múzea kultúry Čechov na Slovensku.

⁶ Gašparíková, Anna. Múzea a národopis. In *Živena*, roč. 9, 1918, s. 107.

dnes, takí pracovníci, ako Andrej Halaša, Andrej Kmet', dr. Petrikovich a iní, o tom netreba hovoriť, to vieme všetci. Naše muzeum, bohatstvo nasbieraných predmetov to dostatočne hlásajú. Ale či my mladší kráčame po ich stopách – to je veru otázne... Muzeum, ktoré oni založili, malo byť pre nás skoro pädagogickým ústavom; ale tým sa nestalo. Učiť doň sa dosiaľ nechodíme, o folkloristiku sa nezaujíname, hoci vari niet prostriedku nad štúdium etnografie, ktorý by väčšmi prehĺbil národné povedomie, vzbudil lásku k ľudu a jeho prácam. – Vezmime na príklad len výšivkovú časť etnografického oddelenia, ktorá je v našej ženskej povahe iste najbližšia. Či poznáme pôvod, vývin kroju, ornamentu? Veru nie! Musíme sa priznať, že posledné časy i v sberateľskej činnosti nastala stagnácia. Práve, keď by sme sa najväčšmi starať mali o zachovanie každého kúska pôvodnej ľudovej práce. Vieme, aký je náš ľud poddajný cudzím vlivom, ako rád napodobňuje. Vojna oboznámila ho so širokým svetom, kto vie, čo všetko z neho pochytil... Ani nevieme, aké nebezpečenstvo hrozí nášmu ľudovému umeniu práve s tejto strany. Naše dediny, následkom nových stavieb v posledné časy rýchlo tratia svoju originálnu tvárnosť, čo chvíľa ztratia ju úplne. Veď i starobylý štít strechy je dnes už dosť zriedkavý. Počnú sa kývať drevené artikulačne chrámy, zmiznú salaše, výroba syru prejde do fabriek, typické zemianske kurie s pošmurňými strechami premenia sa v nové domy bez štýlu... Kol'kej podpory nielen hmotnej, ale i intelektuálnej bolo by potrebné našej Muzeálnej spoločnosti, aby založiť mohla národopisné muzeum aspoň podobné štokholmskému, alebo i slovenské Skansen, v ktorých by sa všetko to mohlo zachovať. A kedy Lipa bude môcť pracovať v takých rozmeroch, ako švédske podobné ústavy? Obetivé a vzdelané švédske dámy mali by nám slúžiť za vzor. Tie dopomohly k víťazstvu svojmu ľudovému umeniu, od nás očakáva sa to ešte skôr. ... Zastaň seba umom lebo päšťou' povedal kedysi Jozef Miloslav Hurban. Päšťou my Slováci sotva kedy, ale umom, umením svojím vlastným, pôvodným musíme zvíťaziť a vydobýť si miesta, ktoré nám prislúcha medzi národmi.⁷ Taktiež nemenej zaujímavé pre nás je i konštatovanie A. Gašparíkovej o vybavení štokholmského národopisného múzea odbornými, servisnými pracoviskami. „V muzeume je tiež veľká zbierka fotograficky zobrazených kultúrno-historických predmetov, národopisný archív a odborná knižnica kultúrno-historickej a etnologickej literatúry.“⁸

Popri literárnych a edukačných textoch prinášal časopis aj rôzne články či správy z aktuálneho diania alebo spoločenského života. Nič „ženské“ nebolo časopisu cudzie. Pre čitateľa 21. storočia sú zaujímavosťou i pobavením rôzne „klebietky“ zo spoločenského života britskej kráľovskej rodiny, o prvej dáme USA, o móde nohavíc (1922), o rozsobášoch v Japonsku, o tom, čo stál rozsobáš Chaplina, o potrebe líčenia či nelíčenia sa, o výšivkách, domácnostiach, o ženách a ženskom hnutí. Nechýbali tu ani spolkové správy, najmä o vzdelávacích kurzoch pre ženy a dievčatá, ktoré Živena organizovala po celom Slovensku, a to všade tam, kde spolok Živena zapustil korene. Živeniarky sa zaoberali aj politikou a usilovali sa do nej aktívne zasahovať, majúc na pamäti ženu, rodinu a výchovu nového pokolenia.

Z týchto „čriepkov“ spoločenského života a životného štýlu sa dozvieme viac a vernejšie o časocho pred sto rokov než z učebnice dejepisu. Preto je dôležitou pamäťových inštitúcií taká veľká. Sú žriedlom informácií a poznatkov, ktoré uchovávajú vo svojich fondoch.

⁷ Cit. 5, č. 8, s. 125.

⁸ Cit. 5, č. 7, s. 108.

ZAUJÍMAVÝ MOSADZNÝ PREDMET Z JEZERSKA, OKRES KEŽMAROK (SEVERNÝ SPIŠ)

Peter Fecko – Marián Soják – Anna Wawrzczak – Maciej Wawrzczak

Mgr. Peter Fecko, Archeologický ústav SAV, pracovisko Spišská Nová Ves;

e-mail: feckop@gmail.com

PhDr. Marián Soják, PhD., Archeologický ústav SAV, pracovisko Spišská Nová Ves;

e-mail: sojak@ta3.sk

Mgr. Anna Wawrzczak, Muzeum im. Józefa Szalaya w Szlachtowej;

e-mail: h.weglarz@interia.pl

Mgr. Maciej Wawrzczak, Instytut Archeologii i Etnologii PAN;

Archeologický ústav SAV, pracovisko Spišská Nová Ves;

e-mail: m.wawrzczak@interia.pl

Abstract: The village Jezersko is situated in the Kežmarok district in the northern Spiš area. During the demolition of a wooden blockhouse in 1995, an interesting artefact was found. Its spectral analysis has shown that it is made of brass. The analysis of the finding together with other analogies on the territory of Slovakia exposed that it is a knife handle with an unpreserved iron blade. Its owner was probably the man who used it for hunting activities. Based on the aforementioned facts concerning the expansion of the brass products, the examined artefact can be dated to the 19th century.

Keywords: northern Spiš, knife handle, analysis of artefact, analogy, 19th century.

Úvod

Severná časť Spiša je z pohľadu situovania slovenskej časti územia mimoriadne zaujímavou archeologickou oblasťou. Ide o územie, kde v minulosti dochádzalo k stretu rôznych kultúrnych prúdov, čo sa odzrkadlilo v miestnom inventári, v ktorom možno nájsť intrúzie produktov z okolitých území. Zdá sa, že išlo o územie tranzitu s rozličnými komoditami medzi severnou a južnou stranou Karpát, čo v sledovanej oblasti spôsobilo koncentráciu artefaktov z rôznych časových období.

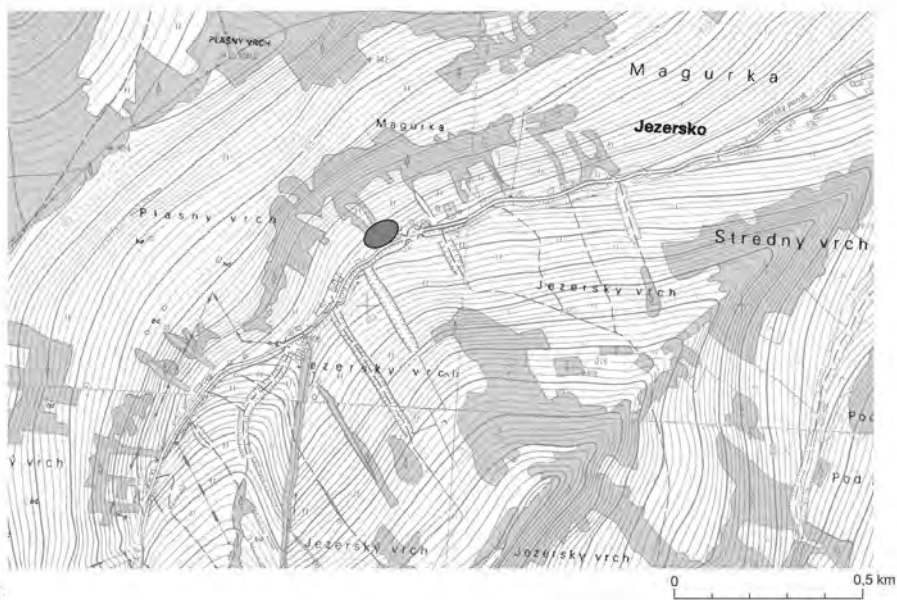
Predmetom tohto príspevku je nález jediného výrobku, nájdeného v obci Jezersko (okr. Kežmarok), ktorá sa nachádza v severnej časti Spiša, na severnom svahu strednej časti Spišskej Magury, v nadmorskej výške 770 až 800 m n. m. Obcou preteká Jezerský potok, ktorý je ľavostranným prítokom rieky s názvom Rieka (obr. 1). Vrchovinný až hornatý povrch chotára tvoria ílovcové a pieskovcové súvrstvia flyšu (Podtatranskej skupiny), na ktorom sa dominantne tvoria predovšetkým typy hnedých lesných pôd.¹

Podľa dochovaných písomných prameňov obec založil na začiatku 17. storočia (1611) Juraj Horváth-Palocsay. Tieto oblasti osídlil ľud, ktorí prišiel z dnešného južného Poľska

¹ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. Bratislava : VEDA, 1977, s. 522.

A

B

Obr. 1. Situovanie nálezov rukovätí nožov. A – lokality s výskytom rukovätí s býčou hlavou. 1 – Jezerko, okr. Kežmarok; 2 – Spišská Nová Ves, okr. Spišská Nová Ves; 3. Trenčín, okr. Trenčín; B – Jezerko, okr. Kežmarok, poloha rodinného domu č. 53, kde bol nájdený študovaný artefakt (červená elipsa). Zdroj: ArcGis. Vyhotovil: Peter Fecko

Fig. 1. Location of the finds of knife handles. A – sites with handles with a bull's head. 1- Jezerko, Kežmarok district; 2 – Spišská Nová Ves, Spišská Nová Ves district ; 3. Trenčín, Trenčín district ; B – Jezerko, Kežmarok district, location of the house no. 53, where the studied artefact was found (red ellipse). Source: ArcGis. Drawn up by: Peter Fecko

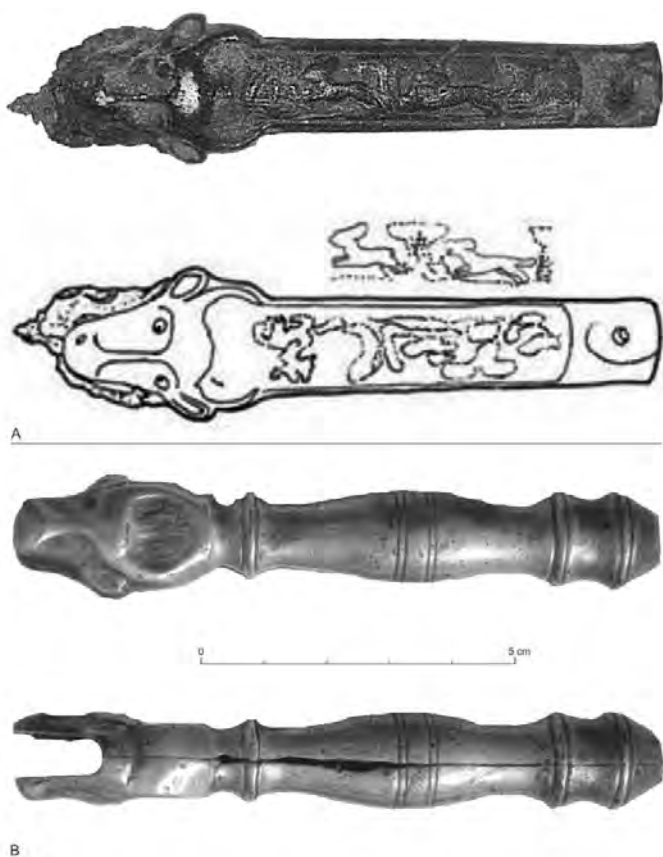
Obr. 2. Jezersko, okr. Kežmarok (číslo 1 na mape), fotodokumentácia a kresbová dokumentácia mosadznej rukoväte noža. Foto Maciej Wawrzczak. Kresba Anna Wawrzczak
 Fig. 2. Jezersko, Kežmarok district (number 1 on the map), photographic documentation and drawing documentation of the brass knife handle. Photograph by Maciej Wawrzczak. Drawing Anna Wawrzczak

(Nowy Targ a Czorsztyn). Obyvateľstvo sa zaoberalo poľnohospodárstvom, pastierstvom a tiež lesnými prácami.²

Nálezové okolnosti

Artefakt nahlásil Ing. Martin Kiska, pracovník Pieninského národného parku, ktorý v súčasnosti žije v obci Jezersko. Predmet v podobe rukoväte našli na parcele rodinného domu číslo 53 v roku 1995 (obr. 1: B – v elipse). Bol nájdený počas demolácie pôvodného, ešte dreveného domu, postaveného v 70. rokoch 19. storočia.

² *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*. Bratislava : Obzor, 1967, s. 526; *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*. Bratislava : VEDA, 1977, s. 522.

Obr. 3. Analógie k rukováti z Jezerska. A – Trenčiansky hrad, dolné nádvorie, bez mierky (Mareček, 2012: 46, tab. XXX: V); B – Spišská Nová Ves, súkromná zbierka Dominika Plávku staršieho
 Fig. 3. Analogies of the handle from Jezersko. A – Trenčín castle, lower courtyard, without scale (Mareček, 2012: 46, tab. XXX: V); B – Spišská Nová Ves, private collection of Dominik Plávka senior

Opis nálezu

Predmet je vyrobený z mosadze, na jeho povrchu sa nachádza patina čiernej farby. Skladá sa z troch častí: hlavy zvierat'a, samotnej rukováte a prívessku (obr. 2). Vyobrazené zviera, identické z oboch strán, predstavuje štylizovanú hlavu býka s realisticky stvárnenými rohmi a tlamou. Tá má na čelnej strane otvor pre uchytanie funkčnej časti (nezachovanej) čepele, ktorý prechádza pozdĺž celej dĺžky predmetu, čo vytvára dojem, že býk má otvorené ústa a zviera funkčnú časť predmetu. Rohy zvierat'a plynule prechádzajú do rukováte a tvoria ohraničenie ornamentu. Rukováť v tvare obdĺžnika má z oboch strán rozdielne figurálne zobrazenie divých a domácich zvierat (lovecké scény?). Z jednej strany je ornament zle identifikovateľný (hlava jeleňa s parohami?). Na strane druhej je vyobrazený poľovnícky motív bežiacего zajaca (či iná vysoká zver?) a psom za ním. Okolo rukováte je štylizovaný vzor (orámovanie). Prívessok má tvar oválneho očka, ktoré je z jednej strany vylomené a zároveň mierne ohnuté. Rozmery: celková dĺžka 97 mm, dĺžka hlavy býka 22 mm, šírka hlavy býka 23 mm, dĺžka rohov 10 mm,

dĺžka rukoväte 66 mm, vonkajšie rozmery očka 10 x 25 mm, šírka rukoväte 14 mm, hrúbka otvoru v býcej tlame 6,8 mm, šírka otvoru pre uchytenie funkčnej časti 15,1 mm, dĺžka otvoru pre uchytenie funkčnej časti od ústia tlamy 82 mm, hrúbka hlavy býka 15 mm, hrúbka rukoväte 8 mm, priemer rámu očka 3 mm, celková hmotnosť rukoväte 53 gramov.

Výsledky spektrálnej analýzy

Spektrálnu analýzu vykonala 19. januára 2019 Erika Scholzová z Úseku reštaurátorských laboratórií Archeologického ústavu SAV v Nitre. Táto analýza ukázala, že ide o mosadzný predmet s nasledujúcim percentuálnym zložením zastúpených chemických prvkov: Cu (61,034 %), Zn (33,371), Ni (3,239), Pb (1,273), Sb (0,42), Sn (0,301), Fe (0,233), Ti (0,107), Bi (0,013), Cd (0,01). Podľa pomeru medi a zinku ide konkrétne o žltú mosadz. Ostatné uvedené chemické prvky boli použité pre zlepšenie niektorých vlastností samotného predmetu. Napríklad nikel zvyšuje húževnatosť predmetu a odolnosť voči korózii, olovo zas zlepšuje jeho tvarovateľnosť.³

Interpretácia nálezů

Už prvotné určenie nálezů ukázalo, že nejde o typ v archeologických nálezoch bežne sa vyskytujúceho predmetu. Napriek tomuto konštatovaniu sa podarilo objaviť identický nález (tvarovo a ornamentálne; obr. 3: A), pochádzajúci z archeologických vykopávků na dolnom nádvorí Trenčianskeho hradu.⁴ V uvedenej bakalárskej práci na strane 46 je artefakt identifikovaný ako príborová rúčka (lyžičky). Autor však neuviedol, odkiaľ zmienú informáciu, ako aj kresbu či fotografiu prevzal. Rovnako nie je uvedené, na základe čoho je predmet datovaný do 17. až 18. storočia. Druhý, podobný nález, pochádza zo súkromnej zbierky Dominika Plávku st. zo Spišskej Novej Vsi (obr. 3: B). Vyobrazenie býcej hlavy je identické ako v prípade nálezů z Jezerska. Rukoväť je však jednoduchšia, valcovito profilovaná a s obežnými ryhami či výstupkami. Je vyrobená spojením dvoch identických odliatkov.

Surovina, z ktorej je artefakt z Jezerska vyrobený, je mosadz. Šírenie tohto druhu zliatiny medi so zinkom v Európe nastúpil v polovici 18. storočia.⁵ Na území Slovenska sa mosadzné výrobky vo väčšej miere začínajú uplatňovať od 19. storočia, z ktorých okrem iného možno spomenúť spony a pracky.⁶ Na základe uvedených poznatkov sa domnievame, že prezentovaný artefakt by mohol byť datovaný najskôr do 19. storočia. Vzhľadom na povahu dekóru a najmä skutočnosť, že je realizovaný liatím z mosadze nepredpokladáme, že by išlo o výrobok dedinského remeselníka, alebo o predmet primárne vyrobený a používaný vo vyššie uvedenom prostredí. Podľa slov Juraja Zajoncva ide skôr o produkt slohovej (nie ľudovej) kultúry. V domácej výrobe sa mosadzný plech využíval hlavne na výzdobu a ochranu povrchu drevených predmetov, aj rukovätí.⁷

Ako sme už uviedli, na rukoväti je figurálny motív v podobe býcej hlavy a pravdepodobne vyobrazené lovecké scény. Býk, nielen v ľudovej kultúre, znamená silu, spájaný je

³ ROUČKA, J. *Metalurgie nezelezných slitin. Učební texty vysokých škol*. Brno : Fakulta strojního inženýrství, 2004, s. 135.

⁴ MAREČEK, J. *Trenčiansky Hrad – dolné nádvorie v kontexte vývoja hradu vo vrcholnom stredoveku až novoveku*. Bakalárska diplomová práca. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeológie a muzeológie, 2012.

⁵ TOMASZEWSKA-SZEWCZYK, A. Mosiądz w starożytności i średniowieczu. Przyczynek do dziejów kultury materialnej. In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, 47, 2016, s. 8.

⁶ Napr. JOHNŮVÁ, H. *Ľudové šperky na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1972, s. 140.

⁷ PhDr. J. Zajoncovi, CSc. z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV ďakujeme za cenné rady a pripomienky ohľadom využitia mosadze v dedinskom prostredí v období novoveku.

so symbolom plodnosti a súčasne s mužským pohlavím.⁸ Túto symboliku možno sledovať na širokom území Európy už od praveku.⁹ Z toho vyplýva, že predmetný artefakt pravdepodobne patril mužovi. Motívy lovu (?) prezentované na rukoväti sú tiež spájané s ľudovou výtvarnou kultúrou. Vyobrazené lovné zvieratá sa vyskytujú ako bežné motívy na rôznych predmetoch v širokej oblasti Tatier.¹⁰ Podľa vyobrazenia loveckých scén možno uvažovať o funkcii noža spojeného s lovom. Sploštené kovové oko na konci rukoväte mohlo slúžiť aj na prevlečenie koženého či textilného remienka, ktorým mohol byť nôž zabezpečený proti strate pri pohybe jeho majiteľa v exteriéri.¹¹

Príspevok bol vypracovaný v rámci GP VEGA č. 2/0170/15.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- JOHNOVÁ, H. *Ľudové šperky na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1972.
- KOLEKTÍV AUTOROV. *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*. Bratislava : OBZOR, 1967.
- KOLEKTÍV AUTOROV. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*. Bratislava : VEDA, 1977.
- MASŁOWSKA, E. *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*. Wrocław : Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1988.
- MIELNIKIEWICZ, K. *Łowiectwo ludowe w Polsce z ilustrowanym słownikiem tematycznym*. Ostrów Mazowiecka : nakładem autora, 2018.
- MAREČEK, J. *Trenčiansky Hrad – dolné nádvorie v kontexte vývoja hradu vo vrcholnom stredoveku až novoveku*. Bakalárska diplomová práca. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeológie a muzeológie, 2012.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. Symbolika plodnościowa w polskim folklorze. In *Etnolingwistyka*, 28, 2016, s. 207-226.
- PLESLOVÁ, E. Torzo zoomorfni nádoby ze sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích. In *Památky archeologické*, 2, 1964, s. 294-305.
- PODBORSKÝ, V. Zvířena ve výtvarném projevu lidu s moravskou malovanou keramikou. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*, 39-40, 1989, s. 13-23.
- ROUČKA, J. *Metalurgie nežezezných slitin. Učební texty vysokých škol*. Brno : Fakulta strojního inženýrství, 2004.
- TOMASZEWSKA-SZEWCZYK, A. Mosaż w starożytności i średniowieczu. Przyczynek do dziejów kultury materialnej. In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, 47, 2016, s. 7-41.
- ZAJONC, J. *Výjadrenie k nálezu rukoväte v lokalite Jezersko (okr. Kežmarok). Etnografická expertíza k predmetu zo dňa 29. 1. 2019*. Bratislava : Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, 2019.

⁸ MASŁOWSKA, E. *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*. Wrocław : Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1988, s. 59; NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. Symbolika plodnościowa w polskim folklorze. In *Etnolingwistyka*, 28, 2016, s. 209.

⁹ Napr. PLESLOVÁ, E. Torzo zoomorfni nádoby ze sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích. In *Památky archeologické*, 2, 1964, s. 298; PODBORSKÝ, V. Zvířena ve výtvarném projevu lidu s moravskou malovanou keramikou. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*, 39 – 40, 1989, s. 19.

¹⁰ MIELNIKIEWICZ, K. *Łowiectwo ludowe w Polsce z ilustrowanym słownikiem tematycznym*. Ostrów Mazowiecka : nakładem autora, 2018, s. 34-37.

¹¹ ZAJONC, J. *Výjadrenie k nálezu rukoväte v lokalite Jezersko (okr. Kežmarok). Etnografická expertíza k predmetu zo dňa 29. 1. 2019*. Bratislava : Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, 2019.

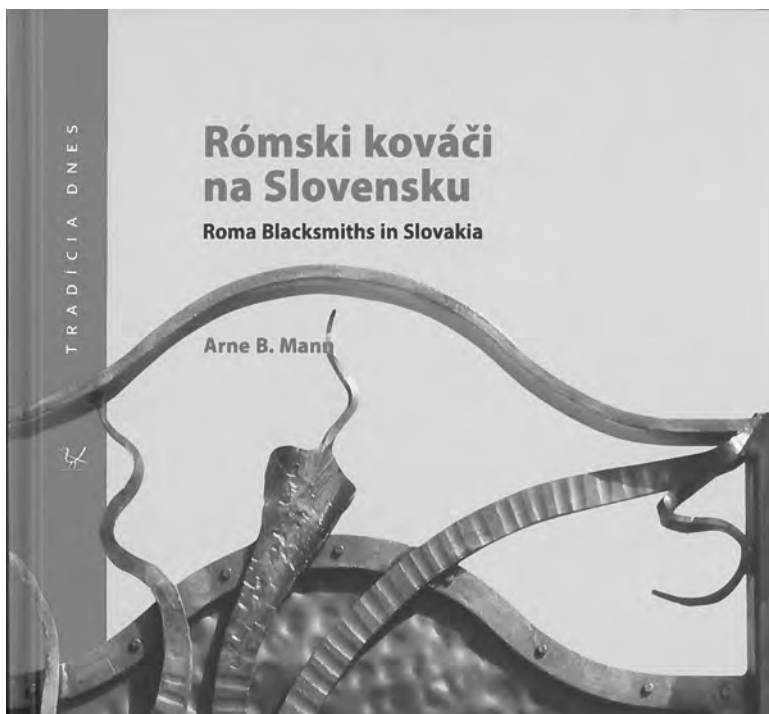
RECENZIE A INFORMÁCIE

MANN, Arne B. *Rómski kováči na Slovensku. Roma Blacksmiths in Slovakia*. Bratislava : Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2018, 399 strán. ISBN 978-80-89639-52-6.

V roku 2018 vydalo Ústredie ľudovej umeleckej výroby publikáciu s názvom *Rómski kováči na Slovensku. Roma Blacksmiths in Slovakia*. Jej autorom je bývalý dlhoročný, samostatný vedecký pracovník Ústavu etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave, PhDr. Arne B. Mann, CSc. Ide o prvú ucelenú monografiu svojho druhu na Slovensku. Práca vznikla s podporou vedeckého projektu *Kultúrne dedičstvo Slovenska: materiálna kultúra, sociálne súvislosti* (VEGA č. 2/0096/14) a jej publikovanie bolo podporené vedeckým projektom *Od technológie k dekoru: etnologická perspektíva produkcie a významu vecí* (VEGA č. 2/0155/17). Textová časť je v slovenskej a anglickej jazykovej verzii.

Základom práce sú terénne výskumy rómskeho kováčstva, realizované autorom v rokoch 1986 – 1993 v dvadsiatich lokalitách Slovenska, najviac východného Slovenska (napr. okresy Trebišov, Bardejov, Spišská Nová Ves, Svidník, Prešov), ale i severného (napr. okres Čadca), stredného (napr. okresy Žiar nad Hronom, Detva) a západného (napr. Senec). Na tento dlhodobý výskum nadviazal autor ešte doplňujúcim výskumom v rokoch 2015 – 2016, rozšíreným o tri ďalšie lokality. Významnou pramennou bázou bol popri archívnych prameňoch aj výskum dokumentácie rómskeho kováčstva v zbierkových fondoch slovenských múzeí. Z nich má najpočetnejšie zastúpenie produkcie rómskych kováčov SNM v Martine, kde sa výskumu kováčstva všeobecne, hlavne v oblasti severozápadného Slovenska, dlhodobo venoval Igor Krištek. Zo zahraničných múzeí sú stručne špecifikované fondy Múzea rómskej kultúry v Brne (Česká republika) a Okresného múzea v Tarnove (Muzeum Okręgowie w Tarnowie, Poľsko). V úvode autor venoval niekoľko poznámok aj terminológii. Ide napríklad o termíny etnické pomenovanie *Cigáni/Rómovia*, termíny *tradičný, ľudové remeslo* či termíny označujúce kováčske náradie v štandardizovanom rómskom jazyku. Bližšej špecifikácii spojenia *rómsky kováč* sa nevenuje.

Obsahovo je publikácia členená na päť samostatných kapitol s podkapitolami. Kapitola *Dejiny* je venovaná prvým písomným zmienkam o znalosti spracovania kovov Rómami a podmienkam ich usádzania v Uhorsku. V ďalšej kapitole (*Práca*) sa autor venuje spôsobom práce rómskych kováčov, predovšetkým rozdielom medzi prácou kočovných a usadlých kováčov, vybaveniu vyhní, pracovnému náradu a využívanému materiálu, technikám kováčskej práce, spôsobom značenia výrobkov a inými aspektmi kováčskej práce. Najviac priestoru je v publikácii venovaného predstaveniu výrobného sortimentu

rómskych kováčov (*Produkcija rómskych kováčov*), ktorý tvorili predovšetkým klnce, časti roľníckeho náradia (lemeše a čeriesla na pluchy, hroty na brány, motyky, lopaty, hrable, kosáky a pod.), ale aj remeselnícke nástroje (obojručné nože, sekery, nebožiece...), rozmanité doplnky využívané pri rôznych stavbách (petlice, pánty, zámky...) či v domácnostiach (nože, trojnožky, kutáče, lopatky na uhlie...). Prirodzene, nemôže tu chýbať informácia o známom fenoméne výroby podkov. Pri výpočte kováčskych výrobkov autor neuvádza len ich popis, ale ak je to možné aj lokalitu pôvodu, výrobcov, regionálne názvy či názvy v jednotlivých dialektoch rómskeho jazyka a ďalšie súvislosti týkajúce sa ich výroby a používania. Predmetná kapitola končí zaujímavou informáciou o spôsoboch predaja týchto výrobkov. V časti *Storočie premien* sa autor venuje postupnému úpadku tradičného kováčstva, špeciálne rómskeho, v 20. storočí a jeho transformácii na umelecké kováčstvo. V kapitole *Rómsky kováč v spoločenstve* je podaný zaujímavý pohľad na status rómskych kováčov. Tí mali totiž špecifické postavenie v rámci vlastnej komunity a osobitne ich vnímala aj majoritná populácia. Autor, hodnotiaci sociálne postavenie rómskych kováčov, neopomína ani ich rodinných príslušníkov – najmä ženy a deti, ktoré sa tiež aktívne podieľali na výrobe.

Zaujímavou a vhodnou do následnej diskusie je v publikácii rôznymi príkladmi dokladaná spätosť s kováčskym remeslom, ako významným etnickým alebo kultúrnym etnoidentifikačným znakom Rómov a jeho podiel na kreovaní či utvrdzovaní si etnického povedomia. Cennými sú aj samotný poznámkový aparát a prílohy publikácie – zoznam výskumných lokalít s uvedeným rokom výskumu, pramene, miestopisný register či

nárečový slovník kováčskych termínov. Nechýba ani resumé v rómskom jazyku. Text dopĺňa hodnotný a pestrý obrazový a kresbový materiál (ide o autorove kresby a náčrty, zachytávajúce náradie, pracovné prostredie či postupy výroby).

Publikácia je výsledkom dlhoročného zanieteného vedeckého bádania autora, jeho precízneho a seriózneho prístupu a tiež invenčnej práce grafika. Kniha je určená tak pre odbornú, ako aj laickú verejnosť, pričom si v nej každý čitateľ nepochybne nájde „to svoje“.

Adriana Daneková

JUBILEÁ

K NEDOŽITÝM STÝM NARODENINÁM EMILA SKUHRU

Život plynie, dáva aj berie. Darma sa divíme, rozprávame či píšeme, že plynie príliš rýchlo. To my rýchlo žijeme a v tom zhone často zabúdame postáť, stretnúť sa s priateľmi, bývalými kolegami, povedať im milé slovo, zaďakovať, doniesť kyticu kvetov. A potom si zrazu uvedomíme, že našu kyticu vďaka môžeme už len položiť na hrob. Tak, ako pri významnom výročí nedožítých stých narodenín nášho bývalého kolegu a priateľa Emila Skuhru, ktorý pestoval, vytváral a udržiaval krásu a neopakovateľnú atmosféru Botanickej záhrady Slovenského národného múzea v Martine. S múzeom však bol určitú dobu zviazaný aj život blízkych členov jeho rodiny.

Emil Skuhra sa narodil 25. októbra 1919 v turčianskej obci Sklabiňa. Pochádzal z roľníckej rodiny manželov Juraja a Anny (rodenej Brodencovej). Mal štyroch súrodencov, sestry Annu a Emíliu a bratov Jána a Jozefa. Deti síce žili v skromných podmienkach, ale veľmi družne. Rodičia ich vychovávali s láskou k rodine a rodnému kraju. Tento vrúcny vzťah z detstva pretrvával u Emila Skuhru počas celého jeho života. Niet divu, veď ako malý vyrastal v prekrásnom prírodnom prostredí plnom kvetov, pod masívmi Veľkej Fatry, čo malo veľký vplyv na jeho povahu a neskôr aj na budúce životné zameranie – botaniku. V rokoch 1925 – 1933 vychodil v rodnej obci základnú školu a po jej ukončení nastúpil do práce v niekoľkých záhradníctvach v Martine a neskôr v Trnave, kde sa roku 1938 vyučil za záhradníka. Po krátkom pobyte v Trnave sa vrátil do Martina a v roku 1941 nastúpil na základnú vojenskú službu, pričom narukoval do Horskej streleckej divízie v Dolnom Kubíne. Po skončení vojenskej služby sa začiatkom septembra 1943 zamestnal v najznámejšom martinskom záhradníctve pána Slávika, kde pracoval až do konca roka 1945. V záhradníctve sa zoznámil s Jolanou Farbákovou, narodenou v roku 1920, rodáčkou z Banskej Štiavnice, najstaršou zo štyroch detí stolárskeho majstra Jána Farbáka. Keďže počas veľkej hospodárskej krízy nebolo v Banskej Štiavnici dost' práce, presťahoval sa Ján Farbák s celou rodinou do Martina. Tu začal pracovať v Tatra nábytku a od roku 1957 ako stolár v Slovenskom národnom múzeu v Martine.

Emil Skuhra sa s Jolanou Farbákovou zosobášil v novembri 1944. Manželka Jolana mala tiež blízky vzťah ku kvetom, pretože bola vyučená viazačka kvetov, zhodou okolností tiež v Trnave. Učňovské roky prežité v Trnave mladomanželov veľmi spájali a po celý život sa v spomienkach do Trnavy radi vracali. Od roku 1946 začal Emil Skuhra už ako samostatný podnikateľ budovať vlastnú firmu. Spolu s manželkou si otvorili obchod na hlavnej ulici v centre Martina a veľké záhradníctvo v južnej časti mesta,

z ktorého neskôr vzniklo známe martinské záhradníctvo. Obchod s kvetmi prosperoval a mal výborné meno, pretože sa v ňom predávali krásne a kvalitné kvety, dovážané až z Holandska. Samostatné podnikanie musel Emil Skuhra ukončiť v hektických 50. rokoch a po znárodnení nastúpil v roku 1957 do zamestnania v Slovenskom národnom múzeu v Martine, kde ho prijal vtedajší riaditeľ Vladimír Matula. Pritom o možnosti pracovať v Botanickej záhrade SNM sa dozvedel od svojho priateľa, záhradníka Daniela Kovalovského, ktorý z múzea odišiel pracovať do Arboréta v Mlyňanoch.

Emilovi Skuhrovi, záhradníkovi telom aj dušou, sa tak splnil sen. Práca v Botanickej záhrade bola jeho vášňou a keďže jej venoval aj takmer všetok voľný čas, boli výsledky jeho neúnavnej práce viditeľné na každom kroku. Záhrada bola veľmi pekná, záhony rozmanitých rastlín a kvetov, zákutia a trávniky starostlivo udržiavané. Jej jednotlivé časti spájali upravené, štrkom vysypané chodníčky, pri kvetoch, kríkoch aj stromoch nechýbali tabuľky s názvami. Fungujúce a čisté jazierka oživovali lekná i vodné ľalie, v centrálnom jazierku dokonca plávali zlatisté rybky. Krásne boli najmä niektoré zákutia cudzokrajných drevín, ktoré pôsobili upokojujúco a poskytovali úžasný relax. Do záhrady chodilo veľa turistov i študentov gymnázií a prírodovedeckých fakúlt z celej vtedajšej Československej republiky. Botanickej záhrady v rokoch, keď bol jej záhradníkom Emil Skuhra, bola navyše obľúbeným miestom na nedeľné prechádzky martinských rodín a aj posedenia študentov z neďalekej strednej školy. Laický pohľad na funkčnosť Botanickej záhrady a jej vzhľad síce neodzrkadľoval všetky súvislosti tohto organického celku,

ktorý bol tvorený obrovským množstvom botanických druhov. Ale keď sa zamyslíme nad tým, ako dokázal zladit' tento rozmanitý a botanicky rôznorodý biotyp do funkčného celku, išlo o skutočné umenie a pastvu pre oči. Pre nás, deti muzeálnych pracovníkov, bola Botanická záhrada miestom hier, snov i zásobárňou sladkých moruší. Dokonca i mojím väčším prehrskom, keďže mi poslúžila ako zdroj viacerých rastlín a kvetov do školského herbára. Za to sa pánovi Emilovi Skuhrovi, štíhlemu mužovi elegantného vzhľadu, s jemnými pestovanými fúzikmi, i taktu ospravedlňujem. Mám totiž pocit, že ma možno aj videl, keď som si akosi úplne samozrejme brala rastlinky do herbára zo záhrady môjho detstva, avšak nikdy to priamo mne ani mojej mame Darinke nepovedal. A za všetky muzeálne deti mu zo srdca ďakujem za možnosť považovať krásnu Botanickú záhradu za našu.

Emil Skuhra mal k práci v múzeu vrelý vzťah. V kolektíve bol obľúbený nielen kvôli veselej otvorenej povahe, ale tiež preto, lebo bol vždy ochotný pomôcť, či už dobrou radou alebo svojou zručnosťou. Bol úžasne spoločenský, rád sa aktívne zúčastňoval všetkých kultúrno-spoločenských akcií, hrával na mandolínu, tancoval a spieval. Zo zamestnancov si najviac rozumel s Emilom Buocikom, Jánom Dérerom, profesorkou Annou Štrícovou, Karolom Strelcom starším. S manželkou, ktorá bola v rokoch 1960 – 1961 tiež zamestnaná v SNM v Martine, chodili na exkurzie po celom Slovensku, na turistické výlety do Vysokých Tatier, do Malej i Veľkej Fatry. Na muzeálne výlety brávali veľakrát aj svoje dve deti. Podmienky na prácu v múzeu sa však postupne zhoršovali, prepúšťali sa zamestnanci a tí, čo ostali, boli nútení pracovať aj na iných pracoviskách. Preto mal Emil Skuhra, okrem obrovskej Botanickej záhrady a skleníka, na starosti aj záhradu pri dome Martina Benku (neskoršie múzeum). Často musel pomáhať pri vykopávkach a archeologických nálezoch v Sebeslavciach, aj kosenie trávy okolo múzea mu uberalo množstvo času na úkor odbornej práce záhradníka a nakoniec aj síl. Najväčší problém bol však v tom, že nebolo možné na prácu do Botanickej záhrady prijať ďalších pracovníkov, takže bol na všetko väčšinou sám. Výsledkom týchto nevyhovujúcich pracovných podmienok a nízkej mzdy bolo v roku 1970 jeho rozhodnutie odísť z múzea. Tým začal aj úpadok Botanickej záhrady, ktorá v 80. a 90. rokoch 20. storočia úplne schátrala. Keďže Emil Skuhra bol doslova zžitý s krásnou a odborne budovanou záhradou, len veľmi ťažko znášal jej úpadok, čo ho veľmi zraňovalo. Bol však bezmocný. Po smutnom odchode zo SNM v Martine nastúpil 1. apríla 1970 ako skladník do jednej z najväčších prevádzok podniku Reštaurácie Martin. Prácu súrme potreboval, lebo v tej dobe sa začalo s rozširovaním martinskej nemocnice a dom na Kollárovej ulici, v ktorom žil s rodinou, už bol asanovaný. Rodina sa preto v roku 1974 presťahovala na Stráne, do nového domu. Začiatkom decembra toho istého roka nastúpil Emil Skuhra do práce v podniku Divadelná technika, kde pracoval ako zámočník. Od septembra 1976 robil skladníka v podniku Neografia Martin, odkiaľ v roku 1980 odišiel do dôchodku.

Manželia Skuhrovci mali syna Miroslava a dcéru Martu. Miroslav sa narodil v roku 1947 a ako vyučený nástrojár pracoval celý život v podniku ZŤS Martin. Emil Skuhra však veľmi chcel, aby sa jeho syn vyučil za záhradníka. Keďže škola bola v Trnave a syn potreboval opateru, plány otca sa nenaplnili. Napriek tomu sa otcove gény nezapreli a Miroslav sa celý život venuje pestovaniu sukulentov a kaktusov, jeho veľkou vášňou je aj pestovanie alpiniek. Rodinná skalka s alpínkami, podľa predsedu Klubu skalničkárov, je jedna z najkrajších v Turci. Dcéra Marta sa narodila v roku 1950. Ako absolventka Strednej pedagogickej školy v Turčianskych Tepliciach učila v niekoľkých materských školách v Martine dovtedy, kým nedošlo k hromadnému rušeniu materských škôl. Po rekválifikácii pracovala od roku 1994 na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny

v Martine. S manželom Pavlom Kokavcom majú dve deti, syna Martina a dcéru Evku, vnúčatá, ktoré mal ich starý otec nevýslovne rád.

Emil Skuhra sa často a s pocitom radosti vracal do svojej rodnej dediny, hlavne k rodine a blízkym priateľom, ktorých mal nesmierne rád. Veľmi často chodieval na motorke do okolitých dolín. Obľuboval prechádzky po neďalekých kopcoch, ktoré mu pripomínali detstvo a možno aj jeho najobľúbenejšiu pieseň *Zahučali hory, zahučali lesy...* Jeho koníčkom bola botanika, najmä pestovanie a odborná starostlivosť o okrasné kríky a stromy. Okrem fotografovania bolo jeho ďalšou veľkou záľubou včelárstvo. Úle mal najprv v záhrade pri rodinnom dome na Kollárovej ulici a neskôr na Podstráňach v areáli záhradkárskej osady, kde sa včelstvu venoval až do konca života. Jeho zdravotný stav, určite podlomovaný viacerými ranami osudu, si na konci životnej púte vyžadoval zvýšenú starostlivosť, preto posledné dva mesiace života strávil v Dome u Dobrého pastiera v Sučanoch, kde dňa 26. októbra 2006 zomrel.

Podľa spomienok detí Marty a Miroslava bol ich otec „veľmi citlivej povahy, mal rád svoju rodinu, pre ktorú bol ochotný obetovať všetko. Bol však aj cieľavedomý, progresívny a veľmi podnikavý. Je veľká škoda, že vinou spoločensko-politickej situácie či už v povojnových rokoch, ale aj v neskorších časoch, nemohol svoje plány a ciele realizovať. Je však množstvo dôkazov o jeho činorodej práci a my sme všetci, celá rodina na neho hrdí“.

„Veľmi nás dojal aj spomienkový príhovor zástupcu SNM v Martine na jeho poslednej rozlúčke. Veľmi si ceníme, že si na otca v SNM spomenuli,“ dodávajú dcéra a syn pri príležitosti nedožitéch stých narodenín ich otca. Za bývalých kolegov a priateľov zo SNM v Martine pripájame kyticu vďaky a spomienok z nádherných kvetov kedysi slávnej Botanickej záhrady.

Zora Mintalová Zubercová

(Spracované podľa písomných spomienok Marty Kokavcovej a Miroslava Skuhru.)

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU IRMY KRIŠTEKOVEJ

Pri mojom nástupe do Slovenského národného múzea v Martine som mala to šťastie, že som stretla a začala pracovať s mnohými staršími kolegyňami a kolegami, z ktorých mnohí sa neskôr stali mojimi dlhoročnými spolupracovníkmi. K takýmto kolegyňam patrila aj Mímka Krišteková. Nevie, kedy sme si potykali, ale zrejme to ona navrhla onedlho po tom, čo sme sa stretli na oddelení dokumentácie a začali pracovať na bežných, každodenných úlohách. Stretávame sa príležitostne aj po jej odchode z múzea, spravidla na slávnostných otvorení výstav, alebo na podujatiach v Múzeu slovenskej dediny. Ja som rada, že ju vídavam stále plnú energie a záujmu o všetko nové v múzeu.

Irma sa narodila 6. februára 1939 vo Vrútkach manželom Dzudíkovcom, v roku 1956 zmaturovala a o šesť rokov neskôr sa vydala za PhDr. Igora Krišteka. Do Slovenského národného múzea v Martine nastúpila v decembri 1965 ako asistentka. Za tridsaťdva rokov svojho pôsobenia v múzeu prešla viacerými funkčnými miestami, ale ich podstatou stále zostávala práca so zbierkami. Jej bezprostredné začiatky v múzeu sa viažu na dnešné Múzeum slovenskej dediny. V čase nástupu I. Krištekovej sa už reálne plánovala výstavba múzea v prírode, začali sa robiť prvé výskumy a dokumentácia objektov ľudovej architektúry v teréne a následné spracovávanie tohto materiálu. Pri tom všetkom začínala pod vedením Andreja Polonca, Jána Bod'ú a Jozefa Turzu. Ako sama spomína, „... neskoršie celá dokumentácia, týkajúca sa výstavby skanzenu, prešla tam a ja som začala pracovať v dokumentácii etnografických zbierok a v správe depozitára ľudového umenia“.¹ Ako správkyňa – dnešnými slovami kustódka tohto depozitára sa postarala o nové uloženie zbierkových predmetov vo vitrínach a zároveň o súpis týchto predmetov podľa políc. Rovnako praktické sa ukázalo označovanie zbierkových predmetov papierovými visačkami. Všetko praktické veci, ktoré v rôznej podobe pretrvali do súčasnosti. Jediným „spetrením“ tejto práce boli dotazníkové výskumy, realizované v 70. rokoch 20. storočia pre potreby Múzea slovenskej dediny. Zúčastňovali sa ich aj dokumentaristky, takže aj jubilantka absolvovala terénne výskumy vo viacerých lokalitách, od východu až po juh Slovenska. Boli to napr. dotazníkové výskumy v obciach Bartošova Lehôtka, Poniky, Ostrá Lúka, Veľká nad Ipľom, Mučín, Lehôtka, Breznička, Podrečany, Ruská Voľa, Šarišské Jastrabie, Nemečky, Skačany, Veľký Cetín, Mojmírovce, Vieska nad Žitavou a i. Neskôr, až do odchodu na dôchodok v roku 1997, bola jej tretím

¹ KRIŠTEKOVÁ, I. Spomienky. In *V múzeu vážne i prostopašne (Zo spomienok pracovníkov)*. Martin : Slovenské národné múzeum, 2007, s. 59-60. ISBN 978-80-8060-204-8.

„pôsobiskom“ dokumentácia kultúrohistorických zbierok a cudzokrajnej etnografie. Je to dlhá, 32-ročná cesta práce s evidenciou a dokumentáciou zbierok a ich priamym poznávaním, hlavne počas opakovaných revízií. Jedna z nich aj mne obzvlášť utkvela v pamäti. Boli to sychravé, studené a pre mňa nekonečné dni, ktoré sme s Mimkou strávili v kovovej hale v Trebostove pri revízií tu uložených zbierok. Tie boli objemné, zle prístupné, s ktorými aj chlapi ťažko manipulovali, a bolo ich tu pekných pár stoviek. Nemala som z toho najpríjemnejšie pocity, ale Mimka bola pracant, jednoducho sa robilo a nekomentovalo. Ona sama spomína túto „... fyzicky náročnú, ale družnú a veselú prácu s etnografickými zbierkami v trebostovskom mogadore“ i kolobeh ostatných prác v múzeu v krátkej črte v spomienkovom zborníku.² V oblasti evidencie zbierok, predovšetkým etnografických, boli 70. a 80. roky 20. storočia mimoriadne náročné v súvislosti s veľmi početnými akvizíciami pre múzeum v prírode a tiež v súvislosti s budovaním centrálného depozitára v Trebostove, kam sa v uvedenom období časť zbierkových predmetov aj fyzicky presunula do provizórnych hál. Nemožno spočítať, ani odhadnúť, koľko rôznych evidenčných záznamov za tie roky urobila, koľko predmetov jej prešlo rukami. Ale viem, že od začiatku, ako sme sa stretli v jednom oddelení, to všetko robila s láskou a porozumením. Aj po odchode na dôchodok sa vždy zaujímala a zaujíma o dianie v múzeu, je pravidelnou účastníčkou vernisáží výstav i prezentačných podujatí

² Cit. 1, s. 60.

v Múzeu slovenskej dediny a, samozrejme, veľkých stretnutí pracovníkov múzea, ktoré sa konajú každý piaty rok. To je výnimočná príležitosť stretnúť sa a pospomínať si na prácu v múzeu s bývalými kolegyňami a kolegami, ale tiež poznať svojich nástupcov, súčasných pracovníkov múzea.

Patrí ku generácii, ktorá bola vždy hrdá na to, že pracuje v národnom múzeu a národné múzeum bolo pre ňu práve to martinské. Bolo príjemné sa s touto hrdosťou stretávať – pracovne, spoločensky i súkromne.

Milá Mímka, za všetky kolegyne a kolegov Ti k významnému okrúhlemu životnému jubileu prajem pevné zdravie a nech Ťa naďalej stretávame plnú optimizmu a energie.

Mária Halmová

JUBILUJÚCA ETNOGRAFKA – LUBA SÝKOROVÁ

*Daša Ferklová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: dasa.ferklova@snm.sk*

Väčšinou pri zdravici k okrúhlemu jubileu konštatujeme, že čas veľmi rýchlo uteká. Je to tak. A tak je to i v prípade jubilujúcej etnografky Mgr. Luby Sýkorovej, rod. Bergmannovej. Bola našou dlhoročnou kolegyňou a priateľkou, veď v Slovenskom národnom múzeu v Martine odpracovala dvadsaťpäť rokov. Boli to roky, ktoré naplnila hlbokým záujmom o svoju prácu, doplnením svojho vzdelania, neustálym získavaním nových vedomostí, ako i odovzdávaním svojich skúseností ďalej. Prišla do prostredia, ktoré v tom čase bolo národným pamätníkom, a to jej ponúklo možnosti poznania a realizácie vlastných ambícií.

Narodila sa v Pôtri 20. septembra 1949, tam vychodila i základnú školu, v roku 1967 zmaturovala na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole v Modrom Kameni. Zamestnala sa ako učiteľka klavíra na Ľudovej škole umenia v Hnúšti-Likieri. K umeniu mala vždy blízko a zaujímala sa hlavne o spoločenskovedné disciplíny. Chcela ich študovať, a tak po roku z tejto práce odišla a 1. októbra 1968 nastúpila do Slovenského národného múzea v Martine, do funkcie pomocnej asistentky a lektorky. Veľmi rýchlo si našla cestu k návštevníkom a so záujmom si zvyšovala svoje odborné znalosti. V roku 1969 uzavrela manželstvo s Dušanom Sýkorom, postupom rokov mali spolu troch synov, Ľuboslava, Vladislava a Stanislava. Neskôr ako asistentka v oddelení vedeckého výskumu bola poverená odbornými prácami v teréne, ktoré vykonávala pod vedením odborných pracovníkov, neskôr samostatne. Boli to výskumy ľudového staviteľstva pre Múzeum slovenskej dediny (južné, ale hlavne východné Slovensko), 4-ročný monografický výskum na Myjavskej pahorkatine (venovala sa susedským a príbuzenským vzťahom), monografický výskum v Čičmanoch (skúmala vieru a vedomosti ľudu), viaceré akvizičné cesty pre MSD i pre novú národopisnú expozíciu múzea, ktorá bola realizovaná v rokoch 1974 – 1975 na pôde Etnografického múzea v Martine. V tomto období vykonávala prácu v oddelení osvetu a propagácie – mala na starosti spoluprácu so školami, spoločenskými organizáciami, podnikmi, cestovnými kancelárkami, zabezpečovala propagáciu podujatí v tlači, televízii. Zároveň viedla evidenciu a archív výstrižkovej služby, riešila a organizovala propagáciu a odbyt publikácií a suvenírov múzea. Organizovala propagačnú prácu spojenú s prípravou a realizáciou výstav, seminárov, konferencií, prednášok, viedla prehľad návštevnosti expozícií múzea, výstav a ostatných podujatí organizovaných múzeom a ďalšie práce spojené s osvetovou činnosťou vtedajšieho v SNM v Martine.

Po ukončení externého vysokoškolského štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity J. E. Purkyně v Brne na vtedajšej Katedre histórie a etnografie strednej, východnej

a juhovýchodnej Európy v roku 1975 bola preradená do funkcie odborného asistenta a neskôr do funkcie vedúceho odborného pracovníka etnograf-muzeológ v oddelení kultúrno-výchovnej práce. Ďalej pracovala na úlohách v oblasti expozično-výstavnej na úseku osvetovo-propagačnej činnosti, ako aj v oblasti výskumu, dokumentácie a v rámci pridelených zbierok. Zaslúžila sa o kvalitnejšie uloženie zbierkových predmetov v depozitároch, najmä početnej zbierky kraslíc.

V polovici 80. rokov 20. storočia došlo k rozšíreniu pracovnej náplne Ľuby Sýkorovej. V roku 1986 jej bola zverená mimoriadne náročná práca, týkajúca sa vytvorenia Múzea Karola Plicku (ďalej MKP), ktoré podľa pôvodných zámerov, malo sa stať Múzeom dejín národopisnej fotografie a filmu v Československu. Bola hlavnou koordinátorkou prác na vytvorení múzea, podieľala sa na jeho akvizičnej činnosti, v rámci ktorej získavala a spracovávala pozostalosť Karola Plicku. V počiatkoch jeho kreovania sa zúčastnila všetkých dôležitých rokovaní s majstrom Plickom v Prahe. Rokovania sa konali spolu s vtedajším riaditeľom SNM v Martine PhDr. Igorom Krištekom, CSc., a tiež s Plickovým žiakom a osobným priateľom prof. PhDr. Martinom Sliivkom, CSc. Zúčastňovala sa všetkých schvaľovacích rokovaní na Ministerstve kultúry, Úrade vlády a ostatných rozhodujúcich orgánoch. Pri preberaní pozostalosti Karola Plicku bol jej kolegom i dlhoročný Plickov spolupracovník Eugen Lazišťan. Stala sa spoluautorkou scenára expozície Múzea Karola Plicku v Blatnici, ktorá bola sprístupnená verejnosti v auguste 1988 v Prónaiovskej kúrii v Blatnici.

Luba Sýkorová prezentovala svoju odbornú činnosť i v rôznych publikačných výstupoch. Venovala sa v nich problematike z uvedených výskumov, zvykosloviu, ľudovému umeniu, národopisnej fotografii, a predovšetkým dielu Karola Plicku a tvorbe expozície MKP v Blatnici. Na výstavníckej a expozičnej činnosti sa podieľala nielen organizačne, ale aj autorsky. Spomenieme napríklad výstavy *Kraslice*, *Vatry na horách* v Paláci kultúry v Prahe, *Ludová modrotlač* v spolupráci s Bavlňárskymi závodmi v Ružomberku a iné. Viaceré autorské výstavy, ktoré pripravila, boli venované problematike národopisnej fotografie (v prvom rade to bol Karol Plicka, taktiež Pavol Socháň a ďalší autori národopisnej fotografie, napr. Ivan Kohler, Ludvík Baran, Ján Dérer, Tibor Szabó). Uvedené výstavy boli realizované nielen v múzeu, ale aj na medzinárodnom festivale Etnofilm Čadca, pričom patrila aj ku skupine zakladateľov uvedeného festivalu.

Vo funkcii samostatný výskumný a vývojový pracovník sa v roku 1990 stala vedúcou vtedajšieho Oddelenia kultúrnej histórie, po zrušení tohto oddelenia v tom istom roku prešla do Národopisného oddelenia. Bola členkou Národopisnej spoločnosti Slovenska pri SAV, Spoločnosti pre vedeckú kinematografiu ČSAV, subkomisie pre zvykosloviu a subkomisie pre spoločenskú kultúru Medzinárodnej komisie kultúry Karpát a Balkánu, prípravného výboru Etnofilmu Čadca a ďalších. Prácu v SNM v Martine ukončila k 30. 6. 1993.

Následne pracovala ako prvá riaditeľka Podpolianskeho múzea v Detve, ktorého vznik sa datuje jej príchodom do Detvy, začiatkom roka 1994. Múzeum budovala a rozbiehala po všetkých stránkach – akvizičnej, dokumentačnej, expozičnej i výstavnej. Položila základ muzeálnej knižnice, komplexnej národopisnej bibliografie Podpoľania, archívu, fotoarchívu. Múzeum dodnes úspešne napreduje.

Jej etnografická činnosť pokračovala v Kysuckom múzeu v Čadci, kde pracovala ako výkonná etnografka hlavne pri základnom spracovávaní zbierkových predmetov a zároveň ako vedúca vedecko-dokumentačného oddelenia, i ako zástupkyňa riaditeľky. Má tu na konte mnohopočetnú akvizičnú činnosť, niekoľko výstav i stálu národopisnú expozíciu múzea. V roku 2005 odišla z Kysuckého múzea do dôchodku.

Luba Sýkorová mala rada svoju prácu. Bola našou kolegyňou, priateľkou, šéfkou, a i keď odišla zo SNM, vždy sa so záujmom pýtala, čo máme nového a sledovala, čo sa deje v múzeu. Pri stretnutiach s kolegami zo SNM a pri spoločných rozhovoroch je vždy prameňom neveriteľnej palety príbehov, ktoré sú neodmysliteľne späté s dňami v múzeu.

Bola tým etnografom – múzejníkom, ktorému práca v múzejných inštitúciách prirástla k srdcu. Jej pracovné výsledky sa stali východiskom i pre nasledujúce generácie múzejníkov.

Milá Lúbka, za celý kolektív terajších i bývalých spolupracovníkov Slovenského národného múzea v Martine Ti želim všetko najlepšie, veľa zdravia, šťastia, radosti a pohody do ďalších rokov v živote. Viem, že ako si obracala stránky v knihe života, prežitie roky v ňom priniesli rôzne chvíle, ale pevne verím, že tie príjemné a pohodové budú pretrvávať naďalej a neustále Ťa sprevádzať.

Lúbka, živio!

Daša Ferklová

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA

- Príbuzenstvo a susedstvo v oblasti Myjavskej pahorkatiny. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 19*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXXII. Martin : SNM, 1978, s. 185-201.
- Tradičná svadba v Horných Strhároch. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 20*. Edit. I. Krištek. Roč. LXXIII. Martin : SNM, 1979, s. 318-336.
- Výstavnícka činnosť SNM – EÚ v rokoch 1981 – 1985. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 26*. Edit. I. Krištek. Roč. LXXIX. Martin : SNM, 1985, s. 247-255.
- Karol Plicka 1894 – 1987*. Martin : SNM, 1989, 128 s. (spoluautorstvo).
- Múzeum Karola Plicku v Blatnici. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 30*. Edit. S. Horváth. Roč. LXXXIII. Martin : SNM, 1989, s. 203-2017.
- Pozostalosť Karola Plicku. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine : Etnografia 35*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVIII. Martin : SNM, 1994, s. 14-31.

NEKROLÓG

ZA ELENOU BERCÍKOVOU-ZAHRADNÍKOVOU (*22. júl 1979, ŽILINA – †5. marec 2019, MARTIN)

Dňa 5. marca 2019 zastihla slovenských múzejníkov mimoriadne smutná, ťažko uveriteľná správa o úmrtí našej kolegyne Eleny Bercíkovej-Zahradníkovej, ktorá vo veku nedožitých 40 rokov podľahla ťažkej chorobe. Rodina, známi, spolupracovníci a široká múzejnícka obec sa s ňou rozlúčili v sobotu 9. marca 2019 v evanjelickom a. v. kostole vo Vrútkach.

Do Slovenského národného múzea v Martine nastúpila Elenka, vtedy ešte Zahradníková, ako absolventka Katedry etnológie a kultúrnej antropológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zvolený vedný odbor bol pre ňu dobrou voľbou, počas štúdia bola mimoriadne aktívna a dosahovala študijné výsledky, ktoré boli predpokladom úspešného profesionálneho pôsobenia. V rámci štúdia sa venovala aktuálnym témam – ako reakciu na tragickú udalosť zavraždenia poslucháča Filozofickej fakulty UK Daniela Tupého odvážne realizovala terénny výskum, ktorého výsledok spracovala v rámci študentskej vedeckej odbornej činnosti v práci *Skinheads – „dediči“ nacizmu*, publikovanej aj v Slovenskom národopise (SN 54, 2006, s. 213-225). Žiaľ, cena Daniela Tupého bola ustanovená až o rok neskôr... Počas štúdia absolvovala stáž v Inštitúte pre ľudovú kultúru (Institut für Volkskunde) na Albert-Ludwigs-Universität vo Freiburgu. Štúdium ukončila diplomovou prácou *Aktivita a spôsob trávenia voľného času ľudí v postproduktívnom veku*.

Do Slovenského národného múzea v Martine nastúpila dňa 1. septembra 2005, s pracovným zaradením kurátorka. Ešte v priebehu toho istého roka bola ustanovená do funkcie vedúcej Oddelenia prezentácie a marketingu a zastávala ju do 31. 8. 2012. Čakala ju ťažká úloha: zodpovedne viesť zverené oddelenie, zabezpečujúce kontakt inštitúcie s návštevníkom a zároveň nerezignovať na svoju odbornú a profesionálnu orientáciu. Hľadala a overovala nové možnosti komunikácie s verejnosťou a zároveň sa od roku 2011 stala kurátorkou zbierky duchovnej a spoločenskej kultúry, detského nábytku a hračiek a ľudovej stravy. Iniciatívne a tvorivo sa podieľala na celom rade edukačných aktivít pre návštevníkov všetkých vekových kategórií – od detí predškolského veku až po členov Klubu vzdelávania tretieho veku. Osobitne sa venovala stredoškolskej mládeži – bola členkou celoštátnej komisie Dejepisnej olympiády a predsedníčkou jej krajskej komisie. Výsledkom jej tvorivého prístupu k múzejnej pedagogike bol aj úspešný projekt *Bádanie v múzeu*, orientovaný na možnosť začlenenia stálych expozícií Slovenského národného múzea v Martine do výučby dejepisu na základných a stredných školách.

V rámci svojho pracovného zaradenia sa podieľala na realizácii významných výstavných podujatí SNM v Martine (*Tá pravá šálka kávy; Ohýbaj ma mamko* – realizovaná v rámci projektu Múzeá a etniká) i vlastných autorských výstav. Bola „dušou“ dlhodobého úspešného projektu *Dotyky s ľudovou kultúrou*, sprostredkujúceho fenomén ľudovej kultúry

študentom stredných umeleckých škôl ako podnet ich tvorby. Osobitne blízke jej boli témy z oblasti zvykoslovia. Svedčia o tom jej výstavy, venované fašiangovým maskám, krasliciam a betlehemom, pripravené pre partnerské múzeá na Slovensku. Tradície zimnej časti výročného zvykoslovného cyklu priblížila autorskou výstavou *Za hviezdou*, realizovanou vo svojej materskej inštitúcii. V roku 2014 sa ako zástupca Slovenskej republiky podieľala na príprave medzinárodného projektu *Slavic carnivals*, ktorý sa pod gesciou UNESCO konal v Paríži. Od 1. 9. 2012 až do roku 2015 pracovala ako kurátorka v Oddelení etnografických a historických zbierok. Bolo to obdobie digitalizácie zbierkových predmetov a ich odborného spracovávanía v CEMUZ-e, t. j. centrálnej evidencii múzejných zbierok. Elenka svojim kolegom vždy veľmi ochotne pomohla. Jej pomoc bola mimoriadne intenzívna hlavne v počiatkoch práce s CEMUZ-om.

V roku 2015 sa stala vedúcou Oddelenia dokumentácie a ochrany zbierok. V tejto pozícii úspešne uplatňovala svoj záujem o nové technológie a optimálne ho využívala pre metodológiu i konkrétne zdokonaľovanie podmienok uloženia zbierkového fondu múzea. Zároveň obdivuhodne zvládala koordináciu digitalizácie zbierok SNM v Martine, problematiku odborných evidencií a revízií a právnu agendu múzejných činností. Úplne samozrejme sa zapájala do všetkých aktivít, ktoré múzejný život prináša, ochotne sa podieľala na prácach skrytých pred okom návštevníka, no takisto na prezentačných podujatiach, akými boli napríklad Noc múzeí či podujatia v rámci kalendária Národopisného roka v Múzeu slovenskej dediny. Fašiangy nemohli byť bez jej účinkovania v tradičnej maske sitárika,

stavanie májov bez Hely ako odborníčky na ľúbostnú mágiu, Vianoce bez Hely odhaľujúcej taje ondrejského veštenia.

Jej ďalšou vášňou, okrem múzea, boli knihy. Ak ste hľadali najnovší odborný titul, našli ste ho v jej poličkách. Knihy mala všade. Záujem o ne ju často privádzal aj do antikvariátu v podzemí Domu Živeny, ktorého majiteľom je Jano Cíger z Mädokýša. Jeho spomienka je živá a hlavne spontánna a veselá: „Helenka Zahradníková bola žena, ktorej prislúchalo pomenovanie živel. Človek s nesmiernou energiou, entuziazmom, láskavosťou a úsmevom na tvári. Samozrejme, nedalo sa čudovať, že je taká, však jej energia stála na rozdávaní poznania, obrovských vedomostí a úžasnej schopnosti podchytiť si poslucháča. Podľaohol som jej aj ja a našou témou bola kultúra, história, ale aj medziľudské vzťahy a do toho zapadajúce postavenie ženy v spoločnosti. Ja som bol skôr provokatér diskusií, hľadajúci rôzne pozadie, samozrejme humorné a ona sa vášnivo dala strhnúť a rozbaľovala fakty. Jej záber bol širočizný a myšlienky, ktoré vyslovila, boli podávané v súvislostiach.“ Jej odborné aktivity čoskoro prekročili rámec Slovenského národného múzea v Martine: bola zvolená do predstavenstva Zväzu múzeí na Slovensku, pracovala v jeho odborných komisiách i odborných komisiách Ministerstva kultúry SR (súť až Múzeum roka). Na pôde Zväzu múzeí na Slovensku sa stala koordinátorkou významného podujatia *Noc múzeí* na Slovensku. Odbornej verejnosti boli určené jej príspevky a štúdie v odbornej tlači a referáty na konferenciách, verejnosti sa prihovárala v televíznych i rozhlasových šotoch a reláciách. Akoby tušila, že jej život bude krátky a roky, ktoré mala k dispozícii, naplňala až hektickou aktivitou. Bez zaváhania je možné konštatovať, že jej meno a aktivity boli známe kolegom zo všetkých múzeí na Slovensku. Snáď za nich všetkých to vyjadrili kolegovia z Tekovského múzea v Leviciach: „Myslíme a spomíname na Elenu, na chvíle s ňou strávené, na priateľské a odborné debaty, na spoločne zorganizované podujatia. Bude nám chýbať.“

Okrem najbližšej rodiny chýba ale hlavne nám, pracovníkom Slovenského národného múzea v Martine. Len ťažko si zvykáme, že o nej, svojej kolegyni a kamarátke, už môžeme hovoriť len v minulom čase. Prežívali sme s ňou nielen pracovné záležitosti, ale veľmi sme jej držali palce, aby naplnila svoje plány a túžby aj v oblasti osobného života. Je nám veľmi ľúto, že boj so zákernou chorobou prehrala. Nie je spravodlivé, že sa tak stalo vo veku, kedy je človek na vrchole tvorivých síl, ktoré sa chystá zúročiť v milovanej práci. Helenka, ďakujeme Ti za roky plodnej a priateľskej spolupráce, ktoré sme mali možnosť prežiť v Tvojej blízkosti. Budeš žiť nielen v našich spomienkach, ale s výsledkami Tvojej práce sa ešte dlho budeme stretávať nielen my, ale i ďalšie generácie našich nasledovníkov, ktoré tak ako Ty podľahnú čaru múzejnej práce.

Češť Tvojej pamiatke!

Hana Zelinová

OBSAH

Úvodom (<i>Halmová, Mária</i>)	5
Introduction (<i>Halmová, Mária</i>).....	7
Štúdie a materiály	
<i>Nováková, Nadja</i> : Figurálna drevená plastika z 20. storočia v zbierke Slovenského národného múzea v Martine – súčasný stav a perspektívy	9
<i>Mintalová Zubercová, Zora</i> : Kolekcia pretkávaného textilu v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea v Martine	37
<i>Buciová Šajgalíková, Bronislava</i> : Ľudový odev pochádzajúci z okolia Svätého Kríža v zbierkach Slovenského národného múzea v Martine.....	67
<i>Sýkora, Radovan</i> : Zvonkárska dielňa zo Zázrivej v Múzeu slovenskej dediny	85
<i>Both, Marek</i> : Lokačný katalóg archeologickej zbierky Andreja Kmeťa (zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine).....	113
<i>Wagnerová, Barbora</i> : „... k službám, oddaný...“ Vnútorne zariadenie druhej budovy Slovenského národného múzea v Martine na základe archívnych dokumentov 1932 – 1938	133
<i>Daneková, Adriana</i> : Účasť Rómov na domácom odboji v období druhej svetovej vojny	160
Správy	
<i>Halmová, Mária</i> : Z činnosti Slovenského národného múzea v Martine v roku 2018	173
<i>Halmová, Mária</i> : On the Activity of the Slovak National Museum in Martin in 2018	179
<i>Varinská, Viera</i> : Z činnosti Archívu Slovenského národného múzea v Martine v rokoch 2017 – 2018	183
<i>Sýkora, Radovan</i> : Realizácia projektu „Pri ceste na dedine“ – v rytme práce dávných priemyselných závodov a remeselných dielní v Múzeu slovenskej dediny.....	186
<i>Ferklová, Daša</i> : Akvizície z tvorby významných osobností fotografického sveta v Slovenskom národnom múzeu v Martine od polovice 90. rokov 20. storočia	196
<i>Sýkora, Radovan</i> : 29. konferencia Asociácie európskych múzeí v prírode	205
<i>Kadlecová, Tatiana</i> : Správa z konferencie Múzea v prírode – koncepcie, realita, vízie.....	212
<i>Králiková, Eva</i> : Živena – Muzeálna slovenská spoločnosť – Slovenské národné múzeum (Príspevok k 150. výročiu založenia spolku Živena).....	215
<i>Peťová, Anna</i> : Časopis Živena vo fonde knižnice Slovenského národného múzea v Martine	219
<i>Fecko, Peter – Soják, Marián – Wawrzczak, Anna – Wawrzczak, Maciej</i> : Zaujímavý mosadzný predmet z Jezerska, okres Kežmarok (severný Spiš).....	222
Recenzie a informácie	
<i>Daneková, Adriana</i> : Arne B. Mann. Rómski kováči na Slovensku	228

Jubileá

<i>Mintalová Zubercová, Zora: K nedožitým stým narodeninám Emila Skuhru ..</i>	231
<i>Halmová, Mária: K životnému jubileu Irmu Krišteckovej</i>	235
<i>Ferklová, Daša: Jubilujúca etnografka – Ľuba Sýkorová</i>	238

Nekrológ

<i>Zelinová, Hana: Za Elenou Bercíkovou-Zahradníkovou (*1979 – †2019).....</i>	242
--	-----

CONTENTS

Úvodom (<i>Halmová, Mária</i>)	5
Introduction (<i>Halmová, Mária</i>).....	7
Studies and Materials	
<i>Nováková, Nadja</i> : 20 th century wooden figural sculpture in the collection of the Slovak National Museum in Martin – Current Situation and Outlook	9
<i>Mintalová Zubercová, Zora</i> : Collection of textiles With woven threads in the collection of the Slovak National Museum in Martin	37
<i>Buciová Šajgalíková, Bronislava</i> : Folk clothing from around Svätý Kríž nad Hronom in the collections of the Slovak National Museum in Martin.....	67
<i>Sýkora, Radovan</i> : Bell-making workshop from Zázrivá in the Museum of the Slovak Village	85
<i>Both, Marek</i> : Localization catalogue of the archaeological collection of Andrej Kmeť (from the collections of the Slovak National Museum in Martin).....	113
<i>Wágnerová, Barbora</i> : “... at your service, your devoted...” Interior furnishings of the second building of the Slovak National Museum in Martin based on archive documents 1932 – 1938.....	133
<i>Daneková, Adriana</i> : Roma participation in the resistance movement during the Second World War	160
Reports	
<i>Halmová, Mária</i> : Z činnosti Slovenského národného múzea v Martine v roku 2018	173
<i>Halmová, Mária</i> : On the Activity of the Slovak National Museum in Martin in 2018.....	179
<i>Varinská, Viera</i> : From the Activities of the Archives of the Slovak National Museum in Martin from 2017 to 2018	183
<i>Sýkora, Radovan</i> : The realisation of the project “On the road to the village” – in the rhythm of the work of ancient industrial plants and craft workshops in the Museum of the Slovak Village	186
<i>Ferklová, Daša</i> : Acquisitions from the work of important figures from the world of photography in the Slovak National Museum in Martin	196
<i>Sýkora, Radovan</i> : 29 th conference of the Association of European Open-air Museums.....	205
<i>Kadlecová, Tatiana</i> : Report from the conference “Open-air Museum – concept, reality, visions”	212
<i>Králiková, Eva</i> : Živena – Slovak Museum Society – Slovak National Museum. (On the 150 th anniversary of the foundation of Živena).....	215
<i>Petővá, Anna</i> : The “Živena” magazine in the collection of the library of the Slovak National Museum in Martin	219
<i>Fecko, Peter – Soják, Marián – Wawrzczak, Anna – Wawrzczak, Maciej</i> : An interesting brass object from Jezersko, district Kežmarok (northern Spiš)	222
Reviews and informations	
<i>Daneková, Adriana</i> : Arne B. Mann. Roma blacksmiths in Slovakia	228

Jubilees

<i>Mintalová Zubercová, Zora: On what would have been the 100th birthday of Emil Skuhra</i>	231
<i>Halmová, Mária: On the birthday of Irma Krišteková.....</i>	235
<i>Ferklová, Daša: Jubilee ethnographer – Ľuba Sýkorová</i>	238

Obituary

<i>Zelinová, Hana: In memory of Elena Bercíková-Zahradníková (*1979 – †2019).</i>	242
---	-----

